

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tnu.tj>

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Научно-практический журнал

№ 2 (26)
2022

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ**№ 2 (26)**
2022

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:

Азиззода У.А. – д. и. х., профессор

Муовини сармуҳаррир:

Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор

Котиби масъул:

Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:**Имомзода М.С.**академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. ф., профессор**Маҳмудзода М.А.**академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. х., профессор**Тоҳиров Ф.Т.**академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. х., профессор**Насриддинзода Э.С.**д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон**Авакян С.А.**

д. и. х., профессор

Ализода З.М.

д. и. х., профессор

Зоир Қ.М.

д. и. х., профессор

Нуриддинов Р.

д. и. с., профессор

Шарофзода Р.Ш.

д. и. х., профессор

Золотухин А.В.

д. и. х., дотсент

Сафарзода Б.А.

д. и. х., профессор

Раҳмон Д.С.

д. и. х., профессор

Чамшедов Қ.Н.

н. и. х., дотсент

Камолзода И.И.

н. и. х., дотсент

Павленко Е.М.

н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:**Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ғ., Сафарзода Н.Ф.**

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал№ 2 (26)
2022

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршоҳ А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Сафарзода Н.Ф.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТИ
ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ
И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

Саъдизода Ҷ.	Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқи аҳоли	6
Ҳамза К., Камолов Ш.Ҳ.	Ваҳдати миллӣ – омили бо суботи инкишофи давлат	22
Зокирзода З.Х., Азимов Ф.А.	Баъзе масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон	29
Алиев Ф.Ш.	Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун омили зидди фарҳанги ҳуқуқи ҷавонон	44
Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш.	Раванди муҳочиршавӣ ва вазъи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ дар вазъиятҳои вижа	51
Сайнозимзода Ф.С.	Мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	62
Холиқова О.А.	Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик	73

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ КОНСТИТУТСИОНӢ;
ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (ИХТИСОС: 12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ
ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС;
МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

Камолов Ш.Ҳ., Саиданваров Қ.Ҷ.	Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқи принципҳои асосии муайянкунии мақоми гуреза тибқи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ	87
Каримзода У.К., Искандари С.	Суди конститусионӣ дар низоми ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон	96

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

Абдулхайри Х.	Вазъи муосир ва тамоюлҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	106
Рофиева А.Ҳ.	Назария ва амалияи танзими ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ	117
Абдуғанизода Б..	Ҳолати ҳуқуқи мафҳум ва намудҳои бор дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ	134

**ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗОИ
ЧИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И
КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Юлдашева Г.М.	Незаконное изготовление и переработка как вид незаконного оборота наркотических средств	145
Зайниддинов С.Ф., Шоинбеков О.	Ҳукми қатл дар давраи муосир	153

Хочазода Ф.Ф.	Падидаи даст задан ба ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятии хоричӣ	163
Досов Х.С.	Профилактикаи виктимологии ҷиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ содир мешаванд	175
МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)		
Исоев К.	Ҳаракатҳои дигари муурофиавӣ, талаб намудани предмет ва ҳуҷжатҳо ҳамчун воситаи ҷамъовариҳои далелҳо	183
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)		
Идизода Ф.Ф.	Таърихи ташаккули ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ	193
Мирзоева Д.М.	Запрещение дискриминации на региональном уровне	206
ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14) – АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)		
Ойев Х.	Сервитут ба замин – функсияи идоракунии давлатӣ ва судӣ	215
Талабот ба мақолаҳои, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		224
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		225

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.01)**

**НАҚШИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР ТАЪМИНИ КАМОЛОТИ
ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ АҲОЛӢ**

Саъдизода Ч.,

мудир кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х., дотсент
Тел.: (+992) 985383867
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Муқарриз: Насриддинзода Э.С., узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими илми ҳуқуқшиносӣ – нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқи аҳоли бахшида шудааст. Дар низоми механизмҳои миллии ҳимояи ҳуқуқи инсон ҷойгоҳ ва нақши ҳокимияти судӣ дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқи аҳоли хеле бузург аст. Дар низоми таҷзияи ҳокимият мақомоти асосӣ ва марказии бевосита ба ҳуқуқи инсон алоқаманд мақомоти судӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Гарчанде, ки мақомоти судӣ мақомоти амаликунандаи адолати судӣ ба ҳисоб меравад, аммо нақши ин ниҳод дар тарбияи ҳуқуқи аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқи шаҳрвандон сутуданист. Муаллиф яке аз роҳҳои асосии аз ҷониби суд тарғиб гардидани қонуниятро дар баргузори мурофиаҳои сайёри судӣ мебинад. Зиёд намудани мурофиаҳои сайёри судӣ амри зарурӣ ва талаби замон аст. Зеро мурофиаи сайёри судӣ дар шаҳру навоҳӣ миёни мардум бо иштироки сокинони маҳал баргузор мегардад ва табиист, ки барои тарбияи ҳуқуқи аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқи онҳо саҳми назарраси худро мегузорад. Мурофиаҳои сайёри судӣ василаи бедор намудани эҳсоси эҳтиром ба қонун, ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои умумичамбиятӣ ва арҷгузорӣ ба шаъну шарафи дигарон мебошанд. Бо дарназардошти ин, аз ҷониби муаллиф масъалаи мустақилияти суд, таклифҳо оид ба таъмини мустақилияти судяҳо, интиҳоб, таъин ва ҷобачогузори судяҳо ва дигар масъалаҳои муҳим мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Дар мақола маълумоти омории солҳои 2016-2021 оид ба баррасии парвандаҳо дар судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Тибқи таҳлили муаллиф солҳои охир баргузори мурофияҳои сайёри судӣ бамаротиб кам шудааст. Аз ин рӯ, пешниҳоди таклифҳои мушаххас оид ба такмили фаъолияти ҳокимияти судӣ, махсусан дар самти тарбияи ҳуқуқии аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа манзур шудаанд, ки барои олимони ва пажӯҳишгарони соҳа муфид ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: Суд, ҳокимияти судӣ, Суди Олӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, озодӣ, адолати судӣ, мустақилияти суд, адвокат, мурофияи сайёри судӣ, Конституция, барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.

РОЛЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ

Саъдизода Дж.,

заведующий кафедрой прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н., доцент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Рецензент: Насриддинзода Э.С., член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Статья посвящена одному из важных вопросов юриспруденции – роли судебной власти в совершенствовании правовой культуры населения. В системе национальных механизмов защиты прав человека очень важно место и роль судебной власти в защите прав и свобод человека и гражданина и обеспечении совершенствования правовой культуры населения. В системе разделения властей главным и центральным органом, непосредственно связанным с правами человека, является судебная власть. В Республике Таджикистан судебная власть независима и судьями осуществляется от имени государства. Судебная власть защищает права, свободы человека и гражданина, интересы государства, организаций и учреждений, законность и справедливость. Хотя судебные органы рассматриваются как органы, осуществляющие судебную справедливость, роль этого института в правовом воспитании населения и повышении правовой культуры граждан велика. Одним из основных способов обеспечения судом законности и справедливости – проведение выездного судебного разбирательства – видит автор. Увеличение числа выездных судебных заседаний – необходимый порядок и требование времени. Ведь выездные судебные процессы в городах и районах проводятся среди населения с участием местных жителей, и естественно,

что это вносит весомый вклад в правовое просвещение населения и повышение его правовой культуры. Выездное судебное разбирательство является средством воспитания чувства уважения к закону, правам и свободам, общественным интересам и уважения достоинства других лиц. С учётом этого автор проанализировал вопрос независимости судей, предложения по обеспечению независимости судей, подбору, назначению и расстановке судей и другие важные вопросы.

В статье приведены статистические данные за 2016-2021 годы о рассмотрении дел в судах Республики Таджикистан. Согласно анализу автора, в последние годы проведение выездных судебных разбирательств значительно сократилось. Поэтому предназначены конкретные предложения по совершенствованию деятельности судебной власти, особенно в направлении правового просвещения населения и повышения правовой культуры в обществе, которые считаются полезными для учёных и исследователей отрасли.

Ключевые слова: Суд, судебная власть, Верховный суд, правовое воспитание, правовая культура, культура прав человека, право, права человека, свобода, судебная справедливость, независимость суда, адвокат, выездной судебный процесс, Конституция, программа судебно-правовых реформ, правоохранительный орган.

THE ROLE OF JUDICIAL POWER IN ENSURING THE IMPROVEMENT OF THE LEGAL CULTURE OF THE POPULATION

Sadizoda J.,

Head of the Department of human rights and Comparative law of the Law Faculty, Tajik National University, candidate of law, docent

Phone.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Reviewer: Nasriddinzoda E.S., corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of legal Sciences, professor

Annotation: The article is devoted to one of the important questions of jurisprudence - the role of the judicial power in ensuring the improvement of the legal culture of the population. In the system of national mechanisms of human rights protection the place and role of judicial power in the protection of the rights and freedoms of man and citizen and ensuring the improvement of the legal culture of the population are very important. In the system of separation of powers the judicial power is the main and central body directly related to human rights. In the Republic of Tajikistan the judicial power is independent and is exercised by judges on behalf of the state. The judicial power protects the rights and freedoms of man and citizen, interests of the state, organizations and institutions, legality and justice. Although judicial authorities are considered as

the bodies that implement judicial justice, the role of this institution in legal education of the population and improving the legal culture of citizens is significant. The author sees one of the main ways for the court to ensure legality and justice - holding a field trial. The increase in the number of itinerant court hearings is a necessary order and the requirement of time. After all, itinerant trials in cities and districts are held among the population with the participation of local residents, and it is natural that it makes a significant contribution to the legal education of the population and the improvement of its legal culture. Mobile court trials are a means of fostering a sense of respect for the law, rights and freedoms, public interests and respect for the dignity of others. With this in mind, the author has analyzed the issue of judicial independence, proposals to ensure the independence of judges, the selection, appointment and placement of judges and other important issues.

The article provides statistical data for 2016-2021 on the consideration of cases in the courts of the Republic of Tajikistan. According to the author's analysis, in recent years the conduct of mobile court proceedings has decreased significantly. Therefore, specific proposals for improving the activities of the judiciary, especially in the direction of legal education of the population and increasing the legal culture in society are designed, which are considered useful for scientists and researchers of the industry.

Keywords: Court, judiciary, Supreme Court, legal education, legal culture, human rights culture, law, human rights, freedom, judicial justice, judicial independence, lawyer, mobile court process, Constitution, judicial and legal reform program, law enforcement.

Дар ҷаҳони муосир мақомот ва вижаниҳодҳое, ки фаъолияти онҳо ба ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон равона гардидааст, хеле зиёд шудаанд. Аммо дар низоми равишҳои миллии ҳимояи ҳуқуқи инсон ҷойгоҳ ва нақши ҳокимияти судӣ¹ дар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд²

¹ Оид ба ҳокимияти судӣ ва фаъолияти ҳуқукатбиксозӣ муфассал ниг.: Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – начало XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шодиев Исмадулло Рахматуллоевич. – Душанбе, 2009. – 180 с.; Гафуров Х.М. Право на судебную защиту как компонент экономическо-процессуальных правоотношений в Республике Таджикистан // Тезисы научных докладов республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников кафедры судебного права и прокурорского надзора юридического факультета ТНУ в честь 25-летия Государственной независимости Республики Таджикистан (26.04.2016) / Под ред. канд. юрид. наук, доцента И.Т. Махмудова. – Душанбе: Изд-во, 2016. – С. 15-16; Холова Н.Р. Роль судебной власти в сфере защиты прав человека в Таджикистане // Права человека и международное право. Сборник статей молодых ученых / Под общ. ред. Е.М. Павленко. – Москва: Права человека, 2016. – С. 58-63; Саъдизода Дж. Роль судебной власти в обеспечении прав человека: взгляд на правоприменительную политику // Правовая жизнь. Научно-информационный журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №4 (20). – Душанбе, 2017. – С. 26-34; Саъдизода Дж. Правоприменительная политика в области прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №2 (06). Душанбе, 2017. С. 54-55.

² Оид ба ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд муфассал ниг.: Халиков, А.Г. Права человека / А.Г. Халиков, А.М. Диноршоев; под ред. д.ю.н., проф. Халикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.; Холикзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – 488 с.; Сотиволдиев Р.Ш., Миралиев И.К. Международные, региональные и национальные аспекты правовой политики в сфере прав человека: монография / Р.Ш. Сотиволдиев, И.К. Миралиев / Под ред. д.ю.н., профессора Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Изд-во Таджикского

ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқии аҳоли³ ҳамонро беназир боқӣ мемонад.

Бидуни тардид дар низоми таҷзияи ҳокимият мақомоти асосӣ ва марказии бевосита ба ҳуқуқи инсон алоқаманд мақомоти судӣ мебошад. Дар фарқият аз ду шохаи ҳокимият (қонунгузор ва иҷроия) меъёри Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми муқаррар намудани таъиноти ҳокимияти судӣ чунин ифода ёфтааст: «Ҳокимияти судӣ мустақил буда, ... ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро хифз менамояд»⁴ ё ин ки мувофиқи моддаи 4 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодихоии инсон ва шаҳрванд... қонуниятро адолатро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон эълон намудаанд, хифз менамояд»⁵. Яъне

национального университета, 2019. – 486 с.; Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.; Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015; Диноршоев А.М., Саъдизода Ч., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ. – Душанбе, 2017. – 200 с.; Саъдизода Ч., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 сах.

³ Оид ба фарҳанги ҳуқуқӣ муфассал ниг.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Саъдизода Ч. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.; Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2021. – 183 с.

⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016. – С. 27.

⁵ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7–9, мод. 698; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.07.2016 с., № 1328).

қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро самти асосии фаъолияти ҳокимияти судӣ муайян намудааст. Тамоми низоми судии кишвар адолати судиро бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи инсон ба амал мебароранд. Зеро мувофиқи моддаи 14 Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунад ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд⁶. Яъне дар таъмин ва амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон мақомоти судӣ бевосита иштирок менамояд, чунки ин салоҳиятро ба ин мақомот Конститутсия додааст. Аз ин рӯ, мақомоти судӣ мақмотест, ки бевосита ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд машғул аст⁷. Гарчанде, ки мақомоти судӣ мақомоти амаликунандаи адолати судӣ ба ҳисоб меравад, аммо нақши ин ниҳод дар тарбияи ҳуқуқии аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон сугуданист.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тақмили фаъолияти судҳо якҷанд маротиба барномаҳои ислоҳоти судӣ қабул гардид. Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ тавонистанд, ки то андозае фаъолияти судҳо ва ҳокимияти судиро дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқии аҳоли раванқ диҳанд. Вале то ҳол дар ин самт камбудиву норасоӣҳо вучуд доранд.

Барои он ки ҳокимияти судӣ мустақил бошад, дар навбати аввал бояд он аз ҷиҳати моддӣ таъмин карда шавад. Дар кишвари мо чандин маротиба маоши судҳо баланд бардошта шуд, аммо маоши мазкур барои таъмини мустақилияти судҳо ва аз байн бурдани омилҳои коррупсионӣ басанда нест. Дар пурсиши сотсиологие, ки дар ҳисоботи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расиду он ба таҳлилу таҳқиқи коррупсия, аз ҷумла дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида шудааст, афкори ҷамъиятӣ оид ба сатҳи коррупсия дар кишвар мавриди омӯзиш қарор гирифт. Чунончи, барои ошкор сохтани сатҳи коррупсия дар ташкилоту муассисаҳои гуногуни давлатӣ миёни ҳамаи пурсидашудагон саволи зерин гузошта шуд: «Шумо сатҳи коррупсияро дар мақомот ва ташкилотҳои зерини ҳокимият чӣ гуна баҳо медихед?» Дар рӯйхат мақомоти зерин ҷойгир шуда буданд: 1) Мақмоти амнияти миллӣ; 2) Судҳо; 3) Қувваҳои мусаллаҳ; 4) Мақомоти намояндагии маҳаллии шаҳр, ноҳия, шаҳраку деҳаи Шумо; 5) Маъмурияти Ҳукумати вилояти Шумо; 6) Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон; 7) Маҷлиси Олӣ (Парламент); 8) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; 9) Дастгоҳи Иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ба андешаи пурсидашудагон «дар рӯйхати мазкур коррупсия аз ҳама бештар дар мақомоти судӣ, маъмурияти ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дида мешавад»⁸.

⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. – С. 5.

⁷ Муфассал ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳук. – Душанбе, 2017. – С. 160-167.

⁸ Коррупция в Таджикистане. Мнение общественности. Душанбе, 2006. – С. 50.

Мувофиқи ҳисоботи мазкур ду навъи таассурот диққатҷалбкунанда аст: «Таассуроти хеле манфӣ (пеш аз ҳама ба мақомоти ҳокимият: мақомоти маҳаллӣ, судҳо ва ғ. равона гардидааст) ва таассуроти бепарвоёна – қаноатбахш»⁹.

Мувофиқи ҳисобот муносибати хеле манфии шаҳрвандон ба ҳокимияти судӣ дар он зоҳир мегардад, ки ба саволи «Ба андешаи Шумо кадом муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъули мубориза бар зидди коррупсия ҳастанд», танҳо 13% пурсидашудагон ҳокимияти судиро ҳисобидаанд¹⁰.

Ба саволи «Ба андешаи Шумо сатҳи коррупсия аз соли 2000 то имрӯз коҳиш ёфтааст ё боло рафтааст?», натиҷа чунин аст: 26% – тағйир наёфтааст, 36% – боло рафтааст, 37% – коҳиш ёфтааст ва 0,30% пурсидашудагон ҷавоби дигар додаанд¹¹. Аз ин ҷо бармеояд, ки шаҳрвандон то ҳол дар симои мақомоти судӣ пуштибони ҳақиқӣ ва воқеии худро дарк накардаанд. Ба андешаи мо дар бештари ҳолатҳо сабаби қабул шудани ҳукму ҳалномаҳои беасосу ғайриқонунӣ ва ғаразнокӣ судяҳо паст будани маоши онҳо аст.

Дар давлатҳои Аврупо ва ИМА суд бучеташиро худаш тартиб медиҳад, ки ин сабаби мустақилият ва такмили низоми судӣ дар ин минтақаҳо гаштааст. Илова бар ин, дар кишвари мо барои бори аввал таъин шудан ба мансаби судя яке аз талаботи асосӣ ин гузаштан аз курси коромӯз-судя ба ҳисоб меравад, ки пештар дар назди Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекард. Дар натиҷаи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ворид карда шуданд, Шӯрои адлия барҳам дода шуд. Аз ин ба баъд ҳамаи масъалаҳои вобаста ба таъин ва ҷобачогузории кадрҳо дар мақомоти судӣ ба салоҳияти Суди Олӣ ва Суди Олии Иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шуданд. Ин тадбир қадами муҳимест дар роҳи таъмини мустақилияти судӣ. Вале механизми ба роҳ мондани падидаи коромӯз-судя ҳоло ҳам такмил меҷӯрад.

Дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон барои таъин шудан ба мансаби судя шахс бояд собиқаи кории адвокатӣ дошта бошад. Хуб мешуд, агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бори аввал таъин шудан ба мансаби судя яке аз талаботи асосӣ доштани 5 сол собиқаи корӣ ба ҳайси адвокат пешниҳод мешуд. Ё ин ки ба довталабони мансаби судягӣ, ки собиқаи кории адвокатӣ доранд, зимни қабул ба ҳайси коромӯз-судя имтиёзи иловагӣ дода мешуд. Мавҷуд будани чунин талабот нақши адвокатро, ба сифати яке аз иштирокчиёни фаъоли баррасии парвандаҳо ва ҳимоятгари ҳуқуқи озодиҳои инсон дар суд боло бурда, илова бар ин боиси ба мансаби судя таъин гардидани кадрҳои ботаҷриба мегардад. Чи тавре мегӯянд: «Адвокат дар симои муштарӣ ҳамавақт шахси бегуноҳро мебинад». Яъне адвокат дар руҳияи риоя ва ба инobatгирии принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ ба камол расида, аз принципи инсондӯстӣ (гуманизм), ки яке аз принципҳои асосии

⁹ Ҳамон ҷо. – С. 51.

¹⁰ Ҳамон ҷо. – С. 79.

¹¹ Коррупция в Таджикистане. Мнение общественности. – С. 90.

фарҳанги ҳуқуқи инсон ва муҳофизати судӣ аст, ҳамеша кор мегирад. Адвокат дар тафовут аз баъзе иштирокчиёни муҳофизати судӣ аз принсип ё функцияи айбдоркунӣ то андозае дур аст ва принсипи инсондӯстӣ ва эҳтимолияти бегуноҳӣ ба ғайрияти адвокат бештар наздик аст. Аз ин рӯ, дар давраи ғайрияти худ адвокат бо принсипҳои мазкур доимо “ҳамқадам”, “ҳамсафар” ва “шарик” буда, дар чунин руҳия ба камол мерасад. Бо рушди адвокатура ва нақши он дар ҷомеа имрӯз ҳуқуқи адвокатиро чун соҳаи мустақили ҳуқуқ пешниҳод карда истодаанд¹².

Яке аз масъалаҳои муҳим дар ин самт масъалаи болоравӣ дар мансаб аз ҷониби адвокатҳост. Чи тавре маълум аст, адвокатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз падидаи болоравӣ дар мансаб чандон бархӯрдор нестанд. Як шахс солҳои тӯлонӣ ҳамчун адвокат ғайрият менамояд ва чун “дарахти хушки бесамар” ҳеҷ “намесабзад” ва ҳамин тавр як умр адвокат боқӣ мемонад ё ин ки аз пешааш даст кашида, дар дигар соҳа ба қору ғайрият машғул мешавад. Яъне падидаи болоравӣ дар мансаб (карьерный рост) дар ғайрияти адвокатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон ҷашмрас нест. Баъзан, аҳён-аҳён ба назар мерасад, аммо ин хеле кам аст. Шояд сабаб ҳамин бошад, ки адвокатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон мавқеъ ва нақши ҳалқунанда ва ҷашмрас надоранд. Ҳол он ки дар тафовут аз иштирокчиёни дигари муҳофизати судӣ адвокатҳо бо мардум наздиктаранд. Дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли бештар аз дигарон саҳми худро мегузоранд. Аз ин рӯ, пешниҳоди болоро дар самти эҳё намудани падидаи болоравӣ дар мансаб (карьерный рост) нисбат ба адвокатҳо ва боло бурдани мақом ва нақши онҳо дар ҷомеа муҳим мешуморем.

Дар давлатҳои муосир тарзи ба мансаб таъин гардидани судяҳо гуногун аст. Чунончи дар баъзе давлатҳо судяҳои зинаи поёни аз ҷониби Президент (мақомоти иҷроия) таъин мегарданд, судяҳои зинаи болоӣ бошад, бо пешниҳоди Президент аз ҷониби парламон, чун анъана палатаи болоии он интихоб мешаванд (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Россия, судяҳои федералии ИМА ва ғ.). Аммо дар баъзе давлатҳо судяҳо асосан аз тарафи парламон ё аҳолии маҳал (дар баъзе шататҳои ИМА, Кантонҳои Швейтсария ва баъзе давлатҳо) интихоб мешаванд. Аъзои суди федералии Швейтсария аз ҷониби парламон интихоб мешаванд. Дар Германия нисфи судяҳои Суди конституционӣ аз ҷониби палатаи болоии парламон (Будесрат) ва нисфи он аз ҷониби Кумита, ки онро палатаи поёнии парламон (Бундестаг) ташкил мекунад, интихоб мешаванд.

Дар Тоҷикистони шуравӣ интихоби судяҳо аз ҷониби аҳолии маҳал ба роҳ монда мешуд, ки ин таҷриба омӯзишу пажӯҳиши алоҳидаи мутахассисон ва пажӯҳишгарони соҳаро металабад.

¹² Муфассал ниг.: Искандаров З.Х. Ҳуқуқи адвокатӣ чун соҳаи мустақили ҳуқуқ // Фишурдаи маърузаҳои илмӣ конференсияи илмӣ-назариявии ҳаёти устодону кормандони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.04.2016) / Зери назари номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Нашр, 2016. – С. 12-14.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, пешниҳод карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон судяҳои зинаи поёни аз тарафи палатаи поёнии парламон, яъне Маҷлиси намояндагон ва судяҳои зинаи болоӣ аз тарафи палатаи болоии он – Маҷлиси миллии интиҳоб карда шаванд, ки ин то андозае мустақилияти онҳоро таъмин месозад ва вобастагии онҳоро аз мақомоти ҳокимияти иҷроия бартараф мекунад.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳо оид ба якумра таъин намудани судяҳо рафта истодааст, ки гуё мустақилияти онҳоро таъмин мекарда бошад. Ба андешаи мо якумра ба вазифа таъин намудани судяҳо ба манфиати кор набуда, метавонад, ки дар оянда мушкилиҳоро ба бор орад. Зеро агар як судя тамоми умри худро дар як ноҳияи Тоҷикистон гузаронад, табиист, ки бо аҳли ноҳия шинос мешавад ва дӯсту рафиқони зиёд пайдо мекунад. Ҳангоми пайдо шудани баҳс, ки як тарафи он рафиқ ё дӯсташ аст, метавонад беғаразии ӯро зери шубҳа гузорад. Баъзеҳо андеша доранд, ки ҳангоми якумра ба вазифа таъин шудани судяҳо ба хоҳири пешгирии чунин ҳолатҳо ҳар даҳсола онҳоро ба дигар ноҳия ё вилоят интиқол додан ё ҷойиваз кардан зарур аст. Ин фикри хуб аст, аммо Тоҷикистон на он қадар кишвари бузург аст ва аз як ноҳия ё вилоят ба дигараш алоқа пайдо кардан он қадар мушкил нест. Аз ин рӯ, хуб мешуд, муҳлати амалкунандаи ваколати судяҳо – 10 сол бетағйир мононда шавад. Таҷрибаи давлатҳои, ки дар онҳо судяҳо якумра таъин ё интиҳоб мешаванд, нишон медиҳад, ки онҳо ҳар даҳсола ваколатҳои судяро аз нав тасдиқ мекунанд. Масалан, дар Япония, ки судяҳо якумра таъин мешаванд, ҳар як судя як маротиба дар 10 сол тавассути раёипурсии умумихалқӣ ваколаташро барои 10 соли минбаъда тасдиқ мекунад. Яъне муҳлати даҳсола аз якумра дида беҳтар аст.

Ҳимояи ҳуқуқи инсон ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқии аҳоли хеле густурда бо фаъолияти мақомоти судӣ алоқаманд аст. Тавре дар ҳисоботи солонаи Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мешавад, дар соли 2016 ба марҳилаи якуми Суди Олӣ, суди Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон, судҳои вилоятҳои Суғду Хатлон, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбӣ ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 17763 ариза оид ба баҳсҳои граждани ворид гардидааст, ки аз ин шумора 16071 парванда мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Инчунин, ба судҳо 41583 ариза вобаста ба баҳсҳои оилавӣ ворид гардидааст, ки аз ин шумора 37167 парванда баррасӣ карда шудаанд. Дар давраи ҳисоботӣ ба судҳо 10571 парвандаи ҷиноятӣ ворид шуда, 10040 адади он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар соли 2016 судҳои ҷумҳурӣ 8255 дарҳости мақомоти тафтиши пешакиро оид ба татбиқи чораҳои пешгирӣ ва маҷбуркунии муурофиавӣ баррасӣ намудаанд. Ҳамчунин аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ дар соли 2016 - 59983 парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ баррасӣ карда шудааст. Дар маҷмуъ, дар соли 2016 аз тарафи мақомоти судии кишвар 149274 адад парвандаи граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ, дарҳостҳои мақомоти тафтиши пешакӣ, пешниҳодҳои муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷроӣ судҳо баррасӣ карда шудаанд, ки ин шумора 10988 адад нисбат ба соли 2015 зиёд мебошад.

Мақомоти судии кишвар барои дар амал татбиқ намудани «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019», ки ба баланд бардоштани маърифату дониши ҳуқуқии шахрвандон мусоидат менамоянд, маҷлисиҳои сайёри судиро ҳамчун омили тарбияи маърифати ҳуқуқии аҳоли, ташвику тарғиби қонунҳо ва муҳокимаи ҳукму ҳалномаҳо истифода намуда, 12976 парвандаро дар муҳофияҳои сайёри судӣ баррасӣ намудаанд.

Бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор ба ҳолатҳои вайронкунии қонун ва сабабу шароите, ки ба содир шудани қонунвайронкунӣ мусоидат кардаанд, судҳо 14059 таъинотҳои хусусӣ бароварда, 689 ҷамъбастиҳо гузаронида, сабабу омилҳои ҳуқуқвайронкуниҳо, содиршавии ҷиноят, баҳсҳои гражданиро мавриди таҳлил қарор дода, ба мақомоти дахлдор ҷиҳати пешгирӣ намудани ҷунин ҳолатҳо 466 адад пешниҳодҳо ирсол намудаанд.

Бояд тазаққур дод, ки ҷиҳати иҷрои дастуру супоришҳои Президенти мамлакат оиди ҳар ҳафта ду маротиба ба роҳ мондани қабули шахрвандон, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 бармеояд, бевосита аз ҷониби Раиси Суди Олӣ 1531 нафар шахрвандон қабул карда шуданд. Ин шумора дар муқоиса ба соли гузашта 377 нафар зиёд мебошад. Дар рӯзҳои қорӣ бошад, аз ҷониби муовинони Раис ва раисони коллегияҳои судии Суди Олӣ 206 нафар шахрвандон қабул карда шудаанд. Бо мақсади аз байн бурдани камбудиву норасоииҳо дар фаъолияти судҳо ҷойдошта ҳамасола як қатор чорабиниҳо ба нақша гирифта мешаванд, ки барои таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқии аҳоли нақши беандоза доранд. Аз ҷумла яке аз онҳо ҷалби судьяҳои судҳои ҷумҳурӣ барои тақмили ихтисос ва баланд бардоштани савияи дониши касбӣ мебошад¹³.

Дар соли 2017 ба марҳилаи якуми Суди Олӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоятҳои Суғду Хатлон, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбӣ ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 17612 аризаҳо вобаста ба баҳсҳои граждани ворид гардиданд, ки аз ин шумора 15732 парвандаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, пешбурди 1127 парвандаҳо қатъ, 1923 аризаҳо бе баррасӣ ва 196-тои онҳо аз рӯи тобеияти судӣ ирсол карда шуданд. Вобаста ба баҳсҳои оилавӣ ба судҳо 43832 аризаҳо ворид гардида, 30704 парванда бо баровардани ҳалнома, 82 адад бо қабули фармон анҷом ёфта, пешбурди 3133 парвандаҳо қатъ карда, 4584 аризаҳо бе баррасӣ монанда шуда, 404 аризаҳо аз рӯи тобеияти судӣ ирсол гардиданд. Шумораи парвандаҳои оилавии баррасишуда нисбат ба соли 2016, 1740 адад зиёд гардидааст. Дар ин давра ба судҳо 11035 парвандаҳои ҷиноятӣ ворид шуда, 10372 адади он мавриди баррасӣ қарор гирифта, 9081 ададаш нисбати 11294 нафар бо баровардани ҳукм анҷом ёфта, пешбурди 918 парванда нисбати 1046 шахс қатъ карда шуда, аз рӯи 27 адад парванда нисбати 27 нафар чораҳои хусусияти тиббидошта татбиқ шуда, 27 парванда нисбати 37 шахс ба тафтиши иловагӣ баргардонида, 319

¹³ Муфассал ниг.: Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – С. 149-157.

парванда аз рӯи тобеияти судӣ фиристонида шуданд. Дар соли 2017 ба судҳо 61749 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ворид гардида, аз ин шумора 61568 парвандаҳо баррасӣ шуда, аз рӯи 55709 парванда нисбати 55992 ҳуқуқвайронкунанда чазои маъмурӣ таъин карда шудааст. Пешбурди 743 парванда қатъ карда, 4722 парванда барои ба расмиятдорорӣ баргардонида, нисбати 394 нафар парвандаҳо аз рӯи тобеияти идоравӣ раван карда шудаанд. Боқимонда 181 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар пешбурди судҳо қарор доранд. Дар маҷмуъ, дар соли 2017 ба судҳо 156912 парвандаҳо, дархосту пешниҳодҳо ворид гардида, аз ин шумора 148733-тои онҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 541 адад кам мебошад. Дар соли 2017 дар маҷмуъ 15188 парвандаҳо дар муҳофизатҳои сайёри судӣ баррасӣ гардиданд. Бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор ба сабабу шароите, ки ба содир шудани ҷиноят ва дигар қонунвайронкуниҳо мусоидат кардаанд, судҳо 16723 таъинотҳои хусусӣ ва 423 пешниҳодҳоро ба мақомоти дахлдор ирсол намуданд¹⁴.

Дар соли 2018 ба марҳилаи якуми Суди Олӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоятҳои Суғду Хатлон, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбӣ ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар маҷмуъ 16728 аризаҳо вобаста ба баҳсҳои гражданин ворид гардиданд, ки аз ин шумора 15100 парвандаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Соли 2018 ба судҳо 44898 аризаҳо вобаста ба баҳсҳои оилавӣ ворид гардида, баррасии 40107 адад парванда таъмин карда шуданд. Дар ин давра ба судҳо 11245 парвандаҳои ҷиноятӣ ворид шуда, 10571 адади он мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Ҷамчунин дар ин давра 6997 адад дархостҳои мақомоти тафтиши пешакӣ оид ба татбиқи чораҳои пешгирӣ ва маҷбуркунии муҳофизавӣ баррасӣ гардид. Дар соли 2018 ба судҳо 50577 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ворид гардида, аз ин шумора 50390 парвандаҳо баррасӣ карда шуданд. Бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор ба ҳолатҳои вайронкунии қонун ва сабабу шароите, ки ба содир шудани қонунвайронкунии мусоидат кардаанд, судҳо 16789 таъинотҳои хусусӣ бароварда, барои чорачӯӣ ба мақомоти дахлдор ирсол намуданд¹⁵.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2019 ба судҳои ҷумҳурӣ дар маҷмуъ 156470 парвандаҳо ва дархосту пешниҳодҳо ворид гардиданд, ки нисбат ба соли 2018 дар маҷмуъ 5616 адад зиёд мебошанд. Аз ин шумора 148031 парвандаҳо ва дархосту пешниҳодҳо аз тарафи судҳои ҷумҳурӣ мохиятан баррасӣ карда шуданд, ки назар ба соли гузашта 5172 адад зиёд мебошад. Аз шумораи умумии парвандаҳои баррасигардида дар марҳилаи якум 14105 ададро парвандаҳои гражданин, 42359 ададро парвандаҳои оилавӣ, 10719 ададро парвандаҳои ҷиноятӣ, 50219 ададро парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва 21773 ададро дархосту пешниҳодҳои мақомотҳо ташкил медиҳанд. Дар ин давра 18754 парвандаҳои гражданин,

¹⁴ Ниг.: Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – С. 155.

¹⁵ Ниг.: Ҷамон чо.

оилавӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ дар муҳофизатҳои сайёри судӣ баррасӣ шуданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1400 адад зиёд мебошад. Бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор ба ҳолатҳои вайронкунии қонун ва сабабу шароите, ки ба содир шудани қонунвайронкунии мусоидат кардаанд, судҳои ҷумҳурӣ дар маҷмуъ 18956 таъинотҳои хусусӣ бароварданд, ки назар ба соли қаблӣ 996 адад зиёд мебошад¹⁶.

Дар соли 2020 аз ҷониби марҳилаҳои якум, кассатсионӣ ва назоратии Суди Олӣ, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, судҳои ҳарбӣ ва шаҳру ноҳияҳо дар маҷмуъ 134612 парвандаи граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ, дархостҳои мақомоти тафтиши пешакӣ, пешниҳодҳои муассисаҳои ислоҳӣ ва Хадамоти иҷро баррасӣ карда шуданд, ки нисбат ба соли 2019 дар умум 13419 парванда кам мебошад. Аз ҷумла, дар ин давра 15422 адад парвандаҳои граждани оғоз гардида, аз ин шумора 13764 парванда мавриди баррасӣ қарор гирифта, пешбурди 776 парванда қатъ, 1680 парванда бе баррасӣ ва 261-тои онҳо аз рӯи тобеияти судӣ ирсол карда шуданд. Айни ҳол 1658 парвандаҳои граждани дар судҳо дар марҳилаи баррасӣ қарор доранд. Инчунин дар соли 2020 дар судҳо 46246 парвандаи оилавӣ оғоз карда шуда, аз ин шумора 41104 парванда баррасӣ гардида, пешбурди 3382 парванда қатъ ва 4663 адад бе баррасӣ монанд, 758 парвандаҳо аз рӯи тобеияти судӣ ирсол гардиданд. Дар соли 2020 ба судҳо 10458 парвандаҳои ҷиноятӣ ворид гардида, 9749 адади он мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Баррасии 8640 парванда нисбати 10458 судшаванда бо баровардани ҳукм анҷом ёфта, пешбурди 653 парванда нисбати 715 шахс қатъ, аз рӯи 14 парванда нисбати 14 нафар ҷораҳои дорои хусусияти тиббидошта татбиқ карда, 23 парванда нисбати 26 шахс ба тафтиши иловагӣ баргардонид шуда, 419 парванда аз рӯи тобеият ба суди дигар ирсол гардидаст. Судҳои ҷумҳурӣ 6989 дархостҳои мақомоти тафтиши пешакиро оид ба татбиқи ҷораҳои пешгирӣ ва маҷбурунии муҳофизатӣ баррасӣ намуданд, ки аз онҳо 6969 дархост қонун ва 20 ададашон рад карда шудааст. Ҳамчунин судҳо 6166 адад пешниҳоди муассисаҳои ислоҳии СРИҚҚ-и Вазорати адлия, Хадамоти иҷро ва дигар ташкилоту муассисаҳоро мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар давраи ҳисоботӣ ба судҳо 49312 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ворид гардида, аз ин шумора 49210 парвандаҳо баррасӣ шуда, аз рӯи 42417 парванда нисбати 42542 ҳуқуқвайронкунанда ҷазои маъмурӣ таъин карда шудааст. Пешбурди 536 парванда қатъ, 6002 парванда барои барасмиятдорӣ баргардонид шуда, нисбати 255 нафар маводҳо аз рӯи тобеияти идоравӣ раво карда шуданд. Ҳамзамон судҳо бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба ҳолатҳо, сабабу шароитҳои вайронкунии қонун дар маҷмуъ 20472 таъиноти хусусӣ бароварда, 766 ҷамъбасти амалияи судиро

¹⁶ Ниг.: Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – С. 156.

гузаронида, ба мақомоти дахлдор 1194 адад пешниҳодҳоро ирсол намуданд¹⁷.

Дар соли 2021 аз ҷониби судҳои марҳилаи якуми Суди Олӣ, судҳои вилоятҳо, ҳарбӣ ва шаҳру ноҳияҳо 14476 парвандаҳо оид ба баҳсҳои граждани оғоз гардиданд, ки аз ин шумора 13031 парванда мавриди баррасӣ қарор гирифта, 6790 парванда бо баровардани ҳалнома ва 3015 бо қабули фармон анҷом ёфта, 899 дар пешбурд қатъ, 1986 парвандаҳо бе баррасӣ монанд шуда, 341-тои онҳо аз рӯи тобеият ирсол карда шуданд. Ҳамин тариқ, аз шумораи умумии парвандаҳои граждании баррасишуда 733 адад нисбат ба соли 2020 кам мебошанд. Ҳамчунин судҳои ҷумҳурӣ аз рӯи 55494 аризаҳо вобаста ба баҳсҳои оилавӣ парванда оғоз намуданд, ки аз ин шумора баррасии 49296 парванда, аз ҷумла 38898 бо баровардани ҳалнома, 63 адад бо қабули фармон таъмин карда шуда, пешбурди 3723 парванда қатъ карда шуда, 5505 адад бе баррасӣ монанд шуда, 1107 парванда аз рӯи тобеияти судӣ ирсол карда шудааст. Шумораи парвандаҳои оилавии баррасишуда нисбат ба соли 2020 дар маҷмуъ 8192 адад зиёд мебошанд. Дар ин давра ба судҳо 11551 парвандаҳои ҷиноятӣ ворид шуда, 10942 адади он мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Аз шумораи парвандаҳои баррасигардида 8414 ададаш нисбати 10349 нафар бо баровардани ҳукм анҷом ёфта, пешбурди 1959 парванда нисбати 2308 шахс қатъ карда шуда, аз рӯи 18 адад нисбати 18 нафар ҷораҳои хусусияти тиббидошта татбиқ карда шуда, 15 парванда нисбати 21 шахс ба тафтиши иловагӣ баргардонида шуда, 536 парванда аз рӯи тобеияти судӣ ба суди дигар фиристонида шуданд. Дар соли 2021 судҳои ҷумҳурӣ 7596 дархостҳои мақомоти тафтиши пешакиро оид ба татбиқи ҷораҳои пешгири ва маҷбурунии мурофиавӣ баррасӣ намуданд. Дар ин давра ба судҳо 44322 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ворид гардида, аз ин шумора 44218 парвандаҳо баррасӣ шуда, аз рӯи 38433 парванда нисбати 38588 ҳуқуқвайронкунанда ҷазои маъмурӣ таъин карда шудааст. Пешбурди 444 парванда қатъ карда, 5067 парванда барои ба расмиятдорӣ баргардонида, нисбати 274 нафар парвандаҳо аз рӯи тобеияти идоравӣ равон карда шудаанд. Боқимонда 104 парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар пешбурди судҳо қарор доранд. Маврид ба зикр аст, ки 3718 парвандаҳо дар мурофияҳои сайёри судӣ баррасӣ гардида, бо мақсади пешгирии қонунвайронкунии дар боло номбурда бо аҳолии кишвар 1593 суҳбату вохӯриҳо баргузор карда шуданд. Аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ дар маҷмуъ, дар марҳилаҳои якум, кассатсионӣ ва назоратии Суди Олӣ, судҳои вилоят ва судҳои поёни 144554 адад парвандаҳои граждани, оилавӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ, дархостҳои мақомоти тафтиши пешакӣ, пешниҳодҳои муассисаҳои ислоҳӣ ва Ҳадамоти иҷро баррасӣ карда шуданд, ки 9942 адад нисбат ба соли 2020 зиёд мебошад. Бо мақсади ҷалб намудани диққати мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони мансабдор ба ҳолатҳои вайронкунии қонун ва сабабу шароитҳои, ки ба содир шудани

¹⁷ Ниг.: Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – С. 156-157.

қонунвайронкунӣ мусоидат кардаанд, дар маҷмуъ судҳо 22773 таъиноти хусусӣ бароварда, барои чораҷӯӣ ба мақомоти дахлдор ирсол намуданд.

Тавре маълумоти оморӣ шаҳодат медиҳанд давоми солҳои 2016-2021 аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ тақрибан 70990 парвандаҳо дар муҳофизати сайёри судӣ баррасӣ шудаанд, ки ин ҳам ба хотири баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли мебошад. Зиёд намудани муҳофизати сайёри судӣ амри зарурӣ ва талаби замон аст. Зеро муҳофизати сайёри судӣ дар шаҳру навоҳӣ миёни мардум бо иштироки сокинони маҳал баргузор мегардад ва табиист, ки барои тарбияи ҳуқуқии аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии онҳо саҳми назарраси худро мегузорад. Муҳофизати сайёри судӣ василаи бедор намудани эҳсоси эҳтиром ба қонун, ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои умумичамъиятӣ ва арҷгузори ба шаъну шарафи дигарон мебошанд.

Маълумоти омории овардашуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки солҳои охир баргузори муҳофизати сайёри судӣ кам шудааст. Зиёд баргузор намудани муҳофизати сайёри судӣ нақши ҳокимияти судиро дар тарбияи ҳуқуқии аҳоли ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа таъин мебахшад.

Рақамҳои овардашуда бозгӯи онанд, ки нақши мақомоти судӣ дар фаъолияти ҳуқуқатбиқсозӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва таъмини камолоти фарҳанги ҳуқуқии аҳоли рӯз то рӯз меафзояд.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016.

2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7–9, мод. 698; Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.07.2016 с., № 1328).

3. Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.

4. Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳук. – Душанбе, 2021. – 183 с.

5. Гафуров Х.М. Право на судебную защиту как компонент экономическо-процессуальных правоотношений в Республике Таджикистан // Тезисы научных докладов республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников кафедры судебного права и прокурорского надзора юридического факультета ТНУ в честь 25-летия Государственной независимости Республики Таджикистан (26.04.2016) / Под ред. канд. юрид. наук, доцента И.Т. Махмудова. – Душанбе: Изд-во, 2016. – С. 15-16.

6. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015.

7. Диноршоев А.М., Саъдизода Қ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.

8. Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.

9. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи адвокатӣ чун соҳаи мустақили ҳуқуқ // Фишурдаи маърузаҳои илмии конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратурии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26.04.2016) / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Нашр, 2016. – С. 12-14.

10. Коррупция в Таджикистане. Мнение общественности. – Душанбе, 2006. – 160 с.

11. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

12. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.

13. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

14. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

15. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

16. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

17. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

18. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ. – Душанбе, 2017. – 200 с.

19. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.

20. Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.

21. Саъдизода Дж. Правоприменительная политика в области прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №2 (06). – Душанбе, 2017. – С. 54-55.

22. Саъдизода Дж. Роль судебной власти в обеспечении прав человека: взгляд на правоприменительную политику // Правовая жизнь. Научно-информационный журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №4 (20). – Душанбе, 2017. – С. 26-34.

23. Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.

24. Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джахонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.

25. Саъдизода Ч. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқукбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

26. Саъдизода Ч., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 сах.

27. Сотиволдиев Р.Ш., Миралиев И.К. Международные, региональные и национальные аспекты правовой политики в сфере прав человека: монография / Р.Ш. Сотиволдиев, И.К. Миралиев / Под ред. д.ю.н., профессора Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Изд-во Таджикского национального университета, 2019. – 486 с.

28. Халиков, А.Г. Права человека / А.Г. Халиков, А.М. Диноршоев; под ред. д.ю.н., проф. Халикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.

29. Холиқзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – 488 с.

30. Холова Н.Р. Роль судебной власти в сфере защиты прав человека в Таджикистане // Права человека и международное право. Сборник статей молодых ученых / Под общ. ред. Е.М. Павленко. – Москва: Права человека, 2016. – С. 58-63.

31. Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – начало XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шодиев Исмадулло Рахматуллоевич. – Душанбе, 2009. – 180 с.

**ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ОМИЛИ БОСУБОТИ ИНКИШОФИ
ДАВЛАТ****Ҳамза Камол,**мудири шуъбаи таърихи дунёи қадими
АМИТ, доктори илмҳои таърих

Тел.: (+992) 934212844

E-mail: hamza.kamol@mail.ru

Камолов Ш.Х.,дотсенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Муқарриз: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Ваҳдат омили ягонаи ба ҳам муттаҳитдшавии як қавм, як миллат ва як халқият аст. Таърих борҳо исбот намудааст, ки роҳи ягонаи ба ҳамрасии қишрҳои ҷомеа ва оромию субот ин ваҳдати миллӣ мебошад. Хушбахтона дар натиҷаи ба ҳам созиш намудани нерӯҳои муҳолифин ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 27 июни соли 1997 созиш ва истиқрори сулҳи тоҷикон ба даст омад. Дар таърихи навини давлатдорӣ тоҷикон ин санаи таърихӣ ҳамчун рӯзи ваҳдати миллӣ ҳаққоки гардидааст. Хотирнишон бояд соҳт, ки барои расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали Раҳмон кушишҳои хеле зиёд намудаанд. Барои ҳарчӣ зудтар хомӯш намудани ҷанги шаҳрвандӣ ва ба даст омадани сулҳу ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали Раҳмон ҳамагуна вохӯриҳоро бо муҳолифини Ҳукумат мепазирuftанд. Дар мақолаи мазкур вобаста таҷрибаи сулҳу ваҳдати тоҷикон баъд аз ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва инчунин ваҳдат, омили пешрафти ҳамаи муносибатҳои давлатию ҷамъиятӣ ибрози назар шудааст.

Калидвожаҳо: Ваҳдати миллӣ, сулҳ, омӯза, муносибатҳои ҷамъиятӣ, мактаби бузург, тағйироту иловаҳо, ҷанги шаҳрвандӣ, нерӯҳои муҳолифин, қишрҳои ҷомеа, райъпурсии умумихалқӣ, Маҷлиси Олӣ, Президент, Ҳукумат, Пешвои миллат, ислохоти сиёсӣ.

НАЦИОНАЛЬНОЕ – ЕДИНСТВО ОСНОВНАЯ КРИТЕРИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВО

Хамза Камол,

заведующий отделом истории древнего
мира АНРТ, доктор исторических наук,
профессор

Тел.: (+992) 934212844

E-mail: hamza.kamol@mail.ru

Камолов Ш.Х.,

доцент кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского Национального
Университета, к.ю.н

Тел.: (+992 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Рецензент: Диноршоҳ А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Национальное единство является единственной основой, объединение одной нации или национальности. История неоднократно доказало, что, единственный путь сближение всех слоев общества и мира является национальное единство. К счастью в результате примирения оппозиционных сил и Правительство Республики Таджикистан в 27 июня 1997 года был достигнут договоренность о мире в Республике Таджикистан. В современной истории государственности таджиков — это историческое дата считается днем национальное единство. Надо отметить, что в достижение мира и согласия роль Президента Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон очень велика. Для достижения мира и согласия, и прекращения гражданской войны уважаемый Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон согласился на любую встречу с оппозиции. В настоящей статье высказано о практике мира и национального единства таджиков после гражданской войны, а также национальное единства - основа развитие всех государственных и общественных отношения.

Ключевые слова: Национальное единство, мир, доктрина, общественные отношения, большая школа, изменение и дополнение, гражданская война, оппозиционные силы, слои общества, всенародный референдум, Маджлиси Оли, Президент, Правительство, Лидер нации, политическая реформа

NATIONAL UNITY IS A FACTOR IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE STATE

Hamza Kamol,

head of the department of history of the ancient world of NAST, Doctor of historical sciences, Professor

Phone.: (+992) 934212844

E-mail: hamza.kamol@mail.ru

Kamolov Sh.Kh.,

candidate legal sciences, Associate Professor department of Constitutional Law, Faculty of law Tajik National University

Phone: (+992) 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Annotation: One country, one nation, and one people can only be brought together through unity. History has often demonstrated that national unity is the key to achieving social integration, peace, and stability. Fortunately, an agreement was achieved and peace was established in Tajikistan as a consequence of reconciliation between the opposition groups and the government of the republic of Tajikistan. It should be mentioned that the President of the republic of Tajikistan Emomali Rahmon has made enormous efforts to promote peace and national unity in the recent history of the Tajik statehood, marking this historic anniversary as the Day of National Unity. The President of the republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, embraced all forms of discussions with the opposition to put an end to the civil war as soon as possible and to achieve peace and togetherness. This article deals with the practice of peace and national unity of Tajiks after the civil war as well as national unity- the basis for the development of all state and social relations.

Keywords: National unity, peace, doctoral studies, social relationships, high school, changes, addition, civil war, opposition forces, segments of society, a national referendum, Majlisi Oli, President, Government, Leader of the Nation, political reform.

Аз замоне ки башар худро шинохт, дар зиндагиаш ҳамеша иттиҳоди ҷомеа ва ваҳдати оромиш аз ҷойгоҳи ҳосе бархӯрдор буд. Зеро бидуни ваҳдат дар ҷомеа бақои кишварҳо ва амнияти соқинони он имконпазир набуд. Ин боис гардида, ки омӯзае (доктрина) мисли «Пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек» дар ҷомеаи бостонии аҷдоди мо арзи вучуд кунад, ки он обишхӯри раванди рушду тараққии ҷомеаҳои баъдӣ гардид.

Ваҳдат ва ягонагӣ дар сатҳи ҷомеа ва миллат бад-ин маъност, ки аъзои ҷомеа фаъолиятҳои гуногуни иҷтимоии худро дар вобастагӣ,

ҳамбастагӣ ва пайванди мутақобил ва дар самти расидан ба аҳдофи муштарак анҷом медиҳанд. Ваҳдат ва ягонагӣ замоне татбиқи воқеӣ меёбад, ки аъзои ҷомеа ҷиҳати амалӣ гаштани аҳдофи муштаракӣ ҷомеа бо якдигар ҳамкорӣ карда, якдигарро тақвият кунанд. Падидаи муҳимме, ки заминаи ваҳдатро мусоид месозад, ин аст, ки аъзои ҷомеа аз лиҳози идрок ба тафохуми мутақобил дар сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ расида бошанд.

Барои расидан ба ваҳдати миллӣ тавофуқ, тафохум, гуфтугӯ ва иҷмои назар ибтидо дар миёни нухбагон, ки намояндагӣ аз кишрҳои мухталифи ҷомеа мекунанд, сурат мегирад ва сипас бо ниҳода шудани фарҳанги сиёсӣ, монанди эътимод, ҷамънигарӣ, таҳаммул ва мудоро ба ҷойи безътимодӣ, мутлақнигарӣ, худкомагӣ, бетаҳаммулӣ ва набуди мудоро онро ба сатҳи мардум интиқол медиҳанд. Таҷрибаи таърихӣ нишон додаст, ки барои расидан ба ваҳдати миллӣ қадамҳои нахустин аз сӯи нухбагону шахсиятҳои маъруф, бахусус ашхосе, ки умури идории давлатро дар даст доранд, бардошта шудааст.

Оромиш дар ҷомеа ва ваҳдат миёни афроди он дар дарозии таърих ба ҳар як кишвар ин фурсатро додаст, то бо устуворӣ масири халлоқи тавсеа ва пешрафтро дар пеш гирад. Агар ҳар замоне аз шукуфой ва пешрафте дар адвори мухталифи таърихи халқи тоҷик сухан кунем, ба яқин яке аз омилҳои асосии он ваҳдат миёни ақшори он ҷомеа будааст. Мадорики таърихӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ваҳдат миёни ақшори ҷомеа он замон самар ба бор овардааст, ки афроди он аз имтиёзоти яқсонӣ ҷомеа баҳраманд буда, зиндагии хешро ба гунаи баробар ба пеш бурдаанд. Барои мисол дар кишвари паҳноваре аз ғарб то гарданаи Дарданел, аз шарқ рӯди Синд, аз шимол то Қафқоз ва дарёи Хазар ва рӯди Сайхун, аз ҷануб то баҳри Уммон ва халиҷи Форсу ҷазираҳои Арабистон, ки Куруши Кабир нахустин шоҳаншоҳи (империя)-ро таъсис дод, ақвоми бисёре бо одобу русуми хоси худ зиндагӣ мекарданд. Мушаххасоти муҳимми ин давлат, ки дар осорхонаи таърихи милали дунё бо ҳарфҳои заррин навишта шудааст, иборат буд аз эҳтиром ба озодии фардӣ, қавмӣ, мазҳабӣ ва бузургдошти қонун ва ташвиқи ҳунар ва фарҳанги ҳар халқ буд. Аз ҷумла, Куруши Кабир 29 октябри соли 539 п.м. вақте Бобулро гирифт, барои нахустин бор дар таърихи ҷаҳон фармон дод, ки ҳар кас дар боварҳои динии худ ва анҷоми ойини мазҳабии хеш озод аст. Ин дастурҳо дар пораҳои гили пухта навишта шуданд, ки баъдан бо номи Эълomia ҳуқуқи башари Куруши Кабир машҳур гардиданд. Бо Куруш давраи наве оғоз шуд, давраи сулҳу созиш, ҳамдостонӣ ва ҳамроҳӣ, давраи арзиш ниҳодан ба ҳуқуқи инсон, даврае, ки қонуну додгариро пойдор кард, арзишҳои шахсияту иҷтимоии мардумро намоён сохт, даврае, ки назм, оромиш ва риояти қонун маънӣ пайдо кард. Куруш аҳамият ва маънии инсонияти воқеиро ошкор намуд ва маъмурияти таърихиашро ҳамчун пешвои фарзона ба некӣ ва сарбаландӣ анҷом дод. Рисолати таърихии Куруш боз дар он дида мешавад, ки

қавмҳои ориёро бо ҳам наздику ошно сохт ва ин боиси он шуд, ки минбаъд фарҳанг ва андешаву афкори онҳо бо ҳам пешрафт кунад.¹⁸

Дар давраҳои баъди таърихамон ба нудрат метавон ба асноду шавоҳиде даст ёбем, ки нишон аз ваҳдату ҳамбастагии ақшори васеи ҷомеа дошта бошанд. Эҷоди ваҳдати сиёсӣ ва фарҳангии ин ва ё он давлати тозаҷод дар қаламрави сарзамини аҷдоди тоҷикон (Мовароуннахру Хуросон) на аз тариқи тафоҳум ва ҳамдигарфаҳмӣ, балки бо лашкаркашиҳои густарда ва баъзан бо куштори сокинони як шаҳр ё вилоят ва бо аз байн бурдани муддаиёни қудрати сиёсӣ анҷом мешуд. Аммо ваҳдати сиёсии чунин ҳукуматҳо ваҳдати мардуми сокин дар ин сарзаминро мадди назар надошт ва он механизми дифоiero ба вучуд овард, ки ба сабаби он ваҳдат, ягонагӣ ва амниятро дар чаҳорҷӯби ҳукумат ва дарбор ҷустуҷӯ мекард.

Ҳучуми юнониҳо, арабҳо ва муғулҳо ба Хуросону Мовароуннахр ва таъсиси давлатҳо аз ҷониби ин мутаҷовизин раванди баҳамой ва ваҳдати қишрҳои мухталифи ҷомеаи ин сарзаминҳоро ба мушкил гирифтور кард. Гурӯҳе барои ҳифзи манофеи иҷтимоии худ бо мутаҷовизин ҳамраъй шуданд ва гурӯҳе ба мубориза бархоста, ба шикаст гирифтور шуданд. Агарчӣ гузашти солҳо юнониҳо ва арабҳо дар бистари фарҳанги Хуросону Мовароуннахр нопадид гардиданд, аммо муғулҳо асрҳои мутамодӣ дар ин сарзаминҳо барои бақо ва амнiateи давлати худ ваҳдат ва ягонагиро дар доираи қабила ва шабакаҳои хешовандӣ тамаркуз доданд.

Дар аҳди Шӯравӣ яке аз намунаҳои ваҳдати саросарӣ дар қаламрави ин давлат ба вучуд овардани «миллати шӯравӣ» буд, ки он ҳосил аз фазои баромада аз Инқилоби Октябр махсуб мешуд. Аммо бо омадани сиёсати бозсозӣ дар қаламрави ин кишвари беканор нерӯҳои мухталифи сиёсӣ ҳар як бо гароишоте ва идеологие ба мубориза барои қудрати сиёсӣ пардохтанд ва ончи ба исми ваҳдат ва дӯстии мардуми шӯравӣ сохта шуда буд, маснӯӣ ва бепоя баромад.

Дар воқеъ ваҳдат омиле ягонаи ба ҳам муттаҳитдшавии як қавм, як миллат ва як халқият аст. Таърих борҳо исбот намудааст, ки роҳи ягонаи ба ҳамрасии қишрҳои ҷомеа ва оромию субот ин ваҳдати миллӣ мебошад. Ин нуқтаро мо баъд аз оне, ки Тоҷикистони соҳибистиклол ба гирдоби ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ гирифтور шуд, эҳсос намудем. Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки қурбониҳои зиёде ба давлату миллат овард дар ибтидои солҳои аввали Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби гурӯҳҳои тундрав тарҳрезӣ гардида буд. Хушбахтона дар натиҷаи ба ҳам созиш намудани нерӯҳои муҳолифин ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 27 июни соли 1997 созиш ва истиқрори сулҳи тоҷикон ба даст омад. Дар таърихи навини давлатдорӣ тоҷикон ин санаи таърихӣ ҳамчун рӯзи ваҳдати миллӣ ҳаққоки гардидааст. Хотирнишон бояд сохт, ки барои расидан ба сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон кушишҳои хеле зиёд намудаанд. Барои ҳарчи

¹⁸ Камол Х. Куруш – симои ормони таърихнигории ҷаҳон // Мероси ниёгон. – Душанбе, 2018. – №20. – С. 39-41.

зудтар хомӯш намудани чанги шаҳрвандӣ ва ба даст омадани сулҳу ваҳдат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамагуна воҳӯриҳоро бо муҳолифини Ҳукумат мепазируфтанд.

Дар натиҷаи заҳмату талошҳои зиёд сулҳи тоҷикон ба даст омад. Натиҷаи заҳмату талошҳои зиёд барои ба даст овардани сулҳ ва ваҳдати миллӣ боис гардид, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба сифати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, эътироф намоянд¹⁹. Сулҳу ваҳдат, воқеан омили асосии пешрафти ҳамагуна муносибатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Маҳз натиҷаи сулҳу ваҳдат боис он гардид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба баъд аз қабули конститутсияи нав ислоҳоти конститутсионӣ сурат гирад. Раванди музокиротҳо дар ин хусус дар ибтидо дар сатҳи гуфтушуниди байни Ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифини тоҷик суръат гирифт. Нуктаҳои асосии мувофиқати тарафҳо оид ба тағйироту иловаҳои минбаъдаи Конститутсия дар ҳуҷҷати созишии Созишномаи умумӣ дар бораи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон инъикос ёфт²⁰. Оид ба таҳияи роҳҳои ин мувофиқа Комиссияи оштии миллӣ солҳои 1997-1999 фаъолият намуд. Натиҷаи кори он дар пешниҳодҳои Президенти ҶТ доир ба тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи ҷумҳурӣ, ки ба Маҷлиси Олӣ фиристода шуд, инъикос ёфт²¹.

Дар қарори Маҷлиси Олӣ аз 30 июни соли 1999 дар ин хусус аз ҷумла қайд карда шуд, ки бо мақсади амалӣ гардонидани Созишномаи умумӣ, собитқадамона амалӣ намудани ислоҳоти сиёсӣ, таъмини давомат ва фаъолияти самарабахши ҳамаи рӯкнҳои ҳокимияти давлатӣ, пешниҳодҳои Президенти ҶТ доир ба тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи ҶТ ба раёйпурсии умумихалқӣ гузошта шавад.

Дар натиҷаи раёйпурсии умумихалқӣ ба 29 моддаи Конститутсияи соли 1994 тағйироту иловаҳо дохил карда шуданд. Ин тағйироту иловаҳо моҳиятан аксари бобҳои Конститутсияро дарбар гирифтанд, вале бештар ба бобҳои сеюм – Маҷлиси Олӣ ва чорум – Президент дахл доштанд.

Тағйироту иловаҳои ҷиддӣ вобаста ба ташкилу фаъолияти парлумони ҷадид ба боби сеюми Конститутсия дохил карда шуда, моҳиятан он дар таҳрири нав қабул гардид. Тағйироту иловаҳои ин боб вазъи ҳуқуқӣ-конститутсионии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сатҳи нави мувофиқа ба моддаи 9 Конститутсия дигаргун сохт²². Маҷлиси Олӣ – парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардида, минбаъд он аз ду маҷлис Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат гардид. Тағйироти назаррасе, ки дар шакли фаъолияти Маҷлиси Олӣ сурат гирифт ин ба тарзи доими фаъолият намудани он мебошад.

¹⁹ Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» аз 14.11.2016.

²⁰ А.И. Имомов. Ҳуқуқи конститусионии ҶТ. – Душанбе – 2017. – С. 120.

²¹ Ниг.: Ҳамон ҷо.

²² А.И. Имомов. Ҳуқуқи конститусионии ҶТ. – Душанбе – 2017. – С. 121.

Маҳз, натиҷаи сулҳу ваҳдати миллист, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назарраси иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ қадам ба қадам ва зина ба зина ноил гардида, яке аз ташаббускорони сатҳи байналмилаӣ гардидааст. Таҷрибаи сулҳ ва ваҳдати миллии тоҷикон барои оламиён як таҷриба ва як мактаби бузургест.

Ҳамин тариқ, ваҳдати миллии омили асосии инкишоф ва пешрафти ҳамаи самтҳо ва муносибатҳои ҷомеа ва давлат буда, инъикоскунандаи ягонагии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон /Душанбе, 2017. – 780 с.
2. Камол Ҳ. Куруш – симои ормони таърихнигории ҷаҳон // Мероси ниёгон. –Душанбе, 2018. –№20. С.39-41.
3. Қонуни конститусионии ҚТ «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат» аз 14.11.2016.

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ТИБҚИ
ВАНДИДОД ВА ТАНОСУБИ ОН БО ҚОНУНГУЗОРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН****Зокирзода З.Х.,**

дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва методикаи таълими факултети таърих ва ҳуқуқи Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 918-53-59-14**E-mail:** zafar.khayrullozoda@mail.ru**Азимов Ф.А.,**

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел.: (+992) 207-00-99-96**E-mail:** firdavs.azimov.84@mail.ru**Муқарриз:** Раҳмон Д.С., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад.

Ба ақидаи муаллифон таҳқиқи амиқ ва омӯзиши дақиқи институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ҳамчун зуҳуроти таърихӣ-ҳуқуқӣ, ки то ҳол объекти таҳлили муқаммали илмӣ қарор нагирифтааст, барои давлати ҳуқуқбунёд ва демократии Тоҷикистон бисёр муҳим ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи муаллифон дар қонунгузории баъзе аз давлатҳои ИДМ бошад, ҳама гуна кирдорҳои ба озору уқубат додани ҳайвонҳо алоқамандбударо ба ҷиноятҳо ба муқобили ахлоқ ворид намудаанд ва ҷавобгарии муайянро пешбинӣ намудаанд. Кирдорҳои (кофтани чашми сағ, гурба) ҳамчун ҷиноят ҳисобида шудаанд. Аммо масъалаи мазкур дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мутаассифона дида намешавад.

Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки таркиби нави ҷиноят дар моддаи 243¹-и Кодекси ҷиноятӣ ҚТ оид ба муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот ворид карда шавад ва мавҷудияти ин модда муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқвайронкунӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷиноят, ҷазои ҷиноятӣ, Авасто, Вандидод, ахлоқ, муносибати ҳуқуқӣ, ҷавобгарии маъмурӣ, фаргард.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ВАНДИДАДУ И ЕГО СООТНОШЕНИЕ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Зокирзода З.Х.,

доцент кафедры правоведения и методики преподавания историко-правового факультета Педагогического института Таджикистана в Раштском районе, кандидат юридических наук

Тел.: (+992) 918-53-59-14

E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Азимов Ф.А.,

соискатель кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета ГНУ

Тел.: (+992) 207-00-99-96

E-mail: Firdavs.azimov.84@mail.ru

Рецензент: Раҳмон Д.С., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье рассматриваются некоторые вопросы юридической ответственности по Вандидаду и ее соотношение с законодательством Республики Таджикистан.

По мнению авторов, углубленное исследование и тщательное изучение института правовой ответственности по Вандидоду как историко-правового явления, еще не являющегося объектом всестороннего научного анализа, считается очень важным для правового и демократического государства Таджикистан.

По мнению авторов, законодательство некоторых стран СНГ криминализирует любое деяние, связанное с жестоким обращением с животными, как преступление против нравственности и предусматривает определенные наказания. Действия (выкапывание собачьего, кошачьего глаза) считаются преступлением. К сожалению, данный вопрос не нашел отражения в законодательстве Республики Таджикистан.

Авторы предлагают ввести новый состав преступления в статье 243¹ Уголовного кодекса РТ о жестоким обращении с животными, и наличие этой статьи будет полезным.

Ключевые слова: Правонарушение, юридическая ответственность, преступление, уголовное наказание, Авеста, Вандидод, этика, правоотношение, административная ответственность, фаргард.

SOME ISSUES OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR A VANDIDATE AND ITS CORRELATION WITH THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Zokirzoda Z.Kh.,

Associate Professor of the Department of Jurisprudence and Teaching Methods of the Faculty of History and Law of the Pedagogical Institute of Tajikistan in the Rasht District, Candidate of Legal Sciences

Phone: (+992) 918-53-59-14

E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Azimov F.A.,

Applicant of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of TNU

Phone: (+992) 207-00-99-96

E-mail: Firdavs.azimov.84@mail.ru

Reviewer: Rahmon D.S., Doctor of Law, Professor

Annotation: This article discusses some issues of legal liability under Vandicate and its relationship with the legislation of the Republic of Tajikistan.

According to the authors, in-depth research and thorough study of the institute of legal liability for Vandidot as a historical and legal phenomenon that is not yet the object of comprehensive scientific analysis is considered very important for the rule of law and democratic state of Tajikistan.

The authors propose to introduce a new corpus delicti in article 243¹ of the Criminal Code of the Republic of Tatarstan on cruelty to animals, and the presence of this article will be useful

Key words: Offense, legal responsibility, crime, criminal punishment, Avesta, Vandidad, ethics, legal relationship, administrative responsibility, fargard.

Таърихи ташаккули падидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар раванди рушди давлатдорӣ тоҷикон хеле мураккаб аст. Дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, ба монанди Авесто, Матикони ҳазор дадистон²³, Қуръон, суннаҳо ва ғ., сухан дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ меравад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ таърихи қадимӣ дорад. Авесто яке аз сарчашмаҳои қадимии дини зардуштӣ мебошад. Матни ибтидои Авесто, ки дар байни аҳли мазҳаб шифоҳӣ интиқол мешуд, баъдтар китобат гардида, дар аҳди Сосониён (асрҳои III – VII) расмӣ пайдо намуд. Авесто аз 21 китоб иборат буда, 350000 калимаро дарбар мегирифт, ки аз онҳо

²³ «Мотикони ҳазор дадистон»-ро инчунин Китоб дар бораи ҳазор ҳукмнома низ меноманд.

танҳо 83000 калимааш то замони мо расидааст. Авасто ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ дар қатори фармоишоти сирф маросимию мазҳабӣ, унсурҳои илмӣ, тиббӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ тасаввурот оид ба ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқиро дарбар мегирад. Ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Нахустин Қомусномаи ҷаҳон, нахустин китоби зарнавишти дини мукаммали олами мутамаддин, нахустин ҳамосаву сурудаҳои беқаринаи ҳазорсолаҳои дур – Авастои ҷовидона – дигар дар қолаби сарҳадҳои кӯчак намеғунҷад, зеро ҳама гуна садду монеа ва ҳудудҳои сунъиро шикаста, кайҳо ба уқёнуси тамаддуни ҷаҳонӣ омешиш ёфтааст”²⁴.

Асосгузори таълимоти дини Зардуштия Зардушт буда, дар синни 30-солагии даъвои пайғамбарӣ намуда, дар синни 40-солагиаш дар Балх шоҳро маҷбур намудааст, ки оини ӯро эътироф намояд. Ақидаҳои диниву ҳуқуқии Зардушт дар китоби муқаддаси “Авасто” зикр ёфтаанд. Ин китоб аз 21 қисм иборат мебошад. Аз ҷумла, аз китоби муқаддаси зардуштиён “Авасто” то замони мо 5- қисм боқӣ мондааст.

Тоҷикон дар масири таърих борҳо мавриди ҳуҷумҳои аҷнабиён қарор гирифта, бисёр аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ несту нобуд гардиданд.

Яке аз қисматҳои асосии китоби “Авасто” Вандидод мебошад, ки дар он масъалаҳои мубрами ҷавобгарии ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст.

Низоми қадимаи ҳуқуқӣ, ки дар маҳдудайи Тоҷикистони қадимӣ вучуд дошт, зардуштӣ буд²⁵. Он падидаи ҷавобгарии ҳуқуқии халқҳои эронитабор ба ҳисоб рафта, муносибатҳои ҷамъиятии ҳамон давраро ба танзим мебаровард. Дар Авасто баъзе намудҳои ҷиноят ва ҳам принципҳои ҷазо барои танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ оварда шудаанд²⁶. Лекин, ба ин нигоҳ накарда, онҳо махсус тадқиқ нашудаанд, ки ба фарҳанги ҳуқуқии зардуштиён бахшида шуда бошад²⁷.

Ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаромӯш сохтани хотираи таърихӣ, муносибати беэҳтиромона ба гузаштаи бошарафи миллат ва анъанаҳои арзандаи он, маҳдудияти шуури таърихӣ ва аз уҳдаи нигоҳ доштани мероси бузурги фарҳангӣ набаромадан инсонро аз масъулият дар назди имрӯз ва фардо маҳрум мекунад. Таҷрибаи таърихӣ, хоҳ мусбӣ бошаду хоҳ манфӣ, аз ҷониби наслҳои минбаъда набояд нодида гирифта

²⁴ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби 1.: «Аз ориён то Сомониён». – Лондон, 1999. – С. 40-41.

²⁵ Ниг.: Латифзода Н.Р. Эволюционный путь развития ограниченных вещных прав в законодательстве Таджикистана досоветского, советского и современного периодов // Весник ТНУ. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 241.

²⁶ Ниг.: Саидвалиева Б.С. Уголовно-правовые и криминологические проблемы амнистии в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2012. – С. 16.

²⁷ Ниг.: Халиков А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастрийского права // Бизнес в законе. – 2013. – №6. – С.12.

шавад²⁸. Ва, албатта, ин камаҳаммият нест. Тоҷикон, ки фарҳанги волоро ба вучуд овардаанд, ҳанӯз дар умқи таърихи бостон ва баъдан дар назди кӯрдуди тамаддуни азизи сӯхтанобудшавандаи худ моту мабҳут монда, имрӯз аз сари нав барои зиндагӣ рӯҳи тоза гирифтаанд²⁹.

Бахусус таҳқиқи амиқ ва омӯзиши дақиқи институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ҳамчун зухуроти таърихӣ-ҳуқуқӣ, ки то ҳол объекти таҳлили мукаммали илмӣ қарор нагирифтааст, барои давлати ҳуқуқбунёд ва демократии Тоҷикистон мисли боду ҳаво зарур аст. Ба сатҳи даркунӣ, баҳогузорӣ ва тафсири ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳудуди таърихии Тоҷикистони имрӯза, хусусан дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна, тасодуфнокии асноди ҳуқуқӣ, набудани коркарди дақиқи фаҳмиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷуброни зарар, харидани гуноҳ, таснифи намудҳои ҳуқуқвайронкунӣ, тартиби низомнокии ҷазоҳо таъсироти ҳалкунанда расониданд. Зимнан, Авасто тавассути риояти қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқӣ системанок шудааст³⁰. Қонунномаи Сосониён, Ясои Чингисхон, Тузукномаи Темур дар давраи асрҳои миёна ва асарҳои ҳуқуқии дигар аксаран маҷмӯи тасодуфии қоидаҳо буданд ва аз ҳамин рӯ на танҳо бо муқаррароти дар фаҳмиши умумӣ, балки бо фаҳмиши тасодуфии таснифоти намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои содиркунии ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷавобгарӣ барои он муқарраршаванда маҳдуд мешуданд. Дар натиҷа ин, фаҳмиши умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, меъёрҳои таснифоти ҳуқуқвайронкунӣ, мафҳумҳои умумӣ, мақсадҳои ҷазо, меъёрҳои тартиби системанокии онҳо муайян карда нашуданд.

Вандидод ҳамчун қисмати китоби муқаддаси зардуштиён маҳсуб мешавад. Вандидод *وَنَدِيدَاد* калимаи паҳлавӣ буда, маънои он маҷмӯаи қонун бар зидди девҳо мебошад, ки ба таври умум аз 22 бахш ё фарғард иборат аст. Вандидод номи нуздаҳумин наск аз Авастои қадим мебошад. А.Кристенсен муътақид аст, ки Вандидод ягона наски комилест, ки аз Авастои даврони сосонӣ то замони мо расидааст. Муҳаққиқ А. Кристенсен боварии комил доранд, ки ин бахши Авасто дар давраи подшоҳии Меҳрдоди аввали Ашконӣ (171-138 то м.) таълиф шудааст³¹. Вандидод китобе нест, ки он на танҳо маросимҳои мазҳабӣ ва ниёишу ибодатҳо, балки масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро низ фаро мегирад. Масъалаҳои ҳуқуқии муносибати байни одамон, доду ситад, оила ва ғайра, ки аксаран дар шакли ибтидоӣ матраҳ мешавад, аз як сӯ, қимати замони ин бахши Авасторо нишон дода, аз ҷониби дигар, чунин ба назар мерасад, ки он

²⁸ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби 1.: «Аз Ориён то Сомониён». - Лондон, 1999. - С. 130.

²⁹ Ниг.: Худоёров Б.Т., Раҳмонова Л.А., Сафарова Х.А. Государство Саманидов. 1100 летие образования государство Саманидов // Весник Высшего Экономического Суда Республики Таджикистан. - 1999. - № 3. - С. 2.

³⁰ Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Основные этапы развития юридической техники // Правовая жизнь. - 2015. - №2 (10). - С. 6.

³¹ Ниг.: Кристенсен А. Мулоҳизот дар бораи қадимтарин ҳудои оини зардуштӣ. Техрон, 1336. - С. 74.

мақоми қонуни умумии иҷтимоиро доштааст³². Мазмуну муҳтавои Вандидод бештар ба масъала ва матлабҳои зерин бахшида шудааст: ҷазо додан дар баробари гуноҳҳои мухталиф, ки одам дар баробари табиат, ҷамъият ва мавҷудоти хубу муфид содир мекунад, роҳҳои мубориза бар зидди палидиҳо ва касалиҳои, ки рӯҳи палид Аҳриман ва анбӯҳи девони ӯ дар ҷаҳон интишор дода, зиндагии ободкунандаи инсонро дар хатар мегузорад³³. Дар Вандидод чунин ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешбинӣ шуда буданд: қатл, ҷазои ҷисмонӣ, мусодираи молу мулк, ҷуброни зарар бо роҳи додани моликият (қисман ва ё пурра), бадарға аз ҷамъият ва ғ. Аммо дар аксари маворид ҷавобгарии ҳуқуқии дорои хислати молу мулкӣ, аз ҷумла ҷарима, мусодираи молу мулк, додани моликият ҳамчун ҷуброни зарар (харидани гуноҳ) ва ғ. таъйин карда мешуданд³⁴. Бар тибқи таҳқиқоти К. Косович, ҷазои қатли инсон танҳо дар мавриди хиёнат ба мазҳаб ҷоиз аст. Дар ҳолати содир кардани ҷиноят ҷазо дар намуди мусодираи молу мулк: ҳайвонот, асп, гусфанд ва монанди он иҷро мешуд³⁵. Ҷазои ҷисмонии инсон то задани 1000 дурра иҷозат буд³⁶. Бадарға якҷоя бо чунин ҷазоҳои, чун мусодираи молу мулк, ҷарима ва ҷазои ҷисмонӣ истифода карда мешуд³⁷. Ҷазо дар намуди мусодираи молу мулкро дар нисбати ашхоси ба соҳирӣ (ҷодугарӣ) машғулшаванда низ истифода мекарданд³⁸. Масалан, машғул шудан бо соҳирӣ яке аз ҷиноятҳои вазнин ҳисобида мешуд, ки асосан бо ҷазои қатл маҳкум мешуд, вале ба сифати ҷазои иловагӣ мусодираи молу мулкро истифода мебарданд³⁹.

Хусусиятҳои мухталифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҷомеаи ориёӣ ба мушоҳида мерасад. Ба ақидаи С. Хайруллоев, дар ҷамъияти ориёӣ барои бекиштукор гузоштани замин, истифодабарии нодурусти об барои обёрӣ, муносибати ғайриодӣ ё беадолатона байни хешовандон ё аъзои ҷомеа, муносибати беадолатона ба ҳайвонот, нофармонӣ ба шох, роҳзанӣ, ғоратгарӣ, дурдӣ ҷазоҳои мухталиф таъйин карда мешуданд⁴⁰.

Баъзе аз ҷазоҳои дар он замон истифодашаванда ба ислоҳкунии шахси ҷиноятсодиркарда нигаронида шуда буданд. Масалан, ба чунин

³² Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 372 с.

³³ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 372 с.

³⁴ Ниг.: Зокиров З.Х. Уголовно-правовая характеристика конфискации имущества. Монография. – Душанбе: Нашри Камол, 2016. – С. 14.

³⁵ Иброҳимов М. К. Косович: «Авесто»-ро омӯзед. Faгаj. tj

³⁶ Ниг.: Зокиров З.Х. Конфискации имущества: прошлое и настоящее (на тадж. яз.). Монография. – Душанбе: Сухан, 2016. – 96 с.

³⁷ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследования: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 110.

³⁸ Ниг.: Азизов У.А. Наказания как основное средство воздействия на общественно-опасные деяния и его историческая роль в регулировании общественных отношений // Правовая жизнь. – 2016. – № 3 (15). – С. 24.

³⁹ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследования. Дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 110.

⁴⁰ Ниг.: Хайруллоев С. Асри қонун, маҷмӯаи гузоришҳо, мусоҳибаҳо ва мақолаҳо. – Душанбе: «Шарқи озод», 2005. – С. 349.

намудҳои мучозот ҷазоҳои асосан беобрӯкунандаро, чун лағви номи кас аз рӯйхати наздикони шоҳ, бадарға аз ҷои зист, ҷазоҳои молу мулкӣ (ҷарима ва мусодираи молу мулк), баъзан ҷазои ҷисмонӣ ва ғайраро, ҷудо намудан мумкин аст⁴¹.

Барои қонунвайронкунӣ дар ҷамъияти ориёӣ ҷазоҳои вазнин таъйин мегардиданд⁴². Ҷавобгарии ҳуқуқии хусусияти ҷисмонӣ, молу мулкӣ ва динӣ-таомулӣ (сунатӣ) доштанд. Инчунин, барои содири ҷиноятҳои алайҳи саломатӣ нисбати онҳо то маргарзан – ҳукми қатл, мусодираи молу мулк ва ё ҷарима ба андозаи 300 стир – ба назар гирифта мешуд.

Муҳаққиқони авастошинос гуногуннавьии ҷавобгарии ҳуқуқии дар ин давра ба кор бурдари ба тарзҳои мухталиф тасниф мекунанд. Масалан, А. Периханян низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ ин давраро ба чунин намудҳо тасниф менамояд: а) ҷазои ҷисмонӣ; б) харидани гуноҳ (айб) ба қимати моликият; в) бегорӣ (таъйини корҳои сахроӣ ба сифати мучозот); экскоммуникатсияи табаиятӣ.

А.Ғ. Холиқов ҷазоҳои ҷиноятӣ низоми ҳуқуқи зардуштиро ба намудҳои зайл ҷудо мекунад: а) ҷазоҳои ҷисмонӣ (зарбазаниҳо бо қамчин, химча ва калтак); б) ҷарима; в) корҳои ислоҳӣ (чалби ҷинояткор ба муборизаи зидди қувваҳои бад, ҷонварҳои палид); г) маҳдуд кардани озодӣ (ҳабс, нигаронидан ба ғуломӣ ва ғ.); д) маҳрум намудан аз ҳуқуқи машғул шудан ба корҳои мушаххас (масалан, ба пизишкӣ); е) қатл – «маргарзан», «пешутану», «танафухр»⁴³. И.Б. Буриев намудҳои зайли ҷазоро меорад: ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ, санҷиш, кафорат (ҷуброн, хариди гуноҳ), қатл⁴⁴. Муҳаммад Рашшод ҷазоҳои ҷиноятӣ ин давраро ба динӣ, сиёсӣ ва шахрвандӣ ҷудо мекунад⁴⁵. Бинобар сабаби он, ки ҳуқуқи зардуштӣ бештар хусусияти динӣ доштанд, яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон маҳз ҳуқуқ ба озодии вичдон ва эътиқод ба ҳисоб мерафт⁴⁶. Ба андешаи олими соҳибмақтаб У.А. Азизода ҳатто дар ҳуқуқи зардуштӣ мувофиқи Авасто ҷиноятҳо ба муқобили дин дар ҷои аввал меистод⁴⁷. Дар ҳама таснифоти ҷиноятҳо дар ҳуқуқи зардуштӣ, ки муҳаққиқон пешниҳод кардаанд, ҷиноятҳо ба муқобили дин гуруҳи асосиро ташкил медиҳад⁴⁸.

⁴¹ 27. ص - 15. № 1388هـ./2010. - کرمان - نشر دانشگاه شهید باهنر نظام قضایی ایران در عهد باستان. احمدپور، ایوب

⁴² Ҷамон ҷо. – 349.

⁴³ Ниг.: Халиқов А.Ғ. Правовая система зороастризма. – С. 361 – 362.

⁴⁴ Ниг.: Буриев И.Б. Действие мусулманского право в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв). Дис. ...канд.юр. наук. – Душанбе, 1998. – С. 31.

⁴⁵ Ниг.: Рашшод М. Философия с древнейших времен. – Душанбе, 2002. – С. 123.

⁴⁶ Ниг.: Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: нашри аввал. – Душанбе, 2022. – С. 85.

⁴⁷ Ниг.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 30.

⁴⁸ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 36–38.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунанда, мавқеияти иҷтимоӣ (шахси озод ва ё ғулом), ҷинс ва ғ. доштанишон ба кор бурда мешуданд⁴⁹.

Ғайр аз ин, озмоишҳои гуногунро низ ба кор мебарданд, ки аломати ҷазо доштанд. Масалан, барои исботи айб (гуноҳ), гунаҳгорро маҷбур мекарданд нӯшобаҳои махсусро биёшомад: истеъмоли онҳо одатан бо марги одам анҷом меёфт.

Дар ҷомеаи зардуштӣ харида гирифтани гуноҳ мавқеи хосаро соҳиб буд. Бояд гуфт, ки дар ҳуқуқи ҷиноятии Авасто имконияти иваз намудани ҷазоро бо харида гирифтани он мумкин шуморида мешуд. Дар ҳолати зикршуда ба таври мусовӣ баррасӣ намудани ҷазо дар Видевдод ва коркарду мушаххас намудани қимати зарбаҳои қамчин ва эквиваленти пулии он дар замони салтанати Сосониён далолат менамояд. Масалан таҷрибаи давлатдорӣ Сосониён дорои хусусиятҳои хоси худ буда, ба таври худ нодир ва арзишманд аст⁵⁰. Мувофиқи матнҳои Вандидод ҳар кӣ саги ҷӯпониро лату кӯб кунад ё гӯшашро бурад ё пой ӯро бибурад, пас бояд зарари худро кафорат кунад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ин кирдори содиршуда ҳазор зарбаи тозиёнаи асп ва ҳазор тозиёнаи тасма буд.

Қатл ҳамчун ҷазои қадимитарин дар давраи зардуштӣ барои содиркунии бисёр ҷиноятҳо ба назар гирифта шуда буд. Он барои содир кардани ҷиноят ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, қувваҳои табиат ва олами ҳайвонот, моликият, оила, ҳокимият, инчунин ҷиноятҳои дорои хислати (моҳияти) динӣ-ахлоқӣ ба кор бурда мешуд. Дар аксари маворид қатлро дар ҳолатҳои содиркунии ҷиноят зидди давлат, нишон надодани ҳурмат ба шахсияти шоҳ ва наздикони ӯ (аз ҷумла, надимонаш), барои зидди вай исён кардан ё сӯиқасд ба ҳаёти ӯ ва ғ. таъйин мекарданд. Дар Авасто ва дигар сарчашмаҳои инзамонии ҳуқуқӣ ҷазои қатл ҳангоми бори шашум, ҳафтум ва ҳаштум содир шудани ҳамон як амал ба кор бурда мешуд.

Ҷазо дар намуди маҳдуд кардан аз озодӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ ба таври васеъ истифода мегардид. Дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон дар давоми ҳамаи давраи амалкарди низомии ҳуқуқи зардуштӣ маҳдуд кардан аз озодӣ ҳамчун чораи хислати ҷиноӣ-ҳуқуқӣ истифода карда мешуд ва он чун давомат (ирсият) ба дигар низомҳои ҳуқуқӣ мегузашт. Вижагии ин намуди ҷазоҳо дар он хулоса мешуд, ки ба шахси дар содиркунии ягон амал гунаҳгоршуда ё гирифтдоршудаи ягон ҳолати аз рӯи фаҳмиш ва ҷаҳонбинии он замон хавфи ҷамъиятидошта чораҳои маҷбуркунии ҷамъиятӣ ва давлатии маҳдудсозанда раво дида мешуд. Масалан, Авасто ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи давраи зардуштӣ ба зан иҷозат намедоданд, ки дар давраи ҳайзи худ ба оташи муқаддас, ба об ва замини обӣ, ба дигар ҷойҳои пок наздик шавад. Занеро, ки дар чунин ҳолат қарор дошт,

⁴⁹ Ниг.: Буриев И.Б. Асари зикршуда. – С.32.

⁵⁰ Ниг.: Самиев А.Ҳ. Нақши асари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён” дар худшиносии таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик / Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. – Душанбе: ЭР-граф”, 2016. – С. 217.

«армешт» мегуфтанд, ва ҷое, ки ӯ дар он нигоҳдорӣ мешуд, «армештгоҳ» («армештгос») номида мешуд. Вай то пурра сиҳат шуданаш бояд дар он ҷо меистод. Новобаста аз ин тамаддуни зардуштӣ ҳуқуқҳои занонро бевосита муқаррар намудааст, ки инро метавон аз Авасто ва дигар сарчашмаҳои нодири замони мазкур мушоҳида намуд⁵¹. Инчунин, тибқи Вандидод бурдани ҷисми мурда ба дахма ба як шахс (мустақилона) ва бе ёриии шахсони дигар манъ карда мешуд, чунки вай метавонист ҳангоми ин кор сироят бинад, нопок шавад ва дигар аъзои ҷамъиятро сироят бикунад. Агар одам бар хилофи ҳамаи мамнӯъот чунин амалро содир кардааст, пас ӯро низ нақли макон кардан ва қарор доштан дар ҷойҳои муайян маҳдуд карда мешуд. Маҳрум кардан аз озодӣ дар давраҳои баъдии рушди зардуштии ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз ҷораҳои зуд-зуд истифодашавандаи маҷбуркунии давлатӣ гардид. Масалан, дар давраи Сосониён аллакай зиндонҳо вучуд доштанд, ва дар Додномаи Сосонӣ ҳатто суҳан дар бораи вазифаҳои хизмати чунин муассисаҳо чун зиндонҳо мерафт. А. Периханян чунин вазифаҳои хизматиеро ном мегирад, ки дар қорбурди ҷазоҳои маҳрум кардан аз озодӣ ба таври зайл иштирок мекунанд: судя, ки ҳукм мебарорад; бойгонидор (архивариус), ки асли ҳуҷҷатҳо ё нусхаҳои онҳоро нигоҳ медорад; сардори зиндонҳо, ки барои қорбурд ва иҷрои ҷазоҳои маҳрум кардан аз озодӣ масъул аст. Дар Авасто ҳам дар бораи мавҷудияти чунин ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ишорат меравад. Дар фарғарди 10-и Вандидод гуфта мешавад, ки «амали шахсе, ки маҳкумро аз зиндон озод мекунад, ба амалҳои одаме баробар карда мешавад, ки пӯсти касро канда мегирад ва сари ӯро аз тан ҷудо менамояд, яъне ба одамкушӣ баробар карда мешавад»⁵².

Яке аз намудҳои хеле паҳншудаи ҷазо дар давраҳои Ҳахоманишӣ ва Сосониён маҳрум кардани озодии шахси ҷиноятсодиркарда дар ҷои муайяни ҷудо аз ҷамъият буд (мучрим дар зиндон нигоҳ дошта мешуд). Шароити нигоҳдорӣ дар чунин ҷойҳо хеле сангину шадид ва ғайриинсонӣ буданд. Дар аксари ҳолатҳо нигоҳдориҳои ҷинояткорон дар зиндон бо марғи маҳкум анҷом меёфт. Дар бештари маворид мақсади нигоҳдошти ҷинояткор низ ҳамин буд, яъне одамро то лаҳзаҳои охири ҳаёташ дар зиндон нигоҳ медоштанд.

Маҳрум сохтан аз озодиро ба ҳар намуди ҷиноят ба қор мебурданд. Бо рушди давлатдорӣ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ низ зуд-зуд ба қор бурда мешуд. Чунин ҷазоҳо барои ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, ҷиноятҳои динӣ, зидди моликият ва диг. ба қор бурда мешуданд. Муҳлати ҷазоҳо аз муҳлати муайян то якумра аз озодӣ маҳрум сохтан муқаррар мегардид. Он дар баъзе ҳолатҳо, чун дигар намуди ҷазоҳо, инчунин барои такроран содир шудани ҷиноят ба қор бурда мешуд. Масалан, агар одам дуздӣ мекард, тамғагузорӣ карда мешуд. Агар вай боз

⁵¹ Ниг.: Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: ТАЙРОН, 2018. – С. 102–104.

⁵² Ниг.: Авесто. Кн. 1. – Душанбе, 2014. – С. 589.

такроран дузди мекард, ба ӯ тамғаи нав мегузоштанд. «Агар ӯ чаҳор бор ба тамғагузорӣ мувоҷеҳ мешуду баъди он боз як ҷинойти монандро содир мекард, пас бояд ҳаргиз аз зиндон раҳо карда намешуд». Аз ҷамъият рондан ва бадарға яке аз намудҳои асосии ҷазоҳои ҷинойтии ҳуқуқи давлатҳои қадим, махсусан давлатҳои давраи зардуштӣ маҳсуб мешуд. Онҳо дар нисбати ашхосе корбаст мешуданд, ки алайҳи дин ҷинойт (ва амалкардҳои дигари ноҷоиз) содир карда бошанд – ин ҷинойтҳо меъёрҳои қавоиди ҳамзистии қабила ва ҷомеаро вайрон мекард. Онро ҳамроҳ бо ҷунин ҷазоҳои, ҷун мусодираи молу мулк, ҷарима ва ҷазоҳои ҷисмонӣ ба кор мебарданд. Ҷунин ҷазоҳои ҷинойтӣ барои сарпечӣ аз иштирок дар қурбонии ҳамасола муқаррар карда мешуд. Агар одам аз гузоштани саҳми худ дар қурбонии ҳарсола сарпечӣ карда бошад, пас гуноҳи вай ба «гуноҳи марг» баробар мегардид, ва шахси гунаҳгор аз ҷамъият ронда мешуд – ва ин аздастдихӣ пурраи ҳуқуқдорӣ шаҳравандӣ буд. Дар давраи Сосониён, агар одам ҷинойти вазнин содир мекард («гуноҳи маргбор»), аз ҷамъият ронда мешуд – ва ин ҳамҷунин асосе барои аздастдихӣ ӯ ҷиҳати амалисозии ҳуқуқҳои шаҳравандӣ мегардид. Аз замонҳои қадим сар карда, корбурди ҷазои қатл масъалаи душворе гардид, ҷунки бо пайдоиш ва рушди ҷаҳонфаҳмии динӣ ҷунин ҷазоро камтар истифода мебардагӣ ва онро бо ҷазоҳои дигар иваз мекардагӣ шуданд. Масалан, аллакай дар Авасто тамоюли бо рушди ҷомеа ва ҳуқуқи қадим иваз кардани ҳукми қатл (яъне марги ҷисмӣ, аздастдихӣ ҷо ва ҳуқуқҳо дар ҷамъият – бо марги шаҳравандӣ) зикр мегардад. Ҷунин ҷазо инҷунин ба шахсоне раво дида мешуд, ки ба муқобили оила ва ҷамъият ҷинойт содир карда бошанд. Масалан, оилаи худро бе мувозибат (нигоҳубин) нигоҳ доштан, хиёнат ба шавҳар, ё ба фоҳишагарӣ машғул шудани зани бешавҳар, одамкушӣ ва ғайра.

Ҳароина ин аъмол хислатҳои беобрӯкунанда доштанд. Дар аксари маворид хиёнат дар нисбати оила ба аздастдихӣ мақому манзалат дар оила ва, натиҷатан, дар ҷамъият оварда мерасонд.

Тӯҳмат ва таҳқир яке аз кирдорҳои мебошад, ки дар Вандидод роҷеъ ба он ҷавобгарии ҳуқуқи вазнин пешбинӣ гардидааст. Вобаста ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар қонунгузориҳои ҷинойтии ҚТ маҳз кирдорҳои зиддиҳуқуқие ҷун тӯҳмат ва таҳқир нисбатан муҳим ба ҳисоб мераванд. Зеро, ин кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ҳанӯз аз ҳуқуқи зардуштӣ сарчашма гирифта, ҳамҷун кирдори ҷинойтӣ эътироф гардида, ҷазои вазнин дода мешуд. Дар ҳама сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ тӯҳмат ва таҳқир кирдорҳои аз рӯи оқибат хавфнок ҳисобида шуда, бисёр саҳт мазамат гардидааст. Ба андешаи З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов агар меъёрҳои ҳуқуқи қонунгузориҳои имрӯзаро вобаста ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ бо сарчашмаҳои таърихӣ муқоиса намоем, маълум мегардад, ки низоми ҳуқуқи зардуштӣ нисбат ба низоми муосири

ҳуқуқи Тоҷикистон ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий диққати ҷиддӣ зоҳир намудааст⁵³.

Лозим ба таъкид аст, ки тибқи Вандидод сағ бисёр ҳайвони муҳтарам маҳсуб мешавад. Ба андешаи Ш.П. Бердиев сағро ранҷондан гуноҳ ҳисобида мешавад⁵⁴. Накӯкорӣ ва дилсӯзӣ нисбат ба ҳар чизе, ки дар рӯи замин зиндагӣ мекунад, хусусияти асосии ахлоқи авастой мебошад. Тавре дар иқтибоси боло қайд кардем, зарбаи марговар задан ба сағ ё азоб додани он, ҷинояти бузург дониста мешавад. Фаргарди сездеҳуми Вандидодро метавон «Сағнома» номид. Шумораи бандҳои он 56 то буда, ба масъалаи куштани навъҳои гуногуни сағ, озору азоб додани онҳо ва ҷазоҳое, ки дар баробари он дода мешуд, бахшида шудааст. Дар он гуфта мешавад, ки аз миёни офаридаҳои Аҳуромаздо, сағ бисёр муҳтарам аст, зеро аз сапедадам то шом бо Аҳриман ҷангида, офариниши некро посбонӣ мекунад⁵⁵. Фаргарди чордаҳум аз 14 банд иборат аст. Ин фасл ба муҷозоти касе бахшида шудааст, ки сағи обиро (ав. удра – зоҳиран «выдра»-и русӣ аст) ба қатл расонад⁵⁶. Чун ин ҷонвар дар об зиндагӣ мекунад, бисёр муқаддас шумурда шудааст. Ҷазои касе, ки ин ҷонварро куштааст, ҳазор зарбаи тозиёнаи асп ва ҳазор тозиёнаи тасма мебошад⁵⁷. Чунин ҷазои саҳту бераҳмона дар ҷойи дигари Вандидод дида нашудааст. Фаргарди понздаҳум 51 банд аст. Он ба гуноҳҳои бахшида шудааст, ки бузург буда, бе тавба ва ё нобахшиданӣ ҳастанд. Ба сағи гала ё сағи хона додани хӯроки гарм ва номуносиб, задан ё расондани ягон осебу озор ба сағи бордор, наздикӣ кардан бо зан дар замони ҳайз ва зани обистан, сақти ҷанин (бачапартоӣ) ва ҳомиладор гардидани духтарони бешавҳар аз ҷумлаи чунин гуноҳон шумурда шудаанд⁵⁸.

Ногуфта намонад, ки қисми зиёди давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ва давлатҳои рӯ ба инкишоф нисбати азияти ҳайвон дар қонунгузориҳои миллиашон ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷавобгарии маъмурӣ пешбинӣ намудаанд. Дар қонунгузориҳои баъзе аз давлатҳои ИДМ бошад, ҳама гуна кирдорҳои ба озору уқубат додани ҳайвонҳо алоқамандбударо ба ҷиноятҳо ба муқобили ахлоқ ворид намудаанд ва ҷавобгарии муайяно пешбинӣ намудаанд. Кирдорҳои (кофтани чашми сағ, гурба, хариду фурӯши ғайриқонунии ҳайвонот ва ғайра) ҳамчун ҷиноят ҳисобида шудаанд. Аммо масъалаи мазкур дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутаассифона дида намешавад. Муқаддас бадани сағ ҳамчун як унсури дини зардуштӣ дар давлатҳои ғарб баръало дида мешавад. Аммо мутаассифона дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ҳайвоноти хонагӣ танҳо

⁵³ Ниг.: Зокирзода З.Х., Бобохонов Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: нашри аввал. – Душанбе, 2022. – С. 81.

⁵⁴ Ниг.: Бердиев Ш.П. Этические проблемы зороастризма. Дис. ...канд. фил. наук. – Душанбе, 2011. – С. 124.

⁵⁵ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамадуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 372 с.

⁵⁶ Ниг.: Ҳамон ҷо.

⁵⁷ Ниг.: Ҳамон ҷо.

⁵⁸ Ниг.: Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамадуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 372 с.

дар м. 277-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бераҳмӣ нисбат ба ҳайвоноту паррандагон, аз ҷумла ҳайвоноти бесарпаноҳ, инчунин таблиғи бераҳмӣ нисбат ба ҳайвонот ҷавобгарии маъмури пешбинӣ шудааст. Тибқи қ. 2-и м. 277-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон агар ҳамин кирдорҳо нисбат ба ҳайвонот ва паррандаҳо аз ҳиссиёти авбошӣ, бо бераҳмии махсус, садизм, бо мақсади ғаразнок ва дигар нияти нопоку паст, бо намоиши оммавӣ бо истифодаи воситаҳои ахбори омма ё шабакаҳои алоқаи барқӣ, аз ҷумла интернет, ки боиси маъюбӣ ё ҳалокати ҳайвонот ё паррандаҳо гардида бошанд ва ё дар ҳузури шахсони баръало хурдсол содир шуда бошанд,- ба андозаи аз панҷ то даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад. (ҚҶТ аз 23.12.2021 с. №1812).

Ахиран қонунгузори Тоҷикистон бо вучуди ин тасмим гирифтанд, ки барои бераҳмӣ нисбат ба ҳайвоноти хонагӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷорӣ кунанд. Аммо ин қоида танҳо дар Лоихаи нави Кодекси ҷиноятӣ кишвар хоҳад буд, ки кай қабул шудани он ҳанӯз маълум нест. Шартӣ ҳатмӣ ё меъёри ҳатмӣ маҳз муносибати бераҳмона, ангезаҳои авбошӣ, яъне садизм хоҳад буд.

Зимни таҳлилу баррасии қонунгузори ҷиноятӣ давлатҳои-аъзои ИДМ ба мо маълум гардид, ки дар м. 245-и Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия, дар м. 163-и Кодекси ҷиноятӣ Қирғизистон, дар м. 339¹-и Кодекси ҷиноятӣ Беларус, дар м. 202-1-и Кодекси ҷиноятӣ Ўзбекистон, дар м. 259-и Кодекси ҷиноятӣ Гурҷистон, дар м. 299-и Кодекси ҷиноятӣ Украина, дар м. 243¹ -и Кодекси ҷиноятӣ Қазоқистон муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот муқаррар гардидаанд, ки ҳамчун таркиби ҷиноят дар Кодекси ҷиноятӣ ҚТ вучуд надорад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки таркиби нави ҷиноят дар м. 243¹ -и Кодекси ҷиноятӣ ҚТ оид ба муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот ворид карда шавад, ки мавҷудияти ин модда ба нафъи кор хоҳад буд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлилу таҳқиқи масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хулоса ва пешниҳодҳо дар зер меорем:

1. Ҳангоми омӯзиши қонунгузори ҷиноятӣ давлатҳои-аъзои ИДМ ба мо маълум гардид, ки дар м.245-и Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия, дар м. 163-и Кодекси ҷиноятӣ Қирғизистон, дар м. 339¹-и Кодекси ҷиноятӣ Беларус, дар м. 202-1-и Кодекси ҷиноятӣ Ўзбекистон, дар м. 259-и Кодекси ҷиноятӣ Гурҷистон, дар м. 299-и Кодекси ҷиноятӣ Украина, дар м. 243¹ -и Кодекси ҷиноятӣ Қазоқистон муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот муқаррар гардидаанд, ки ҳамчун таркиби ҷиноят дар Кодекси ҷиноятӣ ҚТ вучуд надорад. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки таркиби нави ҷиноят дар м. 243¹ -и Кодекси ҷиноятӣ ҚТ оид ба муносибати бераҳмона нисбати ҳайвонот ворид карда шавад, ки мавҷудияти ин модда ба нафъи кор хоҳад буд.

2. Дар ҷомеаи зардуштӣ харида гирифтани гуноҳ мавқеи хосаро соҳиб буд. Бояд гуфт, ки дар ҳуқуқи ҷиноятии Авасто имконияти иваз намудани ҷазоро бо харида гирифтани он мумкин шуморида мешуд. Дар ҳолати зикршуда ба таври мусовӣ баррасӣ намудани ҷазо дар Видевдод ва коркарду мушаххас намудани қимати зарбаҳои қамчин ва эквиваленти пулии он дар замони салтанати Сосониён далолат менамояд.

3. Дар Вандидод чунин ҷавобгарии ҳуқуқӣ пешбинӣ шуда буданд: қатл, ҷазои ҷисмонӣ, мусодираи молу мулк, ҷуброни зарар бо роҳи додани моликият (қисман ва ё пурра), бадарға аз ҷамъият ва ғ. Аммо дар аксари маворид ҷавобгарии ҳуқуқии дорои хислати молу мулкӣ, аз ҷумла ҷарима, мусодираи молу мулк, додани моликият ҳамчун ҷуброни зарар (харидани гуноҳ) ва ғ. таъйин карда мешуданд. Замони он расидааст, ки мо бояд институти ҳуқуқии харидани гуноҳ ё кафоратро, ки ҳазорсолаҳо пеш аҷдодону ниёкони мо ҳангоми азобу уқубат намудани ҳайвонот, аз ҷумла саги хонагӣ ё ҷӯпонӣ истифода мебуданд, аз нав эҳё намоем.

4. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ кирдорҳои таҳқир ва тӯҳматро ҷиноят эътироф намуда, нисбати кирдорҳои мавриди назар ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар кардааст. Кирдори тӯҳмат, ки дар м. 135-и Кодекси ҷиноятии ҚТ дар таҳрири қаблӣ ҳамчун таркиби ҷиноят муқаррар гардида буд, мавриди декриминализатсия қарор гирифт. Вобаста ба ин масъала пешниҳод карда мешавад, ки бо дарназардошти арзиши олий доштани ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, он ҳам дар м. 5-и Конститутсияи ҚТ кафолат дода шудааст, кирдори тӯҳмат аз нав криминализатсия карда шавад.

Адабиёт:

1. Авасто. Ҷилди I. – Душанбе: «Бухоро», 2014. – 784 с.
2. Азизов У.А. Наказание как основное средство воздействия на общественно опасные деяния и его историческая роль в регулировании общественных отношений [Текст] / У. А. Азизов // Правовая жизнь. – 2016. – № 3. – С. 20–32.
3. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследования [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12. 00. 01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015.– 413 с.
4. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.
5. Бердиев Ш.П. Этические проблемы зороастризма [Текст]: дис. ...канд. фил. наук: 09.00.03 / Бердиев Шохназар Пирназарович. – Душанбе, 2011. – 145 с.
6. Буриев И.Б. Действие мусулманского право в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв): дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Буриев Имонкул Бозорович. – Душанбе, 1998. – 204 с.

7. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
8. Зокиров З.Х. Уголовно-правовая характеристика конфискации имущества. Монография [Текст] / З.Х. Зокиров. – Душанбе: Нашри Камол, 2016. – 152 с.
9. Зокиров З.Х. Конфискации имущества: прошлое и настоящее (на тадж. яз.). Монография [Текст] / З.Х. Зокиров. – Душанбе: Сухан, 2016. – 96 с.
10. Зокирзода З.Х. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография: нашри аввал [Матн] / З.Х. Зокиров, Ф.А. Бобохонов. – Душанбе, 2022. – 185 с.
11. Иброҳимов М. К. Коссович: «Авесто»-ро омӯзед [Захираи электронӣ] / М. Иброҳимов. - www.faraj.tj.
12. Кристенсен А. Мулоҳизот дар бораи қадимтарин худои оини зардуштӣ [Матн] / А. Кристенсен. – Техрон, 1336. – С. 74.
13. Латифзода Н.Р. Эволюционный путь развития ограниченных вещных прав в законодательстве Таджикистана досоветского, советского и современного периодов [Текст] / Н.Р. Латифзода // Весник ТНУ. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 241–248.
14. Рашшод М. Философия с древнейших времен [Текст] / М. Рашшод. – Душанбе, 2002. – 397 с.
15. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби 1.: «Аз Ориён то Сомониён» [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов. – Лондон, 1999. – 238 с.
16. Раҳмонов Э.Ш. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 372 с.
17. Раҳмон Д.С. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография [Текст] / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе: ТАЙРОН, 2018. – 176 с.
18. Самиев А.Ҳ. Нақши асари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён” дар худшиносии таърихию фарҳангии халқи тоҷик [Матн] / А.Ҳ. Самиев / Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. – Душанбе: ЭР-граф”, 2016. – С. 213–228.
19. Саъдизода Ҷ. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Курӯш [Матн] / Ҷ. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 с.
20. Саидвалиева Б.С. Уголовно-правовые и криминологические проблемы амнистии в Республике Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саидвалиева Барно Саиднабиевна. – М., 2012. – 29 с.
21. Сативалдыев Р.Ш. Основные этапы развития юридической техники [Текст] / Р.Ш. Сативалдыев // Правовая жизнь. – 2015. – №2 (10). – С. 5–20.
22. Хайруллоев С. Асри қонун, маҷмӯаи гузоришҳо, мусоҳибаҳо ва мақолаҳо [Матн] / С. Хайруллоев. – Душанбе: «Шарқи озод», 2005. – 458 с.

23. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (Древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: «Маориф ва фарханг», 2005.– 488 с.

24. Халиков А.Г. Общая характеристика Авесты как источника зороастриского права [Текст] / А.Г. Халиков // Бизнес в законе. – 2013. – №6. – С. 8–15.

25. Худоёров Б.Т. Государство Саманидов // 1100 ление образования государство Саманидов [Текст] / Б.Т. Худоёров, Л.А. Рахмонова, Х.А. Сафарова // Весник Высшего Экономического Суда Республики Таджикистан. – 1999. – № 3.– С. 2–5.

26. کرمان - بشر دانشگاه شهید باهنر نظام قضایی ایران در عهد باستان. احمدپور، ایوب 1388ه./2010. – № 15. – ص 27.

НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ЗИДДИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН

Алиев Фарух Шарифович,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии
ДДТТ, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 917-37-55-55

E-mail: falizoda2017@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳуми нигилизми ҳуқуқӣ, шаклҳои ифодаёбии он, сабабҳои бавучуд омадани нигилизми ҳуқуқӣ, таъсири нигилизми ҳуқуқӣ ба фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ва инчунин, пешниҳодоти илман асоснок бо мақсади мубориза бурдан ба нигилизми ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон манзур гардидааст.

Калидвожаҳо: Ҷавонон, нигилизми ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, давлати ҳуқуқбунёд, қадрафторӣ, ҳуқуқ ва қонун.

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ КАК АНТИФАКТОР В ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЕ МОЛОДЕЖИ

Алиев Фарух Шарифович,

старший преподаватель кафедры
коммерческого права и
противодействия коррупции
Государственного технического
университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 917-37-55-55

E-mail: falizoda2017@mail.ru

Аннотация: В статье дается определение понятия правового нигилизма, формы его выражения, причины, влияние правового нигилизма на правовую культуру молодежи, а также научно обоснованные предложения, направленные на борьбу с правовым нигилизмом среды молодежи.

Ключевые слова: Молодежь, правовой нигилизм, правовая культура молодежи, правопорядок, коррупция, закон и порядок.

LEGAL NIHILISM AS AN ANTIFACTOR IN THE LEGAL CULTURE OF YOUTH

Aliev Farrukh Sharifovich,

senior lecturer of the department of
commercial law and anti-corruption of
the State Technical University

Phone: (+992) 917-37-55-55

E-mail: falizoda2017@mail.ru

Annotation: The article provides a definition of the concept of legal nihilism, the forms of its expression, the reasons, the impact of legal nihilism on the legal culture of young people, as well as scientifically based proposals aimed at combating legal nihilism among young people.

Key words: Youth, legal nihilism, legal culture of youth, law and order, corruption, law and order.

Вобаста ба мафҳуми ниғилизми ҳуқуқӣ дар адабиёти илмӣ ақидаҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Муаллифони ватанӣ Ш.М. Исмоилов Р.Ш. Шарофзода ниғилизми ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳанд: «Ниғилизми ҳуқуқӣ нақши ҳуқуқро дар ҳаёти ҷамъияти паст ё тамоман инкор мекунад. Он якчанд маъно дорад: яқум, яке аз намудҳои муносибат нисбат ба ҳуқуқ буда, ақидаи муайяно оид ба ҳуқуқпешбарӣ асоснок мекунад; дуюм, яке аз шаклҳои мафкураи ҳуқуқии одамон аст, ки дар нобаробарии онҳо нисбат ба қонун, нақши он дар дигаргунсозии ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зоҳир мегардад»⁵⁹.

Ифодаҳои ниғилизми ҳуқуқиро ба ду шакл ҷудо менамоем: 1) ниғилизми ғайрифавол; 2) ниғилизми фавол.

Ниғилизми ғайрифавол аҳамият ва нақши ҳуқуқро дар пешрафти ҷамъият паст карда, онро омили дуюмдараҷаи ҳаёти инсон мешуморад. Ниғилизми фавол бошад, ҳуқуқро тамоман инкор карда, қисми таркибии ҷараёни анархизм меҳисобад⁶⁰. Ба андешаи Р.Ш. Шарофзода «ниғилизми ҳуқуқӣ зуҳуротест, ки дар муносибати манфӣ ва бепарвоёна ба қонун ва ҳамаи падидаҳои ҳуқуқӣ, инкор намудан ё ба инобат нагирифтани нақш, аҳамият ва арзиши ҳуқуқ дар ҳаёти одамон ифода мегардад»⁶¹.

Ба ақидаи О.В. Кравченко «ниғилизми ҳуқуқӣ падидаи манфӣ буда, муносибати бемасъулиятии шахсро ба талаботи қонун нишон медиҳад»⁶².

Сабаби асосии ба миён омадани ниғилизми ҳуқуқӣ нокифоягии сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Бинобар ин, барои баланд бардоштани арзишу эҳтироми қонун дар ҷомеа зарурияти баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ба вуҷуд меояд, ки ин бевосита аз фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон оғоз мегардад.

Ҷомеаи Тоҷикистон дар тӯли таърих ҳамеша ба мушкилоти гуногуни рафтори инсон, ки бо меъёрҳои иҷтимоии аз ҷониби умум қабулгардида ё расман муқарраршуда мувофиқат намекунанд, диққати махсус меод. Мушкилоти ҳечангорӣ (ниғилизм)-и ҳуқуқии ҷавонон дар Тоҷикистон солҳои охир аҳамияти миллӣ пайдо намуда, ҷораҳои фавриро талаб менамояд. Сабаб дар он аст, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон чунин

⁵⁹ Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. 41.

⁶⁰ Ҳамон ҷо. – С. 41.

⁶¹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.

⁶² Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в Республике Таджикистан: теоретический аспект дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 55.

шаклҳои манфӣ, ба монанди ифротгароии ҷавонон, ҷинояткорӣ дар байни наврасон ва ҷавонон, мунтазам зиёд гашта истодааст. Ин қавраҳои манфӣ ҳам ба ҳуди давлат ва ҳам ба ҷомеа зарари ҷиддӣ мерасонанд ва рушди онҳоро бозмедоранд.

Дар суҳанронҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар бораи чунин таҳдидҳои гуногун ба мафкураи ҷавонон чунин иброз доштанд: «Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғарзнокӣ сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳ ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу куштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд»⁶³.

Сабабҳои ба миён омадани нигилизми ҳуқуқиро муҳаққиқ Р.Ш. Шарофзода дар ҳолатҳои зерин мебинад: нокифоя будани сатҳи шуури ҳуқуқии гурӯҳҳои алоҳидаи одамон ва фарҳанги ҳуқуқӣ; риоя нагаштани талаботи қонун дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор; ба натиҷаи дилхоҳ наовардани амали қонун; натиҷаи хуб надодани ислоҳоти гуногуни ҳаёти ҷомеа; қонуншиканӣ дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; ба таври дахлдор ҳимоя нагаштани ҳуқуқҳои фард дар натиҷаи бе натиҷа мондани аризаву шикоятҳои одамон дар мақомоти дахлдор; тӯл кашидани муҳлати ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва м.и.; сатҳи баланди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа; нокифоягии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза баҳри пешгирӣ ва решакан намудани ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа⁶⁴.

Ба сабабҳо ва шартҳои асосии пайдоиши падидаи нигилизми ҳуқуқӣ дар муҳити ҷавонон дохил мешаванд: тарбияи нокифояи ҳуқуқӣ дар оила; бӯҳрони оилавӣ (шумораи зиёди талоқҳо, тарбияи фарзандон дар оилаҳои нопурра, кӯдакони бесарпаноҳ); ноустувории иқтисодӣ (сатҳи бекорӣ волидайн ва ҳуди ҷавонон, сатҳи пасти зиндагии оилаҳо); номуайяни ва пешгӯинашаванда будани шароити зиндагӣ, ки ҷавонони муосир дар онҳо муттаҳид мешаванд; камбудии низоми мавҷудаи ҳуқуқӣ (аз ҷумла, кам будани заминаи зарурии қонунгузорӣ дар робита бо тарбия ва таълими ҳуқуқӣ ва ҷой доштани камбудии дар фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ); сатҳи нокифояи фарҳанги ҳуқуқӣ, таълими нокифояи фанҳои ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълимӣ (мактабҳо, техникумҳо, коллеҷҳо, литсейҳои касбӣ, донишгоҳҳо).

Рафтори шахси наврасро муҳаққиқон таҳлил намуда, сабабҳои «қавравӣ»-и онҳоро пеш аз ҳама дар мушкилоти оилавӣ, баҳусус дар синну соли наврасӣ ҷой дошта (аз қабилӣ бетаваҷҷуҳии волидайн ба наврас, набудани назорат аз ҷониби волидайн, ибрати наврас набудани рафтори волидайн, камбизоатӣ дар оила, мастии волидайн, паст будани дараҷаи зехнии волидайн ва ҳуди наврасон), таъсири гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, ки

⁶³ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2016 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/13739> (санаи муроҷиат: 08.01. 2019 с.).

⁶⁴ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.

рафторашон ғайриичтимоист, дур мондан аз таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, боварӣ ба худ надоштан, бемории равонӣ, танҳоӣ ва нодуруст фаҳмидани дигарон дарёфтанд. Як сабаби дигари «качравии наврасон» ин омилҳои ҳаяҷонӣ ва зехнии наврасон, аз қабилӣ асабонияти зиёд, ғаризаҳои шахшуда, дараҷаи пасти назорати иродаю ҳаяҷони наврас мебошанд⁶⁵.

Мисоли нигаронии ҷомеа ва давлат аз ин мушкилоти иҷтимоӣ ин баргузориҳои чорабиниҳои гуногуни илмӣ ва амалӣ (конфронсҳо, мизҳои мудаввар, суҳбатҳои тарбиявии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ҷавонон ва ғ.), таҳқиқот, муҳокима дар ВАО, интернет (дар чатҳо, блогҳо ва ғ.) мебошанд, ки ҳам аз ҷониби шахрвандони одӣ ва ҳам аз ҷониби мансабдорон гузаронида мешаванд.

Яке аз сабабҳои ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ надоништан ва ё аз ҷониби ҷавонон вайрон кардани қонунгузориҳои амалкунанда мебошад, ки бо омилҳои муайян пайдо мешаванд. Заминаи васеи меъёрӣ, амалан қисми муҳимми аҳолиро дар бар намегирад, ё ин ки бештари аҳоли, махсусан ҷавонон намедонанд, ки кадом қонунҳо чиро танзим менамоянд ва аз кучо маълумоти заруриро вобаста ба онҳо ба даст овардан мумкин аст ё ин ки барои гирифтани маълумоти зарурии ҳуқуқӣ умуман саъй намеkunанд, усулҳои ғайриқонунии танзими мушкилоти ба миёномадаистодаро афзалтар медонанд ва ё дар бораи амалҳои маъншудаи ҳуқуқӣ маълумот надоранд.

Сабаби дигар он аст, ки имрӯз масъалаҳои танзими ҳуқуқи рафтори зиддиқонунии ҷавонон, ки дар таҷовуз ба ҳаёт, саломатӣ, моликияти шахрвандон, амнияти иҷтимоӣ ва миллии давлат зоҳир мешаванд, аҳамиятнок гардидаанд.

Ғайр аз он, хатари ҳуқуқвайронкунандагони ҷавон ба ҷомеае, ки онҳо дар он ба воя мерасанд, дар он аст, ки онҳо дар оянда тамоюли табдил ёфтани ба ретсидивистҳоеро доранд, ки ба содир кардани ҷиноятҳои вазнинтар кодиранд. Чунин шахрвандон барои тамоми аъзои ҷомеа хатари эҳтимоли доранд. Ғайр аз ин, ҷинояткорони ҷавон ба ҳамсолони худ низ таҳдид менамоянд. Омилҳои дигари муҳим хароҷотҳои давлатӣ мебошанд, ки вобаста ба татбиқи ҷазо, аз нав ислоҳ намудани ҷинояткорони ҷавон пас аз адои ҷазо равона карда шудааст. Ҳамин тариқ, мушкилоти нигилизми ҳуқуқӣ ва ҷинояткории наврасону ҷавонон (ҳамчун шакли зуҳури он) ба бисёр соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд, аз ин рӯ, онҳо ҳалли фавриро талаб мекунанд.

Зухуроти ҳечангории ҳуқуқӣ ба амнияти аъзои ҷомеа аз ҷиҳати ҷисмонӣ, моддӣ ва инчунин шуури ҳуқуқи онҳо таҳдиди воқеӣ мекунад. Шаклҳои харобиовари ҳечангории ҳуқуқӣ ба рушди иҷтимоию фарҳангӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иқтисодии давлати мо зарари азим мерасонанд. Аз ин рӯ, ҷомеаи муосир ба таври возеҳ ба зарурати объективии ҳалли фаврии

⁶⁵ Ниг.: Сайдулаева Г.Р. Качрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – № 1 (1). – 2018. – С. 81.

ин мушкилоти иҷтимоӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ рӯ ба рӯ шудааст.

Инчунин, ҷинояткории ноболиғон ва ҷавонон барои ҷомеа ва давлат таҳдиди ҷиддӣ дорад. Задухӯрдҳои гурӯҳӣ ва зухуроти авбошон, кушторҳои пешакӣ пешбинишуда ва таҷовуз ба номус, ки аз ҷониби ҷавонон содир шудаанд, дар аксари маврид бо сангдили махсус ва бераҳмӣ амалӣ мегарданд. Коршиносон таъкид мекунанд, ки наврасон дар натиҷаи ҳолатҳои тасодуфӣ, вазъи номусоид дар оила, дар натиҷаи иҷрои номувофиқи масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд, таъсири манфӣ ба онҳо ҷиноят содир мекунанд.

Качравҳои манфии ҷавонон ҳам ба худ давлат ва ҳам ба ҷомеа зарари калон мерасонанд ва рушди онҳоро бозмедоранд. Аз ин рӯ, мо ҳадафҳои асосии омӯзиши сабабҳои пайдоиши ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқиро дар муҳити ҷавонон ва пешниҳоди маҷмӯи чорабиниҳоро оид ба ҳалли ин мушкилоти иҷтимоӣ муайян кардем.

Муҳаққикон (одатан ҳуқуқшиносон) хусусиятҳои умумии беэҳтиромиро нисбат ба қонун ба назар гирифта, барои ҳалли ин мушкилоти иҷтимоӣ тавсияҳои амалӣ пешниҳод намеkunанд.

Маълум аст, ки ҷавонон як манбаи стратегияи ҳар як давлат ва асоси рушди ҷомеа мебошанд. Аз ин рӯ, рушди мусбати давлат аз нақш ва мавқеи ҷавонон дар ҷомеа вобаста аст. Ҳамзамон, сиёсати муассири ҷавонон имкон медиҳад, ки дигаргуниҳои демократӣ, ҳаракат дар роҳи пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъмин карда шаванд.

Нақши иҷтимоии ҷавонон, пеш аз ҳама, тавассути маълумоти онҳо ва алаҳусус аз таҳсилоти ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Аммо, дар айни замон, самтҳои нави арзиши насли нав ба вучуд омадаанд, ки боиси содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳо мешаванд. Дар айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсияи амалкунанда давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар давлати ҳуқуқбунёд, инсон ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олитарин мебошанд. Аммо, қисми зиёди ҷавонон озодии шахсиро ҳамчун иҷозат қабул мекунанд ва ҳамзамон фаромӯш мекунанд, ки озодии ҳақиқӣ дар якҷоягӣ бо амният ва масъулият амалӣ мешавад. Аз ин рӯ, барои рушди мутавозини шаҳрвандони ҷавон барномаи мулоҳизакоронаи давлатӣ, дастгирии муносиби иқтисодӣ, дар якҷоягӣ бо тарбияи насли наврас дар рӯҳияи эҳтиром ба қонун зарур аст.

Ҳамин тавр дар натиҷаи таҳлили масъалаи мазкур ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

1. Самти асосии мубориза бар зидди паҳн шудани ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон тарбияи ҳуқуқии ҷавонон мебошад. Ноил шудан ба ин ҳадаф тавассути зиёд намудани соатҳои таълимии фанҳои ҳуқуқӣ дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ мумкин аст. Ҷорӣ намудани фанҳои ҳуқуқӣ дар мактабҳо ба барномаи таълимии сатҳи миёнаи таҳсилот (синфҳои 5-6), инчунин таълими мунтазами онҳо то синфи 11. Дар раванди таҳсил дар мактабҳо, коллечҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, донишгоҳҳо дар доираи барномаҳои фанҳои ҳуқуқӣ, ҷавонон бояд иттилооти муносири ҳуқуқӣ, дониш ва малакаҳои

ҳуқуқии дар ҳаёт заруриро, ки метавонанд дар амал татбиқ кунанд, ба даст оранд.

2. Яке аз чораҳои пешгирикунандаи ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқӣ байни ҷавонон ташкил намудани ташриф ба ҷойҳои боздошту нигоҳдорӣ, алалхусус колонияҳои низоми умумӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ (9-11) бо мусоидати Вазорати адлия ва муассисаҳои ислоҳӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҳамчун намунаи равшани он аст, ки нисбат ба ашхоси қонунро вайронкунанда ҷӣ гуна санксияҳо татбиқ карда мешаванд. Инчунин, усули самарабахши пешгирикунандаи ҳечангории ҳуқуқӣ дар он аст, ки ҷавонони синнашон ба 18 расида дар муҳофизатҳои судии маъмури ва ҷиноятӣ иштирок намоянд.

3. Вазифаҳои афзалиятноки давлат дар ин самт ташаккули сиёсати давлатие мебошад, ки ба таъмини сифати ҳифзи ҳуқуқҳои ҷавонон нигаронида шуда бошад. Қадами аввал дар ин самт дастгирии рушди адлияи ноболиғон дар кишвар мебошад. Дар адлияи ноболиғон, бояд ба масъалаҳои аз ҷазо озод намудани ҷинояткорони ноболиғ ва ба тарбияву ислоҳномаии онҳо диққати махсус дода шавад. Вазифаи асосии адлияи ноболиғон ин дарёфти сабабҳо ва ангезаҳои рафтори зиддиқонунӣ, иҷтимоӣ ва пешгирии онҳо аз ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

4. Дар васоити ахбори омма ба таври васеъ инъикос кардани масъалаҳои марбут ба ҳуқуқ ва қонунгузорӣ мувофиқи мақсад мебошад. Васоити ахбори омма бояд дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва пеш аз ҳама дар байни ҷавонон сахм дошта бошанд. Инчунин, ба ақидаи мо эълон намудани яке аз солҳои минбаъда дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ҳамчун «Соли фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон» мувофиқи мақсад мебошад.

5. Дар пешгирии ҳечангорӣ (нигилизм)-и ҳуқуқии ҷавонон татбиқи низоми чорабиниҳои пешгирикунанда, яъне тадбирҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, педагогӣ ва дигар чорабиниҳо, ки ба муайян ва баргараф кардани сабабҳо ва шароити ташаккули ҳечангории ҳуқуқии ҷавонон нигаронида шудаанд, аҳамияти назаррас доранд. Чунин тадбирҳо, бояд дар якҷоягӣ бо корҳои пешгирикунандаи инфиродӣ бо ноболиғон ва оилаҳои онҳо, аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ, прокуратура ва суд амалӣ карда шаванд.

6. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон санади дорои аҳамияти фавқулода барои татбиқи нақшаи ҳамаҷониба дар мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он ба таълими ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда дода мешавад. Аммо, ғайр аз ин ба андешаи мо, то оғози амали барномаи нав бояд мониторинги ҳамаҷонибаи вазъи воқеии ин соҳа гузаронида шавад, ки натиҷаҳои он ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ хизмат хоҳанд кард. Бе чунин мониторинг, ҳама гуна фаъолиятҳои таълими ҳуқуқӣ аз муносибати касбӣ берун хоҳанд монд.

Дар айни замон, ошкор намудани роҳҳо ва механизмҳои самарабахши татбиқи тағйиротҳои пешниҳодшуда, ҳисоб кардани хавфҳо ва оқибатҳои эҳтимолии иҷтимоӣ, асоснок кардани таъминоти дахлдори захираҳо ва тадбирҳои пешниҳодгардида зарур аст. Вобаста ба ин, масъалаи зарурати

таҳияи механизми амалисозии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон зарур мебошад, ки он дорои на танҳо рӯйхати пурраи фаъолиятҳо, балки тавсияҳо оид ба шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълими ҳуқуқӣ бошад.

Адабиёт:

1. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008. – С. .
2. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – С. 718.
3. Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в Республике Таджикистан: теоретический аспект дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020. – С. 178.
4. Сайдулаева Г.Р. Качрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – № 1 (1). – 2018. – С. 81 –86.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2016.

РАВАНДИ МУҲОЧИРШАВӢ ВА ВАЗӢИ ҲУҚУҚИИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР ВАЗӢИЯТҲОИ ВИЖА

Сафарзода Н.Ф.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 939259828

E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Азимов С.Ш.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон,

Тел.: (+992) 985000226

E-mail: azimov.rt@gmail.com

Фишурда: Имрӯз муҳочирати меҳнатӣ ва равандҳои он дар ҷаҳони муосир ба яке аз масъалаҳои муҳимми ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Он ҳамчун раванди мураккаби ҷамъиятӣ қариб ба ҳама ҷанбаҳои ҳаёти инсоният таъсиргузор аст. Дар мақолаи мазкур раванди муҳочиршавӣ ва вазъи ҳуқуқии муҳочирони меҳнатӣ дар вазъиятҳои вижа мавриди таҳлил қарор гирифта, баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии ин падида муайян карда шудааст.

Муаллифон бар он ақидаанд, ки муҳочирони меҳнатӣ чун дигар табақаҳои аҳолии дорои ҳуқуқи озодӣ ва уҳдадорӣҳои мушаххас мебошанд. Вазъи ҳуқуқии онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ мавриди танзим қарор гирифтааст. Аммо, дар марҳилаи кунунӣ, ки инсониятро хатарҳои гуногун таҳдид менамояд, ин қишри ҷомеа, яъне муҳочирони меҳнатӣ имконияти ба таври зарурӣ истифода намудан аз ҳуқуқи озодиҳои худро аз даст додаанд. Бо дарназардошти ин, дар ин мақола масъалаи мазкурро аз лиҳози санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Калидвожаҳо: Муҳочират, муҳочир, муҳочирони меҳнатӣ, вазъияти вижа, раванди муҳочиршавӣ, вазъи ҳуқуқӣ, COVID-19, қонунгузорӣ, ҷаҳонишавӣ.

МИГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ПРАВОВОЙ ПОЛОЖЕНИЕ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ В ОСОБЫХ СИТУАЦИЯХ

Сафарзода Н.Ф.,

ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения

юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 939259828
E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Азимов С.Ш.,
ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета, Таджикского
национального университета,
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Аннотация: Сегодня трудовая миграция и ее процессы стали одной из самых важных глобальных проблем в современном мире. Будучи сложным социальным процессом, она затрагивает практически все стороны жизни человека. В данной статье анализируется процесс миграции и правовой статус трудовых мигрантов в особых ситуациях, выявляются некоторые теоретические и практические вопросы этого явления.

Авторы считают, что трудовые мигранты, как и другие категории населения, обладают особыми правами, свободами и обязанностями. Их правовой статус регулируется национальными и международными правовыми документами. Однако на современном этапе, когда человечеству угрожают различные опасности, данный слой общества, то есть трудовые мигранты, потеряли возможность правильно использовать свои права и свободы. Учитывая это, в данной статье мы рассматриваем этот вопрос с точки зрения национальных и международных правовых документов.

Ключевые слова: Миграция, мигрант, трудящийся, особое положение, миграционный процесс, правовая ситуация, COVID-19, законодательство, глобализация.

THE MIGRATION PROCESS AND THE LEGAL STATUS OF LABOR MIGRANTS IN SPECIAL SITUATIONS

Safarzoda N.F.,
Assistant of the Department of human
rights and comparative law of the Law
Faculty, Tajik National University
Phone: (+992) 939259828
E-mail: nekruz-0101@mail.ru

Azimov S.Sh.,
Assistant of the Department of human
rights and comparative law of the Law
Faculty, Tajik National University,

Phone.: (+992) 985000226

E-mail: azimov.rt@gmail.com

Annotation: Today, labor migration and its processes have become one of the most important global problems in the modern world. Being a complex social process, it affects practically all aspects of human life. This article analyzes the process of migration and the legal status of labor migrants in special situations, revealing some theoretical and practical issues of this phenomenon.

The authors are of the opinion that labor migrants, like other classes of the population, have specific rights, freedoms and obligations. Their legal status is regulated in national and international legal documents. However, at the current stage, when humanity is threatened by various dangers, this segment of society, that is, labor migrants, have lost the opportunity to properly use their rights and freedoms. Taking this into account, in this article we discuss this issue from the point of view of national and international legal documents.

Keywords: Migration, migrant, migrant worker, special situation, migration process, legal situation, COVID-19, legislation, globalization.

Муҳоҷират маънои ҷой иваз намуданро ифода намуда, падидаи нав нест ва он решаи таърихӣ ҳудро аз ҳазорсолаҳои дуи то милод мегирад. Масалан, дар китоби муқаддаси зардуштиён – «Авасто» ашхоси ғайрифорс, бегона ва тамоми мардумони қавмҳои дигарро, ки мансубият ба аҳолии маҳаллӣ надоштанд, бо номи «Анирон» ном мебарданд. Дар натиҷаи инқилоб, ҷанг, инқишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, рушди иқтисод дар давлатҳои мухталиф ва ғ. навҳои алоҳидаи муҳоҷират ба вучуд омад, ки яке аз онҳо ин муҳоҷирати меҳнатӣ махсуб меёбад.

Дар асоси моддаи 2-и Конвенсияи СММ оид ба ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 18-уми декабри соли 1990 муҳоҷири меҳнатӣ шахсест, ки дар давлати дигар қору ғайриҷаҳонӣ музнокро анҷом медиҳад.

Дар марҳилаи кунунӣ аҳолии сайёра аз як минтақа ба минтақаи дигар бо мақсади анҷом додани ғайриҷаҳонӣ меҳнатӣ ва ё қонеъ намудани талаботи моддиву маънавии худ сафар менамоянд. Шумораи ҷунин ашхос сол то сол зиёд гардида, раванди муҳоҷиршавии аҳолиро бамаротиб тезониданд. Аз рӯи оморҳои матраҳнамудаи Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират шумораи умумии муҳоҷирон дар соли 2019 ба 272 миллион баробар шудааст, ки аз ин шумора 164 миллионашро муҳоҷирони меҳнатӣ ташкил медиҳанд. Яъне, имрӯз ҳудуди 2,5-3 ҷисади аҳолии сайёра дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд. 75 ҷисади муҳоҷирони меҳнатиро ашхоси 20-64-сола ташкил медиҳанд. 31 ҷисади муҳоҷирон дар Осиё, 31 ҷисад дар Аврупо, 27 ҷисад дар қисматҳои шимолу шарқии Амрико ва 11 ҷисад дар Африқо умр ба сар мебаранд.

Дар дунё давлатеро пайдо намудан мушкил аст, ки шаҳрванди он бо мақсади анҷом додани ғайриҷаҳонӣ меҳнатӣ тарқи кишвари худ накарда бошад. Аз ин ҷост, ки дар ҳудуди баъзе аз давлатҳои миллионҳо нафар муҳоҷирони меҳнатӣ қору ғайриҷаҳонӣ менамоянд. Масалан, имрӯз дар

Амрико 50 млн., дар Арабистони Саудӣ 37 млн., дар Германия 12 млн., дар Россия 12 млн., дар Британияи Кабир 8 млн., дар Фаронса ҳудуди 8 млн., дар Канада зиёда аз 7 млн. муҳочирон қору фаъолият ва зиндагӣ менамоянд.

Аз оморҳои мазкур маълум мешавад, ки имрӯз аҳолии тамоми давлатҳо, ҳатто давлатҳои абарқудрат дар ҳоли муҳочиршавӣ қарор доранд. Масалан, дар айни замон зиёда аз 2 млн. шаҳрвандони Федератсияи Россия берун аз қаламрави он қору фаъолият менамоянд. Дар ҳамин замина саволе ба вуҷуд меояд, ки оё Россия ба муҳочирони меҳнатӣ ниёз дорад? Бале, ниёз дорад! Танҳо 4 моҳи давраи қанорагирӣ (қарантин), ки бо сабаби хуруҷ ва паҳншавии саросарвабҳои хорзаҳр (коронавирус ё COVID-19)⁶⁶ татбиқ карда шуда буд, нишон дод, ки рушди иқтисодиёти ин кишвар то андозае аз муҳочирони меҳнатӣ вобаста аст. Бо ҳамин мақсад, таърихи 3-юми июли соли 2020 Президенти Федератсияи Россия ишора ба норасоии қувваи қорӣ намуда, барои додани сабуқӣ ба муҳочирони меҳнатӣ супоришҳои мушаххас дод. Аз тарафи дигар, имрӯз сириштмоя (генофонд)-и миллии русро хатари қиддӣ фаро гирифта, шумораи аҳолии рӯ ба қамшавӣ ниҳода, қавти аҳолии қобили меҳнат ба қаротиб боло рафтааст. Инчунин, аз рӯи маълумоти Қумитаи омили Федератсияи Россия сол аз сол шумораи шаҳрвандони рус, ки тарқи кишвар менамоянд бештар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, Федератсияи Россия сиёсати нави қабул намудани муҳочирони меҳнатӣ ва додани шаҳрвандӣ ба онҳоро рӯи даст гирифтааст.

Қанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки дар солҳои 90-уми асри гузашта кишвари қору фаро гирифт, иқтисодиёти давлатро ба нестӣ оварда, бучети давлатро ба сифр қаробар намуд ва маҳз аз ҳамин сабаб қардуми тоқик рӯ ба муҳочирати меҳнатӣ оварданд. Дар ин давра, миллионҳо нафар аз шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон барои пеш бурдани зиндагии худ ва ёфтани шуғл тарқи кишвар намуданд. Хушбахтона, тақбирҳои андешидаи давлату ҳуқумат боис ба он қардид, ки шумораи муҳочирони меҳнатӣ ба қаротиб қам қардад ва ҳадаф аз роҳандозӣ намудани стратегияи қорум – саноатиқунонии босуръати кишвар низ аз ҳамин иборат аст. Маҳз ҳамин тақбирҳои давлату ҳуқумати кишвар боиси он қашта, ки дар солҳои оқир сатҳи муҳочиршавии аҳолии кишвар ба қаротиба қоҳиш ёфта, шумораи муҳочирони тоқик дар соли 2019 ба 500 000 нафар қаробар қардиданд.

Муҳочирони меҳнатӣ қун дигар табақҳои аҳолии қорои ҳуқуқу озодаи ва уҳдадорҳои мушаххас мебошанд. Вазъи ҳуқуқии онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллии ва байналқилалӣ қариди танқим қарор гирифтааст. Аммо, дар қарҳилаи қунунӣ, ки инсониятро хатарҳои қуногун тақдид менамояд, ин қишри қоқеа, яъне муҳочирони меҳнатӣ имқонияти ба таври қарурӣ истиқода намудан аз ҳуқуқу озодаҳои худро аз даст додаанд. Маҳсусан, дар давраи саросарвабҳои хорзаҳр – COVID-19, ки дар

⁶⁶ Яке аз вирусҳои қатарнок, ки таърихи инсоният назирашро қам дар ёд дорад, ин вируси COVID-19 мебошад, ки он дар интиҳои соли 2019 ва иқтидои соли 2020 дар Қумҳурии қардуми Қин қайдо шуда, то қолати 11-уми январӣ соли 2021 зиёда аз 90 млн. аҳолии дунёро сироят намуд, ки аз ин шумора зиёда аз 1,5 млн. аҳолии дунё ба ҳалокат расиданд.

охири соли 2019 ва ибтидои соли 2020 дар Ҷумҳурии мардумии Чин ба вучуд омада, то соли 2021 зиёда аз 2 млн. аҳолии сайёра ба ҳалокат расонид, муҳочирони меҳнатӣ, алалхусус муҳочирони меҳнати тоҷик, ки дар дигар давлатҳо қарор доштанд, махсусан дар Федератсияи Россия, натовонистанд то аз ҳуқуқҳои худ ба таври зарурӣ истифода намоянд. Махсусан, ҳуқуқ ба саломатии онҳо поймол гардид, ки дар натиҷа чандин муҳочирони меҳнатӣ аз гирифтани ёрии тиббӣ маҳрум гардиданд. Бо дарназардошти ин, дар ин бахш масъалаи мазкурро аз лиҳози санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар шароити ҷаҳонишавии ҳуқуқ⁶⁷ ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон⁶⁸ ҳуқуқ ба саломатӣ мубрамияти бештарро касб карда, моҳияти худро дар санадҳои гуногуни сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ пайдо намудааст. Аз ҷумла, моддаи 12-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ҳар кас сатҳи олитарини дастрасӣ ба саломатии ҷисмонӣ ва равониро пешбинӣ намуда, давлатҳои аъзоро уҳдадор менамояд то чораҳои судмандро баҳри пешгирӣ ва табobati бемориҳои сироятӣ роҳандозӣ намоянд⁶⁹. Аммо, амалӣ намудани ҳуқуқ ба саломатӣ аз сатҳи иқтисодиёти ин ё он давлат вобаста буда, бидуни иқтисодиёти пешрафта амалишавӣ ва таъмини пурраи ҳуқуқ ба саломатӣ номумкин аст. Агар, давлатҳои абаркудрат то замони пайдо шудани хорзаҳр (коронавирус) тавачҷуҳи бештар ба истехсоли нафту газ ва яроқҳои гуногун менамуданд, имрӯз диққати асосиро ба ҳифзи саломатии шаҳрвандон сафарбар намудаанд. Яъне, онҳо нав аз хоби ғафлат бедор шуданд ва дарк намудаанд, ки бидуни саломатии ҷомеа дороиву рақобати иқтисодӣ ва ҳарбии онҳо ҳеҷ маъно надорад. Ин вабо тамоми давлатҳоро водор намуд то рӯ ба соҳаи илму тандурустӣ оварда, ҳуқуқ ба саломатии шахсро ба таври воқеияш дар амал татбиқ намоянд. Зеро, солимии ҷомеа

⁶⁷ Оид ба ҷаҳонишавии ҳуқуқ муфассал ниг.: Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

⁶⁸ Оид ба фарҳанги ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқи инсон муфассал ниг.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 316 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека. // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114; Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

⁶⁹ Ниг.: Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо катъномаи 2200А (XXI) Ассамблеяи Генералии СММ санаи 16-уми декабри соли 1966 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. Душанбе, 2018. – С. 13-28. – Нашри дуюм; Ҷамъамон ниг.: Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (санаи муроҷиат: 21.05.2020)

бойгарӣ, қудрат, тавоноӣ ва бузургии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Агар ҷомеа тандуруст набошад, таъсири манфии он ба ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла бахши тандурустӣ низ мерасад. Дар сурате, ки соҳаи тандурустӣ худ бемор бошад, пас табобат намудани шахси мариз ва таъмин намудани солимии ҷомеа низ аз эҳтимол дур аст.

Дар марҳилаи хуруҷ ва паҳншавии саросарвабо алоқамандии ҳуқуқ ба саломатӣ бо дигар ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқи дастрасӣ ба хӯрок, манзил, меҳнат, таҳсил, дахлнопазирии шахсӣ, манъи табъиз, баробарҳуқуқӣ, интихоби маҳалли зист, дастрасӣ ба иттилоот ва ғ. бештар ба мушоҳида мерасад. Аммо, то кадом ҳад ҳуқуқҳои ишорагардида дар ин марҳила амалӣ мегарданд, тарафи дигари масъала аст. Зеро, гурӯҳе аз давлатҳо бо дарназардошти ваколатҳои худ ҳуқуқҳои инсонро ҷиҳати таъмин намудани саломатӣ ва дар маҷмӯъ солимии ҷомеа маҳдуд намуда, ба ҳуқуқҳои дигаре, ки бо ҳуқуқ ба саломатӣ алоқамандӣ доранд, бепарвоёна муносибат менамоянд. Албатта, давлат дар доираи санадҳои байналмилалӣ (масалан, моддаи 4-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ)⁷⁰ ва қонунгузори дохилидавлатии худ метавонад бо мақсадҳои муайян ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро маҳдуд намояд. Аз ҷумла, дар қисми 3-и моддаи 14-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки «маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳолӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад»⁷¹. Аммо, ин маъноӣ онро надорад, ки давлат дар шароити авҷи саросарвабо, ки қисмате аз ҳуқуқҳои инсонро маҳдуд намудааст, ба ҳуқуқи манфиатҳои дарёбандагон (субъектон)-и дигари ҳуқуқ ва ё шаҳрвандони хориҷиву ашхоси бешаҳрванд тавачҷуҳ зоҳир наамояд. Масалан, дар давлатҳои Аврупо дар раванди авҷи хорзаҳр (коронавирус) канорагирӣ (карантин)-и сартосарӣ ҳукмфармо гардид, ки дар натиҷа ашхоси ниёзманд, беҳонаву дар ва муҳочирону гурезагон дар баъзе аз кишварҳои аврупоӣ аз дастрасӣ ба хӯрок, ёрии тиббӣ, манзил, иттилоот ва ғ. танқисӣ кашиданд. Ё дар Федератсияи Россия баъд аз эълон шудани канорагирӣ (карантин) диққати асосӣ ба шаҳрвандони рус сафарбар гардид, ки дар натиҷа муҳочироне, ки ниёз ба хӯроку манзил ва ёрии тиббӣ доштанд, ба онҳо қариб ҳеҷ аҳамияте зоҳир карда нашуд, ҳатто дар аксар маврид ягон қоидаҳои санитариву беҳдоштӣ риоя нагардид. Чунин бепарвоӣ ва ё хунукназарӣ боиси бештар доман паҳн намудани вабо гардид ва яке аз сабабҳои фавти зиёди аҳолӣ, алалҳусус муҳочирони меҳнатӣ дар ин муддат аз бемории хорзаҳр (коронавирус) ва дигар намуди бемориҳо дар ҳамин омил нухуфтааст. Аз

⁷⁰ Ниг.: Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо қатъномаи 2200А (XXI) Ассамблеяи Генералии СММ санаи 16-уми декабри соли 1966 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. Душанбе, 2018. – С. 13-28. – Нашри дуюм.

⁷¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳои 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2018. – С. 11.

ин қост, ки масъалаи мазкурро Президенти Федератсияи Россия Владимир Путин таърихи 28-уми апрели соли 2020 дар мулоқот бо роҳбарони вилоятҳо ва ҳайати ситоди пешгирии хорзаҳр (коронавирус) ба миён гузошт. Чунин ҳолатҳои поймолшавии ҳуқуқи дарёбандагон (субъектон)-и дигари ҳуқуқ дар давраи саросарвабо, махсусан дар кишварҳои қабулқунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ зуд-зуд ба мушоҳида мерасад. Бо мақсади роҳ надодан ба ҳолати мазкур Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон Мишел Бачелет ибраз намуд, ки дар шароити саросарвабо ҳуқуқи шахс ба саломатӣ ва ёрии тиббӣ, новобаста аз вазъияти молӣ ва омилҳои дигар таъмин карда шавад⁷². Инчунин, 22-юми марти соли 2020 гурӯҳе аз мушоҳидони СММ оид ба ҳуқуқи инсон ибраз намуданд, ки «эълон гардидани ҳолати фавқулода вобаста ба COVID-19 набояд бо мақсади химояи саломатии гурӯҳҳои алоҳида ва ё табақаи муайян ба роҳ монда шавад»⁷³. Ин ҳам дар ҳолат, ки санадҳои байналмилалӣ қабулгардида дар соҳаи ҳуқуқи инсон давлатҳои аъзоро уҳдадор намудаанд то ҳуқуқҳои ҳар як инсон дар қаламрави худ истиқоматдоштаро бечунучаро риоя ва ҳифз намоянд.

Баъзе аз давлатҳо ва гурӯҳе аз мутахассисон ба моддаи 15-и Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ, ки ба давлат иҷозат медиҳад дар давраи вазъияти фавқулода (ҳарчанд дар аксарияти давлатҳои аврупоӣ вазъияти фавқулода эълон карда нашуд) аз иҷрои баъзе уҳдадорихо ё таъмини ҳуқуқҳо даст кашанд, ишора мекунанд ва онро ҳамчун намуна меоранд. Моддаи зикршуда пешбинӣ менамояд, ки давлатҳои аъзои конвенсияи мазкур метавонанд дар ҳолати вазъияти фавқулода баъзе аз уҳдадорихои бар худ гирифтагари муваққатан қатъ намоянд, яъне иҷро накунанд, аммо он набояд ба уҳдадорихои давлат дар сатҳи байналмилалӣ муҳолифат намояд⁷⁴. Дар ҳоле, ки суҳан оид ба саломатӣ ва ҳаёти инсон меравад, оё даст кашидан аз иҷрои баъзе уҳдадорихоро меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва принципҳои умумиэътирофшудаи он иҷозат медиҳанд? Албатта, не. Зеро, чунин амал муҳолиф ба муқаррароти санадҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон мебошад. Дар қ. 2-и моддаи 2-и Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ чунин пешбинӣ шудааст: «Давлатҳои иштирокчиҳои ҳамин Паймон уҳдадор мешаванд кафолат диҳанд, ки ҳуқуқҳои дар ҳамин Паймони эълоншуда, бидуни ягон навъ таъбиз вобаста ба наҷод, ранги пӯст, чинс, забон, дин, ақидаи сиёсӣ ё ақидаи дигар, баромади миллӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молумулкӣ, таваллуд ё ҳолати дигар

⁷² Ниг.: Мишель Б. Коронавирус: права человека должны быть в центре внимания в рамках мер реагирования. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25668&LangID=R> (санаи мурочиат: 26.05.2020)

⁷³ Ниг.: Защита прав человека в условиях пандемии COVID-19. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis> (санаи мурочиат: 26.05.2020)

⁷⁴ Ниг.: Конвенсияи аврупоӣ оид ба химояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ бо тағйири иловаҳои 1-уми июни соли 2010. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (санаи мурочиат: 27.05.2020)

амалӣ мешаванд»⁷⁵. Яъне, тафриқагузорӣ намудани аҳолӣ вобаста ба вазъи иҷтимоӣ ва миллӣ дар марҳилаи канорагирӣ (карантин) хилофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, боис ба поймолшавии як қатор ҳуқуқҳои мегардад, ки бо ҳуқуқ ба саломатӣ алоқамандӣ доранд.

Дар ҳамин замина, месазад ибраз намуд, ки бо хуруҷи вабои хорзаҳр (коронавирус) ва эълон гардидани канорагирӣ (карантин) тамоми давлатҳо кӯшиш намуданд то ҳифзи саломатии аҳолиро таъмин намоянд ва ҳаёту саломатии онҳоро аз ин вабо эмин нигоҳ доранд. Аммо, амалияи раванди мазкур нишон дод, ки аксарияти давлатҳо аз як тараф ҳифзи саломатии аҳолиро таъмин намуда, аз тарафи дигар ба поймолшавии он мусоидат намуданд. Зеро, тамоми қувва ва имконияти қисми зиёди давлатҳо баҳри пешгирӣ намудани ин вабо сафарбар гардида, табобати маризоне, ки гирифтори бемориҳои дигар буданд, қариб ба гӯшаи фаромӯшӣ рафт, ҳол он ки аз рӯи маълумоти матраҳнамудаи Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ ҳамасола миллионҳо нафар аз бемориҳои гуногун фавт менамоянд. Яъне фавти одамон аз дигар навъи бемориҳо дар муқоиса бо бемории хорзаҳр (коронавирус) бештар аст. Чунин амал ва чунин муносибат дар як вақт нисбат ба дарёбандагон (субъектон)-и дигар ва барандагони махсуси ҳуқуқ, аз ҷумла муҳоҷирон низ татбиқ гардид. Ин ҳолат дар рӯҳияи мардум як навъ дилсардӣ ва тарс аз беморхона ва табибонро ба вучуд овард. Дар ин кор саҳми ВАО ва шабакаҳои иҷтимоӣ низ калон аст. Инъикоси ин рӯзгор дар ВАО ва шабакаҳои интернетӣ чунон ҳангомае гардид, ки гӯё то имрӯз дар деҳа, ноҳия, шаҳр, вилоят ё беморхонае ягон нафар вафот намекард ва ҳама «ҳаёти ҷовидона» доштанду абадӣ ва якумра зиндагонӣ мекарданд. Аммо дар асл воқеият дигар аст. Пештар ВАО ва корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ аз назди беморхонаҳо камтар мавод нашр мекарданд, марғу мири мардумро ба табъ намерасониданд, аз дохили гӯристон, аз дохили шуъбаи эҳғарӣ ё вазнинонаи бемористон ба қавле «интервью» ва сабт нишон намедоданд. Дар давраи пеш аз хуруҷи хорзаҳр (коронавирус) шояд марғ ё вафоти одамон аз бемориҳо ба монанди имрӯз буд. Вале он вақт «саҳм»-и ВАО ва шабакаҳои интернетӣ ба ин самти камтар буд. Бинобар ҳамин, мардум дар таҳлукаву давлатҳо дар бӯҳрон набуданд. Аз ин рӯ, давлатҳо зарур аст то дар чунин марҳилаҳои ҳассос ба масъалаи ташвиқу тарғиб миёни мардум, махсусан аз тариқи сомонаҳои интернетӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ бештар диққат дода, дар ин самт корро ҷоннок созанд. Ҳамзамон кишварҳо бояд дар чунин вазъият диққати асосиро на танҳо ба табобати маризони гирифтори вабо, балки ба нафароне равона намоянд, ки дучори бемориҳои гуногун гардидаанд. Танҳо дар чунин ҳолат имконияти таъмин намудани ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ имконпазир хоҳад буд. Зеро ба хоҳири ҳифзи саломатӣ набояд саломатӣ қурбон гардад!

⁷⁵ Ниг.: Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо қатъномаи 2200А (XXI) Ассамблеяи Генералии СММ санаи 16-уми декабри соли 1966 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мурағибон З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. Душанбе, 2018. – С. 13-28. – Нашри дуюм.

Масъалаи дигаре, ки бояд ба он аҳамияти зарурӣ дода шавад ин озод намудани дарёбандагон (субъектон)-и махсус ҳуқуқ, алалхусус муҳочирони меҳнатӣ аз баъзе уҳдадориҳо дар шароити саросарвабо мебошад, ки онҳо дар асоси қонунгузори давлати будубош ба зимма гирифтаанд. Зеро, таҷриба нишон медиҳад, ки бо эълон гардидани саросарвабо дар соли 2020 аксарияти ташкилоту корхонаҳо фаъолияти худро боздоштанд ва дар натиҷа қисми зиёди муҳочирони меҳнатӣ аз машғул шудан ба фаъолияти муайян маҳрум гардида, имконияти аз лиҳози моддӣ таъмин намудани худро аз даст доданд, лекин аз ҷониби давлати сукунатдошта ба онҳо имтиёзе дода нашуд. Ҳол он, ки муҳочирони меҳнатӣ барои машғул шудан ба фаъолияти чандин марҳилаҳои ҳуччатгузори сипарӣ намуда, ҳармоҳа ба суратҳисоби давлати истиқоматдоштааш маблағ мегузаронад. Яъне, аз воридшавӣ ба давлат то хоричшавӣ аз он муҳочирони меҳнатӣ як қатор расмиёти ҳуқуқиро мегузарад, ки ҳамаи онҳо маблағи зиёдро талаб мекунанд. Дар чунин лаҳзаҳои мушкил давлати қабулкунандаи муҳочирон бояд амали баъзе меъёрҳои боздорад ва ба хоҳири дастгирии муҳочирон имтиёзҳои иловагиро муқаррар намояд. Масалан, дар марҳилаи канорагирӣ (карантин) муҳочирони меҳнатӣ аз ҷойи кор ва фаъолияти меҳнатӣ маҳрум карда мешавад, вале мутаассифона ҳармоҳа барои иҷозатнома (патент), ҷойи истиқомат, суғуртаи тиббӣ, хӯрок ва ғ. маблағ сарф менамояд, ҳол он ки манбаи даромад вучуд надорад. Пас чӣ гуна муҳочирони меҳнатии бекор имконияти пардохт намудани ин гуна хароҷотро пайдо мекунанд? Аз ин рӯ, дар шароити хуруҷ ва авҷи саросарвабо давлатҳое, ки дар ҳудуди онҳо дарёбандагон (субъектон) ва барандагони махсуси ҳуқуқ, алалхусус муҳочирони меҳнатӣ кор ва фаъолият менамоянд, бо ба инобат гирифтани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ вазифадоранд, ки муҳочиронро аз иҷрои уҳдадориҳои муайян озод намуда, вазъи ҳуқуқиашонро бо вазъи ҳуқуқи шахрвандони худ баробар эътироф намоянд ва ба онҳо дар баробари шахрвандони худ имтиёз диҳанд. Ин аст ҳуқуқи инсон, ки онро то хуруҷи вабои хорзаҳр (коронавирус) ва имрӯз низ давлатҳои абарқудрат ва созмонҳои бонуфузи «ҳомии» ҳуқуқи инсон тарғиб мекарданду ва ҳамзамон карда истодаанд.

Хулоса намудан мумкин аст, ки новобаста аз ҷой доштани механизмҳои гуногуни сатҳи байналмилалӣ ва мавҷуд будани санадҳои фарогир (универсалӣ) дар соҳаи ҳуқуқи инсон, ҳуқуқ ва манфиатҳои дарёбандагон (субъектон)-и дигари ҳуқуқ дар давраи канорагирӣ (карантин) аз ҷониби давлатҳои абарқудрат поймол гардидаву моро водор менамояд то ба ин қишрҳои аҳоли низ бетафовут набошем. Дар шароити саросарвабо амали баъзе давлатҳои сайёра ва созмонҳои байналмилалӣ мақоли «худат медониву дави аспат»-ро ба хотир оварда, собит сохтанд, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар шакли «де-юре» вучуд доранду дар шакли «де-факто» ба гӯшаи фаромӯшӣ рафтаанд. Ояндаи ҳамаи давлатҳо ва миллатҳо, пешрафти онҳо танҳо ва танҳо дар муттаҳидиву ҳамбастагӣ аст. Бо захмату меҳнати якҷоя зиндагӣ кардан, дар ҳаққи ҳар як инсон новобаста аз миллату наҷод ва шахрвандиаш ғамхорӣ зоҳир кардан ин аст

мақсаду мароми аслии инсоният баъд аз сипарӣ намудани саросарвабои хорзаҳр (коронавирус). Албатта, агар инсоният ин ҳамаро фаромӯш насозад, зеро хотираи инсон хеле заиф ва кӯтоҳ аст.

Адабиёт:

1. Защита прав человека в условиях пандемии COVID-19. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis> (санаи мурочиат: 26.05.2020)

2. Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ бо тағйиру иловаҳои 1-уми июни соли 2010. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (санаи мурочиат: 27.05.2020)

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳои 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2018. – С. 11.

4. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (санаи мурочиат: 21.05.2020)

5. Мишель Б. Коронавирус: права человека должны быть в центре внимания в рамках мер реагирования. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ:

<https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25668&LangID=R> (санаи мурочиат: 26.05.2020)

6. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр–граф, 2016. – 316 с.

7. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

8. Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. – 160 с.

9. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

10. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо қатъномаи 2200А (XXI) Ассамблеяи Генералии СММ санаи 16-уми декабри соли 1966 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. Душанбе, 2018. – С. 13-28.

11. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

12. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

13. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека. // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

14. Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67; Рахмон Д.С.,

15. Саъдизода Ч. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Чаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сайнозимзода Фирӯз Сайнозим,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 918676096
E-mail: mr.holov@inbox.ru

Роҳбари илмӣ: Насриддинзода Э.С., узви вобастаи Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳуми Паёми Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва
хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моҳияту
хусусиятҳои он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Муаллиф андешаҳои олимони ватаниву хориҷиро роҷеъ ба мафҳуми
Паёми Президент мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, мафҳуми
мушаххаси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро чунин баён
менамояд: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати расмӣ ва
санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, барои таҳкими асосҳои сохтори конститутсионӣ,
ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини волоияти қонун,
таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, баланд бардоштани маърифати
сиёсиву ҳуқуқии шаҳрвандон ва фароҳам овардани шароити зиндагии
арзанда ба ҳар як фарди кишвар нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: Президент, Паёми Президент, Конститутсия, қонуни
конститутсионӣ, Маҷлиси Олӣ, ҳуҷҷати расмӣ, ҳуҷҷати ҳуқуқӣ, санади
стратегӣ, барнома, санади конститутсионӣ-ҳуқуқӣ.

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сайнозимзода Фируз Сайнозим,
соискатель кафедры прав человек и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 918676096
E-mail: mr.holov@inbox.ru

Научный руководитель: Насриддинзода Э.С., член-корреспондент национальной Академии наук Таджикистана, доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие Послания Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Маджлиси Оли Республики Таджикистан, его сущность и особенности.

Автор изучает и рассматривает взгляды отечественных и зарубежных ученых на понятие Послания Президента и определяет конкретное понятие Послания Президента Республики Таджикистан следующим образом: Послание Президента Республики Таджикистан является юридическим и политико-правовым документом, направленным на укрепление основ конституционного строя, защиту прав и свобод, человека и гражданина, обеспечение верховенства закона, укрепление законности, обеспечение правового порядка, повышение политической и правовой сознательности граждан и создание условий достойной жизни для каждого человека в стране.

Ключевые слова: Президент, Послание Президента, Конституция, конституционный закон, Маджлиси Оли (Парламент), официальный документ, правовой документ, стратегический акт, программа, конституционно-правовой акт.

CONCEPT, ESSENCE AND FEATURES OF THE ADDRESS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sainozimzoda Firuz Sainozim,

Researcher of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty, Tajik National University

Phone: (+992) 918676096

E-mail: mr.holov@inbox.ru

Research supervisor: Nasriddinzoda E.S., corresponding Member of the national Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of legal Sciences, professor

Reviewer: Sadizoda J. Candidate of law, dosent

Annotation: This article discusses the concept of the Address of the President of the Republic of Tajikistan "On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic" Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, its essence and features.

The author studies and considers the views of domestic and foreign scientists on the concept of the Address of the President and defines the specific concept of the Address of the President of the Republic of Tajikistan as follows: The Address of the President of the Republic of Tajikistan is a legal and political

document aimed at strengthening the foundations of the constitutional order, protecting rights and freedoms, basic duties person and citizen, ensuring the rule of law, strengthening the rule of law, ensuring the legal order, raising the political and legal consciousness of citizens and creating conditions for a decent life for every person in the country.

Keywords: President, Address of President, Constitution, constitutional law, Majlisi Oli (Parliament), official document, legal document, strategic act, program, constitutional-legal act.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад, ҳамчун санади муҳимми Сарвари давлат дар ҳаёти давлатӣ ва ҳуқуқии мамлакат ҷойи намоёнро ишғол менамояд, зеро дар он ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти кишвар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешавад.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи ҳуқуқӣ буда, заминаи ҳамачонибаи қонунӣ дорад ва дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар дигар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабيلي Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мамлакат оид ба он муқаррароти дахлдор мавҷуд мебошад.

Ҳамакнун олимони ватанӣ ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон машғул буда, дар таҳқиқоташон нақши онҳоро дар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ва сифати қонунгузорӣ, инкишофи қонунгузорӣ, рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, илму маориф ва ғайра муҳим арзёбӣ намудаанд⁷⁶.

⁷⁶ Насриддинзода Э.С. Нақши Пешвои миллат дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа // Ваҳдат, давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: Ирфон, 2021. – С. 6-20.; Насриддинзода, Э.С., Сайнозимзода, Ф.С. Таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлатшиноӣ ва ҳуқуқи инсон. Душанбе, 2021. – № 2 (22). – С. 6-19.; Насриддинзода Э.С. Сайнозимзода Ф.С. Сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. Душанбе, 2021. – № 3 (43). – С. 5-12.. Фафурзода А.Д. Паём – раҳнамои фардои неку босаодат. Садои мардум. №20 (4282).; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Курбонов Қ.Б. Ҳифзи муҳити зист ва бунёди “иқтисоди сабз” (дар хошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (101-102).; Соҳибзода М.М. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – меҳвари бунёди рушди низоми қонунгузорӣ. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144).; Сангинов Д. Паём – ҳуҷҷати таҳкимбахши ҳуқуқи соҳибқорон. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144).; Саъдизода Ҷ., Сайнозимзода, Ф.С. Нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсиси вижаниҳодҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Давлатшиноӣ ва ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2021. – № 3 (23). – С. 30-42.; Саъдизода Ҷ., Сулаймонов М.С. Президент – ҳомии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Ҳуқуқи инсон

Бояд қайд кард, ки истилоҳи «Паём» маънои гуногун дошта, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои пайғом, хабар, рисолат, салом, дуруд, таҳният, муборакбодӣ, орзуи нек кардан ба касе, муроҷиат намудан омадааст⁷⁷. Дар «Фарҳанги энциклопедии ҳуқуқ» Паём ҳамчун муроҷиати солонаи Президенти кишвар маънидод мегардад⁷⁸.

Вобаста ба Паёми Президент ба парламент мақолаву асарҳои зиёди илмӣ ва илмӣ-оммавии ҳуқуқшиносон, сиёсатшиносон, таърихшиносони ватанию хориҷӣ ва дигар мутахассисон ба нашр расида, мафҳумҳои мухталифи онро пешниҳод намудаанд.

Ба андешаи А.М. Диноршоев «Паёми Президент ин санади конституционист, ки мавқеи Президентро оид ба масъалаҳои асосии сиёсати давлатии кишвар, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии кишвар дар ояндаи кӯтоҳтарин ва миёнамуҳлат ифода мекунад ва барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ хусусияти ҳатмӣ дорад»⁷⁹. Д.С. Раҳмон менигорад, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ ҳуҷҷати барномавии сиёсӣ-ҳуқуқист, ки самтҳои афзалиятноки рушди давлати Тоҷикистонро барои ояндаи наздик тарҳрезӣ менамояд⁸⁰. Ба андешаи К.М. Каримзода Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун ҳуҷҷати муҳимми барномавӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ шинохта шуда, ифодакунандаи нуқтаи назари Сарвари давлат ба рушду таҳкими соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат арзёбӣ мегардад⁸¹.

М.С. Сулаймонов дар мақолааш – «Санадҳои Президент ва таснифбандии онҳо» санадҳои Президент, аз қабали амр, фармон ва Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳлил қарор дода, зикр менамояд, ки «яке аз санадҳои муҳимми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Паёми ҳарсолаи Президент ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Паёми ҳарсолаи Президент санади расмӣ барои амалисозии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар ва вобаста ба иҷроиши функсияҳои дохиливу хориҷии Президенти кишвар, инчунин бахри амалинамоии функсияҳои доимиву муваққатӣ ва дастаҷамъиву яккасардории Президент мебошад»⁸².

Ба андешаи М.А. Маҳмудзода «Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати тақдирсоз ва санади стратегии ҳадафманд бо

ва ҷаҳонишавӣ: маводи 1-умин конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-умин солгарди рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон // Зери назари умумии н.и.х., дотсент Ф.Р. Шарифзода. – Душанбе: Матбааи РТМТ ва Н-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С. 166-170. ва дигарон.

⁷⁷ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) Ҷилди 2, О-Я (нашри дувум). – Душанбе, 2010. – С. 52.

⁷⁸ Ниг.: Юридический энциклопедический словарь / Под ред. О.Е. Кутафина. М., 2002. – С. 203.

⁷⁹ Диноршоев А.М. Правовая природа Послания Президент Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. – Душанбе, 2016. – №1(01). – С. 58.

⁸⁰ Ниг.: Раҳмон Д.С. Паём – роҳнамо ба сӯйи фардои неку дурахшон. Минбари ҳуқуқшинос. № 20-21 (53-54).

⁸¹ Каримзода К.М. Паём муҳимтарин ҳуҷҷати барномавӣ. Ҷумҳурият. № 259 (23 602).

⁸² Сулаймонов М.С. Санадҳои Президент ва таснифбандии онҳо. Минбари ҳуқуқшинос. № 16-18 (70-72).

тарзи масъалагузорӣ ва шарҳи зарурати он, таҳлили мушаххас ва хулосабарориҳо, санади муҳимтарини ҳар як сол аст ва албатта ҳамаи мо вазифадорем, ки барои дар амал татбиқ намудани он саъю кӯшиш намуда, он вазифаҳое, ки ба зиммаи ҳамагон гузошта шудааст, сарбаландона ва бо масъулияти том иҷро намоем»⁸³.

Маъмулан аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ Паём маҳз ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ баромад мекунад, зеро санади дорои характери сиёсест, ки моҳияту мазмуни ҳуқуқӣ дорад, аз ҷумла, дар соҳаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ⁸⁴. Ба андешаи Е.А. Тихон Паёми Президент як санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва давлатӣ-сиёсест, ки он ҳам барои мақомот ва ҳам шахсони мансабдори онҳо, дар маҷмӯъ барои ҷомеа ва аз ҷумла ҳар як шахс хусусияти ҳуҷҷати роҳнамоиро дорад⁸⁵.

С.С. Ятимов дар мақлааш «Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди давлат» Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳлил қарор дода, онро ҳамчун «ҳуҷҷати барномавӣ», «ҳуҷҷати барҷастаи таърихӣ», «ҳуҷҷати стратегӣ», «санади ояндасоз», «санади ҳидояткунанда» меномад⁸⁶. Ба андешаи К. Олимов Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон як асари таҳқиқию таҳлилии сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ аст, ки аз лиҳози илмӣ хеле амиқ буда, нигоҳи дурандешонаи як сиёсатмадори варзидаи сатҳи ҷаҳонӣ ба воқеаҳои дохилии кишвар ва ҷаҳони муосир мебошад⁸⁷.

А.Н. Муҳаммад қайд менамояд, ки Паём як Консепсияи стратегие мебошад, ки дар он тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятии кишварамон таҳлилу баррасӣ мегарданд⁸⁸. Ба андешаи Б.Х. Раззоқов Паёми Президент ба парламент муҳимтарин шакли тамос байни Сардори давлат ва мақоми намояндагии умумимиллӣ маҳсуб ёфта, маърузаи расмӣ ҳарсола дар бораи вазъи ҷорӣ ва самтҳои рушди кишвар мебошад⁸⁹.

Тавре аз таҳлили мафҳуми Паёми Президент ба парламент маълум гардид, олимони ватаниву хориҷӣ Паёми Президент ба парламентаро ҳамчун санади конститутсионӣ, ҳуҷҷати барномавии сиёсӣ-ҳуқуқӣ, санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва давлатӣ-сиёсӣ, ҳуҷҷати стратегӣ, санади расмӣ, дастур, барнома, санади муҳиму сарнавиштсоз, раҳнамо ва дурнамои рушди кишвар маънидод намудаанд.

⁸³ Маҳмудзода М.А. Конституция заминаи ташаккули низоми ҳуқуқии миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 98.

⁸⁴ Мазуренко А. Правотворческая политика и правотворчество. – Германия, 2011. – С. 161.

⁸⁵ Тихон Е.А. Послания Президента РФ Федеральному Собранию как политико-правовой акт, определяющий стратегию России в области прав человека. / Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 16. – С. 34-40.

⁸⁶ Ятимов С.С. Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди давлат. Ҷумҳурият. № 21-22 (23 624-625).

⁸⁷ Олимов К. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон далели пешрафтҳои Тоҷикистони соҳибистиклоланд // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: ҶДММ «Ориён-Ганҷ», 2021. – С. 226.

⁸⁸ Паёми навбатии Пешвои миллат – роҳнамои стратегӣ. Андешаҳои ноиби Президенти АМИТ Абдурахмон Муҳаммад дар ин бора. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: www.khovar.tj (санаи мурочиат: 22.03.2022).

⁸⁹ Ниг.: Раззоқов Б.Х. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Сарвари ҳокимияти иҷроия. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 99.

Ҳамин гуна, метавон мафҳуми мушаххаси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро чунин баён кард: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати расмӣ ва санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, барои таҳкими асосҳои сохтори конституционӣ, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, баланд бардоштани маърифати сиёсиву ҳуқуқии шаҳрвандон ва фароҳам овардани зиндагии арзанда ба ҳар як фарди кишвар нигаронида шудааст.

Ҳар як Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи мазмуну моҳияташ мавзӯҳои гуногуни ҳаёти мамлакатро фаро мегиранд. Аз ҷумла, З. Давлатзода Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018-ро таҳлил намуда, чунин менависад: «Аз рӯи ҳисобҳо, Паём зиёда аз 50 мавзӯи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, маориф ва илм, тандурустӣ, ҳифзи табиат, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, тақвияти неруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ, беҳбудии вазъи бозори меҳнат, масъалаҳои демографӣ, таҳлили низоми бонкии мамлакат, саноатикунони босуръати кишвар, ҷалби сармоя, таҳлили низоми энергетикӣ кишвар, рушди соҳибкорӣ, вазъи нақлиёту коммуникатсия, ислоҳоти соҳаи об ва дигар масъалаҳои муҳимми рушди Тоҷикистонро дар бар гирифтааст»⁹⁰.

Дар ин бобат, Д.С. Раҳмон таъкид мекунад, ки «паёмҳои Президенти мамлакат кулли соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла иқтисодиёту иҷтимоӣ, сиёсату фарҳанг, махсусан, ҳаёти ҳуқуқии кишварро фаро мегиранд»⁹¹. Бинобар таҳлили Ф.Т. Тоҳиров низ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеи масъалаҳои ҳаётан муҳим барои кишварро фаро мегирад, ки аҳамияти бузурги сиёсӣ-ҳуқуқии онро дар ҳаёти давлатӣ-ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол муайян мекунад⁹².

М.С. Имомзода паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил карда, зикр менамояд, ки «паёмҳои Сарвари давлат аз рӯи мундариҷа доираи васеи масъалаҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ фаро мегиранд. Дар онҳо масъалаҳои мубрами сиёсии дохилӣ ва байналмилалӣ, сохтори сиёсӣ ва иқтисодӣ инъикос мегарданд, таваччуҳи хос ба сиёсати иҷтимоӣ ва мушкилоти демографӣ равона шуда, аксаран андешаҳои фалсафӣ дар мавзӯи муносибати шахс ва давлат, озодӣ, адолат, ахлоқ ва амсоли инҳо баён карда мешаванд»⁹³.

Бояд зикр кард, ки Паём аз лиҳози мазмуну муҳтаво, сохтор, бандубаст, мантиқ ва баёни масъалаҳо фарогири ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти

⁹⁰ Давлатзода З. Раҳнамои рушду таъмини амният. Садои мардум. № 46 (3996).

⁹¹ Раҳмон Д.С. Боло бурдани сатҳи касбияти омӯзгорон вазифаи мост (дар партави Паём). Минбари ҳуқуқшинос. – № 23-24 (99-100).

⁹² Ниг.: Тоҳиров Ф.Т. Политико-правовое значение Послания Президента. Народная газета. № 29 (19479).

⁹³ Имомзода М.С. Чанд махсусияти паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олӣ. Садои мардум. № 33 (3827).

сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, маънавӣ буда, масоили калидӣ ва усулан муҳимми мамлакатро дар бар мегирад. Дар ҳар як Паёми Пешвои миллат масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маориф, илму фарҳанг, таълиму тарбия, тандурустӣ, варзиш, масъалаҳои оила, занон, ҷавонон, беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ ва некуаҳволии мардум, таҳкими иқтисодии мудофиавии мамлакат, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирии сарҳад, амният ва субот дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, мубориза алайҳи қонуншиканӣ, терроризм, экстремизм ва дигар падидаҳои ифротгаро, пешгирии густариши фарҳангу ғояҳои бегона ва дигар зуҳуроти хатарафзо дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор гирифта, он пояи нақшаву барномаҳои мушаххаси ҳаллу фасли масоили зикршуда ба ҳисоб меравад⁹⁴.

Воқеан дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, маорифу фарҳанг, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди неруи инсонӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ, тақмили низоми идоракунии давлатӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегии ҷумҳурӣ, соҳибкориву сармоягузорӣ, ҳифзи саломатӣ, сиёсати давлатии ҷавонону занон, рушди сайёҳӣ, таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ, рушду нумӯи қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, таъмини сатҳу сифати қонунгузорӣ, тақвияти ватандӯстиву ватанпарастӣ, ҳудогоҳӣ ва худшиносии миллӣ, таълиму тарбияи фарзанд, таҳкими истиклолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ, таъмини волоияти қонуну тартиботи ҳуқуқӣ, мудофиаи мамлакат, суботу амнияти ҷомеа ва давлат, муқовимат ба терроризм, экстремизм, коррупсия, муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳо, баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон ва дигар масъалаҳои ниҳоят муҳимми сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ шуда, роҳҳои ҳалли онҳо манзур мегарданд.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади конституционӣ-ҳуқуқӣ ва падидаи муҳимми даврони кунунӣ як қатор хусусиятҳо дорад. Олимону муҳаққиқони ватанӣ дар таҳқиқоти илмиашон Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таҳлил қарор дода, як қатор хусусиятҳои онҳоро баён намудаанд.

И.И. Камолов Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил карда қайд менамояд, ки «Паёми Президент падидаи нав дар ҳаёти ҳуқуқии Тоҷикистон, чун дигар давлатҳои собиқ шӯравӣ мебошад. Барои кушодани табиати Паёми Президент бояд хусусиятҳои онро муайян сохт»⁹⁵. Ӯ чунин

⁹⁴ Ҷабборов И.Р., Шарифов Ш. Ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ дар партави Паёми Пешвои миллат // Паём – кутбнамои рушди устувор (маҷмӯаи мақолоти илмӣ). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. – С. 251-252.

⁹⁵ Ниг.: Камолов И.И. Система нормативных правовых актов Республики Таджикистан: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 168.

хусусиятҳои Паёми Президентро номбар менамояд: 1) ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқиест, ки ҳадафҳои афзалиятдошта ва самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, инчунин, хислати стратегӣ дорад (барои дурнамои наздик), ҳамзамон, мақсад, вазифаҳо ва афзалияти сиёсати ҳуқуқиро муайян месозад; 2) ба маънои маҳдуд ин ахбороти Президент дар назди мақомоти олии қонунгузор – парламент, ба маънои васеъ – барои мақомоти дахлдори давлатӣ, падидаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва дар маҷмӯъ, воситаи иттилоотонии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар бораи дастовардҳо ва ҳадафҳои ниҳонии сиёсати давлат аст; 3) вобаста ба мазмун, ҳисоботи гуногунранги сиёсӣ аст, ки тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷомеаро дар бар мегирад; 4) шакли самараноки амалишавии ҳуқуқи Президент ба ташаббуси қонунгузорӣ аст, ки дар аксари ҳолат тавассути он асоснокӣ пешниҳоди қонунгузорӣ муайян мешавад; 5) гарчанде, ки Паём меъёрҳои ҳуқуқӣ надошта бошад ҳам, он хусусияти меъёрӣ дорад, зеро барои мақомоти дахлдори давлатӣ, шаҳрвандон ва ташкилотҳо дорои аҳамияти умумихатмӣ аст; 6) ҳарчанд, ки санади меъёрии ҳуқуқӣ нест ва дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ба ин шакл муқаррар карда нашудааст, лекин вобаста ба мазмун (муайянсозии ҳадаф, вазифа, афзалиятҳо, чораҳои баррасӣ ва ҳал), аҳамият ва самти худ ҳуҷҷати сарнавиштсози сиёсати ҳуқуқӣ ва дар маҷмӯъ, ҳуҷҷати сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ аст⁹⁶.

А.М. Диноршоев табиати ҳуқуқии паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил намуда, чунин хусусиятҳои онҳоро нишон медиҳад:

Якун, паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли асосии ифодаи иродаи давлат буда, вектори рушди давлатро муайян месозанд, инчунин онҳо ҳадафҳои стратегӣ ва вазифаҳои рушди давлатро тавассути ҳамоҳангсозии фаъолияти ҳамаи шохаҳои ҳокимият дар ҳама сатҳҳо, ки тариқи таҳияи сиёсати ҳуқуқэҷодкунии давлат, бо таъйини талаботи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа ва давлат амалӣ карда мешаванд, муайян мекунанд.

Дуюм, паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти концептуалӣ доранд. Тавре ки таҳлили мундариҷаи паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, онҳо ба масъалаҳои мубрами низомии сиёсӣ, рушди иқтисодиёт ва фаъолияти соҳибкорӣ, масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, таъминоти иҷтимоӣ, рушди маънавӣ ва ахлоқии ҷавонон, оилаҳо ва ғайра дахл мекунанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъалаҳо дахл карда, онҳоро ба сатҳи концептуалӣ мебарорад, ки дар натиҷа мақомоти давлатӣ барои ҳалли масъалаҳои, ки дар Паёми Президент зикр шудаанд, чораҳои мушаххас меандешанд.

Сеюм, иҷрои паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи вазъи ҳуқуқие, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад, барои мақомоти давлатӣ ҳатмӣ мебошанд⁹⁷.

⁹⁶ Ҳамон ҷо. – С. 168-169.

⁹⁷ Диноршоев А.М. Правовая природа Послания Президент Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. – Душанбе, 2016. – № 1(01). – С. 54.

А. Ашӯров Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун санади таҳлилӣ ва стратегияи сиёсӣ арзёбӣ карда, ба чунин вижагиҳои он ишора кардааст:

– Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ, фарогири соҳаи муайян набуда, балки он дар шакли система тамоми соҳаҳои ҷамъиятиро дар худ инъикос менамояд;

– паёмҳо вобаста ба дастовардҳои ноилгардидаи давлат ва ташхиси равандҳои сиёсии дохилӣ ва хориҷӣ омода мешаванд. Чунин хусусияти Паём ифодагари материалӣ будани онро муайян мекунад. Яъне, моҳияти Паёмро он объектҳои, ки дар фазо ва вақти муайян давлати миллӣ ба он ноил гардидааст, дарбар гирифта, барои дар оянда ба ҳадафҳои дигар расидан ҳамчун дастурамал заминаҳои воқеиро ба вучуд меорад, ташкил медиҳанд;

– дар Паём истифода намудан аз методи муқоиса ҳангоми нишон додани вазъу ҳолати соҳаҳои ҷамъиятӣ ва натиҷагирӣ кардан аз онҳо бештар мушоҳида мегардад⁹⁸.

Дар заминаи андешаҳои зикргардида чанд хусусияти дигари Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро зикр кардан хеле бамаврид аст:

1) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» танҳо дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа карда мешавад ва он мавриди баррасӣ қарор дода намешавад;

2) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима карда намешавад ва зимни ироаи Паём ҳеҷ кас ҳуқуқи эрод гирифтани ба он ва савол додан ба Президентро надорад;

3) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзи муқарраргардида ироа ва ҳамон рӯз дар воситаҳои ахбори омма расман интишор карда мешавад ва масъулин аз ҳамон рӯз баҳри амалӣ ва иҷро намудани талаботи Паёми Президент камари ҳиммат мебандад;

4) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ таъсир расонида, ҳамчун воситаи рушди низоми ҳуқуқӣ баромад менамояд;

5) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санади конституционист, зеро аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маншаъ мегирад;

6) яке аз хусусиятҳои муҳими Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар он аст, ки дар асос ва барои иҷрои талаботи Паёми Президент қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул ва ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйири иловаҳо ворид карда мешаванд.

⁹⁸ Ашӯров А. Паём ва манфиатҳои миллӣ. Ҷумҳурият. № 16 (23 871).

Таҳлили суртгирифта далолат бар он мекунанд, ки имрӯз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидаи муҳимми давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди Тоҷикистони соҳибистиклол нуфузу эътибор ва мақому манзалати хоссаро касб намудааст.

Аз ин рӯ, олимон ва муҳаққиқони мамлакатро лозим аст, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва дигар илмҳо таҳлилу баррасӣ карда, оид ба мазмуну моҳият ва аҳамияти ин падидаи муҳим мақолаҳои илмӣ, асару рисолаҳои бунёдӣ таълиф ва интишор намоянд.

Адабиёт:

1. Ашӯров А. Паём ва манфиатҳои миллӣ. Ҷумҳурият. № 16 (23 871).
2. Фафурзода А.Д. Паём – раҳнамои фардои неку босаодат. Садои мардум. №20 (4282).;
3. Давлатзода З. Раҳнамои рушду таъмини амният. Садои мардум. № 46 (3996).
4. Диноршоев А.М. Правовая природа Послания Президент Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. – Душанбе, 2016. – № 1(01). – С. 55-60.
5. Имомзода М.С. Чанд махсусияти паёмҳои Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олиӣ. Садои мардум. № 33 (3827).
6. Камолов И.И. Система нормативных правовых актов Республики Таджикистан: монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 240 с.
7. Каримзода К.М. Паём муҳимгарин ҳуччати барномавӣ. Ҷумҳурият. № 259 (23 602).
8. Қурбонов Қ.Б. Ҳифзи муҳити зист ва бунёди “иктисоди сабз” (дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (101-102).;
9. Мазуренко А. Правотворческая политика и правотворчество. – Германия, 2011. – 392 с.
10. Маҳмудзода М.А. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқии миллӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 596 с.
11. Насриддинзода Э.С. Нақши Пешвои миллат дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа // Ваҳдат, давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: Ирфон, 2021. – С. 6-20.
12. Насриддинзода Э.С., Сайнозимзода, Ф.С. Таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Душанбе, 2021. – № 2 (22). – С. 6-19.
13. Насриддинзода Э.С., Сайнозимзода, Ф.С. Сиёсати ҳуқуқии зиддикоррупсионӣ дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. Душанбе, 2021. – № 3 (43). – С. 5-12.
14. Олимов К. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон далели пешрафтҳои Тоҷикистони соҳибистиклоланд // Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷилди XXXIII. – Душанбе: ҶДММ «Ориён-Ганҷ», 2021. – С. 210-226.

15. Паёми навбатии Пешвои миллат – роҳнамои стратегӣ. Андешаҳои ноибии Президенти АМИТ Абдурахмон Муҳаммад дар ин бора. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: www.khovar.tj (санаи мурочиат: 22.03.2022).
16. Раззоқов Б.Ҳ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Сарвари ҳокимияти иҷроия. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 356 с.
17. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе, 2018. – 176
18. Раҳмон Д.С. Паём – роҳнамо ба сӯйи фардои неку дурахшон. Минбари ҳуқуқшинос. № 20-21 (53-54).
19. Раҳмон Д.С. Боло бурдани сатҳи касбияти омӯзгорон вазифаи мост (дар партави Паём). Минбари ҳуқуқшинос. № 23-24 (99-100).
20. Сангинов Д. Паём – ҳуччати таҳкимбахши ҳуқуқи соҳибкорон. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144).
21. Саъдизода Ҷ., Сайнозимзода, Ф.С. Нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсиси вижаниҳодҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2021. – № 3 (23). – С. 30-42.
22. Саъдизода Ҷ., Сулаймонов М.С. Президент – ҳомии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Ҳуқуқи инсон ва ҷаҳонишавӣ: маводи 1-умин конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-умин солгарди рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон // Зери назари умумии н.и.х., дотсент Ф.Р. Шарифзода. – Душанбе: Матбааи РТМТ ва Н-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С. 166-170.
23. Соҳибзода М.М. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – меҳвари бунёдии рушди низоми қонунгузорӣ. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144).
24. Сулаймонов М.С. Санадҳои Президент ва таснифбандии онҳо. Минбари ҳуқуқшинос. № 16-18 (70-72).
25. Тихон Е.А. Послания Президента РФ Федеральному Собранию как политико-правовой акт, определяющий стратегию России в области прав человека. / Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 16. – С. 34-40.
26. Тохиров Ф.Т. Политико-правовое значение Послания Президента. Народная газета. № 29 (19479).
27. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд) Ҷилди 2, О-Я (нашри дувум). – Душанбе, 2010. – 1096 с.
28. Ҷабборов И.Р., Шарифов Ш. Ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ дар партави Паёми Пешвои миллат // Паём – қутбнамои рушди устувор (маҷмӯаи мақолоти илмӣ). – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 251-252.
29. Юридический энциклопедический словарь / Под ред. О.Е. Кутафина. – М., 2002. – 558 с.
30. Ятимов С.С. Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди давлат // Ҷумҳурият. № 21-22 (23 624-625).

САРЧАШМАҲОИ МАЪНАВӢ-ҲУҚУҚӢ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Холиқова О.А.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел: (+992) 918-42-04-42

E-mail: ominajon55@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон яке аз роҳҳои ташаккулёбии ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсонро афкори мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон ташкил медиҳанд. Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар ташаккулёбии инсоният, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, масъулияти инсон дар ҳаёт нақши хеле калон доранд. Муаллиф дар мақолаи мазкур афкори Абуабдулло Рӯдакӣ, Абунастри Форобӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомулмулки Тӯсӣ, Муҳаммади Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Чалолиддини Балхӣ ва дигар мутафаккирони тоҷику форсро оид ба ҳуқуқи инсон, ки дар таърихи ташаккулёбии ҳуқуқи инсон ҳамчун сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон шинохта шудаанд, мавриди омӯзишу тадқиқ қарор додааст. Баъди омӯзишу тадқиқоти асарҳои безавол, ашъор, дигар эҷодиёти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон, инчунин натиҷаҳои корҳои олимону муҳаққиқоне, ки дар ин самт ба омӯзишу тадқиқот машғуланд, ба монанди д.и.х., профессор Холиқзода А.Ғ., д.и.х., профессор Диноршоев А.М. ва дигарон ба натиҷаҳои назаррас омада, пешниҳод карда мешавад, ки андеша, ақида, афкор ва таълимоти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон чунин аст: Абуабдулло Рӯдакӣ (арзишҳои умумиинсонӣ, чанбаҳои ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон, омилҳои табиӣ ва иҷтимоии ҳифзи ҳуқуқҳои барҷомондагон ва пиронсолон), Абунастри Форобӣ (ташкили чомаи адлпарвар, роҳҳои нигоҳ доштани идоракунии адолатнок ва таъмини неқӯаҳволии мардум, баробарии шахрвандон, озодӣ), Абулқосим Фирдавсӣ (қаҳрамони ватанпарварӣ, орзӯю омоли мардум, ватанпарварии инсонҳо, мардонагию шучоаткориҳои фарзандони мардуми форсу тоҷик, баробарии инсонҳо, воситаҳои сиёсии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкии инсон), Абӯалӣ ибни Сино (зарурати фардикунонии шахсони мансабдори давлатӣ, ҳифзи саломатии инсонҳо), Низомулмулки Тӯсӣ (адлу инсоф, ҳимояи ҳуқуқи раъият, маҳдуд намудани ҳуқуқи ҳокимон бо мақсади дифои ҳаққи мардум, назорати қатъии соҳибони мансаб, тақсими шоҳаҳои қудрат), Муҳаммади Ғазолӣ (тарғибгари принсипҳои адолат, ҳақиқат,

инсондустӣ, баробарҳуқуқӣ, таъмини адолат байни инсонҳо, ҳимояи ҳуқуқи инсон бо роҳи тарбия намудани шахсони мансабдори давлатӣ, кӯшиши дар доираи адл, инсоф, авф, баробарӣ, хайрхоҳӣ маҳдуд намудани ҳокимият), Саъдии Шерозӣ (таълиму тарбияи инсон, назарияи баробарии инсонҳо, дастгирии ятимон, маъюбон ва дармондагон, раҳму шафқат нисбати зердастон, шинохти инсон берун аз табиати халқ, миллат ва дин, ягонагии онҳо новобаста аз забону нажоду динашон), Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ (чанбаҳои динию фалсафии ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон, дӯстии мардуми форс, араб ва турк, ҳамдигарфаҳмию гуфтугӯи воқеии намояндагони динҳои насронӣ ва ислом, маърифати баланди инсонӣ, тарҳрезии муносибати дӯстонаи пайравони динҳои ҷаҳонӣ берун аз доираи халқу нажодҳо, зинаи баланди инсонгароӣ ва ҳақиқатшиносӣ), Абдурахмони Ҷомӣ (тарғибгари инсондӯстӣ, дӯстии халқҳо, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, таълиму тарбияи насли инсоният), Хусайн Воизи Кошифӣ (таҷассумгари орзуо омоли мардум, тарғиби ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, назарияҳо оид ба адлу ҳақиқат, инсоф, ақидаҳои инсондӯстӣ, баландҳимматӣ ва идорӣ, тасвиби концепсияи идораи давлати ҳуқуқӣ).

Калидвожаҳо: Таърихи халқи тоҷик, таърихи ташаккулёбии ҳуқуқи инсон, роҳҳои ташаккулёбии ҳуқуқи инсон, роҳи расмӣ-давлатӣ, роҳи маънавӣ-ҳуқуқӣ, сарчашмаҳои расмӣ-давлатӣ оид ба ҳуқуқи инсон, сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон, афкори мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон, сарчашма, сарчашмаи ҳуқуқ, сарчашмаҳои ҳуқуқи инсон, шинохти ҳуқуқи инсон, арзишҳои умумии инсонӣ, принципҳои ҳуқуқи инсон, адолатнокӣ, инсондустӣ, баробарҳуқуқӣ, назарияи баробарии инсонҳо, ҳуқуқҳои инсон, озодиҳои инсон, ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон, ҳуқуқ ба таҳсил, таълиму тарбияи инсон, ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи шаъну шарафи инсон, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатии инсон, ҳифзи ҳуқуқи ятимон, маъюбон ва дармондагон, маҳдудкунии ҳуқуқҳои инсон.

НРАВСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Холикова О.А.,

ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 918-42-04-42

E-mail: ominajon55@mail.ru

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Нравственно-правовые источники прав человека является одним из путей формирования прав человека в истории таджикского народа. Взгляды таджикско-персидских мыслителей по правам человека составляют нравственно-правовые источники прав человека. Нравственно-правовые источники прав человека играют очень важную роль в развитие человечества, прав и свобод человека, ответственность человека в жизни. Автор в данной статье изучает и исследует взгляды Абуабдулла Рудаки, Абунасра Фараби, Абулкасима Фирдоуси, Абуали ибн Сина, Низамулмулка Туси, Мухаммада Газали, Саади Шерази, Джалалиддина Балхи и других таджикско-персидских мыслителей о правах человека, которые в истории формирование прав человека были признаны как нравственно-правовыми источниками прав человека. После изучения и исследования произведений, стихов, других произведений таджикских и персидских мыслителей по правам человека, а также результатов работы ученых и исследователей, занимающихся изучением и исследованиями в этой области, таких как д.ю.н., профессора Холикзода А.Г., д.ю.н., профессора Диноршоева А.М. и др. пришли к значительным результатам и предполагается, что мысли, идеи, мнения и учения таджикско-персидских мыслителей о правах человека следующие: Абуабдулла Рудаки (общечеловеческие ценности, аспекты социальных прав человека, естественные и социальные факторы защиты прав инвалидов и престарелых), Абунасра Фараби (организация справедливого общества, пути сохранения справедливого управления и обеспечения благосостояния народа, равноправия граждан, свободы), Абулькасима Фирдавси (героизм и патриотизм, мечты и стремления народа, патриотизм народа, мужество и отвага детей персидско-таджикского народа, равенство людей, политические средства защиты прав человека, защита прав собственности человека), Абуали ибн Сина (необходимость персонализации государственных деятелей, защита здоровья человека), Низамулмулка Туси (справедливость и совесть, защита прав подданных, ограничение прав правителей в целях защиты прав народа, строгий контроль за должностными лицами, разделение ветвей власти), Мухаммада Газали (пропаганда принципов справедливости, правдивости, человечности, равноправие, обеспечение справедливости между людьми, защита прав человека путем просвещения государственных служащих, стремление ограничить власть рамками справедливости, совесть, амнистии, равенства, благожелательности), Саади Шерази (человеческое образование, теория равенства народа, поддержка детей-сирот, инвалидов и престарелых, сострадание к подчиненным, признание человека вне природы людей, нации и религии, их единство вне зависимости от языка, расы и вероисповедания), Мавлана Джалолиддина Балхи (религиозно-философские аспекты защиты человеческого достоинство и репутация, дружба персидских, арабских и турецких народов, подлинное взаимопонимание и диалог между представителями христианства и ислама, высокое человеческое просвещение, развитие дружеских отношений между последователями мировых религий за рамками народов и рас, высокий

уровень человечности и правдолюбия), Абдуррахмана Джами (пропагандист гуманизма, дружбы народов, этики человеческой жизни, образования и воспитания человеческого рода), Хусайна Ваизи Кашифи (олицетворение народных мечтаний и стремлений, пропаганда хорошего человеческого нрава, теории справедливости и истины, честности, идеи гуманности, достоинства и управления, утверждение концепции правового государства).

Ключевые слова: История таджикского народа, история формирования прав человека, пути формирования прав человека, официально-государственный путь, нравственно-правовой путь, официально-государственные источники по правам человека, нравственно-правовые источники по правам человека, взгляды таджикско-персидских мыслителей по правам человека, источник, источник права, источники прав человека, признание прав человека, общечеловеческие ценности, принципы прав человека, справедливость, гуманизм, равенство, теория человеческого равенства, права человека, свободы человека, личные, политические, экономические, социальные и культурные права человека, право на образование, обучение и воспитание человека, защита прав человека, защита чести и достоинства человека, право на охрану здоровья человека, защита прав детей-сирот, инвалидов и престарелых, ограничение прав человека.

MORAL AND LEGAL SOURCES OF HUMAN RIGHTS IN THE HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE

Kholikova O.A.,

assistant of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University

Phone: (+992) 918-42-04-42

E-mail: ominajon55@mail.ru

Research supervisor: Sadizoda J., candidate of legal Sciences, associate Professor

Reviewer: Shoev F.M., candidate of legal Sciences, associate Professor

Annotation: Moral and legal sources of human rights is one of the ways of formation of human rights in the history of the Tajik people. The views of Tajik-Persian thinkers on human rights constitute the moral and legal sources of human rights. Moral and legal sources of human rights play a very important role in the development of humanity, human rights and freedoms, human responsibility in life. The author in this article studies and explores the views of Abuabdullah Rudaki, Abunasr Farabi, Abulkasim Firdousi, Abuali ibn Sina, Nizamulmulk Tusi, Muhammad Ghazali, Saadi Sherazi, Jalaliddin Balkhi and other Tajik-Persian thinkers on human rights, which in the history of the formation of human rights have been recognized as moral and legal sources of

human rights. After studying and researching the works, poems, and other works of Tajik and Persian thinkers on human rights, as well as the results of the work of scientists and researchers engaged in research and research in this field, such as Doctor of Law, Professor Holikzoda A.G., Doctor of Law, Professor Dinorshoeva A.M., etc. significant results have been achieved and it is assumed that the thoughts, ideas, opinions and teachings of Tajik-Persian thinkers on human rights are as follows: Abuabdullah Rudaki (universal values, aspects of social human rights, natural and social factors of protecting the rights of the disabled and the elderly), Abunasra Farabi (organization of a just society, ways to preserve fair governance and ensure well-being of the people, equality of citizens, freedom), Abulkasim Firdavsi (heroism and patriotism, dreams and aspirations of the people, patriotism of the people, courage and bravery of the children of the Persian-Tajik people, equality of people, political means of protecting human rights, protection of human property rights), Abuali ibn Sina (the need to personalize statesmen, protection of human health), Nizamulmulka Tusi (justice and conscience, protection of the rights of subjects, restriction of the rights of rulers in order to protect the rights of the people, strict control for officials, separation of branches of government), Muhammad Ghazali (promotion of the principles of justice, truthfulness, humanity, equality, ensuring justice between people, protection of human rights by educating civil servants, the desire to limit power to the framework of justice, conscience, amnesty, equality, benevolence), Saadi Shirazi (human education, the theory of equality of the people, support for orphans, the disabled and the elderly, compassion for subordinates, recognition of man outside the nature of people, nation and religion, their unity regardless from language, race and religion), Mavlana Jaloliddin Balkhi (religious and philosophical aspects of the protection of human dignity and reputation, friendship of Persian, Arab and Turkish peoples, genuine mutual understanding and dialogue between representatives of Christianity and Islam, high human enlightenment, the development of friendly relations between followers of world religions beyond peoples and races, a high level of humanity and truthfulness), Abdurrahman Jami (propagandist of humanism, friendship of peoples, ethics of human life, education and upbringing of the human race), Husain Vaizi Kashifi (personification of folk dreams and aspirations, promotion of good human morals, the theory of justice and truth, honesty, the idea of humanity, dignity and governance, approval of the concept of the rule of law).

Keywords: The history of the Tajik people, the history of the formation of human rights, the ways of the formation of human rights, the official state way, the moral and legal way, the official state sources on human rights, moral and legal sources on human rights, the views of Tajik-Persian thinkers on human rights, the source, the source of law, sources of human rights, recognition of human rights, universal values, principles of human rights, justice, humanism, equality, theory of human equality, human rights, human freedoms, personal, political, economic, social and cultural human rights, the right to education, training and upbringing of a person, the protection of human rights, the protection of human honor and dignity, the right to human health, the

protection of the rights of orphans, the disabled and the elderly, the restriction of human rights.

Ташаккулёбии ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик бо ду роҳ сурат гирифтааст. Яке бо роҳи расмӣ-давлатӣ ва дигаре бо роҳи маънавӣ-ҳуқуқӣ. Онҳо дар сарчашмаҳои расмӣ-давлатӣ ва маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон ифода ёфтаанд.

Сарчашмаҳои расмӣ-давлатӣ оид ба ҳуқуқи инсон аз китобҳои муқаддаси динӣ (Авесто, Қуръон ва диг.), Эълomiaи Куруши Кабир, Хвешкори редагон (муқаррароти давлатӣ оид ба ҳуқуқҳои кӯдакони то мактабӣ), Шояст нашоаст (амалҳои иҷозатдода шуда ва манъ шуда), Қонунномаи Сосониён (мотикони ҳазор додистон), ҳадисҳои пайғамбари дини ислом Муҳаммад (с), фармонҳои амирон ва ҳокимон (Насихатномаи Тоҳир ибн Ҳусайн ва ғ.) иборат мебошад.

Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон аз афкори мутафаккирони тоҷику форс иборат мебошад. Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар ташаккулёбии инсоният, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, масъулити инсон дар ҳаёт нақши хеле калон доранд.

Афкори ин мутафаккирони тоҷику форс дар таърихи ташаккулёбии ҳуқуқи инсон ҳамчун сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон шинохта шудааст: Абуабдулло Рӯдакӣ, Абунасири Форобӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомулмулки Тӯсӣ, Муҳаммади Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалололдини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва дигарон⁹⁹.

Абуабдулло Рӯдакӣ (858-941) сардафтари адабиёти классикии тоҷик буда, ба ҳайси мутафаккири тоҷику форс шинохта шудааст¹⁰⁰. Осори Абуабдулло Рӯдакӣ аз қасидаи «Шикоят аз пирӣ», «Калила ва димна», «Модари май» ва рубоӣёт иборат буда, то ба ҳол ба мо аз ӯ зиёда аз 1000 байт омада расидааст¹⁰¹. Осори ин шахсияти бузург дарбаргирандаи ғояҳои ҳуқуқи инсон буда, дар онҳо арзишҳои умумиинсонӣ нухуфтаанд¹⁰². Ашори Абуабдулло Рӯдакӣ саршори чанбаҳои ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон, омилҳои табиӣ ва иҷтимоии ҳифзи ҳуқуқҳои барҷомондагон ва пиронсолон мебошад. Абуабдулло Рӯдакӣ дар дарбори давлати Сомониён вазифаи «Маликушуаро» («Сардори шоирон»)ро бо сарбаланди иҷро мекард. Ин

⁹⁹ Ниг.: Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Рушди андешаи ҳуқуқи инсон дар сарзамини таърихии тоҷикон (аз асри 7 мелодӣ то ибтидои асри 20) // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2018. – № 1 (09). – С. 50-56; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2018. – № 2 (10). – С. 29-36; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори мутакаллимон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. – № 3 (15). – С. 48-54.

¹⁰⁰ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 56-57.

¹⁰¹ Ниг.: Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Мухаррири масъул академик А. Мухторов. Аз забони русӣ тарҷумаи А. Маниёзов, Н. Холмуҳаммадов. – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. – С. 429-430.

¹⁰² Ниг.: История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 181-183.

мансаб дар баробари сардори шоирон будан, инчунин хусусияти вазифаи мушовириро дошт. Аз маслиҳатҳои пандомези Абуабдулло Рӯдакӣ дар шакли шеърӣ қасида қору фаъолият ва пешрави давлати Сомониён саҳт вобаста буд. Шоири бузургвор Абуабдулло Рӯдакӣ бо як шеърӣ эҷодкардаи худ «Бӯи ҷӯи мулиён ояд ҳаме» тавонист амири давлати Сомониён – Наср ибни Аҳмадро, ки ба Ҳирот сафар карда буд, бинобар сабаби боду ҳаво ва хушманзара будани он мавзӯ дар он ҷо тули чор сол монда, ба фароғат машғул гашта буд, ба пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро баргардонад. Амири Сомониён Наср ибни Аҳмад (864-892) дар Ҳирот ҳангоми фароғат ҷунон рафтор мекард, ки пойтахти худро гуё аз ёд бароварда бошад, ҷунки давраи осоиштагӣ буд. Вазирон ва сарлашкарони амир муштоқи ёру диёр ва пазмони аёлу фарзандон гашта, майли ба Бухоро баргаштанро доштанд ва аз маликушуаро Абуабдулло Рӯдакӣ хоҳиш карданд, ки чорачӯи намояд. Устод Абуабдулло Рӯдакӣ шеърӣ мазкурро эҷод кард ва дар натиҷааш амири давлати Сомониён Наср ибни Аҳмад ба пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро баргашт.

Абунасири Форобӣ (873-950) дар илм падари фалсафаи Шарқ шинохта шуда, яке аз мутафаккирони барҷастаи тоҷику форс мебошад¹⁰³. Абунасири Форобӣ бо номҳои «Муаллими сонӣ», «Арастуи Шарқ» низ шинохта шудааст. Абунасири Форобӣ зиёда аз 160 асар эҷод кардааст. Таълимоти Абунасири Форобӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар ин асарҳои оварда шудааст: «Китоб-ул-мадинатил-фозила», «Ас-сиёсат ул-мудуния», «Рисолат-ул-ахлоқ», «Шаҳри накукорон» ва дигарҳо. Дар афкори Абунасири Форобӣ оид ба андешаи ҳуқуқи инсон ташкили ҷомеаи адлпарвар, роҳҳои нигоҳ доштани идоракунии адолатнок ва таъмини некӯаҳволии мардум, баробарии шаҳрвандон, озодӣ хеле хуб дида мешавад.

Ҳаким Абулқосим Фирдавсии Тусӣ (935-1020) яке аз мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик буда, «Шоҳнома» («Китоби шоҳон») асари безаволи ӯ мебошад¹⁰⁴. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ солҳои 970-1005 дар давоми 30-35 сол навишта шуда, аз 60 ҳазор байт (120 ҳазор мисраъ) иборат буда, бехтарин достонҳои қаҳрамониву ватанпарвариро дар худ ҷой дода, дар 9 ҷилд ҷоп карда шудааст¹⁰⁵. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ китобест, ки дар он орзуи омили мардум, ватанпарварии инсонҳо, мардонагӣ шӯҷоаткорӣ фарзандони мардуми форсу тоҷик инъикоси худро ёфтаанд. Ашъори Абулқосим Фирдавсӣ

¹⁰³ Ниг.: Холиков А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 57-58; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 143-144; Садыков, А.У. Политические взгляды Абу Насра аль-Фараби: монография / А.У. Садыков; отв. ред. С.Н. Наврузов. – Душанбе, 2006. – 136 с.

¹⁰⁴ Ниг.: Холиков А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 58-60; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 183-184.

¹⁰⁵ Ниг.: Фирдавсӣ, А. Шоҳнома: Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди I / Таҳияи К. Айни, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айни, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат. Мухаррир Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: «Адиб», 1987. – 480 с.; Фирдавсӣ, А. Шоҳнома: Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди VII / Таҳияи К. Айни, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айни, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат. Мухаррир Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: «Адиб», 1989. – 656 с. ва диг.

саршори андешаҳо оид ба баробарии инсонҳо, воситаҳои сиёсии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкии инсон мебошад.

Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) – олим, файласуф, табиб, вазир ва яке аз мутафаккирони форсу тоҷик буда, эҷодиёташ саршори андешаҳои ҳуқуқи инсон мебошад¹⁰⁶. Абӯалӣ ибни Сино табиби дарбории амирони сомони ва як муддат мансаби вазириро дар Ҳамадон ба уҳда дошт. Олими машриқзамин Абӯалӣ ибни Сино зиёда аз 450 асар дар 29 соҳаҳои илм эҷод кардааст, ки аз он то имрӯз 270 асараш омада расидааст¹⁰⁷. Асарҳои Абӯалӣ ибни Сино ба соҳаҳои илмҳои ҷамъиятшиносӣ, фалсафа, тиб ва дигарҳо бахшида шудаанд. Дар асарҳои Абӯалӣ ибни Сино оид ба ҳуқуқи инсон зарурати фардикунонии шахсони мансабдори давлатӣ, ҳифзи саломатии инсонҳо дида мешавад.

Абуали ал-Ҳасан ибн Али ибн Исҳоқ ат-Тусӣ (1018-1092) – бештар бо номи Низом ул-мулк (тартиботи давлат) шинохта шудааст. Низом ул-мулк зиёда аз 30 сол вазифаи вазириро дар давлати Салҷуқиён иҷро қадааст. Ӯ дар тули фаъолияти вазирии худ асаре бо номи «Сиёсатнома»¹⁰⁸ навиштааст, ки он саршори ғояҳои инсондустӣ ва ҳуқуқи инсон мебошад¹⁰⁹. Олими шинохтаи тоҷик д.и.х., профессор Р.Ш. Сотиволдиев оид ба андешаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқи асари Низомулмулки Тусӣ – «Сиёсатнома» омӯзишу тадқиқоти илмӣ гузаронида, дар он ҷабҳаҳои давлатӣ ва ҳуқуқи ин асари безаволро кушода додааст¹¹⁰. Таълимоти Низомулмулки Тусӣ оид ба ҳуқуқи инсон дарбаргирандаи адлу инсоф, ҳимояи ҳуқуқи раъият, маҳдуд намудани ҳуқуқи ҳокимон бо мақсади дифои ҳаққи мардум, назорати қатъии соҳибони мансаб, тақсими шоҳаҳои қудрат мебошад.

Абуҳомид Муҳаммади Ғазолӣ (958-1112) – яке аз мутафаккирони барҷастаи асримиёнагии форсу тоҷик буда¹¹¹, олимону муҳаққиқон осори ӯро зиёда аз 457 асар шинохтаанд. Абдурахмони Бадавӣ дар китоби худ – «Муаллифот ал-Ғазолӣ» исботи 72 асари мутафаккиро овардааст¹¹².

¹⁰⁶ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 60-61; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 144-147.

¹⁰⁷ Бочалов В.И. Предисловие // Авиценна (Ибн Сина) О сохранении здоровья / Сост., доп., прим. и коммент. В.И. Бочалова. – Воронеж, 2011. – С. 3.

¹⁰⁸ Низомулмулк. Сиёсатнома / Мухаррир Р. Ҳабибов. – Душанбе: М.Н. «Адабиёти бачагона», 2019. – 200 с.

¹⁰⁹ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 61-64; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 178-181.

¹¹⁰ Ниг.: Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасет-намэ» и их современное значение: монография / Р.Ш. Сативалдыев; отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 1998. – 312 с.; Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасет-намэ»: монография / Р.Ш. Сативалдыев; отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Изд. 2-е, изм., испр. – Душанбе, 1999. – 304 с.; Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока: на примере «Кабуснамэ», «Сиасет-намэ», «Синдбаднамэ»: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сативалдыев Рустам Шарофович. – М., 1999. – 38 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С. 192-200.

¹¹¹ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 64-65; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 168-169.

¹¹² Ниг.: Шамолов А.А. Хуччатулисом Ғазолӣ: андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе: Дониш, 1996. – С. 114-117; Диноршоева З.М. Муҳаммад ал-Ғаззали ва ӯро ба философия: монография / отв. ред. К.О. Олимов. – Душанбе: Дониш, 2002. – С. 40-44.

Ақидаҳои давлатӣ-ҳуқуқии Муҳаммади Ғазолӣ аз ҷониби олими тоҷик Шоев Ф.М. мавриди омӯзишу тадқиқот қарор дода шудааст, ки он инчунин дарбаргирандаи ғояҳои ҳуқуқи инсон дар таълимоти Муҳаммади Ғазолӣ мебошанд¹¹³. Ба осори Муҳаммади Ғазолӣ инҳо дохиланд: «Эҳё-улуми дин», «Кимийе саодат», «Насихат-ул-мулук», «Тарозуи амалҳо», «Аюҳал валад», «Ибтидо ба роҳи ҳақиқат» ва дигарҳо. Асарҳои Муҳаммади Ғазолӣ саршори ғояҳои ҳуқуқи инсон буда, дар асоси принсипҳои адолат, ҳақиқат, инсондустӣ, баробарҳуқуқӣ ва монанди инҳо эҷод шудаанд. Масалан, дар «Насихат-ул-мулук»-и Муҳаммади Ғазолӣ дар боби «Дар адлу сиёсат ва сирати мулук ва зикри подшоҳони пешин ва таърихи ҳар яке» чунин омадааст: «Ва хабар аст аз расул (алайҳи-с-салом), ки якрӯза адли султон аз шастсола ибодат бехтар аст»¹¹⁴. Ҳамин тариқ, андешаҳои Муҳаммади Ғазолӣ оид ба ҳуқуқи инсон дарбаргирандаи таъмини адолат байни инсонҳо, ҳимояи ҳуқуқи инсон бо роҳи тарбия намудани шахсони мансабдори давлатӣ, кӯшиши дар доираи адл, инсоф, авф, баробарӣ, хайрхоҳӣ маҳдуд намудани ҳокимият мебошад.

Саъдии Шерозӣ (1181 Ӛ 1205-1292) яке мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик буда, дар асрҳои миёна умр ба сар бурда, ашораш саршори андешаҳои ҳуқуқи инсон мебошад¹¹⁵. Ду асари безаволи шайх Саъдии Шерозӣ яке «Бӯстон»¹¹⁶ ва дигаре «Гулистон»¹¹⁷ китобҳоеро дар назар меоранд, ки гӯё барои ҳуқуқи инсон бахшида шуда бошанд. Дар ҳақиқат чунин ҳам аст. Онҳо китобҳои мебошанд, ки ба таълиму тарбияи инсон бахшида шудаанд ва тули асрҳои зиёде барои насли инсоният ҳамчун чароғи роҳнамо дар пешрафти илму маърифат хизмат карда истодаанд. Дар афкори Саъдии Шерозӣ оид ба ҳуқуқи инсон назарияи баробарии инсонҳо, дастгирии ятимон, маъюбон ва дармондагон, раҳму шафқат нисбати зердастон, шинохти инсон берун аз табиати халқ, миллат ва дин, ягонагии онҳо новобаста аз забону наҷоду динашон дида мешавад.

Мавлоно Чалолиддини Балхӣ (30.09.1207-29.12.1273) яке мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик буда, таълимоташ саршори

¹¹³ Ниг.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шоев Фируз Махмадаминович. – Душанбе, 2018. – С. 185-191; Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шоев Фируз Махмадаминович. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С. 23-24.

¹¹⁴ Имом Абӯҳомид Муҳаммад Ғазолӣ. «Насихат-ул-мулук». – Душанбе: «Ирфон», 1993 – С. 58.

¹¹⁵ Ниг.: Холиков А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 65-67; Саъдизода Дж. Идеи прав человека в трудах Саади Ширази // Права человека в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ / Под общ. ред. Е.М. Павленко. – М.: Права человека, 2015 – С. 46-52; История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 187-188; Саъдизода Ч. Нигоҳе ба таълимоти ҳуқуқи Саъдии Шерозӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Ҷилди II. – Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2020. – С. 97-98.

¹¹⁶ Саъдии Шерозӣ. Бӯстон / Зери назари д.и.ф., профессор А. Сайфуллоев. Мухаррири масъул: Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. – 328 с.

¹¹⁷ Саъдии Шерозӣ. Гулистон / Таҳияи С. Сиддиқов. Омодакунандаи чоп: М. Акбарзод. – Душанбе: Маориф, 2014. – 248 с.

андешаҳои ҳуқуқи инсон мебошад¹¹⁸. Асари безаволи мавлоно Чалолиддини Балхӣ «Маснавий маънавӣ» яке аз пурарзиштарин асарҳои адабиёти ҷаҳонӣ шинохта шудааст¹¹⁹. Дар таълимоти мавлоно Чалолиддини Балхӣ оид ба ҳуқуқи инсон ҷанбаҳои динию фалсафии ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон, дӯстии мардуми форс, араб ва турк, ҳамдигарфаҳмию гуфтугӯи воқеии намояндагони динҳои масеҳия, насрония ва ислом, маърифати баланди инсонӣ, тарҳрезии муносибати дӯстонаи пайравони динҳои ҷаҳонӣ берун аз доираи халқу наҷодҳо, зинаи баланди инсонгароӣ ва ҳақиқатшиносӣ дида мешавад.

Абдурахмони Қомӣ (18.08.1414-19.11.1492) яке аз мутафаккирони барҷастаи асримиёнагии форсу тоҷик буда, таълимоташ саршори ғояҳои ҳуқуқи инсон мебошад¹²⁰. Олимону тадқиқотчиёни осори Абдурахмони Қомӣ шумораи асарҳои назмиву насрии мавлоно Абдурахмони Қомиро 54 адад шуморидаанд. Яке аз машҳуртарин асари мавлоно Абдурахмони Қомӣ ин «Баҳористон»-и беҳазони ӯ аст, ки яке аз гаронмоятарин осори тарбиявӣ-ахлоқии адабиёти ҷаҳонӣ шинохта шуда¹²¹, тарғибгари инсондӯстӣ, дӯстии халқҳо, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Ақидаҳои давлатӣ-ҳуқуқии Абдурахмони Қомӣ аз ҷониби олими тоҷик Кеҷаев Ш.Ю. мавриди омӯзишу тадқиқот қарор дода шудааст¹²², ки дар омӯзишу тадқиқи таълимоти Абдурахмони Қомӣ оид ба ҳуқуқи инсон ҳамчун замина хизмат менамояд.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ (1420-1505) яке аз мутафаккирони машҳури форсу тоҷик аст, ки афкораш тарғибгари инсондӯстӣ мебошад¹²³. Асарҳои навишта аст, ки таҷассумгари орзуо омили мардум буда, садсолаҳост, ки ба нафъи инсоният хизмат намуда истодаанд. «Тафсири Ҳусайнӣ», «Футовватномаи султонӣ», «Тафсири захравайн», «Рисолаи Ҳотамия», «Бадоеъ-ул-афкор», «Ахлоқи муҳсинӣ», «Анвори Сухайлӣ» аз зумраи машҳуртарин асарҳои мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошанд. Андешаи ҳуқуқи инсон дар афкори Ҳусайн Воизи Кошифӣ фарогири тарғиби ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, назарияҳо оид ба адлу ҳақиқат, инсоф, ақидаҳои инсондӯстӣ, баландҳиммати ва идорӣ, тасвиби концепсияи идораи давлати ҳуқуқӣ мебошад.

¹¹⁸ Ниг.: Холиқов А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 67-68.

¹¹⁹ Ниг.: Алии Шервонӣ. Силсилаи «Шоҳкорҳои адабиёти ҷаҳон». Китоби 3. Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавий маънавӣ» / Гузিনিш, тасҳеҳ ва пешгуфтори Шодӣ Шокирзода. Таҳияи Мухаммадҷони Шодӣ, Мухаммадиқболи Нуъмониён. – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 442 с.

¹²⁰ Ниг.: История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 188-192; Саъдизода Қ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори Қомӣ // Маводҳои конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ваҳдати миллӣ» (15-16-уми июни соли 2017) / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2017. – С. 120-121.

¹²¹ Ниг.: Абдурахмони Қомӣ. Баҳористон / Таҳияи матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шорехи луғот Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 2012. – С. 2.

¹²² Ниг.: Кенджаев, Ш.Ю. Государственно-правовые взгляды Джами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кенджаев Шухратджон Юсуфович. – Душанбе, 2003. – 210 с.

¹²³ Ниг.: Холиқов А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – С. 68-69.

Ҳамин тариқ, баъди омӯзишу тадқиқи мавзуи «Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик» ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

Ташаккулёбии ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик бо ду роҳ сурат гирифтааст. Яке бо роҳи расмӣ-давлатӣ ва дигаре бо роҳи маънавӣ-ҳуқуқӣ. Онҳо дар сарчашмаҳои расмӣ-давлатӣ ва маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон ифода ёфтаанд.

1. Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик ин воситаи амалигардонии роҳи маънавӣ-ҳуқуқии ташаккулёбии ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик мебошад.

2. Сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи халқи тоҷик ин андеша, ақида, афкор ва таълимоти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон мебошанд.

3. Андеша, ақида, афкор ва таълимоти ин мутафаккирони тоҷику форс дар таърихи ташаккулёбии ҳуқуқи инсон ҳамчун сарчашмаҳои маънавӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон шинохта шудааст: Абуабдулло Рӯдакӣ, Абунастри Форобӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Низомулмулки Тӯсӣ, Муҳаммади Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Хусайн Воизи Кошифӣ ва дигарон.

4. Андеша, ақида, афкор ва таълимоти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон дар асарҳои безаволашон, ашъорашон ва дигар эҷодиёташон нухуфтаанд, ки олимону муҳаққиқонро лозим аст, аз он ганҷҳои бебаҳо онҳоро ҳангоми омӯзишу тадқиқот дарёфт намуда, пешкаши хонандагон намоянд, то ки насли инсоният аз онҳо ба пуррагӣ истифода намуда, фарҳангу маънавиёт, таълиму тарбияи худро боз ҳам мукамал карда, онҳоро барои рушд, сулҳу суботи ҷомеаи инсонӣ, давлатдорӣ ва ҳуқуқэҷодкунӣ боз ҳам бештар истифода намоянд.

5. Баъди омӯзишу тадқиқоти асарҳои безавол, ашъор, дигар эҷодиёти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон, инчунин натиҷаҳои корҳои олимону муҳаққиқоне, ки дар ин самт ба омӯзишу тадқиқот машғуланд, ба монанди д.и.х., профессор Холиқзода А.Ғ., д.и.х., профессор Диноршоев А.М. ва дигарон ба натиҷаҳои назаррас омада, пешниҳод карда мешавад, ки андеша, ақида, афкор ва таълимоти мутафаккирони тоҷику форс оид ба ҳуқуқи инсон чунин аст: Абуабдулло Рӯдакӣ (арзишҳои умумии инсонӣ, ҷанбаҳои ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон, омилҳои табиӣ ва иҷтимоии ҳифзи ҳуқуқҳои барҷомондагон ва пиронсолон), Абунастри Форобӣ (ташкили ҷомеаи адлпарвар, роҳҳои нигоҳ доштани идоракунии адолатнок ва таъмини некӯаҳволии мардум, баробарии шахрвандон, озодӣ), Абулқосим Фирдавсӣ (қаҳрамони ву ватанпарварӣ, орзӯю омили мардум, ватанпарварии инсонҳо, мардонагию шучоаткории фарзандони мардуми форсу тоҷик, баробарии инсонҳо, воситаҳои сиёсии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкии инсон), Абӯалӣ ибни Сино (зарурати фардикунонии шахсони мансабдори давлатӣ, ҳифзи саломатии инсонҳо), Низомулмулки Тӯсӣ (адлу инсоф, ҳимояи ҳуқуқи раъият, маҳдуд намудани ҳуқуқи ҳокимон бо мақсади дифои ҳаққи мардум, назорати қатъии соҳибони мансаб, тақсими шоҳаҳои қудрат), Муҳаммади Ғазолӣ

(тарғибгари принципҳои адолат, ҳақиқат, инсондустӣ, баробарҳуқуқӣ, таъмини адолат байни инсонҳо, ҳимояи ҳуқуқи инсон бо роҳи тарбия намудани шахсони мансабдори давлатӣ, кӯшиши дар доираи адл, инсоф, авф, баробарӣ, хайрхоҳӣ маҳдуд намудани ҳокимият), Саъдии Шерозӣ (таълиму тарбияи инсон, назарияи баробарии инсонҳо, дастгирии ятимон, маъубон ва дармондагон, раҳму шафқат нисбати зердастон, шинохти инсон берун аз табиати халқ, миллат ва дин, ягонагии онҳо новобаста аз забону нажоду динашон), Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (ҷанбаҳои динию фалсафии ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон, дӯстии мардуми форс, араб ва турк, ҳамдигарфаҳмию гуфтугӯи воқеии намояндагони динҳои насронӣ ва ислом, маърифати баланди инсонӣ, тарҳрезии муносибати дӯстонаи пайравони динҳои ҷаҳонӣ берун аз доираи халқу нажодҳо, зинаи баланди инсонгароӣ ва ҳақиқатшиносӣ), Абдурахмони Ҷомӣ (тарғибгари инсондӯстӣ, дӯстии халқҳо, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, таълиму тарбияи насли инсоният), Ҳусайн Воизи Кошифӣ (таҷассумгари орзую омоли мардум, тарғиби ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, назарияҳо оид ба адлу ҳақиқат, инсоф, ақидаҳои инсондӯстӣ, баландҳимматӣ ва идорӣ, тасвиби концепсияи идораи давлати ҳуқуқӣ).

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон / Таҳияи матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 2012. – 204 с.
2. Али Шервонӣ. Силсилаи «Шоҳкорҳои адабиёти ҷаҳон». Китоби 3. Ҳикоятҳо ва ҳидоятҳо аз «Маснавии маънавӣ» / Гузিনিш, тасҳеҳ ва пешгуфтори Шодӣ Шокирзода. Таҳияи Муҳаммадҷони Шодӣ, Муҳаммадиқболи Нуъмониён. – Душанбе: «Ирфон», 2018. – 442 с.
3. Бочалов В.И. Предисловие // Авиценна (Ибн Сина) О сохранении здоровья / Сост., доп., прим. и коммент. В.И. Бочалова. – Воронеж, 2011. – С. 3.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Муҳаррири масъул академик А. Мухторов. Аз забони русӣ тарҷумаи А. Маниёзов, Н. Холмуҳаммадов. – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. – 976 с.
5. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори мутакаллимон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2019. – № 3 (15). – С. 48-54.
6. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2018. – № 2 (10). – С. 29-36.
7. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Рушди андешаи ҳуқуқи инсон дар сарзамини таърихӣ тоҷикон (аз асри 7 мелодӣ то ибтидои асри 20) // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе, 2018. – № 1 (09). – С. 50-56.

8. Диноршоев А.М., Саъдизода Қ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
9. Диноршоева З.М. Мухаммад ал-Газзали и его отношение к философии: монография / отв. ред. К.О. Олимов. – Душанбе: Дониш, 2002. – 160 с.
10. Имом Абӯҳомид Муҳаммад Ғазолӣ. «Насихат-ул-мулук». – Душанбе: «Ирфон», 1993 – 144 с.
11. История прав человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., профессора А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 320 с.
12. Кенджаев, Ш.Ю. Государственно-правовые взгляды Джами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кенджаев Шухратджон Юсуфович. – Душанбе, 2003. – 210 с.
13. Низомулмулк. Сиёсатнома / Мухаррир Р. Ҳабибов. – Душанбе: М.Н. «Адабиёти бачагона», 2019. – 200 с.
14. Садыков, А.У. Политические взгляды Абу Насра аль-Фараби: монография / А.У. Садыков; отв. ред. С.Н. Наврузов. – Душанбе, 2006. – 136 с.
15. Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока: на примере «Кабуснамэ», «Сиасет-намэ», «Синдбаднамэ»: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сативалдыев Рустам Шарофович. – М., 1999. – 38 с.
16. Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасет-намэ» и их современное значение: монография / Р.Ш. Сативалдыев; отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 1998. – 312 с.
17. Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасет-намэ»: монография / Р.Ш. Сативалдыев; отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Изд. 2-е, изм., испр. – Душанбе, 1999. – 304 с.
18. Саъдизода Дж. Идеи прав человека в трудах Саади Ширази // Права человека в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ / Под общ. ред. Е.М. Павленко. – М.: Права человека, 2015 – С. 46-52.
19. Саъдизода Қ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори Ҷомӣ // Маводҳои конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ваҳдати миллӣ» (15-16-уми июни соли 2017) / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2017. – С. 120-121.
20. Саъдизода Қ. Нигоҳе ба таълимоти ҳуқуқи Саъдии Шерозӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Ҷилди II. – Душанбе: Чопхонаи ДМТ, 2020. – С. 97-98.

21. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон / Зери назари д.и.ф., профессор А. Сайфуллоев. Мухаррири масъул: Қ. Сатторӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. – 328 с.

22. Саъдии Шерозӣ. Гулистон / Таҳияи С. Сиддиқов. Омодакунандаи чоп: М. Акбарзод. – Душанбе: Маориф, 2014. – 248 с.

23. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 460 с.

24. Фирдавсӣ, А. Шохнома: Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди VII / Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат. Мухаррир Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: «Адиб», 1989. – 656 с.

25. Фирдавсӣ, А. Шохнома: Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди I / Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус. Ҳайати таҳририя: М. Осимӣ, К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ, А. Маниёзов, М.Н. Османов, Х. Шарифов, М. Қаноат. Мухаррир Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: «Адиб», 1987. – 480 с.

26. Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 92 с.

27. Шамолов А.А. Ҳуччатулислом Ғазолӣ: андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе: Дониш, 1996. – 332 с.

28. Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шоев Фируз Махмадаминович. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 58 с.

29. Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шоев Фируз Махмадаминович. – Душанбе, 2018. – 218 с.

**ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ; МУРОФИАИ СУДИИ
КОНСТИТУТСИОНӢ; ҲУҚУҚИ МУНИСИПАЛӢ (ИХТИСОС:
12.00.02) – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; КОНСТИТУЦИОННЫЙ
СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.02)**

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ПРИНСИПҲОИ АСОСИИ
МУАЙЯНКУНИИ МАҚОМИ ГУРЕЗА ТИБҚИ САНАДҲОИ ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ**

Камолов Ш.Х.,

н.и.х., дотсенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Саиданваров Қ.Ч.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 985558597

E-mail: kurbon1985tj@mail.ru

Муқарриз: Диноршоҳ А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи мазкур тарбиби таҳлили принципҳои ҳуқуқӣ вобаста ба гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯянда, инчунин механизми ҷимояи ҳуқуқӣ, ки тибқи муқаррароти ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ дарбаргирандаи онҳо ба танзим дароварда шудааст, дар бар мегирад. Ҳамчунин, дар мақола мафҳум ва моҳияти «принсип» тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллӣ таҳлил гардида, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва андешаҳои муаллифон вобаста ба он пешниҳод гардидааст. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд яке аз асосҳои сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамин тариқ, омӯзиши мазмуни консолидасияти меъёри мафҳуми «гуреза» дар сарчашмаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва байналмилалӣ ҷойгир гардидааст. Муаллифон бо ёрии усули муқоисавии ҳуқуқӣ муҳолифати як қатор меъёрҳои қонунгузориҳои дохилро бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи танзими ҳуқуқии вазъи гурезаҳо ошкор намудаанд. Дар ҷамъбасти барои рафъи низоъҳои мавҷуда дар ин самт пешниҳодҳо таҳия шудаанд.

Инчунин ба назар гирифтаи зарур аст, ки имконияти гуреза дар давлати дигар ҷимоят ёфтани уҳдадориҳои эҳтироми принциби бозгашти

ихтиёрӣ ва принципи қабули ҳатмӣ ба тартиби эътирофи гурезаро сарфи назар аз он, аз байн намебарад.

Калидвожаҳо: Принципҳои асосӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, шаклҳои ҳуқуқи ҳифзшаванда, ҳуқуқи миллӣ, шаклҳои ҳифз, ҳуқуқ ва уҳдадорихо, ҳуқуқҳои давлат, қонунҳо, қафолат, ҳуқуқу озодиҳои инсон, механизмҳои ҳифз, усулҳои муқоисавии ҳуқуқӣ, таҳлили муқоисавии ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи миллӣ, вазифаи давлат, тартиби ариза, консепсия, стандартҳои байналмилалӣ, тасвиб, озодии ҳаракат, татбиқ, механизмҳо, вазифаҳои давлатӣ, муҳочирони маҷбурий.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТАТУСА БЕЖЕНЦЕВ ПО МЕЖДУНАРОДНОМУ И НАЦИОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВАМ

Камолов Ш.Х.,

доцент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Саиданваров К.Дж.,

ассистент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Тел.: (+992) 985558597

E-mail: kurbon1985tj@mail.ru

Рецензент: Диноршох А. М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье проанализирован порядок принципов касающиеся беженцам и лиц ищущее убежища, а также правовые механизмы, которые отражены в международном и национальном праве и в других нормативно – актах. Также в статье раскрывается понятие «принципы» с точки зрения международного и национального законодательства. Права и свободы человека и гражданина являются одним из начал конституционного строя Республики Таджикистан. Отсюда вытекают и принципиальные черты статуса личности. А также исследованию содержания нормативного закрепления понятия «беженец» в источниках таджикского и международного права. При помощи сравнительно-правового метода автором выявлены противоречия ряда положений внутригосударственного законодательства нормам международного права в области правового регулирования статуса

беженцев. В заключении формулируются предложения о преодолении имеющихся коллизий в данной области. Также необходимо учитывать тот факт, что возможность беженца найти защиту в другом государстве не снимает обязанности уважать принцип добровольного возвращения и принцип обязательного допуска к процедуре признания беженцем, независимо от наличия договоренности о том, что основная ответственность за предоставление убежища лежит на другом государстве.

Ключевые слова: Основные принципы, международное право, формы защиты права, национальное право, формы защиты, права и обязанности, права государства, законы, гарантия, прав и свободы человека, механизмы защиты, сравнительные правовые методы, сравнительный анализ международного права, национальному права, функция государства, процедура применения заявления, концепция, международные стандарты, ратификация, свобода передвижения, реализация, механизмы, функции государства, вынужденные переселенцы.

THE IS COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS THE CORE PRINCIPLES OF DEFINITION OF THE STATUS OF REFUGEES ON INTERNATIONAL AND NATIONAL THE LEGISLATION.

Kamolov Sh.Kh.,

candidate legal sciences, Associate Professor department of Constitutional Law, Faculty of law Tajik National University

Phone: (+992) 918672547

E-mail: orash-kamolov@mail.ru

Saidanvarov K.D.,

assistant of the Department of Constitutiona law faculty, Tajik National University

Phone: (+992) 985558597

E-mail: kurbon1985tj@mail.ru

Reviewer: Dinorshoh A.M., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article analyzes the order of principles relating to refugees and asylum seekers, as well as legal mechanisms that are reflected in international and national law and in other normative acts. The article also reveals the concept of "Principe" from the point of view of international and national legislation. The rights and freedoms of man and citizen are one of the beginnings of the constitutional order of the Republic of Tajikistan. From this follow the fundamental features of the status of the individual.

As well as the study of the content of the normative consolidation of the concept of "refugee" in the sources of Tajikistan and international law. With the

help of the comparative legal method, the author revealed the contradictions of a number of provisions of domestic legislation with the norms of international law in the field of legal regulation of the status of refugees. In conclusion, proposals are formulated to overcome the existing conflicts in this area. It is also necessary to take into account the fact that the possibility of a refugee to find protection in another state does not remove the obligation to respect the principle of voluntary return and the principle of mandatory admission to the procedure for recognition as a refugee, regardless of the agreement that the main responsibility for granting asylum lies with the other state.

Keywords: Basic principles, international law, forms of protected law, national law, forms of protection, rights and obligations, state rights, laws, guarantee, human rights and freedoms, protection mechanisms, comparative legal methods, comparative analysis of international law, national law, function of the state, procedure application statement, concept, international standards, ratification, freedom of movement, implementation, mechanisms, state functions, internally displaced persons.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни камолоти доимии худ ва мувофиқ намудани меъёрҳои дохилӣ – миллий бо меъёрҳои байналмилалӣ қарор дорад. Дар баробари ин, ба риояи якқатор принципҳои ҳуқуқӣ тавсияҳои муқоисавӣ дода мешавад, ки аҳамияти аввалиндараҷа дошта, зеро он асоси тамоми тадбирҳои ҳимояи ҳуқуқи байналмилалӣ гуманитарӣ ва қонунгузори минтақавӣ ба шумор меравад. Аслан уҳдадории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун иштирокчии Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид «Дар бораи мақоми гурезаҳо»-ро, ки аз 28-уми июли соли 1951 ва протоколи марбут ба вазъи гурезаҳо аз 4-уми октябри соли 1967, ки онро соли 1993 ба тасвиб (ратификатсия) расонид пайдо гардида ва дар заминаи он қонунгузори кишвар ба самти махсус инкишоф ёфтандро оғоз кард. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон барои риоя ва амали гардонидани принципҳои вобаста ба гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯ дар Тоҷикистон масъул гардид.

Аслан, истилоҳи принципи ҳуқуқи байналхалқӣ дар илм ва амалияи байнидавлатӣ васеъ истифода бурда мешавад. Категорияи «принсип» бо мафҳуми меъёри ҳуқуқ, ки хусусияти умумӣ дорад, ҳаммаъно мебошад. Тибқи низоми қонунгузори миллий ва байналмилалӣ принципҳои ҳуқуқ ин ифодакунанда ва батанзимандозандаи ҳама гуна муносибатҳо ба шумор рафта, ҳамчун мафкураи асосӣ фаҳмида мешавад. Чунин фаҳмиши принцип аз маънои мақбулшудаи умумӣ фарқ намекунад,¹²⁴ вале, бешубҳа дар ҳуқуқи байналхалқӣ мавқеи махсуси маъноӣ дорад.

Ҳамаи принципҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ба асосӣ ва соҳавӣ (*ё махсус*) тақсим карда мешаванд. Принципҳои асосӣ дар ҳамаи соҳаҳои муносибатҳои байнидавлатие, ки аз тарафи ҳуқуқи байналхалқӣ ба танзим

¹²⁴ Мазмунаш шабеҳ ба калимаи «принсип» дар луғати забони русӣ оварда шудааст. Масалан, принцип-ин асос, ҳолати ибтидоӣ, барномаҳои талими ва назариявӣ (ниг.: Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1999. – С. 595.

дароварда шуданд, истифода бурда мешаванд¹²⁵. Принципҳои махсус бошад дар соҳаи муайяни муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки ба онҳо принципҳои байналхалқии Ҳимояи ҳуқуқҳои гурезаҳо дохил мешаванд, истифода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки принципҳои байналхалқии Ҳимояи ҳуқуқҳои гурезаҳо хусусияти худро дорад, ки бо омилҳои гуногун вобаста мебошад. Ин принципҳо дар ҳуқуқи байналхалқии аз соҳаи ҳуқуқҳои инсон ибтидо (манша) мегирад, аммо истифодаи худро дар соҳаи ҳуқуқҳои гурезаҳо дарёфт карда, аҳаммияти махсусро пайдо мекунад. Ин бо он маънидод карда мешавад, ки ҳамчун иштирокчиҳои онҳо категорияи шахсони озордидаи махсус баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, ба принципҳои байналхалқии Ҳимояи ҳуқуқҳои гурезаҳо инҳо дохил мешаванд:

- а) принципи маҳдуднасозӣ ё худ маҳдудият накардан;
- б) принципи махфӣ (конфиденсионалӣ);
- в) принципи манъи рондан.

А) Принципи маҳдуднасозӣ ё худ маҳдудият накардан. Мавриди таҳлил қарор додани принципи маҳдуднасозӣ ё худ маҳдудият накардани ҳуқуқҳои гурезагон ин пеш аз ҳама баназаргирифтани таъмини Ҳимояи ҳуқуқи инсон фаҳмида мешавад. Принципи мазкур пеш аз ҳама яке аз принципҳои асосии муносибатҳои байналхалқӣ-ҳуқуқӣ башумор рафта, ки батанзимдарорандаи ҳуқуқҳои муҳофизати ҳуқуқи инсон мебошад. Ӯ дар банди 3 моддаи 1 Оиномаи СММ мустаҳкам карда шудааст, ки дар онҳо ҳамчун мақсади асосии фаъолият ин амалқунонии ҳамкориҳои байналхалқӣ, «ҳавсманкунӣ ва инкишофи эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама новобаста аз наҷод, ҷинс, забон ва дигар» гуфта қайд карда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бояд дар ҳама давлатҳо риоя карда шаванд ва нисбати ҳама шахсон дар доираи ҳуқуқи давлат бе ягон намуди маҳдудкунӣ амалӣ карда шаванд.

Ғояи манъ кардани маҳдудсозӣ дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон воқеъ мебошад. Зухуроте, ки бо истилоҳи «маҳдудият» муайян карда мешавад, бешубҳа, вайрон намудани ҳуқуқи фундаменталиро (принципҳои адолат баробарӣ ва шаъни инсон) нишон медиҳад. Маън кардани маҳдудсозӣ ё худ маҳдудият барои гурезаҳо аҳамияти калон дорад. Вақте гурезаҳо ва шахсони паноҳҷӯянда бо шумораи бисёр ворид мешаванд, ба давлати паноҳгоҳ ва аҳолии маҳаллӣ таъсири саҳт мерасонанд. Баъзе ҷамъиятҳои маҳаллие, ки гурезаҳоро қабул мекунанд, онҳоро ҳамчун хавф ба тарзи ҳаёти худ, маданият ва ҳатто амният ва устувории давлат қабул мекунанд. Дигарҳо ҳамаи хоричиҳоро ҳамчун одамоне, ки ба захираҳои маҳаллӣ зараррасон шуморида мешаванд. Дар бораи саҳми мусбате, ки гурезаҳо ба ҳаёти давлати паноҳгоҳ метавонанд дохил кунанд, оиди эҳтиёҷи онҳо ба кӯмаки гуманитарӣ ва Ҳимояе, ки онҳо

¹²⁵ Ниг.: Международное право. Под ред. А.И Микутьшина. – М., 2005. – С. 30.

дар ватани худ надоштанд, бисёр вақт ҳангоми мубоҳисаи гарму ҷӯшон оиди муҳоҷирони «нохоҳам» аз хотир мебароранд¹²⁶.

Гурезаҳо, ҳамчун шахсони хориҷӣ дар давлати дигар ба ҳисоб рафта, дар таносуби маҳдудият беҳад нозук мебошанд:

- мавқеи қонунҳои давлати паноҳгоҳ метавонанд дар сатҳи нокифоя талаботҳои гурезаҳоро ба назар гирад, ё мумкин аст, ки нофаҳмо бошад тааллуқ доштани имтиёзҳо ба гурезаҳо, ки аз ҷониби қонун пешниҳод карда мешаванд;

- дин ё пайдоиши этникии гурезаҳо ва аксарияти аҳоли дар давлати паноҳгоҳ метавонад гуногун бошад ва дар навбати худ, мавҷудияти онҳо норозигиҳоро ба вуҷуд меорад, ё нисбати онҳо бошубҳа муносибат мекунад;

- гурезаҳо бисёр вақт ҳуҷҷатҳое, ки шахсияти онҳоро тасдиқ мекунанд, надоранд ва дар натиҷа, дар онҳо масъалаҳо дар муносибат бо маъмурият пайдо мешавад.

Ба ин нигоҳ накарда, ҳатто бо назардошти он, ки гурезаҳо шахсони хориҷӣ дар давлати паноҳгоҳ ба ҳисоб мераванд мувофиқи Конвенсияи СММ соли 1951 онҳо аз ҳуқуқ ва озодиҳои асосие, ки шаҳрвандони ин давлат доранд, истифода мебаранд¹²⁷. Дар навбати худ моддаи 3 ин Созишнома қайд мекунад, ки «давлатҳои аҳдкунанда муқаррароти ин Конвенсияро нисбати гурезаҳо бидуни ягон табъиз бо нишонаи нажоди онҳо, дин ё кишвари асли онҳо истифода хоҳанд кард».

Лекин, чи хеле ки амалияи байналмилалӣ нишон медиҳад, гурезаҳо бо маҳдудияти ин ё он дараҷа дучор мешаванд. Масалан, шахсони паноҳҷӯянда бисёр вақт ба мувофиқи одилонаи пешниҳоди паноҳгоҳ аз сабаби зоҳир шудани маҳдудият аз рӯи нишонаи давлати асли ё миллат иҷозат надоранд. Ин аз он сабаб рӯи медиҳад, ки мақомотҳое, ки тартиби қабули пешниҳод барои паноҳгоҳро мегузаронанд, аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқ не, балки аз рӯи сабабҳои сиёсӣ роҳбарӣ мекунанд. Албатта, ҳар як мақоми давлатӣ наметавонад берун аз сиёсате, ки ин давлат мегузаронад, фаъолият кунад, ин ҳолат ба дуршавӣ аз меъёрҳои ҳуқуқ меорад.

Б) Принципи махфӣ (конфиденсиалӣ). Мувофиқи моддаи 12 Эъломияи умуми ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 ва моддаи 17 Паймони байналимилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ принципи махфӣ (конфиденсиалӣ) ҳамчун принципи этикӣ арзёбӣ гардида, дахлнопазирии ҳаёти шахсии инсонро муҳофизат мекунад ва ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон маҳсуб меёбад. Дар матни мазкур махфи (конфиденсиалӣ) ҳамчун мақома, ки бомаълумотҳои шахсӣ пешниҳод шуда ва дараҷаи муҳофизати зарурии онҳоро муайян мекунад, фаҳмида мешавад.

¹²⁶ Ниг.: Руководство по международному праву беженцев// Пособие для парламентариев №2/201. – Женева, 2005. – С. 90.

¹²⁷ Ниг.: Права человека и защита беженцев. Учебное пособие УВКБ ООН. Часть 1. – Женева 1966. – С. 41.

Нисбат ба гурезаҳо принципи мазкур аз сабаби нозукии ин гурӯҳ аҳмияти калон дорад, дарои он ки дар бисёр ҳолатҳо маҳз пайдоиши этникӣ ё нажодӣ, инчунин ақидаҳои динӣ, сиёсӣ, аъзогӣ дар ҳар гуна гурӯҳҳои иҷтимоӣ сабаб шуда метавонад, ки шахс паноҳго ҷустуҷӯ мекунад. Бо ин сабаб, ин маълумотҳо ва махфӣ (конфиденсиалӣ) будани онҳо ба манфиатҳои ҳаётан муҳими натавонанд худ гурезаҳо, балки хешу табор, рафиқон, шиносони онҳо, ки дар давлати тавлидшуда монданд, мерасонанд. Мутобиқи моддаи 3 Созишнома аз соли 1984 бар зидди шиканча ва дигар намуди муносибатҳо ҷазоҳои бераҳмона, золимона ё таҳқири шаъну шараф ҳаргуна маълумот ва ҳама маводҳои парвандаи шахси паноҳҷӯянда махфӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки ин дастур қисми ҷудонашавандаи ҳуқуқ ва озодиҳои гурезаҳо мебошад. Қоидаи мазкур дар Дастурамал оид ба тартиб ва меъёрҳои муайян намудани мақоми гуреза мустаҳкам карда шудааст, ки дар онҳо қайд карда мешавад: «Тафтишкунанда бояд шароити эътимод муҳайё намояд, ки арзкунанда масъалаи худро аниқ ва пурра баён карда тавонанд ва нуқтаи назар ва эҳсоси худро равшан ифода кунанд. Барои ин беҳад муҳим аст, ки аризаии шахс ҳамчун маълумоти махфӣ (конфиденсиалӣ) дида баромада шавад ва ӯ дар бораи ин огоҳонида шавад»¹²⁸.

Дар ҳуқуқи гурезаҳо ин принцип ҳангоми гузаронидани тартиби муайян намудани мавқеи гурезаҳо аҳмияти калон дорад, бахусус ҳангоми гузаронидани сӯҳбат. Аз ин сабаб Департаменти муҳофизати байналмилали РКОГ СММ стандартҳои аниқро барои муайян намудани мавқеи гурезаҳо ҷори карда, ки дар он гуфта мешавад: «Пинҳони (конфиденсиалӣ) расмиёти муайян намудани мақоми гуреза дар РКОГ СММ барои ташкил намудани шароити беҳтарӣ, бовари ба шахсоне, ки ба РКОГ СММ барои гирифтани паноҳгоҳ муроҷиат мекунанд, беҳад муҳим мебошад. Бинобарин арзкунандагонро, ки оиди гирифтани мавқеи гуреза муроҷиат мекунанд дар бораи ҳуқуқҳои онҳо ба пинҳонӣ (конфиденсиалӣ) дар доираи тартибҳои РКОГ СММ, огоҳонидан зарур аст. Мутаасифона принципи мазкур расман дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон акси худро наёфта ва имрӯз ҳуччатҳое, ки муносибатҳои ҳуқуқиро, ҳангоми кор бо гурезаҳо дар соҳаи нигоҳдорӣ, истифодабарӣ ва муҳофизати маълумотҳои махфӣ (конфиденсиалӣ), ба танзим медоранд, вуҷуд надоранд».

В) Принципи маъни рондан. Ҳуқуқ барои истифода бурдан аз муҳофизати байналмилалӣ дар дастурамалҳои асосӣ, пеш аз ҳама дар Конвенсияи СММ аз соли 1951, дар *принципи маъни бозгардони маҷбурӣ* пешбини карда шудааст. Принципи маъни рондан ё худ баргардонидани иҷбории онҳо бо истилоҳи non-refoulement – рад кардан аз баргардонидан

¹²⁸ Ниг.: Руководство по процедурам и критериям определения статуса беженцев. УВКБ ООН. – Женева, 1992. – С. 55.

(рондани) маҷбурии гуреза ба қаламрави давлате, ки ба ӯ таъқиб шудан таҳдид мекунад, ифода мешавад.

Ҳангоми ҷустуҷӯи паноҳгоҳ гурезаҳо зуз-зуд ба чораҳои маҳдудкардашуда дучор мешаванд, ё онҳоро дастгир мекунанд, ё маҷбуран ба минтақаҳои, ки ҳаёт, озодӣ ва бехатарии онҳо дар хавфу хатар мешаванд, бармегардонанд. Бо ин сабаб принципи маъни рондани гурезаҳо дар Конвенсияи соли 1951 қайд шуда буд, ки дар моддаи 33 гуфта мешавад: «Маъни рондани маҷбури ё баргардонидани гурезаҳо ба кишварҳои, ки онҳо аз онҳо омадаанд». Дар навбати худ принципи маъни бозгардони маҷбури нафақат дар созишномаи соли 1951 мустаҳкам шуда буд, инчунин инкишофи минбаъдаи худро дар моддаи 3 Созишномаи СММ бар зидди шиканча ва дигар намуди муносибатҳо ва ҷазоҳои бераҳмона, золимона ё таҳқири шаъну шараф пешбинӣ шудааст, қайд карда мешавад «ягон давлат – иштирокчи набояд ягон шахсро ба давлати дигар, агар сабабҳои асоснок мавҷуд бошанд, ки ба ӯ дар он ҷо истифодаи шиканча таҳдид мекунад, бадарға кунад ё баргардонад». Ҳамин тариқ, мақсади асосии принципи маъни рондан ё худ баргардонидани дар он аст, ки давлатҳо набояд гурезаҳоро ба минтақае, ки ба таҳқиб дучор мешаванд баргардонанд. Ҳангоми ба гуреза паноҳгоҳ пешниҳод кардан, давлати дахлдор ўҳдадорихоро оиди ҷимояи ӯ аз баргардони маҷбури, риоя ва таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои устувори гуреза, инчунин ўҳдадорихоро оиди имконият додан дар сарзамини худ зиндагӣ кардан, то ҳал шудани масъалаи дарозмӯҳлати ӯ қабул мекунад.

Бешубҳа принципи маъни рондан, ки дар моддаи 33 Конвенсияи соли 1951 мустаҳкам карда шудааст, ба гурезаҳо мутобиқи моддаи 1 ҳамин Конвенсия паҳн карда мешавад. Дар навбати худ ин принцип ба шахсоне, ки дар марҳилаи ибтидоӣ ва дар дигар ҳолатҳо паноҳгоҳ меҷӯянд, истифода бурда мешавад, барои он, ки дар ҳолати дигар ҷимояи босамарро пешниҳод кардан номумкин мебошад. Ин бо он фаҳмонида мешавад, ки ҳар як шахси паноҳҷӯянда, эҳтимолона гуреза шуданаш мумкин аст.

Аз ин ҷо бар меояд, ки ин гуна шахсон таҳти таъсири принципи маъни рондан ё худ баргардонидани то баромадани қарор оиди ариза дар бораи додани мақоми гуреза дохил мешаванд.

Аммо меъёри нишондодашуда мутлақ намебошад, барои он ки қисми 2 Созишномаи соли 1951 нисбати онҳое, ки ҳамчун таҳдид ба амнияти давлати ҷойгиршуда, ё нисбати маҳкумшудагон дар содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки таҳдиди ҷаъмиятиро барои давлат метавонанд расонанд, тавзеҳ медиҳад. Ҳамин тариқ, принципи маъни рондан ҳамчун тавсифномаи инфироди шахс мухтасар ифода карда шудааст, вале ҳалли масъала дар бораи он, ки ӯ ба амният таҳдид мекунад ё не дар салоҳияти мақомоти давлатӣ мебошад. Иҷозат барои баргардони маҷбури дар мавридҳои махсус принципи барнагардониро инкор намекунад, балки меъёрҳои амалҳои озодонаи давлатҳоро нишон медиҳад.

Қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ба меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ пурра мувофиқат мекунад, ки дар онҳо принципи барнагардонидан акси худро ёфтааст. Чунончи, моддаи 14 Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» аз соли 10.05.2002 бо тағйиру иловаҳо аз 26.07.2014. пешбинӣ мекунад, ки «шахсони паноҳҷӯянда, ки дар хусуси доништан дархост пешниҳод намуданд, гуреза доништа шудаанд, мақоми гурезаро аз даст додаанд ё аз мақоми гуреза маҳрум шудаанд, хилофи иродаи онҳо ба қаламрави давлате, ки дар он ба ҳаёт ё озодии онҳо бинобар нишонаҳои наҷодӣ, эътиқоди динӣ, шаҳрвандӣ мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаҳои сиёсӣ хатари таҳқиб таҳдид мекунад баргардонида намешаванд». Аз ин бармеояд, ки қонунгузори дохилӣ нисбати ин принцип ба стандартҳои байналмилалӣ бо пуррагӣ мувофиқат мекунад. Аммо, чи тавре ки амалия нишон медиҳад ингуна мувофиқат дар бисёр ҳолатҳо аз камбудӣҳо холӣ нестанд. Ин бо он фаҳмонида мешавад, ки дар амалия аксарияти кишварҳо бо шартномаҳои дутарафа ва чандинтарафа оиди боздод ва кӯмаки ҳуқуқӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои гуногуни байналмилалӣ пешбинӣ шудааст, алоқаманд мебошад. Масалан, дар соли 2012 Тоҷикистон шаҳрванди Қирғизистонро, ки мақоми гуреза дошт, бо дархости мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Чумҳурии Қирғизистон баргардонида дод, ки ин дар асоси Созишномаи ИДМ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил) оиди расонидани кӯмаки ҳуқуқӣ гузаронида шуд¹²⁹.

Адабиёт:

1. Международное право. Под ред. А.И. Микульшина. – М., 2005. – 240 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 1999. – 1680 с.
3. Права человека и защита беженцев. Учебное пособие УВКБ ООН. Часть 1. – Женева 1966. – 235 с.
4. Руководство по международному праву беженцев// Пособие для парламентариев №2/201. – Женева. 2005. – 220 с.
5. Руководство по процедурам и критериям определения статуса беженцев. УВКБ ООН. – Женева, 1992. – 160 с.
6. Центральная Азия: соблюдение принципа невысылки беженцев. Рабочая группа неправительственных организаций по законодательству и защите беженцев. – Бишкек. 2004 г.

¹²⁹ Ниг.: Центральная Азия: соблюдение принципа невысылки беженцев. Рабочая группа неправительственных организаций по законодательству и защите беженцев. – Бишкек. 2004 г.

СУДИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР НИЗОМИ ҲОКИМИЯТИ СУДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Каримзода У.К.,

муовини сардори факултети № 2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи фанҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, подполковники милитсия

Тел.: (+992) 93-922-51-25

E-mail: muminov-u85@mail.ru

Искандари Сулаймон,

муовини прокурори н. Исмоили Сомонӣ, мушовири адлияи дараҷаи 1, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичоратӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Тел.: (+992) 885-08-88-55

E-mail: Sulaymon.iskandari@gmail.com

Фишурда: Дар мақолаи мазкур нақш ва мавқеи Суди конститусионӣ дар низоми ҳокимияти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар Конститутсия зоҳир намудани диққати ҷиддӣ ба нақш ва мавқеи ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон, алалхусус Суди конститусионӣ бе сабаб нест. Аввалан, мақомоти назорати конститусионӣ дар низоми ҳокимияти давлатӣ ва судии ҳамаи давлатҳои мутамаддин мавқеи муҳим дошта, бе мавҷудияти чунин мақом дар бораи принсипи солими боздориву мувозинати байни шохаҳои ҳокимияти давлатӣ сухан гуфтан бармаҳал аст. Баъдан, таъсиси Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишонаи давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд будани Тоҷикистон мебошад, ки мавҷудияти чунин мақом ифодаи амалии ҳадафи давлат ва миллат дар самти бунёди ҷомеаи адолатпарвар мебошад. Суди конститусионӣ бо функцияи пешгирикунандаи худ фаъолияти аз ҳама муҳимми давлат ва мақомоти он, яъне фаъолияти меъёрҷодкунии онҳоро назорат карда, ҳама гуна санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба Конститутсия мухолифатдоштаро бекор мекунад ва бо ҳамин роҳ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои конститусионии инсон ва шахрвандро, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва Конститутсияи мамлакат пешбинӣ шудаанд, таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди конститусионӣ, низоми судӣ, ҳокимияти судӣ, салоҳият.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУД В СИСТЕМЕ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Каримзода У.К.,

заместитель начальника факультета № 2
Академии МВД Республики
Таджикистан, доцент кафедры
государственно-правовых дисциплин,
кандидат юридических наук,
подполковник милиции

Тел.: (+992) 93-922-51-25

E-mail: muminov-u85@mail.ru

Искандари Сулаймон,

заместитель прокурора района Исмоили
Сомони, советник юстиции 1 класса,
доцент кафедры предпринимательского
и коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального
университета, кандидат юридических
наук

Тел.: (+992) 885-08-88-55

E-mail: Sulaymon.iskandari@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается роль и место конституционного суда в системе судебной власти Республики Таджикистан. Отмечается что, уделенное в Конституции республики внимания роли и месту судебной власти в Таджикистане, в частности, конституционному суду, не является случайным. Во-первых, орган конституционного контроля занимает важное место в системе государственной и судебной власти всех цивилизованных государств и без наличия такого органа, вести речь о здоровых механизмах сдерживания и противовесов между ветвями государственной власти неуместно. Во-вторых, создание Конституционного суда Республики Таджикистан является признаком демократичности и правовой сущности таджикского государства, более того, наличие подобного органа является практическим выражением стремления власти и нации к формированию справедливого общества. Своими превентивными функциями конституционный суд контролирует самую важную сферу деятельности государства и его органов, каковой является нормотворчество и аннулирует все нормативные правовые документы, противоречащие Конституции, обеспечивая таким образом, конституционную защиту прав и свобод человека и гражданина, которые предусмотрены в международных правовых документах и Конституции страны.

Ключевые слова: Конституция Республики Таджикистан, Конституционный суд, судебная система, судебная власть, компетенция.

CONSTITUTIONAL COURT IN THE SYSTEM JUDICIAL AUTHORITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Karimzoda U.K.,

deputy Head of Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Candidate of Legal Sciences, Police Lieutenant Colonel

Phone: (+992) 93-922-51-25

E-mail: muminov-u85@mail.ru

Iskandari Sulaimon,

deputy District Prosecutor Ismoil Somoni, Counselor of Justice 1st class, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Entrepreneurial Law of the Faculty of Law of the Tajik National University, Candidate of Legal Sciences,

Phone.: (+992) 885-08-88-55

E-mail: Sulaymon.iskandari@gmail.com

Annotation: This article discusses the role and place of the Constitutional Court in the judicial system of the Republic of Tajikistan. It is noted that the special attention in the Constitution to the role and place of the judiciary in Tajikistan, in particular the Constitutional Court, is not accidental. Firstly, the body of constitutional control occupies an important place in the system of state and judicial power of all civilized states, and without the presence of such a body, it is inappropriate to talk about sound mechanisms of checks and balances between the branches of state power. Secondly, the creation of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan is a sign of democracy and the legal essence of the Tajik state, and the presence of such a body is a practical expression of the desire of the authorities and the nation to form a just society. The Constitutional Court, with its preventive functions, controls the most important area of activity of the state and its bodies, which is rule-making and annuls all normative legal documents that contradict the Constitution and thus ensures the constitutional protection of the rights and freedoms of man and citizen, which are provided for in international legal documents and the Constitution of the country.

Keywords: Constitution of the Republic of Tajikistan, Constitutional Court, judicial system, judiciary, powers.

Дар солҳои истиқлолият дар низоми судӣ низ ислоҳоти ҷиддӣ анҷом дода шуд. Ҳокимияти судӣ ҳамчун шоҳаи мустақил ва ҷудогонаи

ҳокимияти давлатӣ эътироф карда шуд. Фаъолияти мақомоти судӣ бар асоси талаботи замон ва меъёрҳои асноди байналмилалӣ танзим гардида, мустақилияти судяҳо бо меъёрҳои конституционӣ таҳким бахшида шуд. Пас аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон ва қабули Конститутсияи нав ҳокимияти судӣ ҳамчун рӯкни муҳим ва зарурии сохтори ҳокимияти давлатӣ ба марҳалаи нав ворид гардид ва он аз ҷиҳати ташкилӣ ва сифату миқдори ниҳодҳои татбиқкунандаи адолати судӣ ташаккул ёфт.

Роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназар гирифтани аҳамият, нақш ва мавқеи ҳокимияти судӣ дар таҳкими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон пайваста таваҷҷуҳи хос зоҳир менамоянд. Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 21 декабри соли 2021 бори дигар дар иртибот ба масъалаҳои марбут ба мақомоти судӣ таваҷҷуҳ намуда, таъкид фармуданд, ки мақомоти судӣ бояд вазифаҳои хизматнашонро бо масъулияти баланди касбӣ иҷро карда, баррасии саривақтӣ, ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи парвандаҳои судиро ба роҳ монда, қарорҳои қонуниву асоснок қабул намоянд ва ба ин васила ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсонро шахрванд, манфиатҳои давлат ва ташкилоту муассисаҳоро таъмин созанд¹³⁰. Бояд қайд намуд, ки аксарияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоси худро ёфтаанд ва Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ҳимоякунандаи Конститутсия, ҳамзамон ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро аз ҳар гуна санади зиддиконституционӣ дифоъ менамояд.

Маврид ба зикр аст, ки давоми солҳои соҳибхиттиёрии давлатӣ аз ҷониби як зумра олимону донишмандони маъруфи тоҷик, аз қабили А.М. Диноршоев, А. Имомов, К.М. Каримзода, М.А. Маҳмудзода, Х.М. Мирзамонзода, С.Б. Мирзоев, К.Н. Холиқов, Д.Д. Ҳошимзода ва дигарон оид ба паҳлуҳои гуногуни фаъолияти Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон осори арзишманди илмӣ таълиф шудаанд.

Маълум аст, ки ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон тавассути низоми мақомоти судии пешбининамудаи Конститутсия, ки барои ба амал баровардани адолати судӣ ташкил карда шудаанд, ба амал бароварда мешавад.

Адолати судӣ – намуди фаъолияти давлатӣ аст, ки барои баррасӣ ва ҳаллу фасли муноқишаҳои гуногуни иҷтимоии ба вайронкунии воқеӣ ё дарназардоштасуда алоқаманд, равон карда шудааст. Махсусияти адолати судӣ дар он ифода меёбад, ки он аз ҷониби мақомоти махсуси давлатӣ-судӣ аз номи давлат бо роҳи баррасии парвандаҳои конституционӣ,

¹³⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 // [Манбаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/27417/> (санаи мурочиат: 25.03.2022).

шаҳрвандӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ оилавӣ дар муҳофизати судӣ ва шакли муҳофизатии муқаррарнамудаи қонун амалӣ карда мешавад¹³¹.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор меъёрҳо ва принципҳо аз қабилӣ:

– бевосита амалӣ гаштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ ҳифз шудани онҳо;

– мустақил будани ҳокимияти судӣ, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ гардидани он;

– аз тарафи Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ намудани адолати судӣ ва манъ будани ташкили суди фавқулодда;

– мустақил будани судяҳо ва дар фаъолияти худ танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат намудани онҳо;

– манъ будани даҳолат ба фаъолияти судяҳо;

– ба таври дастҷамъӣ ва ё танҳо баррасӣ кардани парвандаҳо аз ҷониби судяҳо;

– сурат гирифтани муҳофизат ба тарзи мувофиқа ва дар асоси баробарии тарафҳо;

– ба тарзи ошкоро гузаронидани муҳофизат дар ҳамаи судҳо, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст;

– ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор гаштани муҳофизат;

– бо тарҷумон таъмин кардани шахсоне, ки забони муҳофизатро наметонанд муқаррар карда шудаанд.

Ин принципҳо новобаста аз мавҷудияташон дар қонунҳои конституционӣ оид ба судҳо ва кодексҳои муҳофизатӣ бевосита амал намуда, дар ташкили ҳокимияти судӣ, фаъолияти мустақили судяҳо нақши калидӣ доранд ва дар Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ба татбиқи амалии онҳо аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст¹³².

Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумлаи дастовардҳои даврони истиқлолият ва самараи Конститутсияи амалкунандаи Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳамчун мақоми мустақили ҳокимияти судӣ оид ба ҳифзи Конститутсия фаъолият мекунад. Имрӯз барои пешбурди фаъолияти он ҳамаи заминаҳои ташкиливу ҳуқуқӣ фароҳам мебошад. Аз ҷумла, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон¹³³, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди

¹³¹ Каримзода К.М. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва рушди мақомоти назорати конституционӣ дар Тоҷикистон // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. (№ 3). С. 6.

¹³² Каримзода К.М. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва рушди мақомоти назорати конституционӣ дар Тоҷикистон // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. (№ 3). С. 4-13.

¹³³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994 дар раёфпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёфпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд). Душанбе: Ганҷ, 2016.

конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹³⁴, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹³⁵ ва дигар санадҳои зериконунӣ, ки ба фаъолияти Суди конститутсионӣ бахшида шудаанд¹³⁶.

Дар Конститутсия ба нақш ва мавқеи ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон, алаҳусус Суди конститутсионӣ диққати ҷиддӣ зоҳир гардидааст. Зеро дар татбиқи меъёрҳои Конститутсия, пеш аз ҳама дар самти таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ки ин арзишҳо меҳвари низоми демократӣ мебошанд, ҳокимияти судӣ, аз ҷумла Суди конститутсионӣ нақши бағоят муҳим дорад».

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 аввалин бор ташкили Суди конститутсиониро дар мамлакатамон пешбинӣ намудааст, ки то ин вақт вазифаи назорати конститутсионӣ аз тарафи Кумитаи назорати конститутсионии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешуд. Кумитаи назорати конститутсионии Тоҷикистон дар натиҷаи тағйиру иловаҳо даровардан ба Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1978 ва дар асоси Қонун «Дар бораи назорати конститутсионӣ дар ҶШС Тоҷикистон» аз 27 августи соли 1990 ташкил ёфтааст¹³⁷. Ташкили ин кумита ҳамчун қадами аввал дар роҳи бунёди Суди конститутсионӣ дар Тоҷикистон ва мақоми махсуси судӣ дар роҳи таъмини риояи қатъӣ ва ҳифзи Конститутсия мебошад.

Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти мустақили ҳокимияти судӣ бо мақсади ҳифз, таъмини волоият ва амали бевоситаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсис гардидааст. Таъсиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба салоҳияти он дода шудани баррасии масъалаҳо, ки ба судҳои умумӣ мансубият надоранд, имконият фароҳам овард, ки ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон ва дигар субъектҳои ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ таъмин шаванд ва мувозинати байни мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ боз ҳам устувор гардад.

Таъмини волоияти меъёрҳои Конститутсия самти асосӣ ва муҳимми фаъолияти Суди конститутсионӣ мебошад. Волоияти Конститутсия маъноӣ

¹³⁴ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014. №1083 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 379; с. 2015, №3, мод. 197, №7-9, мод. 697; Қонуни конститутсионии ҚТ аз 30.05.2017 с., №1409; ҚҚТ аз 23.12.2021с., №1806.

¹³⁵ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 № 1084 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698; с. 2016, №7, 603; Қонуни конститутсионии ҚТ аз 21.02.2018 с., № 1509; аз 29.01.2021с., №1751; аз 20.04.2021с., №1772.

¹³⁶ Низомномаи тартиби додани дараҷаҳои таҳассусӣ ба судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 октябри соли 2008, № 551 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ]. Бонки мутамаказонидаи иттилоотӣ-ҳуқуқии «Adlia»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0. (санаи мурочиат: 25.03.2022); Низомномаи тартиби додани рутбаҳо ба кормандони дастгоҳи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 октябри соли 2008, № 552 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ]. Бонки мутамаказонидаи иттилоотӣ-ҳуқуқии «Adlia»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0. (санаи мурочиат: 25.03.2022).

¹³⁷ Ахбори Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон. 1990. № 17. моддаи 291.

онро дорад: 1) дар низоми санадҳои ҳуқуқӣ Конститутсия ҷои аввалиндарачаро ишғол менамояд; 2) он қувваи олии ҳуқуқӣ дошта, барои қонунгузори кишвар манбаи ҳуқуқӣ мебошад; 3) тамоми санадҳои ҳуқуқӣ мувофиқи Конститутсия ва дар асоси он бояд қабул карда шаванд; 4) қонунҳо ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсия набояд муҳолиф бошанд¹³⁸. Бинобар ин қайд кардан зарур мешуморем, ки ошкор кардани номувофиқати санадҳои ҳуқуқӣ ба Конститутсия вазифаи бевоситаи Суди конститусионӣ мебошад.

Амали бевоситаи Конститутсияро таъмин намудан яке аз самтҳои асосии фаъолияти Суди конститусионӣ ба ҳисоб меравад. Мустақиман амал намудани меъёрҳои Конститутсия маънои онро дорад, ки меъёрҳои Конститутсия нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи афзалият доранд. Ин нишондод имконият медиҳад, ки дар ҳолати мувофиқат накардани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсия ва танҳо бо така ба Конститутсия, бевосита меъёрҳои он татбиқ карда шаванд.

Яке аз самти асосии фаъолияти Суди конститусионӣ ин таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Ба ғайр аз Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои дигар низ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро пешбини намудааст. Дар ҳолати ба Конститутсия мувофиқат накардани ин қонунҳо ё баъзе меъёрҳои онҳо Суди конститусионӣ бо муроҷиати субъектҳои, ки Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститусионии ҚТ» пешбини намудааст, парвандаи суди конститусиониро баррасӣ намуда дар ин бора қарор мебарорад.

Ҳангоми амалӣ намудани салоҳиятҳои дар боло зикргардида Суди конститусионӣ қарор қабул мекунад, хулоса пешниҳод менамояд ва ё таъинот мебароради¹³⁹. Дар иҷрои ин вазифаҳо нақши Суди конститусионӣ муҳим мебошад, зеро танҳо ин мақоми ҳокимияти судӣ қарори қатъиро дар бораи номувофиқати қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ба Конститутсия қабул карда метавонад. Қатъиати санадҳои Суди конститусионӣ маънои онро дорад, ки:

- аз хусуси онҳо шикоят кардан мумкин нест;
- онҳо бекор ва тағйир дода намешаванд;
- аз вақти қабулашон эътибор пайдо мекунанд (агар дар онҳо тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад);
- онҳо бевосита амал намуда, нисбат ба онҳо назорат кардан мумкин нест;
- аз тарафи мақомоти дигари давлатӣ ё шахсони мансабдор тасдиқ карданро талаб намекунад;
- тарафҳоро аз имконияти муроҷиати такрорӣ ба Суди конститусионӣ бо ҳамин талабот ё асос маҳрум менамояд¹⁴⁰.

¹³⁸ Имомов А. Нақши Конститутсия дар бунёди давлатдории миллии тоҷикон. Душанбе: 2011. 227 с.

¹³⁹ Холиқов К.Н. Виды актов Конституционного суда Республики Таджикистан и их классификация // Государства и права. 2006. – № 3. С. 70.

¹⁴⁰ Муминов У.К., Негматов Б.С. Нақши Суди конститусионӣ дар таъмини волоияти Конститутсия // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон (Труды Академии МВД Республики Таджикистан). 2012. № 1 (17). С. 198.

Суди конституционӣ дар низоми ҳокимияти судӣ ягона мақоми ҳокимияти судӣ мебошад, ки салоҳияти он бевосита дар меъёрҳои Конститутсия муқаррар гардидаанд¹⁴¹. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти Суди конституциониро чунин муқаррар мекунад:

1) муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, қарордодҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия;

2) ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо;

3) иҷрои ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Вобаста ба гурӯҳи аввал ва дуҷояи ваколатҳои номбаршуда салоҳияти предмети Суди конституциониро муқаррар намудан мумкин аст, ки он аз масъалаҳои конституциониву ҳуқуқӣ ва баҳсҳо иборат аст; сеюм, меъёри номбаршудаи Конститутсия (қ. 3 м. 89) андозаи салоҳияти Суди конституциониро маҳдуд накарда, баръакс иҷрои ваколатҳои дигарро ба ўҳдаи Суди конституционӣ воғузур намудааст¹⁴². Аз ин сабаб, салоҳиятҳои Суди конституционӣ тибқи муқаррароти Конститутсия аз рӯи мундариҷаашон ваколатҳои кушода (ҷамъбастнашуда) мебошанд. Чунки Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи ваколатҳои суди конституциониро қатъиян муқаррар накарда, ғайр аз ваколатҳои номбаршуда боз ваколатҳои дигарро низ мансуби он доништааст.

Суди конституционӣ ягона мақоми ҳокимияти судие мебошад, ки шумораи ҳайати он дар сатҳи меъёрҳои Конститутсия муайян шудааст. Суди конституционӣ, ки аз 7-нафар судья иборат аст, яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Сабабе, ки Конститутсия узвияти намояндаи ВМКБ ро дар ҳайати Суди конституционӣ муқаррар кардааст дар он зоҳир мегардад, ки дар қаламрави кишвар воҳиди махсуси марзию маъмурӣ мавҷуд аст ва барои ҳимояи бевоситаи манфиати мардуми ин минтақа чунин меъёр дар Конститутсия пешбини карда шудааст.

Ҳамин тариқ, Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ҳаллу ҷасли масъалаҳои ҳуқуқӣ бо роҳи муайян намудани мутобиқати қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсия, таҳкими қонуниятҳои конституционӣ, таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон сахми арзанда дорад. Ва илова бар ин, Суди конституционӣ барои таъмини волоияти меъёрҳои Конститутсия ва амали бевоситаи онҳо дар қаламрави кишвар масъул буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро ҳимоя менамояд ва тавассути мурофияи судӣ адолати конституциониро дар мамлакатамон ба амал мебарорад.

¹⁴¹ Диноршоев А.М., Мирзамонзода Х.М. Конституционный суд в системе органов государственной власти Республики Таджикистан // Правовая жизнь. 2020. № 2 (30). С. 121.

¹⁴² Холиқов К.Н. Виды актов Конституционного суда Республики Таджикистан и их классификация // Государства и права. 2006. № 3. С. 72.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд). – Душанбе: Ганҷ, 2016.

2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014. №1083 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 379; с. 2015, №3, мод. 197, №7-9, мод. 697; Қонуни конституционии ҚТ аз 30.05.2017 с., №1409; ҚҚТ аз 23.12.2021с., №1806.

3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2014 № 1084 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698; с. 2016, №7, 603; Қонуни конституционии ҚТ аз 21.02.2018 с., № 1509; аз 29.01.2021с., №1751; аз 20.04.2021с., №1772.

4. Низомномаи тартиби додани дараҷаҳои тахассусӣ ба судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 октябри соли 2008, № 551 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ] – Бонки мутамаказонидаи иттилоотӣ-ҳуқуқии «Adlia»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0. (санаи мурочиат: 25.03.2022).

5. Низомномаи тартиби додани рутбаҳо ба кормандони дастгоҳи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 октябри соли 2008, № 552 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ] – Бонки мутамаказонидаи иттилоотӣ-ҳуқуқии «Adlia»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Версия 7.0. (санаи мурочиат: 25.03.2022).

6. Ахбори Шӯрои Олии ҚШС Тоҷикистон. 1990. № 17. моддаи 291.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 // [Манбаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/27417/> (санаи мурочиат: 25.03.2022).

8. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 20-умин солгарди таъсисёбии Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Адолати судии конституционӣ – кафолати таъмини волоияти Конституция» аз 17 сентябри соли 2015 // [Манбаи электронӣ] – Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/9915/> (санаи мурочиат: 25.03.2022).

9. Диноршоев А.М., Мирзамонзода Х.М. Конституционный суд в системе органов государственной власти Республики Таджикистан // Правовая жизнь. 2020. № 2 (30). С. 115-124.

10. Имомов А. Нақши Конституция дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе: 2011. – 227 с.

11. Каримзода К.М. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва рушди мақомоти назорати конституционӣ дар Тоҷикистон // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – (№ 3). С. 4-13.

12. Мирзоев С.Б. Конституционный суд Республики Таджикистан как орган судебной власти, осуществляющий конституционное правосудие // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. 2016. № 4. С. 165-168.

13. Муминов У.К., Негматов Б.С. Нақши Суди конституционӣ дар таъмини волоияти Конститутсия // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон (Труды Академии МВД Республики Таджикистан). – 2012. – № 1 (17). – С. 197-200.

14. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 478 с.

15. Холиқов К.Н. Виды актов Конституционного суда Республики Таджикистан и их классификация // Государства и права. – 2006. – № 3. – С. 70-75.

**ҲУҚУКИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУКИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУКИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУКИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС:
12.00.03) –**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ВАЗӢИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ СОҲАИ САӢӢХӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Абдулхайри Ҳасан,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 008889696

E-mail: abdulkhair@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Муқарриз: Мирзозода П.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои рушди иқтисоди кишвар аст, ки солҳои охир босуръат рушд карда истодааст. Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи маҷмаавӣ фарогири пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии миллӣ ба шумор меравад. Мувофиқи таҳлилҳои дақиқ дар солҳои охир доираи он васеъ гардидааст ва ин омил иқтисодиётро гуногунҷанба намуда, ба яке аз бахшҳои зудрушдбандаи иқтисодӣ табдил ёфтааст.

Дар мақолаи мазкур масоили хизматрасонии сайёҳӣ ва дурнамоӣ ташаккули ин соҳа мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ҷиҳати таҷдиди соҳа дар шароитҳои муосири иқтисодӣ ва мутобиқ намудани он яке аз мақсадҳои асосии мақола ба ҳисоб меравад. Муаллиф соҳаи мазкурро яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди кишвар маънидод намуда, танзими ҳуқуқии онро тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Калидвожаҳо: Хизматрасонии сайёҳӣ, сайёҳ, захираҳои сайёҳӣ, инфросохтори сайёҳӣ, сайёҳии дохилӣ, фарҳанги сайёҳӣ, қонунгузори соҳа, сайёҳии экологӣ, фаъолияти сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Абдулхаир Ҳасан,

ассистент кафедры предпринимательского
и коммерческого права

юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 008889696
E-mail: abdulkhair@gmail.com

Научный руководитель: Сангинов Д.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Мирзозода П.З., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Туризм в Таджикистане – одна из отраслей экономического развития страны, которая в последние годы стремительно развивается. Таджикистан обладает богатым историко-культурным наследием и природными ресурсами, имеет реальный потенциал для привлечения в страну большого количества иностранных туристов. Туризм как комплексная отрасль охватывает развитие всех отраслей народного хозяйства. Согласно точному анализу, его масштабы за последние годы расширились, и этот фактор диверсифицировал экономику и сделал ее одной из самых быстрорастущих отраслей экономики.

В данной статье рассматриваются вопросы туристических услуг и перспективы формирования данной отрасли. Одной из основных задач статьи является модернизация отрасли в современных экономических условиях и ее адаптация. Автор рассматривает это направление как одно из приоритетных направлений развития страны и принимает необходимые меры по его правовому регулированию.

Ключевые слова: Туристские услуги, туризм, туристские ресурсы, инфраструктура туризма, внутренний туризм, культура туризма, отраслевое законодательство, экотуризм, туристическая деятельность, развитие туризма.

CURRENT SITUATION AND DEVELOPMENT TRENDS OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdulkhair Hassan,
assistant of the Department of
Entrepreneurship and Business Law,
Faculty of Law, Tajik National University
Phone: (+992) 008889696
E-mail: abdulkhair@gmail.com

Scientific adviser: Sanginov D.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Mirzozoda P.Z., Candidate of Law, Associate Professor

Annotation: Tourism in Tajikistan is one of the sectors of the country's economic development, which has been developing rapidly in recent years. Tajikistan has a rich historical and cultural heritage and natural resources, and

has a real potential to attract a large number of foreign tourists to the country. Tourism as a complex sector covers the development of all sectors of the national economy. According to accurate analysis, its scope has expanded in recent years, and this factor has diversified the economy and made it one of the fastest growing sectors of the economy.

This article discusses the issues of tourism services and prospects for the formation of this sector. One of the main objectives of the article is to modernize the industry in modern economic conditions and its adaptation. The author considers this area as one of the priority areas of the country's development and takes necessary measures for its legal regulation.

Keywords: Tourism services, tourism, tourism resources, tourism infrastructure, domestic tourism, tourism culture, industry legislation, eco-tourism, tourism activities, tourism development.

Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои рушди иқтисоди кишвар аст, ки солҳои охир босуръат рушд карда истодааст. Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад.

Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи маҷмаавӣ фарогири пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии миллӣ ба шумор меравад. Мувофиқи таҳлилҳои дақиқ дар солҳои охир доираи он васеъ гардидааст ва ин омил иқтисодӣро гуногунҷанба намуда, ба яке аз бахшҳои зудрушдбандаи иқтисодӣ табдил ёфтааст.

Мувофиқи баҳодиҳии Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳии назди Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СУС СММ) дар давраи солҳои 2009-2018 ҳаҷми даромад аз ҳисоби сайёҳии байналхалқӣ аз 940 млрд. дол. ИМА ба 1 трлн 478 млрд. дол. ИМА боло рафтааст. Ҳиссаи он 3,6%-и маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳонӣ ва бо дарназардошти соҳаҳои ҳамрадиф 11,7%-и ҳаҷми ММД-и ҷаҳониро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва соҳаҳои ҳамрадиф соли 2009 агар теъдоди машғулон 219,8 млн. нафаро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда соли 2018 ба 437 млн. нафар баробар шудааст. Инчунин, вобаста ба рушди босуботи сайёҳии байналхалқӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни сайёҳӣ нишондиҳандаи сафарҳои сайёҳии байналхалқӣ низ боло рафтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осиёи Миёна беҳтарин ва бештарин имкониятро барои рушди сайёҳӣ соҳиб гардида, мувофиқи рейтингҳои ҷаҳонии мамлакатҳо оид ба хулосаҳои сомонаву шабакаҳои ҷаҳонӣ, махсусан «ВВС» (Британияи Кабир соли 2012) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои бозиди сайёҳон, сомонаи интернетии «Globe Spots» соли 2014 дар сархати даҳгонаи кишварҳои ҷолиб барои туристони саргузаштӣ¹, нашри русии маҷаллаи маъруфи «National Geographic» дар соли 2016 шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро дар байни 10 роҳи зеботарини дунё, маҷаллаи ТОП — 100 дар соли 2015, 3 минтақаи Тоҷикистон ва дар соли 2016 куҳҳои Помири Тоҷикистон ва соли

2016 аз рӯи таҳлилҳои Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Созмони Миллати Муттаҳид дуҷумин кишваре, ки туризмаш дар ҳоли рушд қарор дорад, ворид гардидааст.

Мувофиқи дурнамои СУС СММ дар давраи то соли 2030 теъдоди сафарҳои сайёҳӣ (бе дарназардошти ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, ба мисли пандемия) ба 1,8 млрд. нафар хоҳад расид, суръати афзоиши солона 3,3%-ро ташкил хоҳад дод. Ба андешаи мо, солҳои охир самтҳои нави сайёҳӣ тамоюл ба рушд доранд. Суръати афзоиши сафарҳои сайёҳӣ ба минтақаи Осиё 5%-ро ташкил намуда, ин раванд аз он далолат медиҳад, ки солҳои наздик кишварҳои Осиё (аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба ҳудудҳои қабули оммавии сайёҳон табдил хоҳанд ёфт.

«Сайёҳӣ – сафарҳо (сафар)-и муваққатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз ҷои истиқомати доимӣ бо мақсадҳои табобатӣ, фароғатӣ, таълимӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, касбӣ, тижоратӣ, динӣ ва дигар мақсадҳо бе машғул шудан ба тижорат. фаъолияте, ки бо ба даст овардани даромад аз манбаъҳо дар кишвари (ҷои) истиқомати муваққатӣ алоқаманд аст. Дар асоси таърифи дар боло овардашудаи сайёҳӣ якҷанд хусусиятҳои асосии онро чудо кардан мумкин аст¹⁴³.

Якум, муваққатии ҳаракат. Дар мафҳуми қонунгузории сайёҳӣ муҳлати ҷунин сафар муайян карда нашудааст, аммо ҳангоми муайян кардани мафҳуми «турист» қонунгузор муайян кардааст, ки шахсе, ки аз 24 соат то 12 моҳ сафар мекунад, турист эътироф карда мешавад. Дуюм, тарк кардани ҷои истиқомати доимӣ. Сеюм, мавҷудияти баъзе самтҳои сайёҳӣ, ки рӯйхати кушодаи онҳо дар қонун муқаррар карда шудааст. Мо бояд ба фикр дар бораи зарурати муайян кардани мақсадҳои туристӣ ва муттаҳид намудани рӯйхати мукаммали онҳо розӣ шавем.

Зарурати муайян намудани аниқи ҳудуди сафарҳои туристӣ аз дигар намудҳои саёҳат ба талаботи риояи расмӣҳои туристӣ вобаста аст. Масалан, ҳангоми анҷом додани сафари корӣ ва сафари туристӣ бо мақсади тижоратӣ, равонидҳои гуногун дода мешаванд. Дар ҳолати аввал, равонид метавонад ба муҳлати то 1 сол, дар дуюм - то 1 моҳ дода шавад. Дар қонунгузории ҷорӣ меъёрҳои муайян кардани намуди мушаххаси сафар вуҷуд надоранд. Дар соҳаи сайёҳии таълимӣ низ ҳамин гуна вазъият ба амал меояд. Чаҳорум, манъи машғул шудан ба фаъолиятҳои, ки аз ҷониби як манбаъ дар кишвар (ҷои) истиқомати муваққатӣ пардохта мешавад. Ин хусусият аз моҳияти иқтисодии сайёҳӣ бармеояд. «Сайёҳӣ тибқи тамоми қонунҳои илм ва иқтисодиёти сайёҳӣ бояд ба минтақа ё кишваре, ки дорои захираҳои туристие мебошад, ки сайёҳонро ҷалб мекунад, фоидаи хеле мушаххаси иқтисодӣ оварад»¹⁴⁴. Дар хотир доред, ки вижагиҳои таърифи ҳуқуқи сайёҳӣ истифодаи синонимӣ

¹⁴³ Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф 2012. – С. 14.

¹⁴⁴ Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб., 2006. – С.68.

мебошад. Истилоҳҳои «сафарҳои муваққатӣ» ва «сафар». Таҳлили муқоисавии нуқтаҳои назар оид ба таносуби мафҳумҳои «сайёҳӣ» ва «саёҳат» имкон медиҳад, ки ба чунин хулоса омадан лозим аст, ки саёҳатро бояд ҳаракати одамон дар фазо, сарфи назар аз мақсади чунин ҳаракатҳо муайян кард¹⁴⁵. Ҳамин тариқ, сайёҳӣ яке аз намудҳои саёҳат мебошад.

К.С. Свиридов сайёҳиро ҳамчун як соҳаи фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла истеҳсол ва истеъмоли меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, нақлиёт ва ғайра, аз ҷумла экскурсия, хизматрасонӣ барои фароғати фаъоли одамоне, ки бо сафарҳои берун аз ҷои истиқомати доимӣ алоқаманданд, бо мақсади беҳтар намудани саломатии онҳо муайян кардааст, муҳити дониш, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, варзишӣ, тичоратӣ ва чорабиниҳои дигаре, ки қонунгузори кишвари қабулкунанда манъ накардааст¹⁴⁶. Муаллиф ба баррасии сайёҳӣ ҳамчун падидаи иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар маҷмӯъ бояд ба таври мусбат тавсиф карда шавад, муносибат мекунад. Аммо ба назари мо, таърифи ҳуқуқи сайёҳӣ бояд хусусиятҳои ин падидаро ҳамчун объекти таъсири ҳуқуқӣ инъикос намояд. Аз байни ҳама гуна муносибатҳои иҷтимоие, ки дар соҳаи сайёҳӣ ба вуҷуд меоянд, ҳуқуқшиносон бояд маҳз онҳоро ҷудо кунанд, ки ба танзими ҳуқуқӣ ниёз доранд.

Аммо ба андешаи Д.Ш. Сангинов, таърифи ҳуқуқи сайёҳӣ бояд хусусиятҳои ин падидаро ҳамчун объекти таъсири ҳуқуқӣ инъикос намояд. Аз байни ҳама гуна муносибатҳои иҷтимоие, ки дар соҳаи сайёҳӣ ба вуҷуд меоянд, ҳуқуқшиносон бояд маҳз онҳоро ҷудо кунанд, ки ба танзими ҳуқуқӣ ниёз доранд¹⁴⁷.

А.Э. Толстова сайёҳиро ҳамчун фаъолияти интиқоли шахрвандони Федератсияи Русия, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд дар дохили як кишвар ё ба кишварҳои хориҷӣ ба муддати аз 24 соат то 6 моҳ пай дар пай (ё камтар аз 24 соат, вале бо будубоши шабонарӯзӣ). истироҳат кардан дар мақсадҳои фароғатӣ, таълимӣ, варзишӣ, динӣ ва дигар мақсадҳои ба иҷрои ўҳдадориҳои хизматӣ (меҳнатӣ) алоқаманд набуда, бидуни машғул шудан ба фаъолияти музнок дар кишвари (ҷои) истиқомати муваққатӣ, ки бо пешниҳоди хизматрасонии туристӣ пешбинӣ шудааст, муайян кардааст¹⁴⁸. Таърифи пешниҳодшуда имкон намедиҳад, ки якхела муайян карда шавад, ки кӣ фаъолияти шахсони ҳаракаткунандаро маҳз иҷро мекунад. Шояд ин маънои ташкилотҳои сайёҳӣ дошта бошад, аммо дар ин ҳолат мафҳуми сайёҳӣ беасос танг карда шудааст, зеро сайёҳӣ танҳо бо фаъолияти туроператорҳо ва

¹⁴⁵ Стригунова Д.П. Понятие международного туризма // Туризм: право и экономика. 2006. – №2. – С. 7.

¹⁴⁶ Свиридов К.С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристических услуг: автореф. дис... канд. юрид. наук. – СПб., 2003. – С.12.

¹⁴⁷ Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф 2012. – С. 32.

¹⁴⁸ Толстова А.Е. Гражданско-правовое регулирование туристских услуг в Российской Федерации: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – С.7.

турагентҳо маҳдуд намешавад. Ба ғайр аз ин, хусусиятҳои хоси яке аз аломатҳои ҳаракати сайёҳон, яъне мавҷуд набудани манбаи даромад дар ҷои истиқомати муваққати тавзеҳи иловагиро талаб мекунад. Муаллиф чунин мешуморад, ки сайёҳ бидуни машғул шудан ба фаъолияти мунтазами пулакӣ ҳаракат мекунад. Дар таъриф гуфта мешавад, ки боқимондаи туристон набояд бо иҷрои вазифаҳои хизматӣ (мехнатӣ) алоқаманд бошад. Бояд гуфт, ки на танҳо қонунгузори миллӣ, балки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ сайёҳии касбӣ ва тиҷоратӣ ҳамчун яке аз намудҳои маъмултарини сайёҳӣ ҷудо карда шудааст.

Моҳияти ин ё он ҳодиса дар таърифи он ифода меёбад. Мушкилии чунин падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, ба монанди сайёҳӣ бо мавҷудияти шумораи зиёди таърифҳо тавсиф карда мешавад, ки пайваста такмил ва такмил дода мешаванд.

Масалан, тибқи таърифи соли 1954, ки Созмони Милали Муттаҳид қабул кардааст, сайёҳӣ як истироҳати фаъол аст, ки ба таҳкими саломатӣ, инкишофи ҷисмонии инсон таъсир мерасонад, ки бо ҳаракат берун аз ҷои истиқомати доимӣ алоқаманд аст. Тибқи таърифе, ки Эъломияи Манила оид ба сайёҳии ҷаҳонӣ (Филиппин, октябри 1980) қабул кардааст, ин фаъолиятест, ки дар ҳаёти халқҳо аҳамияти калон дорад, бинобар таъсири бевоситааш ба соҳаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маориф ва иқтисодии ҳаёт, давлатҳо ва муносибатҳои байналхалқии онҳо. Дар маводҳои Конфронси умумиҷаҳонии сайёҳӣ, ки соли 1981 аз ҷониби Созмони ҷаҳонии тандурустӣ дар Мадрид баргузор гардид, сайёҳӣ ҳамчун яке аз намудҳои фаъолиятҳои берунӣ муайян карда шудааст, ки саёҳат бо мақсади омӯхтани баъзе минтақаҳо, кишварҳои нав ва дар як қатор якҷояшуда анҷом дода мешавад. кишварҳои дорои унсурҳои варзишӣ.

Албатта, нишондиҳандаи сафарҳои сайёҳӣ ва қабули сайёҳон аз ду омили асосӣ вобастаанд, яъне: 1) даромаднокии аҳоли, ки дар натиҷаи қобилияти харидории онҳо боло рафта, имконияти дастрасӣ ба хизматрасонии сайёҳиро бештар пайдо менамоянд; 2) инфрасохтори мукамалгардидаи сайёҳӣ дар кишварҳо, ҳамзамон табиати нотақрор ва фарҳанги хосаи аҳолии муқими давлатҳо.

Агар пас аз эълон гардидани соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» шумораи ташрифи сайёҳон 2,5 маротиба афзоиш ёфта бошад, мувофиқи пешгӯиҳо дар сурати идомаи чунин тамоюл, пас дар даҳ соли оянда теъдоди умумии сафарҳои сайёҳӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёда аз 2,5 млн. нафар баробар хоҳад гардид. Албатта, ҷараёни афзоиши сафарҳои сайёҳӣ ба Тоҷикистон пеш аз ҳама ба сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши сайёҳӣ, алалхусус татбиқи амалӣ пайдо намудани стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 вобаста аст.

Алҳол тамоюлҳои рушди шаклҳои нави сайёҳӣ ба чашм мерасад ва вобаста ба он маблағи ба соҳа гузошташуда ба қувваи ҳаракатдиҳандаи

пешрафти иҷтимоӣ-фарҳангӣ тавассути бунёди ҷойҳои нави корӣ ва муассисаҳо таъдил ёфта, боиси тақомули инфрасохтори сайёҳӣ чӣ дар сатҳи макроминтақа ва чи дар сатҳи микроминтақа мегардад. Гузашта аз ин, бо мақсади рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №258 аз 27 майи соли 2017 таъсис дода шуд.

Айни замон бисёр мушкилиҳое, ки дар рушди сайёҳӣ монеа эҷод менамоянд, ҳалли худро наёфтаанд.

Дар соҳаи сайёҳӣ таҳдидҳои асоси ин таҳдидҳои террористӣ, табиӣ-иқлимӣ, оташӣ, санитарӣ-эпидемиологӣ, экологӣ, криминогенӣ, роҳи-нақлиётӣ, латхурӣ, техногенӣ ва ғайра аст¹⁴⁹.

Омилҳои объективие, ки садди роҳи рушди соҳа гардидаанд, пеш аз ҳама идоракунӣ ё ба қавле менеҷменти нодурусти мансуб ба инфрасохтори сайёҳӣ буда, корҳои тарғиботии на он қадар босамар, алалхусус, дар хориҷа ва ғайра аз омилҳои асосии он маҳсуб меёбанд.

Ба андешаи мо, тақмили идоракунӣ соҳаи сайёҳӣ аз омилҳои дар боло овардашуда вобастагии зиёд доранд, зеро омилҳои беруна ва дохила дар рушди соҳаи сайёҳии миллӣ мусоидат менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳолати омезиш ёфтани омилҳои номбаргардида ва ташкили дурусти идоракунӣ соҳаи сайёҳӣ дар кишвар ва минтақаҳои гуногуни он рушд меёбад.

Инчунин, яке аз масъалаҳои муҳими рушди соҳаи сайёҳӣ ин таъминоти молиявии соҳа мебошад, Барои ҳалли он амалигардонии чораҳои зер зарур мебошад:

- таъминоти сатҳи лозимии менеҷменти давлатӣ ва хусусӣ, ҳамзамон танзими сохторҳои идоравии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;
- мусоидат ба рушди дастгирии хусусии сайёҳӣ;
- коркарди низоми самараноки ҳаракати маҳсулоти миллии сайёҳӣ дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилӣ;
- тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба сармоягузорӣ ва андозбандӣ ба соҳаи сайёҳӣ;
- мукамалгардонии минбаъдаи раванди воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон;
- ташаккулдиҳии фазои иттилоотии соҳа ва ғайра¹⁵⁰.

Таҳлили омори бозори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аз соли 2008 то соли 2018 нишон медиҳад, ки дар солҳои охир нишондоди ташрифи сайёҳон боло рафтааст, ки ин ифодагари рушди бозори сайёҳӣ мебошад.

Мувофиқи нишондодҳои оморӣ дар байни солҳои 2014-2015 ташрифоти сайёҳон ба Тоҷикистон коҳиш ёфтааст, ки ин ба бухрони молиявӣ-иқтисодие, ки ҷаҳонро фаро гирифтааст, вобаста мебошад.

¹⁴⁹ Иванов А.М. Аспекты обеспечения безопасности туризма // Туризм: право и экономика. 2005. №6. С.35.

¹⁵¹ Барномаи давлатии рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2014-2019. Душанбе- 2013.С.11.

Инчунин, чараёни сафарҳои сайёҳии аҳолии Тоҷикистон ба дигар кишварҳо низ дар ин давраҳо тағйирёбанда шудааст. Сафарҳои сайёҳии шаҳрвандони Тоҷикистон ба дигар кишварҳо аз маҷмӯи даромади онҳо вобастааст.

Аз ин лиҳоз аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тасдиқ шудани солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар ҷумҳурӣ барои давраи солҳои 2019-2021 низоми чорабиниҳо оид ба мукамалгардонии заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, бунёди шароити мусоид ҷиҳати рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва ҳаракати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозори байналхалқии сайёҳӣ амалӣ шуда истодааст.

Яке аз шартҳои муҳими рушди саноати сайёҳӣ ин инфрасохтори сайёҳии рушдёфта мебошад. Таъриқи инфрасохтори сайёҳӣ иборат аст: меҳмонхонаҳо ва дигар воситаҳои ҷойгирнамоӣ, хизматрасонии нақлӣ, хизматрасонии муассисаҳои гизоӣ, объектҳои ба самти фарҳангӣ, касбӣ, варзишӣ ва дигар мақсадҳо равона гардида, объектҳо ва воситаҳои фароғат ва дилхуши ва дигарҳо.

Ба андешаи Д.Ш. Сангинов дар замони муосир фаъолияти сайёҳӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ мукамал гашта, рушди саноати сайёҳӣ пурра сурат гирифта истодааст. Масалан сохтмони меҳмонхонаҳо, мотелҳо, ҳостелҳо, пансионатҳо, кемпингҳо ва базаҳои сайёҳӣ. Сайёҳӣ дар замони муосир дар ҳодисаҳо, алоқаҳо ва муносибатҳои гуногун ифода меёбад, ки зарурати таснифи онро бо нишонаҳои хос вобаста аз мақсадҳои муайяни воқеӣ пеш меорад. Ба монанди сайёҳии динӣ, корӣ, табобатию барқарорсозӣ, экологӣ, кӯҳиву лижавӣ, экстрималӣ, круизӣ ва ғайра¹⁵¹.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бе дороии инфрасохтори мукамал рушди сайёҳии алтернативӣ ва ҷалби сайёҳони байналхалқӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, зарур аст, то бо мақсади воқеан ҳам ба соҳаи афзалиятнок табдил ёфтани соҳаи сайёҳӣ инфрасохтори соҳаи мазкур мукамал ва ба замони муосир мувофиқ карда шавад. Танҳо дар ин сурат метавон ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ устуворан ворид гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо сатҳи умумии рушди инфрасохтор ба талаботи рушди сайёҳӣ ҷавобгӯ нест, балки дар байни ҷузъҳои гуногуни инфрасохтор нобаробариҳои зиёде ба ҷашм мерасанд. Ин бобат мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки дар навбати аввал ба сатҳи рушди ҳар як қисми инфрасохтор назар андозем.

Таҳлилоти собит намудаанд, ки дар байни меҳмонхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари зиёде утоқҳо дар доираи меҳмонхонаҳои чор ва панҷ ситора ҷойгир шудаанд. Меҳмонхонаҳои хусусӣ ва давлатӣ дар шаҳрҳои калон амал мекунанд (Душанбе, Хуҷанд, Исфара, Турсунзода, Бохтар ва Кӯлоб). Бояд гуфт, ки меҳмонхонаҳое, ки дар Душанбею Хуҷанд амал мекунанд бо сабаби нархномаҳои гарони утоқҳо ҳатто дар фаслҳо ба таври омадани сайёҳон аз 50% зиёд пур намегарданд. Дар шаҳрҳои боқимонда утоқҳои меҳмонхонаҳо ба

¹⁵¹ Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф 2012. – С. 7.

стандартҳои замонавии байналмилалӣ мувофиқат намекунанд ва бо вучуди ин аз нархҳои аксари зиёди кишварҳои Аврупо баландтар мебошанд. Бояд зикр намуд, ки дар байни таркиби даромаднокии қишрҳои гуногуни сайёҳони хориҷӣ ва таркиби меҳмонхонаҳо номувофиқати вучуд дорад. Чи тавре ки муҳақиқон қайд намудаан, ба Тоҷикистон бештар сайёҳоне меоянд, ки чандон даромади баланд надоранд ва онҳо аз иқомат кардан дар меҳмонхонаҳои гарони чор ва панҷситорагӣ даст мекашанд ва дар хонаҳои шаҳрвандон ё дар хаймаҳои худашон дар канораҳои шаҳру деҳот ё қад-қад роҳ шабро рӯз мекунанд. Як норасоии ҷиддӣ оид ба меҳмонхонаҳо он аст, ки дар давоми хатсайрҳои асосии ҷумҳури муассисаҳои зисту зиндагӣ хеле кам ба назар мерасанд. Сухан дар бораи кемпингҳо, гестхаусҳо, шаҳракҳои хаймавӣ, меҳмонхонаҳои беситораю якситораю дуситора меравад. Қад-қад роҳҳои асосии сайёҳӣ ҳатто дар масофаи беш аз 100 километр ҳам чунин муассисаҳоро ҷустуҷӯ кардан амри маҳол аст. Масалан, дар байни шаҳраки Варзоб ва шаҳраки Айнӣ, ки масофааш беш аз 100 километр аст, ягон меҳмонхонае вучуд надорад ва сайёҳони дучархадор ё пиёдагард маҷбур мешаванд, ки дар ҷойҳои нообод ва шароити мусоид надошта бо хайма ё беҳайма шабгузаронӣ кунанд. Аз ин лиҳоз хуб мешуд агар, давлат ба мардуми маҳалҳое, ки дар пеши роҳҳои асосии сайёҳӣ иқомат доранд, оид ба ҳавасмандгардонии сохтмони чунин муассисаҳо дастгирӣ намояд. Ҳамзамон бонки давлатии Амонатбонк барои сохтмони меҳмонхонаҳои хурд, гестхаусу кемпингҳо ва ё шаҳракҳои хаймадор ба шаҳрвандони хоҳишманд қарзҳои имтиёзнок пешниҳод намояд, зеро чунин намуди муассисаҳои меҳмонхонавӣ нисбат ба меҳмонхонаҳои чор ва панҷситорагӣ даромади бештар меоранд, ки ин барои пардохти андозҳо хеле муфид мебошад.

Оид ба рушди нақлиёти мусофиркашон низ вазъи на чандон мусоидро зикр бояд кард. Тамоми васоити нақлиёте, ки дар байни шохроҳҳои Душанбе ва Хоруғ то Қулма (сарҳади Чину Тоҷикистон), инчунин Душанбе-Панҷакент ва сарҳади Ўзбекистон, Душанбе-Лахш ва сарҳади Қирғизистон, Душанбе-Хучанд-Чанак ҳаракат мекунад, ба стандартҳои нақлиёти мусофиркашон чандон мувофиқ нест. Мутаассифона, бисёре аз намудҳои нақлиёт хеле фарсуда шудаанд ва аз ҷиҳати техникӣ корношоям мебошанд ва бароҳати зарурии сайёҳро қонё карда наметавонанд. Ҳодисаҳои ба садама дучоршавии нақлиётҳои сабукрав ва микроавтобусҳо дар байни хатсайрҳои зикргардида хеле зиёданд ва баъзан ба натиҷаҳои фалокатбор ҳам оварда мерасонанд. Ба ақидаи мо зарур аст, ки мошинҳои мусофиркашон объекти экспертиза ва иҷозати махсуси хадамоти сайёҳиро дошта бошанд.

Вазъи хизматрасонии муассисаҳои ғизоӣ ислоҳоти ҷиддиро талаб менамояд. Дар байни чунин муассисаҳо танҳо тарабхонаҳое, ки дар дохили меҳмонхонаҳои чор ва панҷситорагӣ амал мекунанд ба стандартҳои замонавӣ мувофиқанд. Аксари зиёди тарабхонаҳо, ки дар қисмҳои гуногуни шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд ҷойгир шудаанд ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ нестанд, инчунин талаботи сайёҳонро ба намудҳо ва сифати ғизо қаноатманд намегардонад. Сифати ғизоҳои чинӣ, ҳиндӣ, итолиёвӣ, русӣ, гурҷӣ, арманӣ,

уйғурӣ, ки дар шаҳрҳои Тоҷикистон омода мегарданд аз нишондиҳандаҳои пешбинишудаи сифат хеле дур мебошанд.

Гузашта аз ин, бояд зикр намуд, ки дар ҳатсайрҳои муҳимтарини Тоҷикистон ошхона ва тарабхонаҳои амал мекунанд, ки на танҳо сифати ғизоҳояшон паст аст, балки ба сайёҳон чунин ғизоҳои пешниҳод мекунанд, ки ба саломатии онҳо зиён оварданашон мумкин аст. Дар сурати гурусна мондани сайёҳон дар масофаҳои наздик пайдо кардани ошхонаю тарабхонаҳо амри маҳол мебошад. Бояд илова кард, ки хизматрасонии чунин муассисаҳои ғизоӣ сайёҳонро нигарони менамояд, зеро чунин муассисаҳо имкони техники надоранд, ки сайёҳонро бо таоме, ки дар роҳ тановул кардан мумкин аст, таъмин кунанд. Аз чунин вазъият дар ҷумҳуриҳои ҳамсоя бо Тоҷикистон низ хабардоранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо вучуди табиати зебо ва мавзеҳои зиёди истироҳатӣ доштан шаҳрвандони давлатҳои ҳамсоя аз сайёҳатҳо ба ҷумҳури худдорӣ мекунанд ва тобистони гармро дар ҷойҳои истиқоматии худ мегузаронанд. Баъзан ҳолатҳои ҳам мешаванд, ки хизматчиёни ошхонаю тарабхонаҳои сарироҳӣ нисбати сайёҳони хориҷӣ дағали мекунанд ва ба онҳо нархҳои таомро якчанд маротиба баланд мегардонанд. Умуман, сайёҳоне, ки ба Тоҷикистон меоянд, аз баланд будани нархномаҳои меҳмонхонаҳо ва ошхонаю тарабхонаҳо муттасил шикоят мекунанд. Ҳамзамон боиси нигаронист, ки дар давоми ҳатсайрҳои асосии Тоҷикистон ҳоҷатхонаҳо, ки ба стандартҳои сайёҳии байналмилалӣ мувофиқ бошанд, дучор намеоянд. Ҳамин вазъият оид ба муассисаҳои фарҳангӣ, касбӣ, варзишӣ, фароғатӣ ва дилхушӣ низ ба мушоҳида мерасад. Аксари чунин муассисаҳо, ки дар маҳалҳо амал мекунанд, барои хизматрасонӣ ба сайёҳон таъин нагардидаанд ва аҳамияти маҳаллӣ доранд. Ҷамоатҳо ва созмонҳои ноҳиявӣ бар он ақидаанд, ки агар шумораи сайёҳон кам бошад, муассисаҳои номбурдаи барои онҳо таъиншуда, ғайриҷамъовар намебошанд. Ба ақидаи мо, ба омили зиёновари дар давоми ду-се соли аввал эътибор додан зарур нест ва агар зиён ба вучуд ояд, он аз ҳисоби буҷаҳои маҳаллӣ ҷуброн карда мешавад. Дар сурати афзоиши шумораи сайёҳон хусусан муассисаҳои фароғатӣ сархушӣ дорой сатҳи баланди ғайриҷамъоварӣ хоҳанд гардид ва тамоми зиёнҳои солҳои пешина, ҷуброн хоҳанд шуд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар ҷойҳои барои сайёҳон ҷашмрас муассисаҳои номбурда ташкил карда шаванд.

Тоҷикистон ҷиҳати бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудани соҳаи сайёҳӣ аз дигар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ хеле ақиб мондааст. Кадрҳои, ки дар донишгоҳҳо ба ҳайси мутахассис тайёр карда мешаванд, ба талаботи соҳаи сайёҳии байналмилалӣ ҷавобгӯ шуда наметавонанд. Аксари чунин кадрҳои забонҳои хориҷиро наметавонанд ва қобилияти муомилаи замонавӣ, фарҳангӣ нисбати сайёҳони хориҷиро надоранд. Мутаассифона, ҷаҳонбинии аксари онҳо хеле танг аст ва на ба ҳамаи саволҳои сайёҳони хориҷӣ ҷавоб дода метавонанд, ки ин боиси норозигии сайёҳон мегардад. Гарчанде ки қариб ҳамаи донишгоҳҳои олии Тоҷикистон барои соҳаи сайёҳӣ мутахассис омода менамоянд, чунин мутахассисон қобилияти дар байни сайёҳони хориҷӣ кор карданро надоранд ва аз менечменти махсуси соҳаи сайёҳӣ беҳабар мебошанд. Оид ба масъалаи мазкур

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур мебошад, ки чиҳати оmodасозии мутахассисони соҳа дар доираи як мактаби олий маҳдуд нагардад ва дар марҳилаҳои аввал устодон аз донишгоҳҳои давлатҳои хориҷӣ барои омода намудани мутахассисони варзида даъват карда шаванд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм” аз 3 сентябри соли 1999, № 825 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.03.2022).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳии дохилӣ” аз 18 июли соли 2017, № 1450 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.03.2022).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” аз 17 майи соли 2004, № 37 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.03.2022).

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2019.

5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Соли рушди сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ” эълон намудани соли 2018 аз 29 декабри соли 2017, № 977 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 16.03.2022).

6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб., 2006. – С.68.

7. Иванов А.М. Аспекты обеспечения безопасности туризма // Туризм: право и экономика. 2005. №6. – С.32-39.

8. Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф 2012. – С. 14.

9. Свиридов К.С. Правовое регулирование деятельности по оказанию туристических услуг: автореф. дис... канд. юрид. наук. – СПб., 2003. – С.12.

10. Стригунова Д.П. Понятие международного туризма // Туризм: право и экономика. 2006. – №2. – С. 5-9.

11. Толстова А.Е. Гражданско-правовое регулирование туристских услуг в Российской Федерации: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – 26 с.

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ

Рофиева А.Ҳ.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи соҳибкории факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Тел.: (+992) 928002005

E-mail: aziza_rofieva@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Ғафурзода А.Д., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола назария ва амалияи танзими ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ таҳлил шудааст. Ба андешаи муаллиф соҳибкории оилавӣ ин самти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар он ду ё зиёда аъзои оила тавассути робитаҳои оилавӣ нақшҳои роҳбарӣ ё соҳибмулкӣ доранд ва бо мақсади ба даст овардани фоида таҳти масъулият истехсолот, иҷрои кор, хизматрасонӣ ва ё фурӯши молро ба сомон мерасонанд. Алоҳида пешниҳод гардидани истилоҳоти ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ дар сатҳи қонунгузорӣ шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои ташаккули инфрасохтори пешрафтаи соҳибкории оилавӣ, рушди оила ҳамчун муҳити худидоракунии инсон, баланд бардоштани иқтисодии оилавӣ фароҳам меорад ва ба манфиати тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёт истифода мегардад. Аломатҳои фарқкунандаи соҳибкории оилавӣ аз дигар самтҳои соҳибкорӣ чунинанд: оила барои идоракунии масъул мебошанд ва ё ҳадди аққал 25% саҳмияҳои ташкилот ба оила тааллуқ доранд; молик ё менечерҳо соҳибкориро ҳамчун соҳибкории оилавӣ муайян ва дарк мекунанд.

Калидвожаҳо: мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодии ҷаҳонӣ, соҳибкории оилавӣ, масъулияти иҷтимоӣ, табақабандии ҷомеа, моликияти муштарақ, зану шавҳар, рушди қонунгузорӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, шароити иқтисодӣ, худидоракунии соҳибкор, манфиати шахсӣ, манфиати ҷамъиятӣ.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕМЕЙНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Рофиева А.Х.,

канд. кафедра предпринимательского права юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Тел.: (+992) 928002005

E-mail: aziza_rofieva@mail.ru

Научный руководитель: Сангинов Д.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Гафурзода А.Д., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье анализируются теория и практика правового регулирования семейного предпринимательства. По мнению автора, семейное предпринимательство – это сфера бизнеса, в которой два или более члена семьи играют ведущую или собственническую роль посредством родственных связей и осуществляют производство, работу, оказание услуг или продажу товаров с целью получения прибыли. Отдельное представление юридической терминологии семейного предпринимательства на законодательном уровне создает экономические, правовые и организационные условия для формирования развитой инфраструктуры семейного бизнеса, развития семьи как среды человеческого самоуправления, дееспособности семьи и используется на благо общества. и экономичность. Отличительными чертами семейного предпринимательства от других сфер бизнеса являются: семья несет ответственность за управление или не менее 25% акций организации принадлежит семье; владелец или менеджеры определяют и понимают предпринимательство как семейное предпринимательство.

Ключевые слова: социальные проблемы, глобальная экономика, семейное предпринимательства, социальная ответственность, социальная стратификация, совместная собственность, муж и жена, развитие законодательства, предпринимательское право, экономические условия, предпринимательский интерес, личный интерес, общественный интерес.

THEORY AND PRACTICE OF LEGAL REGULATION OF FAMILY BUSINESS

Rofieva A.Kh.,

Ph.D. Department of Entrepreneurial Law,
Faculty of Law, Tajik State University of
Law, Business and Politics

Phone: (+992) 928002005

E-mail: aziza_rofieva@mail.ru

Scientific adviser: Sanginov D.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Gafurzoda A.D., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article analyzes the theory and practice of legal regulation of family business. The article analyzes the theory and practice of legal regulation of family business. According to the author, a family business is a business in which two or more family members play a leading or proprietary role through kinship and carry out production, work, provision of services or sale of

goods for profit. A separate representation of the legal terminology of family entrepreneurship at the legislative level creates economic, legal and organizational conditions for the formation of a developed infrastructure for family business, the development of the family as an environment of human self-government, the capacity of the family and is used for the benefit of society. and economy. Distinctive features of family entrepreneurship from other areas of business are: the family is responsible for the management or at least 25% of the shares of the organization belong to the family; the owner or managers define and understand entrepreneurship as a family business.

Key words: social problems, global economy, family business, social responsibility, social stratification, joint ownership, husband and wife, development of legislation, business law, economic conditions, entrepreneurial interest, personal interest, public interest.

Таҷрибаи рушди кишварҳое, ки дар ислоҳоти иқтисодиёти бозоргонӣ ва таъмини сатҳи баланди даромади аҳоли ба комёбиҳои назаррас ноил гардидаанд, нишон медиҳад, ки ташаббуси хусусӣ на танҳо дар таъмини шуғли аҳоли, балки дар ташкили омилҳои устувори тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ низ нақши рӯзафзун мебозад.

Дар кишварҳои волоияти қонун рушдёрфта ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар натиҷаи бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ тезутунд гардидааст ва имрӯз яке аз роҳҳои ҳалли мушкилот соҳибкории оилавӣ мебошад, ки масъулияти иҷтимоӣ барои коҳиш додани табақабандии ҷомеа ва ташаккули табақаи миёна аз нигоҳи иқтисодӣ тавоно гузошта шудааст¹⁵². Бояд эътироф кард, ки дар Тоҷикистон соҳибкории оилавӣ сарфи назар аз имконоти бузург дар ҳалли мушкилоти гуногуни оилавӣ ва соҳибкорӣ дуруст истифода намешавад ва амалан аз доираи танзими ҳуқуқӣ берун мондааст, ки ба самаранокии татбиқи он таъсир расонида наметавонад.

Дар Тоҷикистон дар ягон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳуми соҳибкории оилавӣ вуҷуд надорад. Аз ҷумла таҳлили қонунгузорию оила, соҳибкорӣ ва граждани далели ин гуфтаҳо мебошанд¹⁵³.

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми 2, моддаи моддаи 34 (Моликияти муштарак зану шавҳар) танҳо дарҷ шудааст, ки “Даромаде, ки зану шавҳар дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкори ва

¹⁵² Баркова Л. А. Совершенствование российской правовой модели семейного пред-принимательства с учетом зарубежного опыта правоприменения // Семейное и жилищное право. 2014. № 5. С. 6—9.

¹⁵³ Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 303; с. 2006, №4, мод. 196; с. 2008, №3, мод. 201; с. 2010, №7, мод. 546; с. 2011, №3, мод. 177, №12, мод. 855; с. 2013, №3, мод. 195; с. 2015, №11, мод. 960; с. 2016, №3, мод.143; Қонуни ҶТ аз 24.02.2017 № 1395; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҶТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684; Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҶТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

зеҳнӣ ба даст овардаанд, нафақа, ёрдампулӣ ва пардохтҳои дигари пулии гирифтаашон, ашёҳои харидаашон, қоғазҳои қиматнок, саҳмия, пай ва ҳама гуна молу мулки манқул ва ғайриманқули дар давоми зановуҷӯи ҷамъкардаашон, сарфи назар аз он, ки ба номи кадоме аз зану шавҳар харида шудааст (ё маблағ гузаронида шудааст), моликияти муштараки онҳо ҳисоб мешавад”¹⁵⁴.

Дар асоси сарсатри дуёми қисми 1, моддаи 1 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои оилавӣ, меҳнатӣ, муносибатҳои марбут ба истифодаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зистро, ки дорои нишонаҳои дар сарсатри аввали ҳамин модда зикргардида мебошанд, агар дар қонунҳои оила, меҳнат, замин ва қонунҳои дигар махсус тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, қонунҳои граждани танзим менамоянд¹⁵⁵. Аммо мутасифона масъалаи соҳибкории оилавӣ на дар қонунгузори оила ва на қонунгузори граждани муфассал дарҷ нашудааст.

Дар Кодекси андози Чумҳурии Тоҷикистон баъзе муқаррарот ба амалинамоии соҳибкории оилавӣ ишора мекунанд. Масалан дар асоси моддаи 230 (Мафҳуми тарафҳои вобаста) Кодекси андози Чумҳурии Тоҷикистон барои мақсадҳои Кодекси мазкур ду тараф дар ҳолатҳои зерин ба ҳам вобаста доништа мешаванд, агар: яке аз тарафҳо соҳиби мустақим ё ғайримустақими на камтар аз 25 фоизи сармоя ё ҳуқуқҳои овоздиҳии тарафи дигар бошад; ҳар шахси сеюм соҳиби мустақим ё ғайримустақими на камтар аз 25 фоизи сармоя ё ҳуқуқи овоздиҳӣ дар ҳар кадоме аз ин ду ва ё зиёда тарафҳои вобаста бошад; зиёда аз нисфи шӯрои директорон ё аъзои шӯрои директорон ё як ё якчанд нафар директорони иҷроия ё аъзои иҷроияи шӯрои директорони як тарафро тарафи дигар таъин намояд; зиёда аз нисфи шӯрои директорон ё аъзои шӯрои директорон ё як ё якчанд нафар директорони иҷроия ё аъзои иҷроияи шӯрои директорони ҳар ду тарафро ҳамон як тарафи сеюм таъин намояд; қарзи аз ҷониби як тараф ба тарафи дигар додашуда ё таъмингардида зиёда аз 50 фоизи арзиши тавозунии тамоми дороиҳои тарафи дигарро ташкил диҳад; тараф мустақиман ё ғайримустақим на камтар аз 25 фоизи даромадро дар натиҷаи иҷрои шартномаи ҳамкорӣ байни ҳар ду тараф гирад; яке аз тарафҳо муассисаи доимии тарафи дигар бошад. Барои мақсадҳои сархатҳои яқум ва дуёми қисми 1 ҳамин модда шахси воқеӣ соҳиби ҳисса дар сармояи танзимшаванда ё ҳуқуқи овоздиҳӣ доништа мешавад, агар ҳисса

¹⁵⁴ Кодекси оилаи Чумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998// Ахбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 303; с. 2006, №4, мод. 196; с. 2008, №3, мод. 201; с. 2010, №7, мод. 546; с. 2011, №3, мод. 177, №12, мод. 855; с. 2013, №3, мод. 195; с. 2015, №11, мод. 960; с. 2016, №3, мод.143; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 № 1395.

¹⁵⁵ Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (Қисми яқум) аз 30 июни соли 1999, № 802// Ахбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

муस्ताқиман ё ғайримуस्ताқим ба яке аз аъзои як оила, аз ҷумла ҳамсар, хешовандони муस्ताқим, бародарон ва хоҳарон, фарзандони бародарон ва хоҳарон, ҳамсарони бародарон ва хоҳарон, бародарон ва хоҳарони ҳамсар, падару модари зан ё шавҳар, бародарон ва хоҳарони падару модари зан ё шавҳар, васиён ва падару модари фарзандхонд тааллуқ дошта бошад¹⁵⁶.

Рушди конунгузорӣ ва амалияи татбиқи он аллакай предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ, аз ҷумла дар доираи танзими он муносибатҳоеро, ки на танҳо вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ, балки бо дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба миён меоянд, васеъ намуд. Ин набояд ҳамчун зиддият баррасӣ шавад, зеро тибқи моддаи 12 Конститутсияи Тоҷикистон давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад¹⁵⁷.

Аммо дар адабиёт оид ба мафҳум ва моҳияти соҳибкории оилавӣ андешаҳои гуногун мавҷуданд, ки онро аз нигоҳи иқтисодӣ¹⁵⁸ ва ҳуқуқӣ¹⁵⁹ таҳлил менамоянд.

Соҳибкории оилавино метавон маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, ки субъекти ҳуқуқи оила ва соҳибкорӣ ташкил медиҳад, маънидод намуд, ки дар ҳамкорӣ ва дар самти ду институти ҳуқуқӣ: оила ва соҳибкории хурд қарор дорад¹⁶⁰. Яъне ба андешаи М.К. Немилентсев соҳибкории оилавӣ муносибатҳои мураккаби байнисоҳавии институти оила ва соҳибкорӣ аст.

¹⁵⁶Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 сол, №1844// <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>.

¹⁵⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 22 майи соли 2016. Душанбе, 2016. - С.7.

¹⁵⁸ Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития// Право и экономика. 2021. № 6 (400). С. 11-14.; Черемных Е.А. Семейное предпринимательство как субъект в секторе малого предпринимательства в Российской Федерации// В сборнике: Социально-экономическое развитие в условиях цифровых трансформаций. Сборник статей Международной научно-практической конференции. Петрозаводск, 2021. С. 83-88; Кувандиков Ш.О. Место и роль семейного предпринимательства в национальной экономике// В сборнике: Глобальные проблемы модернизации национальной экономики. Материалы VIII Международной научно-практической конференции. Ответственный редактор А.А. Бурмистрова. 2019. С. 88-99; Потий К.М. Отечественный опыт определения понятия "Семейное предпринимательство"// Экономическая наука современной России. 2018. № 2 (81). С. 24-34; Жуков И.И. Роль и значение семейного предпринимательства для экономики страны// Сервис plus. 2008. № 2. С. 29-32.

¹⁵⁹ Мамина А.В., Смоленский М.Б. Семейное предпринимательство в России: правовая природа и особенности// В сборнике: Правовой порядок и современный мир. Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов II Национальной научно-теоретической конференции. 2020. С. 426-431; Левушкин А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства в Российской Федерации// Гражданское право. 2019. № 2. С. 6-10; Лепетикова И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты// В сборнике: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России. Межвузовская научно-практическая конференция. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону. 2015. С. 165-171; Баркова Л.А. Теоретико-правовая модель семейного предпринимательства в условиях конвергенции частного и публичного права// В сборнике: Право и бизнес: конвергенция частного и публичного права в регулировании предпринимательской деятельности. Сборник статей участников IV Ежегодной международной научно-практической конференции, посвященной памяти Заслуженного юриста РФ, доктора юридических наук, профессора Коршунова Н.М.. Ответственный редактор Ю.С.Харитоновна. 2015. С. 372-380.

¹⁶⁰ Немилентцев М. К. Ценообразование в семейном бизнесе: автореф. дис. ... канд. экон. наук. СПб., 2012. 24 с.

И.А. Плотникова зикр менамояд, ки дар асоси муносибати умумии иҷтимоӣ ба ин падидаи иҷтимоӣ ҳуқуқӣ арзишҳо ва меъёрҳои рафтори асоснок нигаронидашуда аст, ки ба талаботи ҷамъият ҷавобгӯ мебошанд¹⁶¹.

Л.А. Баркова пешниҳод менамояд, ки соҳибкории оилавӣ ҳамчун як фаъолияти мустақил, ташаббускор, мунтазам, бо таваккал ва масъулияти молу мулкӣ, фаъолият дар ҳама гуна шакли ташкилию ҳуқуқӣ амалишаванда, ки аз ҷониби аъзоёни оила амалӣ карда мешавад, фаҳмида шуда на он қадар зиёд баҳри фоида, балки барои ба даст овардани натиҷаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти моликият ва ба ҳам мувофиқ кунондани манфиатҳои оила дар рафъи проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудааст. Соҳибкории оилавӣ ба инфиродӣ ва коллективӣ, мустақим ва ғайримустақим тақсим мешавад¹⁶².

А.Н. Левушкин зикр менамояд, ки соҳибкории оилавино дар шакли умумӣ метавон ҳамчун падидаи мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар ҷанбаҳои зерин баррасӣ кард: 1) категорияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; 2) усул ва шакли ташкили тиҷорати оилавӣ; 3) институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ; 4) намуди рафтори иқтисодии воҳиди иҷтимоӣ – оила; 5) шакли ҳуқуқии амалигардонии иқтисодии соҳибкории оила, ки дар робитаҳои ҳуқуқии оилавӣ ташкил карда шудааст¹⁶³.

Соҳибкории оилавӣ ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ, объекти танзими ҳуқуқӣ ва таъсири давлат ба предмети соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешавад, вале он ба робитаҳои ҳуқуқи оилавӣ асос меёбад. И.В. Ершова оиларо ҳамчун "як доираи шахсоне, ки бо ҳуқуқи уҳдадорӣҳои тарафайн дар соҳаи муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкӣ вобаста, ки дар асоси ҳешутаборӣ, ақди никоҳ, фарзандхондӣ ва дигар фактҳои ҳуқуқие, ки дар асоси муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ қарор доранд, ба вучуд меоянд" маънидод мекунад¹⁶⁴.

Назария барои муайян кардани моҳияти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ самтҳои васеъ дорад. Ин тафсир ба «моделҳои шарқии идоракунии» дахл дорад (яъне соҳибкорӣ мисли оила аст)¹⁶⁵.

Аз ин мафҳумҳои барасишуда бармеояд, ки соҳибкории оилавӣ мавҷудияти муносибатҳои оилавӣ, соҳибкорӣ, ташкилӣ ва меҳнатиро дар байни субъектҳо пешбинӣ мекунад. Аммо асоси соҳибкории оилавӣ маҳз робитаҳои оилавию ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар асоси онҳо фаъолияти

¹⁶¹ Плотникова И.А. Институциональное развитие семейных предприятий в сфере малого бизнеса (на примере Пензенской области) : дис. ... канд. социол. наук. Пенза, 2015. С. 13.

¹⁶² Баркова Л. А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи : дис. ... канд. юрид. наук. Тверь, 2014. 189 с.

¹⁶³ Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2018. № 3 (43). С. 206-217.

¹⁶⁴ Ершова И. В. Экономическая деятельность: понятие и соотношение со смежными категориями // Lex Russica. 2016. № 9. С. 46-61.

¹⁶⁵ Левушкин А. Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства государств — участников СНГ : монография. М. : Юнити-Дана: Закон и право, 2013. С. 144.

соҳибкорӣ ташкил карда мешавад. Соҳибкории оилавӣ ин ташкили фаъолияти як узви инфиродии оила, беш аз ду аъзои оила ё дар заминаи моликияти хусусии ҳамаи аъзоёни оила баҳисоб меравад. Молик дорои захираҳои моддӣ ва таҷҳизоти асосии барои фаъолияти истехсоли зарурӣ мебошад, соҳибмулк ба фаъолияти субъекти хоҷагидор шахсан назорат мекунад. Новобаста аз миқёси ташкили соҳибкории оилавӣ, омили асосии муваффақияти он така ба арзишҳои оилавӣ ва оила мебошад, зеро ба соҳибкорӣ танҳо одамони наздик ҷалб карда мешаванд, ки набояд якдигарро ноумед кунанд ва ё фиреб диҳанд. Барои ҳамчун соҳибкории оилавӣ эътироф шудан худи ширкат ва сармояи саҳомии он бояд дар дасти оилаҳо бимонад ва ба мерос гузарад. Дар модели ҳуқуқи соҳибкории Тоҷикистон категорияи «соҳибкории оилавӣ» вучуд надорад ва дар сатҳи қонунгузорӣ чунин шакли ташкилию ҳуқуқи пешбурди соҳибкорӣ ба мисли ташкилоти оилавӣ муқаррар карда нашудааст.

Соҳибкории оилавӣ институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ ва намуди рафтори иқтисодии воҳиди ҷамъият – оила мебошад. Дар айни ҳол қонунгузор соҳибкории оилавино бояд ҳамчун самти фаъолияти соҳибкорӣ ва падидаи муассири ҳуқуқи соҳибкорӣ ва оилавӣ бо дарҷи он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор эътироф намояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ таносуби манфиатҳои оилавӣ ва давлатӣ риоя карда шуда, кафолати давлатии рушди соҳибкории оилавӣ таъмин гардад. Соҳибкории оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрумгаштаву танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монда вазифаҳои муҳимтари ҳуқуқиву иқтисодиро дар модели миллии пешбурди соҳибкорӣ дар ягон давлат иҷро карда наметавонад.

Аз рӯи табиати ҳуқуқии худ соҳибкории оилавӣ аксар вақт ҳамчун соҳибкории хурд ва миёна баҳо дода мешавад, ки дар сатҳи қонунгузори танзим карда мешавад. Дар қонунгузори Тоҷикистон низоми махсуси ҳуқуқии фаъолияти соҳибкории хурду миёна ташаккул ёфтааст.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” соҳибкорӣ – фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истехсол, фурӯши мол (иҷрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст. Ба субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мансубанд: шахсони воқеӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд), ки ба соҳибкорӣ машғуланд; шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳои тиҷоратии резидент ва ғайррезидент, филиал ва намоёндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ), ки ба соҳибкорӣ машғуланд. Субъектҳои соҳибкорӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: хурд; миёна; калон. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони

ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1000000 (як миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолиятҳои зерин машғуланд, мансуб нестанд: истеҳсоли молҳои зераксизӣ; таҳвили алюминийи аввалия; фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ; фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ; фаъолияти касбӣ дар бозори коғазҳои қиматнок. Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 1000000 (як миллион) сомонӣ то 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории калон шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ зиёд аст¹⁶⁶.

Дар асоси моддаи 15 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилонае, ки таҳти таваккали шахсон амалӣ гардида, барои ба даст овардани даромад (фоида) аз ҳисоби истифодаи молу мулк, фуруши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона гардидааст. Фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи андозаи даромади умумӣ ба намудҳои зерин ҷудо карда мешавад:

1) фаъолияти соҳибкории хурд – фаъолияти соҳибкори инфиродӣ ва шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии онҳо дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ кам мебошад;

2) фаъолияти соҳибкории миёна – фаъолияти шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии он дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ то 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ мебошад;

3) фаъолияти соҳибкории калон – фаъолияти шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии он дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта зиёда аз 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ мебошад¹⁶⁷.

Чунин ба назар мерасад, ки амали чунин реҷаро ба субъектҳои соҳибкории оилавӣ паҳн кардан мумкин аст. Тавре ки дар илм дуруст қайд шудааст: «мӯҳтавои низоми ҳуқуқии зикргардида маҷмӯи хусусиятҳои танзими меърии ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳои хурду миёна мебошад, ки қонун дар шакли маҷмӯи воситаҳои таъсиррасонӣ ба ин субъектҳо муқаррар кардааст ва барои расидан ба мақсадҳои, ки давлат муайян кардааст, равона гардидааст»¹⁶⁸.

Муносибате, ки дар доктринаи ҳуқуқи соҳибкорӣ ифода ёфтааст, қобили дастгирӣ аст, ки: “агар фарқияти ба қадри кофӣ возеҳ байни соҳибкории оилавӣ ва соҳибкории хурд мавҷуд набошад, он гоҳ зарурати

¹⁶⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

¹⁶⁷ Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 сол, №1844// <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>.

¹⁶⁸ Мохов А. А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. 2017. № 2. С. 27

таъсиси категорияҳо, сохторҳои нави ҳуқуқӣ, ташаккули низоми махсуси ҳуқуқии иқтисоди (соҳибкорӣ) вучуд надорад. Пас фаъолияти субъекти соҳибкории оилавӣ аз субъекти соҳибкории хурд фарқ мекунад¹⁶⁹. Дар баробари ин, дуруст будани чунин изҳоротро эътироф кардан лозим аст, ки «соҳибкории оилавӣ дар муқоиса бо соҳибкории хурд дорои хусусиятҳои муайян аст: як шакли муттаҳид кардани на танҳо сармоя, балки меҳнат, ғайр аз ин, меҳнати оилавӣ мебошад; он метавонад дорои хусусияти муайяне бошад, ки на фақат иқтисодӣ, балки оилавӣ ва дар айнаи замон вазифаҳои иҷтимоиро ҳал намояд¹⁷⁰.

Дар адабиёт меъёрҳои асосии тасниф намудани фаъолияти соҳибкорӣ ба соҳибкории оилавӣ муайян карда шудаанд: назорати оила аз ҷониби соҳибкорӣ (воқеӣ, тавассути ҳиссаи иштирок, фоизи саҳмияҳо); соҳаи фаъолият (чун қоида, парвариши маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, либос, пойафзол, савдо, тиҷорати тарабхона, сохтмон ва азнавсозӣ); муносибатҳои дохилихоҷагӣ ва меҳнати дарозмуддату устувор (на танҳо дар асоси шартномаи меҳнатӣ, балки ба муносибатҳои оилавӣ, хешу таборӣ, узвияти гурӯҳ) низ асос ёфтаанд¹⁷¹.

Чунин аломатҳои асосии ташкилии соҳибкории оилавӣ имкон медиҳад, ки онро чун самти фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил намуда, аз категорияҳои ҳуқуқии алоқаманд фарқ намоем: 1) муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, ки байни аъзоёни оила – аъзои ташкилоти оилавӣ инкишоф меёбанд; 2) иштироки шахсии меҳнатӣ дар фаъолияти ташкилоти оилавӣ. Агар иштироки шахсии меҳнатӣ барои хоҷагии деҳқонӣ зарур бошад, пас робитаҳои оилавӣ бояд ҳамчун хусусияти фардиқунонии соҳибкории оилавӣ амал кунанд, ки онро аз соҳибкории хурд фарқ мекунад.

Ҳамин тариқ, назарияи муталиқ намудан соҳибкории оилавӣ ба соҳибкории хурд ва ё миёна ба андешаи мо баҳснок аст. Чунки соҳибкории оилавӣ метавонад ҳамчунин дар намуди соҳибкории калон низ фаъолияти соҳибкориро ба амал барорад.

Ин андеша дар адабиёти илмӣ низ зикр шудааст. Масалан ба андешаи А.Н. Левушкин соҳибкории оилавӣ аз рӯи сохтор ва тақсими сармоя, инчунин идоракунии ва андозаи ширкатҳо шартан ба ду гурӯҳ тақсим мешавад. Гурӯҳи якум аз ширкатҳои иборат аст, ки дар онҳо танҳо аъзои оила ва хешовандони наздики онҳо кор мекунанд. Чун қоида, инҳо ширкатҳои хеле хурд мебошанд, кам аз 10 нафар. Гурӯҳи дуюм аз ширкатҳои иборат аст, ки аз насл ба насл мерос мондаанд. Ворисони

¹⁶⁹ Ершова И. В. Специальный правовой режим деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства. С. 22—26.

¹⁷⁰ Мохов А. А. Социальные эффекты экономической деятельности и их значение для правотворчества // Юрист. 2016. № 18. С. 37—41.

¹⁷¹ Валенджян С.О., Волков Д. А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Российский внешнеэкономический вестник. 2011. № 9. С. 17—29; Мохов А. А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. 2017. № 2. С. 25—28; Муханова А. Е., Умирзакова М. Н., Смагулова Ж. Б., Берикболова У. Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства // Фундаментальные исследования. 2015. № 11. С. 1210-1214.

тамоми оила соҳиби онҳо мебошанд. Ба ин гурӯҳ, ки асосан сармоядори оилавии хориҷиро ташкил медиҳад, чун қоида, корпоративҳои хеле калон ё калони байналхалқии дорой корхонаҳои фаръиро дарбар мегирад. Дар ин ҳолат, "оила" бузургтарин бастаи саҳмияҳоро дар ихтиёр дорад, ки танҳо назорат аз болои ширкатро фароҳам меорад¹⁷².

Л.А. Баркова ба мақсад мувофиқ будани фарқ кардани корпоративҳои калони оилавӣ ва корхонаҳои хурд дар соҳибкори оилавӣ, ки дастгирии давлатро тақозо мекунад, ба таври асоснок қайд мекунад¹⁷³.

Дар қонунгузори Ӯзбекистон бевосита ба корхонаҳои оилавӣ ва дастгирии давлатии онҳо ишора гардидааст. Аз ҷумла дар асоси моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон аз 26.04.2012 сол, № ЗРУ-327 "Дар бораи соҳибкори оилавӣ" корхонаи оилавӣ – субъекти соҳибкори хурде мебошад, ки иштирокчиёни он дар асоси моликияти умумие, ки дар моликияти ҳиссаиё мебошад, муштаракан иштирокчиёни корхонаи оилавӣ, инчунин моликияти ҳар як иштирокчи корхонаи оилавӣ қарор доранд, дар асоси ихтиёри барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) таъсис дода шудааст. Фаъолияти корхонаи оилавӣ ба меҳнати шахсии аъзоёни он асос меёбад. Корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибкори мебошад. Дар асоси моддаи 23 Қонуни мазкур давлат риояи ҳуқуқҳо ва ҳимояи манфиатҳои қонунии корхонаи оилавиро кафолат медиҳад. Мақомоти давлатӣ вазифадоранд, ки ба рушди таққими корхонаи оилавӣ мусоидат намоянд. Мақомоти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба корхонаи оилавиро таъмин менамоянд: ба иҷора додани биноҳои ғайриистиқоматии истифоданашуда барои ташкили истеҳсоли мол (кор, хизматрасонӣ); азхуд кардани замин барои сохтмони майдонҳои истеҳсоли; ба шабакаҳои инженерии алоқа пайваст кардани объектҳои истеҳсолии корхонаи оилавӣ; додани ҷойҳои махсус барои фурӯши маҳсулоти корхонаи оилавӣ¹⁷⁴.

Дар асоси таҳлили Қонуни Ҷумҳурии Ӯзбекистон "Дар бораи соҳибкори оилавӣ" маълум гардид, ки корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибкори ва дар намуди соҳибкори хурд таъсис дода шуда, фаъолият менамояд. Аммо ибораи "корхонаи оилавӣ" мутобиқи қонунгузори бо назардошти шакли моликият аз ҷониби давлат таъсис дода мешавад ва таъиноти махсус дорад. Масалан дар асоси моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2004, № 10 "Дар бораи корхонаҳои давлатӣ" корхонаи давлатӣ метавонад баробари корхонаҳои

¹⁷² Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2018. № 3 (43). С. 206-217.

¹⁷³ Баркова Л. А. Эволюция семейного предпринимательства как объекта правового регулирования // Вестник Тверского государственного университета. Серия : Право. 2013. Вып. 35. С. 170—179.

¹⁷⁴ Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 года №ЗРУ-327 "О семейном предпринимательстве" // Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года; в редакции Законов Республики Узбекистан от 30.04.2013 г. №ЗРУ-352, 20.08.2015 г. №ЗРУ-391, 29.12.2016 г. №ЗРУ-418, 20.03.2019 г. №ЗРУ-531, 07.01.2020 г. №ЗРУ-601, 21.07.2020 г. №ЗРУ-629, 09.11.2020 г. №ЗРУ-646.

дигари таъсис ёфта дар соҳаҳои зерини муқаррар намудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намояд: нигоҳдорӣ ва инкишофи шабакаи роҳҳои давлатии автомобилгард ва дигар объектҳои инфрасохтор, ки барои онҳо тибқи қонунгузорӣ тартиби махсуси маблағгузорӣ муқаррар шудааст; иҷрои корҳои наҷотбахшӣ дар кӯҳсор ва дигар корҳои махсус дар вазъияти фавқуллода ва садамавӣ, ҳифз аз сӯхтор, обхезиҳо ва дигар фалокатҳои табиӣ; анҷом додани фаъолияти истеҳсоли дар муассисаҳои системаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ; истеҳсоли корҳои топографию геодезӣ ва картографӣ; анҷом додани фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ дар соҳаи тандурустӣ, ҳифзи табиат, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ, илм, фарҳанг ва варзиш; анҷом додани дигар фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ, ки дар нақшаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ пешбинӣ шудаанд¹⁷⁵. Инчунин дар асоси қисми 2, моддаи 48 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби иштирок дар ташкили молу мулки шахси ҳуқуқӣ муассисони (иштирокчиёни) он метавонанд нисбати ин шахси ҳуқуқӣ уҳдадорӣ ё ҳуқуқи молу мулки ба молу мулки он дошта бошанд. Ба шахси ҳуқуқие, ки иштирокчиёнашон нисбати онҳо ҳуқуқи уҳдадорӣ доранд, инҳо дохил мешаванд: ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои тиҷоратӣ ва кооператсияи матлубот. Ба шахси ҳуқуқие, ки муассисони онҳо ба молу мулкашон ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари молу мулкӣ доранд, корхонаҳои воҳид, аз ҷумла корхонаҳои фаръӣ, инчунин муассисаҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби молик маблағгузорӣ мешаванд¹⁷⁶.

Дар муомилоти илмӣ ва қонунгузорӣ ворид намудани мафҳуми “корхонаи оилавӣ” ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ ба андешаи мо ба мақсад мувофиқ намебошад ва нисбати шахсони ҳуқуқии ба соҳибкории оилавӣ машғулбуда истифодаи ибораи “ташкilotи оилавӣ” дуруст мебошад.

Рушди минбаъдаи соҳибкории оилавиرو бо мақсади татбиқи самараноки тартиби қонунии гирифтани мақоми субъекти махсуси фаъолияти соҳибкорӣ – ташкilotи оилавӣ пешбинӣ намудан амри воқеист. Чунин ташкilotҳо барои пешбурди соҳибкорӣ бартариҳои баръало дорад: ин ташкilot одамони наздик - аъзоёни оиларо, ки дар асоси боварӣ ташкilot карда шудаанд, мепайвандад; дар қабули қарор озодӣ ва мустақилияти калон мавҷуд аст; мутобиқшавӣ дар бозор самаранок ба роҳ монда шудааст; соҳибкории оилавӣ барои кори самаранок ҳавасмандии

¹⁷⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2004, № 10 "Дар бораи корхонаҳои давлатӣ"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №2, мод.42; с.2008, №10, мод.807; с.2010, №12, қ.1, мод. 818; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 426, аз 29.12.2010 № 659, аз 2.01.2020 № 1679.

¹⁷⁶ Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

баланд дорад; муттаҳидии баланди коллективи меҳнатӣ дар асоси робитаҳои хешу таборӣ ва оилавӣ ҷой дорад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории оилавӣ ин самти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки дар он ду ё зиёда аъзои оила тавассути робитаҳои оилавӣ нақшҳои роҳбарӣ ё соҳибмулкӣ доранд ва бо мақсади ба даст овардани фоида таҳти масъулият истехсолот, иҷрои қор, хизматрасонӣ ва ё фурӯши молро ба сомон мерасонанд. Алоҳида пешниҳод гардидани истилоҳоти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар сатҳи қонунгузорӣ шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои ташаккули инфрасохтори пешрафтаи соҳибкории оилавӣ, рушди оила ҳамчун муҳити худидоракунии инсон, баланд бардоштани иқтисодии оилавӣ фароҳам меорад ва ба манфиати тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёт истифода мегардад. Аломатҳои фарқкунандаи соҳибкории оилавӣ аз дигар самтҳои соҳибкорӣ чунинанд: оила барои идоракунии масъул мебошанд ва ё ҳадди аққал 25% саҳмияҳои ташкилот ба оила тааллуқ доранд; молик ё менечерҳо соҳибкориро ҳамчун соҳибкории оилавӣ муайян ва дарк мекунанд.

Адабиёт:

1. Баркова Л. А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи : дис. ... канд. юрид. наук. Тверь, 2014. 189 с.

2. Баркова Л. А. Совершенствование российской правовой модели семейного пред-принимательства с учетом зарубежного опыта правоприменения // Семейное и жилищное право. 2014. № 5. С. 6-9.

3. Баркова Л. А. Эволюция семейного предпринимательства как объекта правового регулирования // Вестник Тверского государственного университета. Серия : Право. 2013. Вып. 35. - С. 170-179.

4. Баркова Л.А. Теоретико-правовая модель семейного предпринимательства в условиях конвергенции частного и публичного права// В сборнике: Право и бизнес: конвергенция частного и публичного права в регулировании предпринимательской деятельности. Сборник статей участников IV Ежегодной международной научно-практической конференции, посвященной памяти Заслуженного юриста РФ, доктора юридических наук, профессора Коршунова Н.М.. Ответственный редактор Ю.С.Харитоновна. 2015. -С. 372-380.

5. Бекмуратов Р.Д. Особенности организации кондитерского бизнеса на зарубежных рынках// Экономика и предпринимательство. 2012. № 4 (27). - С. 313-315.

6. Валенджян С.О., Волков Д. А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Российский внешнеэкономический вестник. 2011. № 9. С. 17—29.

7. Воротилкина А.М. К вопросу о классификации предприятий семейного бизнеса// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2018. № 1 (60).- С. 160-162.

8. Дуброва Л.И., Аверина А.Ю., Круглова В.В. Проблемы преемственности семейного бизнеса в мире// Вектор экономики. 2020. № 12 (54). - С. 123-132.

9. Ерёмушкина С.В. Особенности управления персоналом в семейном бизнесе// В сборнике: Актуальные проблемы бизнес-образования. Сборник статей по материалам XVIII Международной научно-практической конференции. Редакция: П.И. Бригадин [и др.]. 2019. - С. 74-79.

10. Ершова И. В. Понятийно-правовая пертурбация как способ достижения государ-ственной цели (на примере понятия субъекта малого и среднего предпринимательства) // Гражданское право. 2016. № 4. - С. 33—36.

11. Ершова И. В. Специальный правовой режим деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства // Журнал предпринимательского и корпоративного права. - 2016. - № 2. - С. 22-26.

12. Ершова И. В. Экономическая деятельность: понятие и соотношение со смежными категориями // Lex Russica. 2016. № 9. -С. 46-61.

13. Ершова И. В., Трофимова Е. В. Самозанятость: реперные точки формирования правового режима // Предпринимательское право. 2017. № 3. - С. 3-12.

14. Жуков И.И. Роль и значение семейного предпринимательства для экономики страны// Сервис plus. 2008. № 2. С. 29-32.

15. Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 года №ЗРУ-327 "О семейном предпринимательстве"// Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года; в редакции Законов Республики Узбекистан от 30.04.2013 г. №ЗРУ-352, 20.08.2015 г. №ЗРУ-391, 29.12.2016 г. №ЗРУ-418, 20.03.2019 г. №ЗРУ-531, 07.01.2020 г. №ЗРУ-601, 21.07.2020 г. №ЗРУ-629, 09.11.2020 г. №ЗРУ-646.

16. Календжян С.О., Волков Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики// Российский внешнеэкономический вестник. 2011. № 9. - С. 17-29.

17. Ковалев Н.О. Проблемы и их решения при формировании семейного бизнеса// Jurnalul Umanitar Modern. 2021. Т. 4. № 2 (8). - С. 13-15.

18. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 сол, №1844// <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>.

19. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 сол, №1844// <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>.

20. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

21. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999,

№6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

22. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 303; с. 2006, №4, мод. 196; с. 2008, №3, мод. 201; с. 2010, №7, мод. 546; с. 2011, №3, мод. 177, №12, мод. 855; с. 2013, №3, мод. 195; с. 2015, №11, мод. 960; с. 2016, №3, мод.143; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 № 1395; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684; Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

23. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 303; с. 2006, №4, мод. 196; с. 2008, №3, мод. 201; с. 2010, №7, мод. 546; с. 2011, №3, мод. 177, №12, мод. 855; с. 2013, №3, мод. 195; с. 2015, №11, мод. 960; с. 2016, №3, мод.143; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 № 1395.

24. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 22 майи соли 2016. Душанбе, 2016. – 134 с.

25. Кувандиков Ш.О. Место и роль семейного предпринимательства в национальной экономике// В сборнике: Глобальные проблемы модернизации национальной экономики. Материалы VIII Международной научно-практической конференции. Ответственный редактор А.А. Бурмистрова. 2019. С. 88-99.

26. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 марти соли 2016, № 1289// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

27. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 19 майи соли 2009, № 526 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2009, №5, мод.333.

28. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

29. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2004, № 10 "Дар бораи корхонаҳои давлатӣ"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №2, мод.42; с.2008, №10, мод.807; с.2010, №12, қ.1, мод. 818; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 426, аз 29.12.2010 № 659, аз 2.01.2020 № 1679.

30. Левушкин А. Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства государств — участников СНГ : монография. М. : Юнити-Дана: Закон и право, 2013. – 462 с.

31. Левушкин А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства в Российской Федерации// Гражданское право. 2019. № 2. С. 6-10.

32. Левушкин А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства в Российской Федерации// Гражданское право. 2019. № 2. - С. 6-10.

33. Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития// Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2018. № 3 (43). -С. 206-217.

34. Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития// Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2018. № 3 (43). - С. 206-217.

35. Лепетикова И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты// В сборнике: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России. Межвузовская научно-практическая конференция. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону. 2015. С. 165-171.

36. Ли Ч.С. Крупный семейный бизнес республики Корея: особенности корпоративного управления и роль в развитии национальной экономики// Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. 2015. № 4. - С. 27-37.

37. Люди в семейном бизнесе. Бурда Владислав - эксперт журнала «Менеджер по персоналу» URL: [http:// delovoymir.biz/2012/06/25/lyudi-v-semeynom-biznese.html](http://delovoymir.biz/2012/06/25/lyudi-v-semeynom-biznese.html) (Дата обращения 5.09.2020).

38. Мамина А.В., Смоленский М.Б. Семейное предпринимательство в России: правовая природа и особенности// В сборнике: Правовой порядок и современный мир. Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов II Национальной научно-теоретической конференции. 2020. С. 426-431.

39. Маршев В.И., Маршев И.В. О проблемах управления семейными компаниями// Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. 2009. № 18. - С. 27-48.

40. Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции// В сборнике: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сборник научных трудов. Под общей ред. Е.В. Королюк. 2020. - С. 396-400.

41. Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции// В сборнике: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сборник научных трудов. Под общей ред. Е.В. Королюк. 2020. - С. 396-400.

42. Мохов А. А. Правовая поддержка и правовая защита субъектов малого предпринимательства // Власть закона. 2017. № 2. - С. 53-59.

43. Мохов А. А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. 2017. № 2. С. 26-34.

44. Мохов А. А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. 2017. № 2. С. 25- 28.

45. Мохов А. А. Социальные эффекты экономической деятельности и их значение для правотворчества // Юрист. 2016. № 18. С. 37-41.

46. Муханова А. Е., Умирзакова М. Н., Смагулова Ж. Б., Берикболова У. Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства // Фундаментальные исследования. 2015. № 11. - С. 1210-1214.

47. Немиленцев М. К. Ценообразование в семейном бизнесе: автореф. дис. ... канд. экон. наук. СПб., 2012. -24 с.

48. Норин К.М. История автомобильной марки PEUGEOT// В сборнике: Тепловые двигатели, автомобили и тракторы. Материалы Международной студенческой научной конференции имени профессора А.М. Гуревича. 2021. - С. 295-306.

49. Петров Ю., Спиридонова Е. Ротшильды -династия предпринимателей// Управление персоналом. 2009. № 2. С. 72-75.

50. Плотникова И.А. Институциональное развитие семейных предприятий в сфере малого бизнеса (на примере Пензенской области): дис. ... канд. социол. наук. Пенза, 2015. 274 с.

51. Потий К.М. Отечественный опыт определения понятия "Семейное предпринимательство"// Экономическая наука современной России. 2018. № 2 (81). С. 24-34.

52. Семейный бизнес или что такое хорошо и что такое плохо [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.damu.kz/2645> (дата обращения: 05.09.2021).

53. Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития// Право и экономика. 2021. № 6 (400). С. 11-14.

54. Сушкова О.В. Влияние семьи на эффективность ведения и управления бизнесом: дискуссионные вопросы// В книге: Семейный бизнес & самозанятые: взгляд через призму малого предпринимательства. отв. ред.

И. В. Ершова, А. Н. Левушкин; Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА). Москва, 2021. - С. 76-84.

55. Сушкова О.В. Влияние семьи на эффективность ведения и управления бизнесом: дискуссионные вопросы// В книге: Семейный бизнес & самозанятые: взгляд через призму малого предпринимательства. отв. ред. И. В. Ершова, А. Н. Левушкин; Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА). Москва, 2021. - С. 76-84.

56. Тимошенко Л.П., Пронина И.В. Как вывести семейный бизнес на корпоративный уровень// В сборнике: Актуальные проблемы общей теории языка, перевода, межкультурной коммуникации и методики преподавания иностранных языков. Сборник статей по материалам межрегиональной научно-практической конференции. Саранск, 2021. - С. 119-122.

57. Фақеров Н., Исматуллоев И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тиҷорати хонаводагӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2018. № 3 (24). - С. 7-11

58. Черемных Е.А. Семейное предпринимательство как субъект в секторе малого предпринимательства в Российской Федерации// В сборнике: Социально-экономическое развитие в условиях цифровых трансформаций. Сборник статей Международной научно-практической конференции. Петрозаводск, 2021. С. 83-88.

59. Чэнь М., Ким Ю.К. Обеспечение устойчивого развития семейного бизнеса (анализ опыта международной компании "FERRERO")// Студенческий. 2018. № 13-3 (33). - С. 29-34.

60. Mussayeva G.I. Small family business as regulation method of labor market// Bulletin of Karaganda University. Economy Series. 2017. Т. 87. № 3. С. 209-216.

ҲОЛАТИ ҲУҚУҚИИ МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ БОР ДАР МУНОСИБАТҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

Абдуганизода Бахтиёр,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 902-909068

Е-mail: bakt0820@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Гафурзода А.Д., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Курбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва афзалиятнок ин танзими ҳуқуқии ҳамлу нақли бор ба шумор рафта, тартиб, қоида ва шакли баамалбарории он дар қонунгузориҳои самти мазкур муқаррар гардидааст. Дар ин асно, ҷиҳати таъмини низомноки ҷунин муносибат муайян намудани ҳолати ҳуқуқии мафҳум ва намудҳои бор дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ муҳим ба шумор меравад.

Муносибатҳои мазкур дар асоси Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Оинномаи нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қоидаҳои ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад.

Дар мақолаи мазкур ҳолати ҳуқуқии мафҳум ва намудҳои алоҳидаи бор дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ дар доираи низоми қонунгузорӣ ва назарияҳои илмӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шуда, тақлифҳои судманд доир ба тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти мазкур, инчунин аз ҷониби муаллиф мафҳум, хусусият ва намудҳои бор пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: Қонунгузориҳои нақлиёт, воситаҳои нақлиёт, ҳамлу нақл, бор, муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ, мафҳум, хусусият, намудҳои бор, оиннома, қоида, тартиб, бори дастӣ, бори зудвайроншаванда, қонунгузориҳои граждани.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПОНЯТИЯ И ВИДОВ ГРУЗОВ В ОТНОШЕНИЯХ АВТОТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

Абдуганизада Бахтиёр,

соискатель кафедры транспортного права и права природных ресурсов юридического факультета Таджикского Национального Университета

Тел.: (+992) 902-909068

E-mail: bakt0820@mail.ru

Научный руководитель: Гафурзода А.Д., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Курбонов К.Б., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Одним из важнейших и приоритетных вопросов в сфере автомобильного транспорта является правовое регулирование перевозок грузов, а порядок, правила и формы его осуществления устанавливаются законодательством данного направления и подзаконными актами.

При этом важно определить понятие и виды грузов на автомобильном транспорте, чтобы обеспечить упорядоченность такого подхода. Отношения в этой сфере регулируются Автомобильным кодексом Республики Таджикистан, Уставом автомобильного транспорта Республики Таджикистан, Правилами перевозки грузов автомобильным транспортом и другими законодательными актами.

В данной статье рассматриваются и анализируются понятие и виды товаров в сфере автомобильного транспорта в рамках системы законодательных актов и научных теорий, и полезные предложения по совершенствованию нормативных правовых актов в этой сфере, а также представленных автором понятия, характера и видов грузов.

Ключевые слова: Транспортное законодательство, транспортные средства, перевозки, груз, автомобильно-транспортные отношения, понятие, особенность, виды грузов, устав, правило, порядок, ручная кладь, скоропортящийся груз, гражданское законодательство.

LEGAL STATUS OF THE CONCEPT AND TYPES OF CARGO IN RELATION TO MOTOR VEHICLES

Abduganizada Bahtiyor,

applicant of the Department of Transport Law and Law of Natural Resources, Faculty of Law, Tajik National University

Phone: (+992) 902-909068.

E-mail: bakt0820@mail.ru

Scientific adviser: Fafurzoda A.D., candidate of legal sciences, associate professor

Reviewer: Qurbonov Q.B., candidate of legal sciences, associate professor

Annotation: One of the most important and priority issues in the field of road transport is the legal regulation of cargo transportation, and the procedure, rules and forms of its implementation are established by the legislation of this direction and by-laws. At the same time, it is important to define the concept and

types of goods in road transport in order to ensure the orderliness of this approach.

Relations in this area are regulated by the Automobile Code of the Republic of Tajikistan, the Charter of Road Transport of the Republic of Tajikistan, the Rules for the Transportation of Goods by Road and other legislative acts.

This article discusses and analyzes the concept and types of goods in the field of road transport within the framework of the system of legislative acts and scientific theories, and useful suggestions for improving regulatory legal acts in this area, as well as the concept, nature and types of goods presented by the author.

Keywords: transport legislation; vehicles; transportation; cargo; road transport relations; concept; peculiarity; types of cargo; charter; rule; order; hand luggage; perishable cargo; civil legislation.

Тавсифи умумии бор дар муносибатҳои нақлиёти аз ҳолатҳои ҳуқуқие иборат аст, ки ҳамлу нақлро тавассути нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва ҳавоӣ дар бар гирифта, байни боркашон, борфиристанда ва борқабулкунанда ба вучуд меоянд ва баъзе аз ин муносибатҳо хусусияти молумулкӣ, яъне граждани-ҳуқуқӣ доранд.

Муайян намудани вазъи ҳуқуқии мафҳум, хусусият ва намудҳои бор, махсусан барои танзими муносибатҳои шартномавӣ, аз ҷумла шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ яке аз категорияҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, дар доираи мақола масъалаҳои илмӣ ва қонунгузорӣ оид ба масъалаи мазкур мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешавад.

Мафҳуми бор ва намудҳои алоҳидаи он дар қонунгузорӣ, аз ҷумла Кодекси нақлиёти автомобилии ҚТ, Оинномаи нақлиёти автомобилии ҚТ ва дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ пешбинӣ гардида, махсусияти танзими граждани-ҳуқуқии махсусро дорад.

Тибқи муқаррароти сарҳати 3 моддаи 2 Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689¹⁷⁷ (минбаъд - КНА ҚТ) “бор ин объекти моддӣ, ки бо тартиби муқарраргардида барои интиқол қабул шудааст” фаҳмида мешавад.

Аз мафҳуми додашудаи Кодекси мазкур ду хусусияти борро муайян намудан мумкин аст:

1) ба сифати бор объекти моддӣ баромад менамояд;

2) тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ барои интиқол қабул мегардад.

Ҳамчунин Кодекси мазкур вобаста ба намудҳои бор дар сарҳатҳои 3 ва 4 моддаи 2 мафҳумҳои “бори дастӣ” ва “бори зудвайроншаванда”-ро пешбинӣ намудааст. Аз ҷумла, “бори дастӣ - молу мулки мусофир, ки тибқи нишондиҳандаҳои аз ҷониби интиқолдиҳанда муқарраргардида ба

¹⁷⁷ Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 03.03.2022).

ҳамлу нақл дар салони воситаи нақлиёт таҳти масъулияти мусофир роҳ дода мешавад”.

Ҳамзамон таҳти мафҳуми “бори зудвайроншаванда - боре, ки нигоҳдории он ҳангоми интиқол тавассути воситаи нақлиёти автомобилӣ бо риоя намудани дараҷаи муайяни ҳарорат ва талаботи санитарияю эпидемиологӣ таъмин карда мешавад” фаҳмида мешавад.

Дар баробари ин, дар муқаррароти Кодекси мазкур талабот, тартиб ва шакли ҳамлу нақли бори хатарнок, инчунин бори калонҳаҷм ва вазнин новобаста аз пешбинӣ намудани мафҳумҳои онҳо дар моддаи 2 пешбинӣ гардидааст. Дар моддаи 88 КНА ҚТ мафҳум, тартиб, тасниф ва қоидаҳои ҳамлу нақли бори хатарнок муқаррар гардидааст.

Тибқи қисми 1 моддаи 88 Кодекси мазкур “бори хатарнок ин моддаҳо, мавод ва маснуоти дорой хусусиятҳои мебошанд, ки зухуроти онҳо ҳангоми ҳамлу нақл метавонад боиси фавт, бардоштани чароҳат, захролудшавӣ, шуоъгирӣ, беморшавии одамон ва ҳайвонот, инчунин тарқиш, сӯхтор, вайроншавии иншоот, воситаҳои нақлиёт ва (ё) расонидани зарар ба муҳити зист гардад” мебошад.

Дар моддаи 93 Кодекси мазкур бошад, тартиб, талабот ва шакли ҳамлу нақли бори калонҳаҷм ва вазнин пешбинӣ гардида, муқаррароти ҳуқуқии умумӣ, яъне тафсири мафҳумҳои онҳо, ки заминаи татбиқи меъёрҳои қисми махсуси он мебошад, пешбинӣ нагардидааст.

Қобили зикр аст, ки дар асоси банди 9 Оинномаи нақлиёти автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ОНА ҚТ), ки аз 30 декабри соли 2009, №696 бо қарори Ҳукумати ҚТ тасдиқ гардидааст¹⁷⁸, ба сифати яке аз шаклҳои асосии ҳамлу нақл дар ҚТ ин ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ баромад менамояд.

Мувофиқи сарҳати 19 банди 1 ОНА ҚТ мафҳуми бор чунин пешбинӣ гардидааст: “бор - молест, ки тибқи қонунгузории ҚТ барои ҳамлу нақл пазируфта шудааст”. Махсусияти танзимии мафҳуми бор дар Оинномаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ба сифати бор мол баромад менамояд. Аз мафҳуми мазкур чунин хусусиятҳои борро чудо намудан мумкин аст: ба сифати бор мол баромад менамояд; тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории ҚТ барои ҳамлу нақл пазируфта мешавад.

Дар асоси муқаррароти моддаи 3 Қонуни ҚТ “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ” аз 3 марти соли 2006, №168¹⁷⁹ “мол - маҳсули фаъолият (корҳо, хизматрасонӣ), ки барои мубодила ва фурӯш дар бозор муқаррар шудааст” мебошад.

¹⁷⁸ Оинномаи нақлиёти автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2009, №696 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.03.2022).

¹⁷⁹ Қонуни ҚТ “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ” аз 3 марти соли 2006, №168 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.03.2022).

Тибқи моддаи 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи рақобат” аз 30 майи соли 2017, №1417¹⁸⁰ бошад, “мол - объекти ҳуқуқҳои граждани (кор, хизматрасони, аз ҷумла хизматрасонии молиявӣ), ки барои фурӯш, мубодила ё навъи дигари ба муомилоти граждани баровардани он пешбинӣ шудааст” фаҳмида мешавад.

Аз таҳлилҳои санадҳои болозикр бармеояд, ки ба сифати мол хизматрасонии молиявӣ низ баромад менамояд. Аммо дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё ба сифати бор дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ хизматрасониҳои молиявӣ низ баромад карда метавонанд? Албатта ҳолати мазкур ба моҳияти ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ мувофиқ намебошад.

Мувофиқи фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ зери мафҳуми мол ҳар чизи модии арзишдошта, ки барои қонунгардани талаботи инсон, фурӯш ё мубодила истехсол мегардад; маҳсулоти меҳнат; чизҳои истехсолшуда (аз қабилӣ ашёи саноатӣ), ки хариду фурӯш мешавад¹⁸¹, фаҳмида мешавад.

Дар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ ба сифати мол, ин объекти ҳуқуқҳои граждани (аз ҷумла кор, хизматрасони), ки барои фурӯш, мубодила ё навъи дигари ба муомилоти граждани баровардани он пешбинӣ шудааст” баромад менамоянд. Зикр гардидааст, ки ба мол дилхоҳ молу мулкӣ манкул (ҳама навъи энергия) ва мансуб ба молу мулкӣ ғайриманкул – киштиҳои баҳрӣ, ҳавопаймоҳо, объектҳои кайҳонӣ, ки предмети савдои беруна мебошанд, дохил мешаванд¹⁸².

Дар ОНА ҚТ намудҳои гуногуни бор дар муносибатҳо оид ба ҳамлу нақл тавассути нақлиёти автомобилӣ пешбинӣ гардидааст. Аз қабилӣ:

1) бори тақсимнашаванда - боре, ки ҳангоми ҳамлу нақл тавассути роҳҳои автомобилӣ бидуни хароҷоти барзиёд ё хавфи вайроншавӣ наметавонад ба ду ё якҷанд қисм тақсим карда шавад.

2) бори хатарнок - боре, ки аз моддаҳо, маҳсулоти аз онҳо сохташуда, мавод, партовҳои истехсолӣ ё дигар навъи фаъолият мебошанд, ки бо сабабҳои хусусиятҳои хоси худ ҳангоми ҳамлу нақл метавонанд барои ҳаёт ва саломатии одамон хатар ба вучуд оваранд, муҳити атрофро хароб созанд, ба арзишҳои моддӣ зарар расонанд ё онро нобуд кунанд ва ба ҳамлу нақли онҳо тибқи Созишномаи Аврупо оид ба ҳамлу нақли байналмилалӣ роҳии борҳои хатарнок (ҲНРБХ) иҷозат дода нашудааст, ё танҳо бо риояи шартҳои дар ҲНРБХ таъиншуда иҷозат дода мешавад.

3) бори дастӣ - ашёи шахсии мусофир (мизоч), ки ҳангоми ҳамлу нақл дар салони воситаи ҳаракаткунанда бо худ мебарад ва ҳифзи онро худӣ мусофир (мизоч) таъмин менамояд.

¹⁸⁰ Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи рақобат” аз 30 майи соли 2017, №1417 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.03.2022).

¹⁸¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А.-Н. (нашри дувум) // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – С. 849.

¹⁸² Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Раиси Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 295.

4) бори зудвайроншаванда - борест, ки нигоҳдории он ҳангоми ҳамлу нақл тавассути воситаи нақлиёт бо риояи речаи муайяни ҳарорат ва речаҳои санитарии гигиенӣ таъмин карда мешавад.

5) борҳои вазнин ва калонҳаҷм - борҳои мебошанд, ки тибқи андозаҳои вазнӣ ҳаҷми худ бештар аз меъёрҳои муқаррарианд.

Ҳамзамон дар асоси банди 434 боби 6 ОНА ҚТ борҳои хатарноке, ки тавассути нақлиёти автомобилӣ интиқол дода мешаванд, инҳо мебошанд:

1) моддаҳои таркандае, ки хусусияти таркандагӣ доранд ё бо таъсири таркандагӣ боиси сӯхтор мегарданд.

2) газҳои фишурда, моеъ ё зери таъсири фишор махлутшуда.

3) моеъҳои зуддаргиранда, омехтаи моеъҳо, инчунин моеъҳои, ки дар маҳлулашон моддаҳои сахт ё суспензияҳо доранд ва буғи зуддаргирандаи бо ҳарорати алангагириашон дар зарфи маҳками на бештар аз 61 см хорич мекунанд;

4) модда ва маводи зуддаргаранда (ғайр аз моддаҳои ҳамчун тарканда гурӯҳбандишуда), ки қобилият доранд, ҳангоми ҳамлу нақл аз манбаъҳои берунии оташафрӯзӣ дар натиҷаи соиш, чаббидани намӣ, мубаддалшавиҳои худбахудии кимиёвӣ, инчунин ҳангоми гармшавӣ зуд аланга гиранд.

5) моддаҳои оксидкунанда ва перекисҳои органикӣ, ки қобилияти ҷудо намудани гидроген ва тақвияти оташангезӣ доранд, инчунин метавонанд дар шароити мутобиқ ё омехтагӣ бо дигар моддаҳо омили худдаргирӣ ё таркиш шаванд.

6) моддаҳои захрнок ва сирояткунандае, ки ҳангоми ба дохили организм афтодан ё расидан ба пӯст ва пардаи луобии одам метавонанд боиси марг, захролудшавӣ ва беморӣ гарданд.

7) моддаҳои радиоактивӣ.

8) моддаҳои хӯранда ва зангзанонандае, ки ба пӯст зарар мерасонанд, пӯст, пардаи луобии чашм ва роҳҳои нафаскашии инсонро захролуд мекунанд, боиси зангзании метал ва хароб гардидани воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, иншоот ё борҳо мегарданд, инчунин метавонанд ҳангоми таъсиррасонӣ бо маводи органикӣ ва баъзе моддаҳои кимиёвӣ сӯхторро барангезанд.

Бояд зикр намуд, ки дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ вобаста ба хусусият ва тартиби амалӣ намудани ҳамлу нақли баъзе намудҳои алоҳидаи борҳо санадҳои махсуси танзимӣ ва муайянкунанда қабул гардидааст. Масалан, барои танзими хусусиятҳои ҳамлу нақли бори зудвайроншаванда Қоидаҳои ҳамлу нақли бори зудвайроншаванда бо нақлиёти автомобилӣ аз 10 ноябри соли 2020, №193 бо фармоиши вазири нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст¹⁸³.

Мувофиқи банди 3 боби 1 Қоидаҳои мазкур бори зудвайроншаванда

¹⁸³ Қоидаҳои ҳамлу нақли бори зудвайроншаванда бо нақлиёти автомобилӣ аз 10 ноябри соли 2020, №193 бо фармоиши вазири нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.03.2022).

боре мебошад, ки нигоҳдории он ҳангоми интиқол тавассути воситаи нақлиёти автомобилӣ бо риоя намудани дараҷаи муайяни ҳарорат тибқи талаботи санитарияу эпидемиологӣ ва чораҳои санитарияу фитосанитарӣ таъмин карда мешавад.

Ба бори зудвайроншаванда дохил мешаванд:

- маҳсулоти аз ҳайвонот истехсолшаванда: гӯшт ва маҳсулоти гӯштии ҳайвоноти гуногун ва парандагон, моҳӣ, тухми моҳӣ, шир, тухм ва ғайра;

- маҳсулоти коркардшуда: маҳсулоти ширӣ, равғани ҳайвонот, маҳсулоти гуногуни яхкардашудаи мева, маҳсулоти ҳасибӣ, панир, равған ва ғайра;

- маҳсулоти растанигӣ: мевагиҳо, буттамевагиҳо, сабзавот ва занбӯруғҳо;

- растаниҳои зинда: ниҳоли дарахтон ва буттабехҳо, қаламчаҳои ангур, кӯчатҳои кулфинай, гулҳои зинда, қаламчаҳои буридашуда ва ғайра;

- маҳсулоти нонию қаннодӣ: тортҳо, кулчақандҳо ва ғайра.

Дар Оинномаи нақлиёти роҳи оҳани Тоҷикистон (минбаъд - ОНРО ҚТ)¹⁸⁴ бошад, мафҳуми бор бо тартиб ва шакли интиқоли бор дар ин навъи нақлиёт мавриди танзим ва муайяннамоӣ қарор гирифтааст. Мувофиқи сарҳати 11 зербоби 2 боби 1 ОНРО ҚТ «бор – гуфта объекти ба воситаи роҳи оҳан интиқолшаванда (маснуот, ашё, маъданҳо, мавод ва ғайра), ки роҳи оҳан бо тартиби муқарраршуда барои ҳамлу нақл қабул намудааст» мебошад. Хусусиятҳои хоси бор аз мафҳуми дар боло зикргардида, аз он бармеояд, ки ба сифати бор объекти ба воситаи нақлиёти роҳи оҳан интиқолшаванда ва барои ҳамлу нақл қабул намудани он аз ҷониби роҳи оҳан маҳсуб мегарданд.

Дар робита ба масъалаҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти роҳи оҳан Ф.Ш. Қудбудинов доир ба мафҳуми бор чунин иброз медорад, ки “бор ашёи манқули инфиродан муайян ва дар роҳи оҳан интиқолшаванда мебошад”¹⁸⁵.

Дар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ зери мафҳуми бор пешбинӣ гардидааст, ки “бор – ин объекти шартномаи боркашонӣ аст”. Намудҳои бор гуногун аст. Ба сифати бор маҳсулоти хоҷагии халқ, маҳсулот ва таҷҳизоте, ки корхонаҳои саноатӣ истехсол менамоянд, эътироф мешаванд. Ба манзили муайян бурда расонидани одамон, яъне мусофирон, кашонидани почта лозим аст. Доир ба кашонидани бор шартномаи боркашонӣ баста мешавад. Намудҳои шартномаи боркашонӣ хеле гуногун аст. Дар шартнома байни тарафҳо доир ба шартҳои асосии шартнома бояд аҳду паймон карда шавад¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Оинномаи нақлиёти роҳи оҳани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 июни соли 2002, №244 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.03.2022).

¹⁸⁵ Қудбудинов Ф.Ш. Масъалаҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... ном. илм. ҳук. – Душанбе, 2019. – С. 43.

¹⁸⁶ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Раиси Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 103.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ бошад, дар зерин мафҳуми бор – “он чӣ ба дӯш ё пушти инсон, чорпо ё болои мошин ниҳода, аз ҷое ба ҷое мебаранд; моли кашондашаванда; чизу чораи басташуда барои ҳамлу нақл” фаҳмида мешавад¹⁸⁷.

Вобаста ба мафҳуми бор аз ҷониби муҳаққиқон таърифи асосноки он пешниҳод гардидааст. Аз ҷумла, И.В. Тищенко, Г.С. Захарова, Ю.А. Бурлова ибронд мекӯянд, ки “бор моликиятест, ки тибқи стандартҳои муқарраршуда қабул шудааст ва нисбат ба он ҳамлу нақл дар асоси шартномаи экспедитсияи нақлиётӣ ё боркашонӣ сурат мегирад”¹⁸⁸. Аз мафҳуми болозикр хусусиятҳои борро ҷудо намуда, ҷанбаҳои зарурии мафҳуми «бор»-ро муайян менамоянд, яъне: 1) тамоми намуди моликият (объектҳои моддӣ) мебошад; 2) мувофиқи шакли муқарраршуда қабул карда шудааст; 3) нисбат ба он ки ташкили боркашонӣ ба амал меояд.

Нуқтаи назари дигар вобаста ба мафҳуми бор ҷунин пешниҳод мегардад, ки аз лаҳзаи қабул ба боркашонӣ дар нуқтаи сафар ва то лаҳзаи ба пункти таъинот супурдани тамоми маҳсулоти бозорӣ бор номида мешавад¹⁸⁹.

Агар мафҳум, моҳият ва намудҳои бор дар нақлиёти автомобилро дар сатҳи низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои дигар таҳлил намоем, муайян мегардад, ки масъалаҳои мазкур дар санадҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар шакли батанзимдарории ба низоми муносибатҳои танзимшаванда мувофиқ муайян ва муқаррар гардидааст. Аз ҷумла, дар Федератсияи Россия мафҳуми бор дар Қоидаҳои фаъолияти нақлиётӣ-экспедитсионӣ аз 08 сентябри соли 2006, №554 «бор» - ҳама гуна амволе, ки экспедитор мутобиқи шартномаи экспедиторӣ интиқолро ташкил мекунад¹⁹⁰, дар Қоидаҳои ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ аз 15 апрели соли 2011, №272 мафҳумҳои «бори интиқолшаванда (партия ғуза)» - боре, ки аз як ё якчанд ашё бо як ҳуҷҷати ҳуқуқӣ интиқол дода мешавад; «ғузавӣ» - объектҳои моддӣ, ки барои интиқол қабул шудааст; «борҳои тақсимшаванда» - боре, ки метавонад дар ду ё зиёда бастаҳо бидуни ғумақ кардани хосиятҳои истеъмолӣ ё хатари вайроншавӣ ҷойгир карда шавад¹⁹¹, ҳамчунин ҷанбаҳои махсусияти соҳавӣ доштаи он дар

¹⁸⁷ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А.-Н. (нашри дувум) // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – С. 237.

¹⁸⁸ Тищенко И.В., Захарова Г.С., Бурлова Ю.А. Особенности правового регулирования понятия «груза» как предмета договора перевозки на современном этапе. [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-regulirovaniya-ponyatiya-gruza-kak-predmeta-dogovora-perevozki-na-sovremennom-etape>. (дата обращения: 15.03.2022 г.). – С. 133-136.

¹⁸⁹ Южно-уральский институт управления и экономики. [несортированное] // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://studfile.net/preview/5299422/> (дата обращения: 15.03.2022 г.).

¹⁹⁰ Об утверждении Правил транспортно-экспедиционной деятельности: Постановление Правительства РФ от 8 сентября 2006 г. N 554 // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_62667/cc916080736c8a01869fa13f6b67a40cc681ec8/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

¹⁹¹ Об утверждении Правил перевозок грузов автомобильным транспортом: Постановление Правительства РФ от 15 апреля 2011 г. N 272 (ред. от 14.08.2020) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113363/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

Кодекси нақлиёти обии дохилии Федератсияи Россия аз 7 март соли 2001, №24-ФЗ¹⁹², Кодекси боркашонии тиҷоратии Федератсияи Россия аз 30 апрели соли 1999, №81-ФЗ¹⁹³, Кодекси фазои ҳавоии Федератсияи Россия аз 19 март соли 2022, №60-ФЗ¹⁹⁴ муқаррар ва танзим гардидааст.

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Қазоқистон дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи нақлиёти автомобилӣ” аз 4 июли соли 2003, № 476-II мафҳуми бор ба таври бланкетӣ пешбинӣ гардида, тартиб ва механизми амалӣ намудани ҳамлу нақли борро тавассути нақлиёти автомобилӣ ба санади зерқонунӣ вогузор менамояд. Аз ҷумла, дар моддаи 1 Қонуни болозикр пешбинӣ гардидааст, ки “бор – амволе, ки мутобиқи талаботи муқаррарнамудаи Қоидаҳои ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёт барои ҳамлу нақл қабул карда шудааст”¹⁹⁵.

Инчунин, дар қонуни мазкур танҳо яке аз намудҳои бор – бори тақсимнашаванда муқаррар гардидааст, дигар намудҳои бор муайян ва мушаххас карда нашудаанд. Борҳои тақсимнашаванда – ин борҳои калонҳаҷм ва (ё) вазнин, ки ҳангоми ҳамлу нақл бидуни тағйир додани таъинот, хароҷоти зиёдатӣ ё хавфи вайроншавӣ ба ду ва зиёда қисмҳо тақсим кардан мумкин нест, мебошанд.

Амсилаи танзим ва муқаррарнамоии мафҳум ва намудҳои бор дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ дар қонунгузории дигар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил низ шаҳодат аз он медиҳад, ки он ҳамчун ҷузъи марказии василаи амалӣ намудани интиқол, ҳамлу нақл ба шумор рафта, махсусияти бевоситаи ба вучуд овардани омилҳои молумулкиро дорад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили вазъи танзими ҳуқуқии мафҳуми бор ва намудҳои он дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҷанбаҳои хусусияти танзимии он дар қонунгузории нақлиёти автомобилӣ ва санадҳои зерқонунӣ дар шакли мухталиф пешбинӣ гардида, такмилталаб ба шумор меравад. Вобаста аз омӯзиш, таҳлил ва баррасии мавзӯи мазкур чунин тақлифҳои илмиро чиҳати такмили мафҳум ва намудҳои бор дар шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Бо дарназардошти ба миён наомадани ихтилоф байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарур аст, ки мафҳуми бор танҳо дар як санади

¹⁹² Кодекс внутреннего водного транспорта Российской Федерации от 07.03.2001 N 24-ФЗ (ред. от 30.12.2021) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_30650/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

¹⁹³ Кодекс торгового мореплавания Российской Федерации от 30 апреля 1999 N 81-ФЗ (ред. от 30.12.2021) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22916/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

¹⁹⁴ Воздушный кодекс Российской Федерации от 19 марта 1997 г. № 60-ФЗ (ред. от 06.07.2016) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_13744/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

¹⁹⁵ Закон Республики Казахстан Об автомобильном транспорте от 4 июля 2003 года № 476-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.). [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041485&doc_id2=1041485#activate_doc=2&pos=5;-98&pos2=96;-120. (дата обращения: 15.03.2022 г.).

қонунгузорӣ пешбинӣ карда шавад, аз ҷумла дар КНА ҚТ ба таври мукамал пешбинӣ карда шавад.

2. Мафҳуми бор дар шакли зайл муқаррар карда шавад: “бор ин ашёи манқули инфиродан муайян, ки барои ҳамлу нақл дар асоси шартномаи боркашонӣ ва ё экспедитсияи нақлиёти тибқи қонунгузорӣ пазируфта шудааст”.

3. Бор дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Аз ҷумла, ашёи манқули инфиродан муайян аст; танҳо барои ҳамлу нақл дар муносибатҳои нақлиёти автомобилӣ пазируфта шудааст; ҳамлу нақли он дар асоси шартномаи боркашонӣ ва ё экспедитсияи нақлиёти тибқи қонунгузорӣ сурат мегирад.

4. Намудҳои бор гуногун аст ва онҳоро бо асосҳои зерин таснифбандӣ намудан мумкин аст: вобаста ба меъёри андозавии ҳамлу нақл: бори калонҳаҳм ва вазнин; вобаста ба дараҷаи таъсирнокӣ: бори зудвайроншаванда ва хатарнок; вобаста ба шакли ҳамлу нақл: бори дастӣ ва тақсимнашаванда.

Адабиёт:

1. Кодекси нақлиёти автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.03.2022).

2. Оинномаи нақлиёти автомобилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2009, №696 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.03.2022).

3. Қонуни ҚТ “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ” аз 3 марти соли 2006, №168 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.03.2022).

4. Қонуни ҚТ “Дар бораи химояи рақобат” аз 30 майи соли 2017, №1417 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.03.2022).

5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А. Н. (нашри дувум) // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 999 с.

6. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Раиси Суди конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 612 с.

7. Қоидаҳои ҳамлу нақли бори зудвайроншаванда бо нақлиёти автомобилӣ аз 10 ноябри соли 2020, №193 бо фармоиши вазири нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази

иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 05.03.2022).

8. Оинномаи нақлиёти роҳи оҳани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 июни соли 2002, №244 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 09.03.2022).

9. Кудбудинов Ф.Ш. Масъалаҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2019. – 174 с.

10. Тищенко И.В., Захарова Г.С., Бурлова Ю.А. Особенности правового регулирования понятия «груза» как предмета договора перевозки на современном этапе. [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-regulirovaniya-ponyatiya-gruza-kak-predmeta-dogovora-perevozhki-na-sovremennom-etape>. (дата обращения: 15.03.2022 г.). – С. 133-136.

11. Южно-уральский институт управления и экономики. [несортированное] // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <https://studfile.net/preview/5299422/> (дата обращения: 15.03.2022 г.).

12. Об утверждении Правил транспортно-экспедиционной деятельности: Постановление Правительства РФ от 8 сентября 2006 г. N 554 // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_62667/cc916080736c8a01869fa13f6b67a40cc6811ec8/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

13. Об утверждении Правил перевозок грузов автомобильным транспортом: Постановление Правительства РФ от 15 апреля 2011 г. N 272 (ред. от 14.08.2020) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113363/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

14. Кодекс внутреннего водного транспорта Российской Федерации от 07.03.2001 N 24-ФЗ (ред. от 30.12.2021) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_30650/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

15. Кодекс торгового мореплавания Российской Федерации от 30 апреля 1999 N 81-ФЗ (ред. от 30.12.2021) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22916/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

16. Воздушный кодекс Российской Федерации от 19 марта 1997 г. № 60-ФЗ (ред. от 06.07.2016) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_13744/ (дата обращения: 15.03.2022 г.).

17. Закон Республики Казахстан Об автомобильном транспорте от 4 июля 2003 года № 476-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.). [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041485&doc_id2=1041485#activat_e_doc=2&pos=5;-98&pos2=96;-120. (дата обращения: 15.03.2022 г.).

**ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҚРОИ
ҚАЗОИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**НЕЗАКОННОЕ ИЗГОТОВЛЕНИЕ И ПЕРЕРАБОТКА КАК ВИД
НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ**

Юлдашева Г.М.,

старший преподаватель кафедры
уголовного права и противодействия
коррупции юридического факультета
Таджикского национального
университета

Тел.: (+992) 90 160 1062

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Камолов З., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В статье исследуется сущность незаконного изготовления наркотических средств, как действие в результате, которого из одного или из нескольких компонентов любым способом и в любом количестве получается наркотическое средство. Приводится определение, также способы изготовления наркотических средств, а также рассматривается незаконная переработка наркотических средств как один из способов незаконного изготовления наркотических средств, выдвигаются некоторые предложения по совершенствованию законодательства предусматривающее уголовную ответственность за незаконный оборот наркотических средств.

В данной работе приводится определение изготовления и переработки наркотических средств, которое даётся учёными криминалистами. Также в работе рассматриваются способы, изготовление указанных средств, исследовано стадии совершения преступления, момент окончания состава изготовления наркотических средств, а также покушения на совершения данного преступления.

Ключевые слова: Изготовление, переработка, наркотические средства, приготовление, незаконный оборот, состав, момент окончания, покушение, химических, лекарственных веществ.

ИСТЕҲСОЛ ВА КОРҚАРДИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ҲАМЧУН ЯК НАМУДИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУХАДДИР

Юлдашева Г.М.,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 90 160 1062

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор
Муқарриз: Камолов З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақола моҳияти истеҳсоли ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, ки дар натиҷаи он маводи нашъадор аз як ё якчанд ҷузъҳои таркибӣ, бо ҳар роҳ ва ба ҳар миқдор ба даст оварда мешавад, баррасӣ шудааст. Мафҳум, инчунин усулҳои истеҳсоли воситаҳои нашъадор ва коркарди ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ҳамчун яке аз усулҳои истеҳсоли ғайриқонунии маводи нашъаовар доништа шудааст; оид ба такмили қонунгузорию ҷиноятӣ, ки ҷавобгариро барои гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир пешбини мекунад пешниҳодҳо ба миён гузошта шудаанд.

Дар қори мазкур мафҳуми тайёр ва коркарди маводи мухаддир, ки аз тарафи олимони криминалист дода шудааст, зикр гардидааст. Инчунин дар мақола тарзҳои тайёр кардани моддаҳои нашъаовар таҳлил шудааст, давраҳои содиршавии ҷиноят, лаҳзаҳои ба охир расидани таркиби тайёр кардани маводи мухаддир, суиқасди содир кардани ҷинояти мазкур таҳқиқ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Истеҳсол, коркард, маводи мухаддир, тайёр, муомилоти ғайриқонунӣ, таркиб, вақти анҷом, суиқасд, кимиёвӣ, маводи доруворӣ.

ILLICIT MANUFACTURE AND PROCESSING AS A TYPE OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING

Yuldasheva G.M.,

senior lecturer of the department of the
criminal law and Anti-Corruption faculty
of Law, Tajik National University
Phone: (+992) 90 160 1062

Scientific adviser: Sharipov T.Sh., doctor of science of law, professor
Reviewer: Kamolov Z., candidate of science of law, docent

Annotation: The article examines the essence of the illegal manufacture of narcotic drugs, as an action as a result of which a narcotic drug is obtained from one or several components in any way and in any quantity. A definition is given, as well as methods for the manufacture of narcotic drugs, and the illegal processing of narcotic drugs is considered as one of the methods for the illegal manufacture of narcotic drugs, some proposals are put forward to improve the legislation providing for criminal liability for illicit trafficking in narcotic drugs.

This work provides a definition of the manufacture and processing of narcotic drugs, which is given by criminalist scientists. Also this article considers the methods, the manufacture of these means, the stages of the commission of the crime, the moment of the end of the composition of the manufacture of narcotic drugs, as well as the attempt to commit this crime, are investigated.

Keywords: Production, processing, narcotic drugs, preparation, illegal circulation, composition, end time, attempt, chemical, medicinal substances.

Деяния, связанные с незаконным изготовлением и переработкой наркотических средств являются формами незаконного оборота данных средств. Изготовление заключается в получение наркотических средств любым способом и в любом количестве, приготовление из одного или из нескольких компонентов. Р.Х. Алиева даёт следующее определение изготовления наркотических средств и психотропных веществ: «По смыслу закона под незаконным изготовлением наркотических средств и психотропных веществ и их аналогов, следует понимать совершение в нарушении законодательства России, умышленные действия, направленные на получение из наркотикосодержащих растений, лекарственных, химических и иных веществ, одного или несколько готовых к использованию и потреблению наркотических средств или психотропных веществ и их прекурсоров, подлежащих контролю в Российской Федерации»¹⁹⁶.

Наркотические средства изготавливаются путём выработки анаши из конопли, опиума из надрезанных незрелых головок опийного мака или путём смешивания различных препаратов, или путём выгонки из опийного экстракта, опия для инъекций и тому подобное. Также наркотические средства изготавливаются в виде порошка, зерен, в газообразном состоянии, в виде смеси, настоя и другие.

В Республике Таджикистан нет фармацевтической промышленности для изготовления наркотических препаратов, поэтому не встречается изготовление в лабораторных условиях, то есть изготовление происходит домашним способом. Наиболее распространённым видом изготовления наркотических средств, является изготовление гашиша (анаши) из индийской конопли. Уроженец города Худжанда Н. собирал листья дикорастущей конопли с хлопкового поля и дома, измельчив листья, приготовил для употребления.

¹⁹⁶ Алиева Р.Х. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с незаконным оборотом наркотиков. – Махачкала, 2005. – С. 42.

Другим наиболее распространённым способом изготовления является выработка опия из коробочек опийного мака. Житель города Пенджикента Согдийской области В. был задержан по подозрению в изготовлении наркотических средств. При осмотре его квартиры, обнаружены вещества серо-коричневого и фиолетового цвета со специфическим запахом, которые согласно заключению химической экспертизы являются измельчёнными коробочками опийного мака, в составе которых обнаружены наркотически активные вещества группы опия, в том числе морфин.

Другим примером незаконного изготовления является дело жителя города Худжанда К., который тоже привлечён к уголовной ответственности, за изготовление наркотических средств. При осмотре его квартиры были обнаружены и изъяты измельчённые вещества группы опия и морфина, ложка, влажные тампоны со следами микрочастиц вещества группы опия и морфин, а также одноразовый шприц, наполненный экстрактом опийного мака.

В судебной практике не встречается изготовление в чистом виде. В основном уголовные дела возбуждаются по факту хранения наркотического вещества, а потом выявляется факт изготовления. Спорным на наш взгляд, остаётся вопрос момента окончания изготовления наркотиков. Верно, отмечает М.М. Кадыров, что для незаконного изготовления наркотических средств, особое значение имеет, определение момента окончания данного деяния.¹⁹⁷ По мнению Э. Х. Надысевой, окончательный состав незаконного изготовления наркотических средств, означает процесс незаконного приготовления наркотических средств из растений или их частей, которые содержат эти средства, и в том числе переработка сырья, либо полуфабрикатов и препаратов, с целью, извлечения, содержащиеся в них наркотические средства или получения подобных средств путём химических реакций.¹⁹⁸ При решении этого вопроса и следственные и судебные органы часто допускают ошибки. Например, когда лицо из слабодействующего наркотика изготавливал более сильный наркотик и оставил для личного употребления, то есть хранил наркотическое средство, деяния виновного были оценены, только как изготовление наркотических средств, что на наш взгляд является неправильным. По нашему мнению деяние можно оценить только как изготовление, если преступник пойман в момент изготовления наркотического средства, а в остальных случаях изготовление сопровождается хранением наркотических средств. Изготовлению может предшествовать посев и выращивание, в таких случаях действия виновного квалифицируются по совокупности. Также изготовление может сопровождаться со сбытом и приобретением наркотических средств. Например, когда из дикорастущего наркосодержащего растения,

¹⁹⁷Кадыров М.М. Проблемы уголовно правовой борьбы с незаконным оборотом наркотических средств: Дисс. докт. юрид. наук. – Ташкент, 1993. – С. 186.

¹⁹⁸Надысева Э.Х. Преступления против здоровья населения и общественной нравственности: вопросы современного состояния и совершенствования законодательства. – М., 2011. – С. 103.

изготавливается наркотическое средство, изготовлению предшествует приобретение, так как в соответствии с Постановлением Пленума Верховного суда Республики Таджикистан от 12 декабря 2002 г. наркотическими считаются не только готовые к употреблению наркотические средства, но и наркосодержащие растения и их части¹⁹⁹.

Можно согласиться с такой точкой зрения отдельных авторов²⁰⁰, что незаконные изготовления и переработка наркотических средств или психотропных веществ являются способами незаконного приобретения наркотиков. В связи с повышенной степенью общественной опасности незаконных изготовления и переработки наркотических средств или психотропных веществ, содержание данного деяния, наряду с присущими незаконному приобретению наркотиков признаками, приобретает ряд специфических признаков.

В соответствии с Законом Республики Таджикистан «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах» изготовление наркотических средств и психотропных веществ, осуществляется только государственными унитарными предприятиями и государственными учреждениями либо предприятиями и учреждениями независимо от формы собственности при наличии у них лицензии на указанный вид деятельности. При толковании данного положения необходимо исходить из разрешительного принципа в административном праве: «что не разрешено законом, то запрещено», то есть, установив определенный порядок и условия изготовления наркотических средств и психотропных веществ юридическими лицами, законодатель, таким образом, наложил запрет на осуществление указанного вида деятельности физическими лицами. По смыслу Закона РТ «О наркотических средствах и психотропных веществах» под изготовлением понимаются «действия, в результате которых получены готовые к использованию и потреблению формы наркотических средств, психотропных веществ или содержащие их препараты». Безусловно, изготовление наркотиков – одно из наиболее общественно опасных деяний. Однако следует, на наш взгляд, согласиться с мнением, что окончание незаконного изготовления наркотических средств или психотропных веществ «приходится на момент производства хотя бы части готового продукта»²⁰¹ Следовательно «изготовление как признак объективной стороны оконченого преступления, представляет собой результат»²⁰², так как изготовление традиционно является формальным составом преступления.

¹⁹⁹ Постановление № 5 Пленума Верховного суда Республики Таджикистан от 12 декабря 2002 г. «О судебной практике по уголовным делам о наркотических средствах, психотропных веществ и прекурсоров».

²⁰⁰ Миньковский Г.М., Побегайло Э.Ф. и др. Наркотизм: профилактика и стратегия борьбы. – М., 1999. – С. 71.

²⁰¹ Лукашов А.И. Квалификация преступлений, связанных с наркотическими средствами: Учебное пособие. – Минск, 1992. – С. 15.

²⁰² Гасанов Э.Г. Уголовно - правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками (антинаркотизм): Автореф. дисс. докт. юрид. наук. – М., 2000. – С. 149; Надысева Э.Х. Указ. раб. – С. 104.

Действия лица, направленные на получение на основе наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров одного или несколько готовых к потреблению и использованию наркотических средств и психотропных веществ, представляют собой покушение на изготовление наркотических средств или психотропных веществ. Нередко правоприменительные органы не дают юридической оценки указанным действиям. Так, в процессе предварительного следствия было установлено, что Р.Д, обладая информацией о технологии переработки кустарным способом маковой соломы, попыталась изготовить экстракционный опий. Действия Р.Д. в процессе предварительного следствия были квалифицированы по ч. 1 ст. 200 и ч. 1 ст. 32 УК РТ. Также в ходе изучения судебной практики, нами было выявлено, что никак не оцениваются правоприменительными органами действия лиц, выразившиеся в приготовлении к незаконному изготовлению наркотических средств или психотропных веществ.

Данное обстоятельство объясняется несовершенством рассматриваемой уголовно-правовой нормы. Альтернативный характер действий, перечисленных в ст. 200 УК РТ, не позволяет правоприменительным органам дифференцировать уголовную ответственность за незаконный оборот наркотических средств. Также загруженность нормы, не даёт возможность учесть степень реализации умысла на незаконные изготовления или переработку наркотических средств или психотропных веществ.

Незаконная переработка наркотических средств или психотропных веществ, представляет собой один из способов незаконного изготовления наркотических средств и психотропных веществ, содержание которого составляют смешивание, или иные химические реакции, в результате которых из препаратов содержащих наркотические средства, получаются готовые к употреблению и использованию наркотические средства или психотропные вещества.

На эти моменты судебные и следственные работники не всегда обращают должного внимания. Анализируя действия с изготовлением наркотических средств, а также изучая судебную – следственную практику, также поддерживая предложение М.Г. Икромовой, мы пришли к такому выводу, что целесообразным и эффективным будет выделение изготовления наркотических средств, в самостоятельную отдельную статью, по следующим основаниям:

1. Изготовление представляет повышенную опасность, чем некоторые другие действия, которые перечислены в ст. 200 Уголовного Кодекса Республики Таджикистан, так как путем изготовления создается готовое наркотическое средство, которое и порождает общественную опасность.

2. Изготовитель представляет на наш взгляд повышенную опасность для общества, чем другие лица, совершившие преступления с наркотиками, например, чем хранитель или приобретатель, потому, что он тратит определённые усилия, труд и время для изготовления наркотика, что

свидетельствует об устойчивости антиобщественных взглядов изготовителя.

3. Несправедливо одинаково оценивать действия и изготовителя и хранителя, например, если речь идет о «чистом» хранении.

4. Изготовление кустарным способом без специальной очистки, представляет повышенную опасность для здоровья населения.

На основании вышеизложенного предлагается внести в УК РТ новый состав следующего содержания: *«Незаконное изготовление наркотических средств или психотропных веществ»:*

1. *Незаконное изготовление наркотических средств или психотропных веществ совершённое, в мелком размере - наказываются ...*

2. *Деяния, предусмотренные частью первой настоящей статьи совершённое, в небольшом размере, а также повторно – наказываются ...*

3. *Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные:*

а) группой лиц по предварительному сговору;

б) в крупных размерах;

в) при опасном рецидиве - наказываются ...

4. *Деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, совершенные:*

а) при особо опасном рецидиве;

б) организованной группой или преступным сообществом (преступной организацией);

в) в особо крупных размерах - наказываются....

Закон РТ «О наркотических средствах, психотропных веществах и прекурсорах», также как и Постановление Пленума Верховного суда РТ от 12 декабря 2002 г. определяет незаконную переработку наркотических средств и психотропных веществ как процесс, то есть «действия, в результате которых происходит рафинирование (очистка от посторонних примесей), повышение в препарате концентрации наркотических средств или психотропных веществ, а также получение на их основе веществ, не являющихся наркотическими средствами или психотропными веществами» (ст. 1), что не совсем верно отражает содержание рассматриваемого общественно опасного деяния. Нормативное закрепление дефинитивного понятия «незаконная переработка» необходимо откорректировать, формализовав окончание переработки, связав его с окончанием рафинирования (очистки от посторонних примесей) и повышением в препарате концентрации. Такое понимание незаконной переработки наркотических средств или психотропных веществ, как результата, будет наиболее объективно отражать общественную опасность указанных действий. Следовательно, вещества, полученные в процессе переработки, не представляющие собой наркотические средства или психотропные вещества, могут на наш взгляд, служить основанием для квалификации деяния как покушения на незаконную переработку наркотических средств или психотропных веществ.

Литература:

1. Аксенов, О.А.. Ответственность за преступления против общественной безопасности, здоровья населения и общественной нравственности по новому уголовному законодательству России. – Ростов-на-Дону, 1997. – 256с.
2. Алиев В.М. Личность преступника и наркомания. – М., 1993. – 88 с.
3. Бабаян Э.А. Гаевский А.В. Правовые аспекты оборота наркотических, психотропных, сильнодействующих веществ и прекурсоров. Методические материалы. – М. 2000. – 440 с.
4. Барабанов Н.П. Исправительные учреждения России в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и наркоманией (криминологические, пенитенциарные, правовые и организационные аспекты предупреждения). – Рязань. 2000. – 238 с.
5. Боголюбова Т.А., Четвертакова Е.Ю. Уголовно-правовые меры борьбы с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ в странах СНГ. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 280 с.
6. Гасанов, Э.Г. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками. [Текст] / Э.Г. Гасанов. – Одесса, 1998. – 400 с.
7. Гасанов, Э.Г. Борьба с наркотической преступностью: международныйи сравнительно-правовой аспекты. – М., 2000. – 209с.
8. Жариков Ю.С. Противодействие незаконному обороту наркотиков и наркотизму: проблемы правового регулирования. Монография. – М.: Изд-во СГУ, 2008. – 349 с.

ҲУКМИ ҚАТЛ ДАР ДАВРАИ МУОСИР**Зайниддинов С.Ф.,**

муаллими калони кафедраи
забонҳои хориҷии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 931753536

Шоинбеков О.,

муаллими калони кафедраи
забонҳои хориҷии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел: (+992) 931007240
E-mail: odinabek50@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур намудҳои ҳукми қатл барои ҷиноятҳои махсусан вазнин дида баромада шудааст. Муаллифон кушиш карданд, ки иттилоотро аз тамоми ҷаҳон дар таҳлили муқоисавӣ оранд.

Ҳангоми тадқиқоти мавзӯи мазкур аз адабиётҳои илмӣ ва амалии олимони дохилӣ ва хориҷӣ муаллифон васеъ истифода карданд.

Нақши асосиро меъёрҳои моддаҳои 3 ва 5-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар, ки аз ҷониби Маҷмаи Умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид аз 10 декабри соли 1948 қабул шудааст, муқаррар мекунад. Дар он оварда шудааст, ки ҳар як инсон ҳуқуқ ба ҳаёт дорад ва ҳеҷ кас набояд зери азобу шиканҷа қарор дода шавад. Бекор кардани ҳукми қатл аз тарафи Резолютсияҳои Маҷмаи Умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид аз 8 декабри соли 1977 тавсия карда шудааст, инчунин Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки аз ҷониби Маҷмаи Умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид аз 15 декабри соли 1989 қабул карда шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷиноят, ҳукми қатл, муурофия, созмонҳои байналмиллалӣ, намудҳои ҷазо, моратория, иҷро, давлат, бекор кардан, маҳбусон.

СМЕРТНАЯ КАЗНЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**Зайниддинов С.Ф.,**

старший преподаватель кафедры
иностранных языков юридического
факультета Таджикского
национального Университета
Тел.: (+992) 931753536

Шоинбеков О.,

старший преподаватель кафедры иностранных языков юридического факультета Таджикского национального Университета

Тел: (+992) 931007240

E-mail: odinabek50@mail.ru

Аннотация: В статье исследуются виды наказаний за особо тяжкие преступления. Авторы попытались привести данные по всему миру в сравнительном анализе.

При исследовании настоящей темы авторами использовались научные и практические литературы отечественных и зарубежных ученых.

Не последнюю роль в этом сыграли нормы статей 3 и 5 Всеобщей Декларации прав человека, принятой Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 года, которые устанавливают, что каждый человек имеет право на жизнь и что, никто не должен подвергаться пыткам. Отмена смертной казни рекомендована Резолюциями Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 8 декабря 1977 года и от 15 декабря 1980 года, Пакт о гражданских и политических правах, принятым Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 15 декабря 1989 года.

Ключевые слова: Преступление, смертная казнь, процесс, международные организации, виды наказаний, мораторий, исполнение, государство, отменять, заключенные.

DEATH PENALTY IN MODERN SOCIETY

Zayniddinov S.F.,

senior teacher at the department of foreign languages of the Law faculty of the Tajik National University

Phone: (+992) 931753536

Shoinbekov O.,

senior teacher at the department of foreign languages of the Law faculty of the Tajik National University

Phone: (+992) 931007240

E-mail: odinabek50@mail.ru

Annotation: In the article it is researched kinds of punishment for serious crimes. The authors try to give information all over the world in comparative analysis.

During the research of present theme wide theoretical and practical literature of internal and foreign scientists were used by the authors.

The main role player the rules of articles 3 and 5 of Universal declaration of Human Rights adopted by General Assembly of the United Nations Organization establishes that every human has the right to life and nobody must be tortured. Abolishment of death penalty recommended by the Resolutions of the General Assembly of the United Nations Organization from 8, December, 1977 and from 15, December, 1980, Pact on civil and political rights, adopted by the General Assembly of the United Nations Organization from, 15, December, 1989.

Key words: Crime, death penalty, process, international organizations, kinds of punishment, moratorium, execution, state, to abolish, prisoners.

Сарфи назар аз он ки яке аз арзишҳои асосии эътирофшудаи асри XXI дахлнопазирии ҳаёти инсон аст ва ҳукми қатл аз доираи ҳуқуқи ҳар як инсонӣ башардӯст ва мавқеи созмонҳои байналмилалӣ берун аст, он ҳануз ҳам шакли васеъпаҳншудаи ҷазо дар ҷаҳони муосир боқӣ мемонад. Дар асри XX таърихи ҳукми қатл чунин ба назар менамуд. Дар аввали аср, он танҳо дар се кишвар – Коста Рика, Сан Марино ва Венесуэла манъ шуда буд. То соли 1948, ин шумора танҳо то ҳашт адад зиёд шуд. Ва ҳатто пас аз се даҳсола, то соли 1978, чунин кишварҳо 19 то шуморида мешуданд. Асосан, ради ин ҷазо ё даст кашидан аз чунин амал ба солҳои 90 – уми асри 20 рост меояд.

Дар кишварҳои тараққикарда ҳукми қатл ҳамеша пеш аз мурофиаи тӯлонӣ дар сатҳҳои гуногун ба вуқӯъ меояд. Ба айбдоршаванда имконият дода мешавад, ки шикоят кунад. Ин аксар вақт ба он оварда мерасонад, ки солҳо ва ҳатто даҳсолаҳо дар байни ҳукм (ё авф, инчунин марги маҳкумшуда бо сабабҳои дигар) ва иҷрои он мегузарад. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳида (Ҷорҷия), Ҷек Алдерман барои қатли ҳамсараш 14-уми июни соли 1975 дар синни 24-солагӣ ба қатл маҳкум шуд ва танҳо 16-уми сентябри соли 2008, пас аз 33 сол, дар синни 57-солагӣ ба қатл расонида шуд. Қатлро танҳо як намояндаи ваколатдори давлат иҷро карда метавонад, дар акси ҳол ин амал куштор ҳисобида мешавад ва тибқи қонун ҷазо дода мешавад.

Дар аксари давлатҳои муосир ҷазои қатл ғайриоммавӣ иҷро карда мешавад, яъне танҳо шахсони пешбиниамудаи қонун (масалан, тибқи Кодекси ҷиноии Русия – прокурор, намояндаи маҳбас, ки дар он ҷо қатл гузаронида мешавад ва табиб) ҳақ доранд, ки ҳузур дошта бошанд. Дар баъзе ҳолатҳо, ҷазои қатлро бо ҳукми ҳабси якумра ё ҳабси дарозмуддат иваз кардан мумкин аст²⁰³. Одаме, ки аз ҷониби суд ба қатл маҳкум

²⁰³ Оид ба ҳуқуқи инсон ва шахрванд муфассал ниг.: Халиков, А.Г. Права человека / А.Г. Халиков, А.М. Диноршоев; под ред. д.ю.н., проф. Халикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.; Холиқзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – 488 с.; Сотиволдиев Р.Ш., Миралиев И.К. Международные, региональные и национальные аспекты правовой политики в сфере прав человека: монография / Р.Ш. Сотиволдиев, И.К.

шудааст, инчунин метавонад аз ҷониби мансабдори олии давлат ё иёлот (президент, монарх, сарвазир, губернатор ва ғ.) авф карда шавад.

Пас аз Чанги Дуюми Чаҳон, дар чаҳон саъю кӯшиш ба кам кардан ва пурра бекор кардани ҳукми қатл ба назар мерасид. Қайд карда мешавад, ки моддаҳои 3-юм ва 5-уми Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар он нақши охирин набозидаанд, ки аз ҷониби Маҷмааи умумии СММ 10 декабри соли 1948 қабул шуда, дар он муқаррар карда шудааст, ки ҳар як инсон ҳуқуқ ба ҳаёт дорад ва ҳеч кас набояд мавриди шиканҷа ё муомила ва ҷазои бераҳмонаи ғайриинсонӣ ва таҳқиркунандаи шаъну шараф қарор гирад. Ба ғайр аз ин бекоркунии ҳукми қатл бо пешниҳоди қарори Маҷмааи умумии СММ аз 8-уми декабри соли 1977 ва аз 15-уми декабри соли 1980, инчунин аз тарафи суратмаҷлиси ихтиёрии дуюм ба созишнома дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки аз тарафи Маҷмааи умумии СММ 15-уми декабри соли 1989 қабул шуд, бекор карда шуд.

Бекор кардани ҳукми қатл дар Англия моҳи ноябри соли 1965 бо як ақидаи инсондӯстона пешвоз гирифта шуда буд. Барои онҳо чунин менамуд, ки ин дур шудан аз ҷазоҳои бераҳмонаи қасос: чашм барои чашм ва дандон барои дандон аст. Аксарият ҳатто дар парламент акнун тамоман дигар хел фикр мекунад. Се нафар полиси беяроқ дар Лондон аз тарафи ғоратгарон хунсардона кушта шудаанд. Имрӯз, барои ҳамин ақидаи ҷомеа дар Британия тағйир ёфтааст. Онҳо фикр мекунад, ки ҳукми қатл мумкин ҷавоби хуб барои ҷазо набошад, аммо беҳ аз он ки ягон чора дида намешавад, махсусан, вақте ки дар Англия ҳукми маҳбаси якумра фақат ҳашт ё нӯҳ сол давом мекунад. Ҳамаи ин бисёр ҳам шубҳаомез аст, далелҳои зид ва тарафдор дар амал метавонанд рад карда шаванд.

Миралиев / Под ред. д.ю.н., профессора Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Изд-во Таджикского национального университета, 2019. – 486 с.; Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити чаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. барои дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.; Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ. – Душанбе, 2017. – 200 с.; Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 саҳ.

Масъала боқӣ мемонад – масъалаи чи хел кушторро пешгирӣ кард. Баъзе кушторҳо аз тарафи ҷинояткорон, ки аз дастгир шудан халос ёфтанд, бо сабаби бемории руҳӣ ё номукаллафӣ.

Ҳукми қатл соли 1978 дар Испания, соли 1981 дар Фаронса бекор карда шуд. Соли 1990 ҳукми қатлро қариб 40 давлати ҷаҳон аз он ҷумла Озарбойҷон, Албания, Ангола, Арманистон, Булғория, Британияи Кабир, Маҷористон, Ҳонконг, Юнон, Гурҷистон, Ирландия, Италия, Канада, Кипр, Қирғизистон, Литва, Маврикия, Малта, Мексика, Мозамбик, Молдова, Непал, Парагвай, Лаҳистон, Руминия, Сербия, Словакия, Словения, Туркманистон, Украина, Хорватия, Черногория, Чехия, Швейтсария, Эстония ва Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ бекор карданд. То мобайни соли 2007 89 давлат ҳукми қатлро барои ҷамаи ҷиноятҳо бекор карданд. Даҳ давлат онро барои ҷиноятҳои ҷудоғона ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки дар вақти ҷанг содир шудаанд, имконияти роҳ надодан ба таъйин кардани ҳукми қатл барои ҷунин ҷиноятҳои умумӣ нигоҳ доштанд. 30 давлат ҳукми қатлро дар амал бекор карданд, яъне дар даҳсоли охир ҳукми қатлро нагузаронидаанд ва кушиш карда истодаанд, ки ин мораторияро нигоҳ доранд ё расман дар бораи ҷорӣ кардани моратория барои иҷроӣ ҳукми қатл эълон карданд.

Ҳамин тавр, айна ҳол дар ҷаҳон 130 давлат ҳукми қатлро дар қонун ё дар амал иҷро кардаанд ва 68 давлат ин чораро истифода мебаранд ё ин ки нигоҳ медоранд. Аз соли 1965 зиёда аз 50 кишвар номгӯи ҷиноятҳоро, ки аз рӯи онҳо ҳукми қатл муайян карда мешавад васеъ кардаанд. Аз рӯи маълумотҳои то соли 2000 дар 21 давлат ҳукми қатл барои ҷиноятҳое, ки ба бехатарии кишвар (ҷосусӣ, хиёнат ба ватан ва ғайра) алоқа доранд, пешбинӣ шудаанд. Дар 13 давлат ҳукми қатлро барои терроризм, барои роҳзании ҳавой, агар вай ба марги одамон меовард ва барои куштани гаравгонон ҳукми қатлро ҷорӣ карданд. Дар баъзе кишварҳо ҷунин ҷазоҳо барои одамрабӣ, агар ин ба марги одамон меовард пешбинӣ шудааст. Дар 13 давлат ҳукми қатл барои ҷиноятҳои иқтисодӣ (ришвахурӣ, дуздидани моликияти давлатӣ, ҳамла овардан ба коркунони гумрук, ғоратгарӣ бо силоҳ) пешбинӣ шудааст. Дар як қатор давлатҳои исломӣ ҳукми қатл барои зинокорӣ, таҷовуз, гомосексуализм (майли шаҳвонии ғайритабии мард бо мард, зан бо зан), муносибатҳои ҷинсӣ байни ғайри мусулмон ва мусулмонзан ҳукми қатл ҷорӣ карда шудааст.

Аз рӯи маълумоти “Amnesty International” дар соли 2006 дар 25 давлат камаш 1591 нафар кушта шудаанд ва тақрибан 3861 нафар дар 55 давлат ба ҳукми қатл маҳкум шуда буданд. Тибқи маълумотҳои ин ташкилот дар соли 2008 шумораи зиёди ҳукми қатл дар Хитой (1718 нафар) ҷой дошт. Дар соли 2008 шумораи қатлшудагон дар Эрон камаш 346 нафар, дар Арабистони Саудӣ – 102, дар ИМА – 37, дар Покистон – 36, дар Ироқ – 34 нафарро ташкил додааст. Ҷамъ дар соли 2008 дар 25 давлат 2 ҳазору 390 нафар ба қатл расонида шудаанд.

Тибқи маълумоти ташкилоти байналмилалии “Amnesty International”, ҳар сол комилан дар 20 давлати ҷаҳон ҳукми қатл ба ҳисоби миёна нисбати 3000 маҳбусон ба иҷро расонида мешавад ва он дар зиёда аз 50 давлат нисбати аз 5000 то 7000 айбдоршудагон бароварда мешавад. Аммо тибқи маълумоти худӣ ҳамин ташкилот маълумотҳои аниқ нисбатан бисёртаранд назар бар онҳо, ки онҳо ба даст овардаанд. Нишондодҳои баландтари ҳукми қатл ба якҷанд давлат рост меояд. Дар ин самт мавқеи пешсафиро ҳамеша Хитой нигоҳ медорад. Дар Ҷумҳурии Халқии Хитой нишондоди миёнаи солонани ба қатл расондашудагон 1800 нафарро ташкил медиҳанд, гарчанде ки омор рақами воқеиро то ҳафт ҳазор мешуморанд. Дар мавқеи дуюм, ки ин нишондод дар ҳудуди аз 100 то 150 каму зиёд мешавад Эрон мебошад. Дар мавқеи дигар – Иёлоти Муттаҳида мебошад. Дар он ҷо ба ҳисоби миёна дар як сол 60 нафар ба қатл расонида мешавад. Дар умум дар ҷаҳон қариб 20 000 маҳбусон интизори иҷрои ҳукми қатл мебошанд.

Усулҳои ҳукми қатл: Дар ҷаҳон усулҳои қатлӣ ба дараҷаи кофии муосир ё ин ки аз гузашта мерос боқӣ монда, вучуд доранд. Хушбахтона, ҳозир чунин усулҳоро ба монанди зинда пуст кардан, ҷоҳи гуруснагӣ, зинда гур кардан ё ин ки сузондан, порапоракуни аз тарафи ҳайвонҳои ваҳшӣ ё ин ки зӯрварона куштан бо аз ҳад зиёд миқдори машруботи спиртӣ муайян карда намешаванд. Аз байни усулҳои вучуддошта яке аз муҳимтарин ва боэътимодтарин – сар аз тан ҷудо кардан мебошад. Дар ин ҳолат марг зуд мерасад. Ин намуди ҷазо дар Арабистони Саудӣ ва Ироқ истифода бурда мешавад.

Курсии барқӣ дар асри 19 дар вақти ҳодисаи нохуш аз тарафи духтури дандон Альберт Соутвик кашф карда шуд. Ӯ марди мадҳушро ба генератор пайваст кард ва ӯ зуд ҷон дод. Дар бораи ин духтур ба дасташ сенатор Девид Макмиллан гуфт ва вай дар навбати худ бо губернатор Девид Хилл қарор доданд, ки бо ин усули “инсонӣ ва мувофиқ”, усули “нофорами ба дор овехтанро” иваз кунанд. Аммо таҷрибаи аввали истифодабарии курсии барқӣ барои маҳкумшуда ба ҳукми қатл бо як азоби баённашаванда анҷом ёфт. Бо ин ҳама, ин дастгоҳ аз таҷриба гирифта нашуд ва баъди ин на як бор такмил дода шуд. Аввалин намунаи муосир дар солҳои 60-ум пайдо шуд. Зеро ки аз тарафи маҳкумшудагон, ки ба ҳукми қатл маҳкум шудаанд, муқовимати сахт дар вақти сар додани ҷараён интизор шудан мумкин буд, он гоҳ онҳоро сахт бо тасмаи чармин ба курсии барқӣ мебастанд, электродҳоро (ноқилҳоро) ба сар ва пойҳо пайваст мекарданд, дар чашмҳо бошад пешакӣ бандина мебастанд. На барои он ки маҳкумшуда ягон чизро набинад, барои он ки чашмҳо аз косахона набароянд. Ҷараёнро бо миқдори камтарин ду бор сар медиҳанд. Яқум – 2000 вольт, баъд камтар, барои пешгирӣ кардан аз сузиш. Марг аз ҳаракат мондани мушакҳои дил ва дигар узвҳо мерасад. Аммо ҳодисаҳои буданд, ки одамон ҳатто чунин ҷараёни баландро тоқат мекарданд. Ҳамин тавр соли 1946 Уилям Френсис курсии барқиро тоқат кард ва дар вақти

ичрои ҷазо дод зад: “Бас кунед! Монед нафас кашам!”. Дар натиҷа суд аз нав баргузор гардид, ки дар он Уильям боз бой дод. Ӯро бори дигар дар болои курсии барқӣ шинонданд ва ин давр тавонистанд, ки ҳукмро иҷро кунанд.

Камераи газдор, ки имрӯзҳо фақат дар ИМА истифода бурда мешавад, ба як хонаи наонқадар калони ҳашткунҷа, ки қисми болоии он бо шиша пӯшонда шудааст, то ки барои дидани иҷрои ҷазо имконият бошад, монанд аст. Шахси ба марг маҳкумшударо дар камера ба курсӣ мебанданд ва газро бо қубурҳои махсус сар медиҳанд. Бо сар додани газ одам аз ҳуш меравад ва баъди 9 дақиқа марги биологӣ рух медиҳад. Аммо баъди ин ҳам майит ним соат дар камера мемонад, то он даме ки уро пурра бо насоси махсус аз газ тоза накунад. Бори охир ин усул соли 1999 дар ИМА истифода бурданд ва то имрӯз дар штати Аризона, Миссурӣ ва Калифорния истифода мебаранд.

Қатл бо ба дор овехтан. Ба ин руйхат давлатҳои, ки ҳукми қатлро бо овехтан истифода мебаранд инҳо дохил мешаванд: Миср, Эрон, Урдун, Покистон, Сингапур, Ироқ ва инчунин, давлати хеле инкишофёфта Япония мебошанд. Ин шакли ҷазои қатл бисёр ҳам машҳур ва чи хеле, ки маълум аст ӯро дар вақти худкушӣ истифода мебаранд. Дар вақти ба дор овехтан ба монанди сар аз тан ҷудо кардан, марг зуд меояд, агар чи тапиши дил то 10 – 15 дақиқа давом мекунад.

Гузaronидани заҳри махсус ба воситаи сӯзан. Усули гузаронидани заҳри махсус ба воситаи сӯзан дар солҳои 80-ум паҳн шуд ва шакли ҷазои нисбатан муттарақӣ шумурда мешуд. Аммо, дар вақтҳои охир дар гирди ин маъала музокираи бисёр шуд. Дар соли 2006-ум дар штати Флорида барои нодуруст гузаронидани заҳр ба Анхел Нивес Диас, вай аз ҳуш нарафт ва дар давоми 34 дақиқа азоби саҳт кашид. Чунин шакли ҷазо муҳолифи Конститутсияи ИМА мебошад. Одатан, баъд аз 5 дақиқаи гузаронидани заҳр бо сӯзан одам аз ҳуш меравад, баъди 15 дақиқа марг мерасад. Ҳозир чунин усулро ба ғайр аз ИМА, Хитой, Гватемала, Филиппин ва Таиланд истифода мебаранд.

Қатл ба воситаи тирборон кардан. Яке аз усулҳои, ки дар таърихи инсоният зуд-зуд истифода мешуд, паррондан аст. Маҳкумшударо дар назди девор мемонанд ё ин ки ба сутун мебанданд. Одатан чашмҳояшро мебанданд, аммо на ҳама вақт аз ин истифода мебаранд. Чун қоидаи паррондан аз тарафи якҷанд кас амалӣ карда мешавад ва барои он, ки онҳоро нашиносанд, кадоме аз онҳо айнан ҳукмро амалӣ кард яроқи баъзе аз онҳоро маҳфӣ аз онҳо бо тирҳои холӣ пур мекарданд ва ба маҳкуми қатл либоси махсус мепушонанд, ки ба тирандозҳо муайян кардани натиҷаи тири худ душвор мешавад. Паррондан чун усули қатл дар Белоруссия, Хитой, Сомалӣ, Тайван, Ветнам ва як қатор кишварҳои дигар истифода бурда мешавад. Дар байни усулҳои қатл, ки то имрӯз ба қайд гирифта шудаанд аз ҳама даҳшатнокаш сангсор кардан мебошад. Дар давраи мо чунин шакли ҷазо дар Эрон ва Афғонистон ба кор бурда мешавад,

инчунин, дар Судан ва як қисми Нигерия паҳн шудааст. Барои баровардани чунин ҳукм як гурӯҳ одамон чамъ мешаванд, ки баъд ҷабрдидаро сангсор мекунанд. Кушиши ҳукми қатл бо як шакли аз ҳама даҳшатнок ва ваҳшиёна – чун суди Линч мутаассифона вақтҳои охир дар Гурҷистон ҷой дошт. Ин ё он шакли ҳукми қатл нисбати ноболиғон ҳам истифода бурда мешавад. Дар даҳсолаи охир чунин далелҳо дар ҳафт кишвар, аз он ҷумла дар Хитой, Эрон, Арабистони Саудӣ ва ИМА ба қайд гирифта шудаанд, ки ҷазо додани ноболиғон дар он ҷо фақат якчанд сол пеш бекор карда шуд. Иёлоти Муттаҳида дар қатори Япония ва Қирғизистон ба руйхати давлатҳои, ки ҳукми қатлро нисбати беморони руҳӣ истифода мебаранд, дохил мешаванд.

Баҳисобгирӣ дар тамоми ҷаҳон. Дар соли 2016 дар 23 кишвар камаш 1 023 одам ба қатл расонида шуд. Дар соли 2015 Amnesty International 1 634 қатлро дар 25 давлат ба қайд гирифтааст – таърихи зиёдтаринаш аз соли 1989. Бисёри қатлҳо дар Хитой, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ ва Покистон гузаронида шудаанд. Дар Хитой ба монанди пеш ҳукми қатлро нисбат ба дигар давлатҳои дунё бисёртар гузаронидаанд. Миқёси ҳақиқии истифодабарии ҳукми қатл дар Хитой номаълум мемонад, чунки ин ахбор сирри махфии давлатӣ аст. Барои ҳамин маълумот дар бораи шумораи ҳукми қатли гузаронидашуда дар Хитой ва инҳо мумкин ҳазорҳо бошанд ба шумораи умумии қатлшудагон дохил намешаванд (1032). Агар Хитойро ба назар нагирем, 87%-и аз ҳамаи қатлҳо фақат дар чор давлат Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ ва Покистон гузаронида шудааст. Бори аввал аз соли 2006 ИМА ба панҷ кишвар, ки дар он ҷо аз ҳама бисёр қатл гузаронида мешуд дохил намешавад ва ҷойи ҳафтумро мегирад, дар ҷои шашум – Миср мебошад. Дар соли гузашта дар ИМА 20 нафар ба қатл расонида шудаанд, ин шумораи камтарин дар кишвар аз соли 1991 мебошад. Дар давоми соли 2016 ҳукми қатл дар 23 кишвар ба қайд гирифта шудааст, яъне дар ҳар як давлати ҳаштуми ҷаҳон. Ин нисбатан кам назар ба 20 соли пеш (дар соли 1997) қатл дар 40 давлати ҷаҳон гузаронида шуда буд. Дар соли 2016 гузаронидан қатл аз нав дар Белорус, Ботсвана, Нигерия ва дар ҳудуди давлати Фаластин ҷорӣ шуд. Дар Ҳиндустон, Урдун, Аморти Араб, Умон ва Чад, давлатҳои, ки дар соли 2015 одамонро қатл кардаанд, соли гузашта қатл ба қайд гирифта нашудааст. Дар умум 104 давлат чунин рафтор карданд. Дар соли 1997 ҳукми қатл фақат дар 64 давлат бекор карда шуд. Иваз кардани ҳукми қатл ба дигар намуди ҷазо ё ин ки авф дар 28 кишвар ба қайд гирифта шудааст. Дар соли 2016 дар дар нуҳ давлат камаш 60 нафар, ки ба онҳо ҳукми қатл дода шуда буданд сафед карда шудаанд: ба инҳо Бангладеш (4), Ветнам (2), Хитой (5), Қувайт (5), Мавритания (1), Нигерия (32), Судон (9) ва Тайван (1) дохил мешаванд.

Дар соли 2016 Amnesty International, ки ба 3 117 нафар ҳукми қатлро додаанд ба қайд гирифтааст, ки ин нисбат ба соли 2015 (1 998 ҳукм дар 61

давлат) зиёдтар аст. Нисбатан зиёд шудани шумораи ҳукм дар 12 давлат ба қайд гирифта шудааст, аммо дар баъзе аз онҳо барои мисол дар Таиланд аз тарафи ҳукумат ба Amnesty International маълумоти пурра дода шуда буд. Дар охири соли 2018 камаш 18 848 нафар интизори амали кардани ҳукми қатли худ буданд. Дар ҷаҳон усулҳои дигари қатлро истифода мебаранд: сар аз тан ҷудо кардан, ба дор овехтан, инъексияи марговар гузаронидан ва паррондан. Қатлҳои оммавино дар Эрон (на кам аз 33 ҳолат) ва Кореяи Шимолӣ истифода мебаранд. Тибқи маълумоти дастрасшуда ҳади ақал ду нафар, ки то ҳангоми содир кардан ҷиноят ҳоло ба синни 18 сола нарасида буданд барои содир намудани ҷиноят ба онҳо ҳукми қатл бароварда шуд ва дар соли 2016 дар Эрон ба қатл расонида шуданд. Дар бисёр кишварҳо, ки ҳукми қатл бароварда мешавад ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯӣ набуданд. Баъзан ин бо мақсади “худикроршавӣ” таҳти шиканҷа ё ин ки дигар усулҳои муносибатҳои ваҳшиёна ба даст оварда мешуд, барои мисол дар Баҳрайн, Ироқ, Эрон, Хитой, Кореяи Шимолӣ ва Арабистони Саудӣ.

Адабиёт:

1. Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.
2. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015
3. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
4. Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.
5. Конев А.А. Ҷинояткорӣ дар Россия ва вазъи ҳақиқии он. - Н.Новгород, 1993. – саҳ.52.
6. Кудрявцев В.Н. Пайдоиши ҷиноят. Таҷрибаи намунаҳои криминалогӣ. – М., Форум, 1998. – саҳ.80.
7. Лунев В.В. Ҷинояткорӣ дар сри 21. Таҳлили криминалогии ҷаҳонӣ. - М., Наука, 1998.- саҳ.46.
8. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.

9. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

10. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

11. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

12. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.

13. Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.

14. Сотиволдиев Р.Ш., Миралиев И.К. Международные, региональные и национальные аспекты правовой политики в сфере прав человека: монография / Р.Ш. Сотиволдиев, И.К. Миралиев / Под ред. д.ю.н., профессора Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Изд-во Таджикского национального университета, 2019. – 486 с.

15. Халиков, А.Г. Права человека / А.Г. Халиков, А.М. Диноршоев; под ред. д.ю.н., проф. Халикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.

16. Холиқзода А.Г., Маджидзода Дж.З., Одиназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – 488 с.

17. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Авзалов А., Холиқзода Ш.Л. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз тафаккури интиқодӣ. – ДМТ, -2022.-400 саҳ.

18. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Қисми умумӣ. ДМТ, 2020. – 234 саҳ.

ПАДИДАИ ДАСТ ЗАДАН БА ЧИНОЯТ ДАР ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТИИ ХОРИЧӢ

Хочазода Ф.Ф.,

адъюнкты Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 980000091

E-mail: mrahmonzoda@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дахлдори ба ҷиноят яке аз падидаи мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳуқуқшиносон ҳанӯз дар асри 16 ба омӯзиши моҳияти ҳуқуқи ин институт шурӯъ кардаанд, аммо сарфи назар аз омӯзиши илмии тӯлонӣ, байни олимон дар хусуси моҳияти дахлдори ба ҷиноят яғонафикрии олимон дида намешавад. Дар мақола даврабандии пайдоиш ва ташаккули меъёрҳо оид ба дахл доштан ба ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятии мамлакатҳои хориҷа таҳлилу баррасӣ шуда, тамоюлҳои асосии инкишофи он инъикос гардидаанд. Инчунин дар таҳқиқот масъалаҳои кунунӣ, марбут ба падидаи дахл доштан ба ҷиноят дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятии мамлакатҳои хориҷа мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Тафовут байни кирдорҳои шарикони ҷиноят ва шахсони дар ҷиноят дахлдошта яке аз масъали хеле мураккаби илмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошад. Дар мақола тавсияҳои назариявӣ оид ба такмили қонунгузори оид ба падидаи дахлдори ба ҷиноят таҳия ва пешниҳод карда шудаанд. Муаллиф дар мақола зикр намудааст, ки мафҳуми дахл доштан ба ҷиноят дар давлатҳои хориҷӣ танҳо аз ҷониби назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ коркард шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷиноят, дахлдори ба ҷиноят, шарикӣ дар ҷиноят кодекси ҷиноятӣ, институт, саҳлангорӣ, пинҳонкунии ҷиноят, хабар надодан дар бораи ҷиноят, КҶ давлатҳои ИДМ.

ЯВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Ходжазода Ф.Ф.,

адъюнкт Академии МВД Республики Таджикистан

Тел.: (+992) 980000091

E-mail: mrahmonzoda@mail.ru

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: Прикосновенность к преступлению является одним из актуальных институтов уголовного права. Ученые правоведы начали изучать правовую природу данного института еще в 16 веке, но несмотря на давно начавшееся научное изучение прикосновенности к преступлению среды ученых не сложилось единого относительно сущности прикосновенности к преступлению. В статье раскрывается периодизация института прикосновенности к преступлению в уголовном праве зарубежных стран, отражены основные тенденции его развития. В исследовании также анализируются вопросы, связанные с современным состоянием прикосновенности к преступлению в уголовных кодексах и в уголовном праве зарубежных стран. Разграничение деяний соучастников и прикосновенных к преступлению лиц представляет достаточно сложную проблему в науке и правоприменительной деятельности. В статье разработаны и представлены теоретические рекомендации по совершенствованию института прикосновенности преступления. В статье автор отмечает, что понятие прикосновенность к преступлению в зарубежных странах разработано только теорией уголовного права.

Ключевые слова: преступления, прикосновенность к преступлению, соучастие в преступлении, уголовный кодекс, институт, попустительство, укрывательства преступления, несообщение о преступлении, УК стран СНГ.

PHENOMENA OF COMMITTING A CRIME IN FOREIGN CRIMINAL LAW

Khojazoda F.F.,

adjunct of the Academy of the Ministry of
Internal Affairs of the Republic of
Tajikistan

Phone.: (992) 980000091

E-mail: mrahmonzoda@mail.ru

Academic adviser: Sharipov T.SH., Doctor of law, Professor

Reviewer: Safarzoda A.I., Doctor of law, Professor

Annotation: Involvement in a crime is one of the relevant institutions of criminal law. Legal scholars began to study the legal nature of this institution as early as the 16th century, but despite the long-standing scientific study of the implication of a crime, the environment of scientists has not developed a single one regarding the essence of implication to a crime. The article reveals the periodization of the institution of implication to a crime in the criminal law of foreign countries, reflects the main trends in its development. The study also

analyzes issues related to the current state of the implication of a crime in the criminal codes and criminal law of foreign countries. The distinction between the acts of accomplices and those involved in the crime is a rather complex problem in science and law enforcement. Theoretical recommendations for improving the institution of the implication of a crime have been developed and presented. In the article, the author notes that the concept of implication to a crime in foreign countries was developed only by the theory of criminal law.

Key words: Crimes, involvement in a crime, complicity in a crime, criminal code, institute, connivance, concealment of a crime, non-reporting of a crime, the Criminal Code of the CIS countries.

Таҳияи муназзами меъёрҳо оид ба дахл доштан ба ҷиноят дар қонунгузори хориҷӣ нисбат ба мо – Тоҷикистон ва дигар давлатҳои пасошӯравӣ то андозае барвақттар – дар нимаи дуоми асри XVIII оғоз ёфт. То он дам дар ёдгориҳои қонунгузори ҳуқуқи қадимтарин ва қадим, ҳамчунин ҳуқуқи асримиёнагии давлатҳои хориҷа, ба монанди: Қонуни Хамураппӣ, Уложенияи Бамбергӣ соли 1507 ва дигарон мафҳуми дахл доштан ба ҷиноят ҷой надошт, танҳо меъёрҳои алоҳида ҷой доштанд, ки қонунгузори он давра ба ёрдамчиҳои ҷинояткор, ки ба таркиби шарикӣ шомил буд, баҳо меод²⁰⁴.

Меъёрҳои аввалини қонун пеш аз ҳама ба пинҳон доштан таллуқ доштанд. Чунончи, мисол, м. 109 Қонуни Хамураппӣ, ки ба асри XX то солшумории мо тааллуқ дорад, ҷавобгариро барои пинҳон доштани ҷинояткор муқаррар намудааст: «Агар дар хонаи меҳмондор ҷинояткорон ҷамъ шаванд ва ӯ онҳоро дастгир намуда, ба дарбор насупорад, ин меҳмондор бояд ба қатл расонида шавад»²⁰⁵.

Меъёрҳои мазкур бо объекти ҷинояти асосӣ алоқаи зич доштанд, мисол, пинҳон доштан ва хабар надодан, харидан ва фурӯхтани амволи бо роҳи дуздӣ ба дастмада. Маҳз барои ҳамин шахсони дар кирдорҳои мазкур гунаҳгор ҳамчун ёрдамчиҳои ҷинояткор баробари иҷрокунандаи кирдори асосӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешуданд.

Ҷараёни тафриқагузори то як андоза пурра дахл доштан ба ҷиноят дар ёдгориҳои назарраси давраи асри миёнагӣ – Терезиана, кодекси ҷиноятӣ ва мурофиавӣ-ҷиноятӣ, ки дар Австро-Венгрия аз ҷониби Мария Тереза 31-уми декабри соли 1768 ба тасвиб расидааст, инкишоф ёфтааст. Дар кодекси мазкур меъёрҳои мушаххас оид ба падидаҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, аз ҷумла дар бораи дахл доштан ба ҷиноят ҷойгир шудаанд. Дар он аввалин бор дар таърихи қонунгузорӣ ба таври муайянияти пурра баромад намудааст ва ин ҳолат барои дарки таҳаввули падидаи дахл доштан ба ҷиноят – аҳамияти алоқаи сабабӣ зимни муайян намудани ҷавобгарӣ барои пинҳон доштан, хабар надодан, саҳлангорӣ назаррас аст. Чунончӣ, м. 3 § 10 Терезиана бевосита муқаррар намудааст:

²⁰⁴ Ниг.: Бамбергский уголовный суд и правовой порядок ведения производства по уголовным делам. – М., 1906.

²⁰⁵ Ниг.: Волков И.М. Законы вавилонского царя Хаммурапи. Культурно-исторические памятники древнего Востока. – М., 1914.

«Пеш аз ҳама бояд ба эътибор гирифт – мусоидат ба ҷиноят то, дар вақти ё баъди содир кардани он анҷом дода шудааст. Дар ҳолати аввал, вақте мусоидати бошуурона ва бадқасдона аён аст ва он боис ва сабаби содир намудани ҷиноят шудааст, чунин мусоидатро бояд ҳамчун шарикӣ бо маънои томаш баррасӣ намуд»²⁰⁶.

Ҳамин тариқ, ба ҳисоб гирифтани алоқаи сабабӣ ҳамчун унсури шарикӣ, чудо намудани шарикӣ аз дахл доштан ба ҷиноят ва тафриқагузориҳои шаклҳои гуногуни дахл доштан ба ҷиноят – чунинанд тарҳҳои асосӣ, ки таҳаввулотии падидаи дахл доштан ба ҷиноятро дар нимаи дуҷуми асри XVIII муайян менамояд. Бо низом ташаккул ёфтани ақидаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, ба вучуд омадани мактабҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба давраи нисбатан дертар тааллуқ дорад – охири асри XVIII аввали асри XIX, зимнан коркарди нисбатан чуқуртари ин масъала дар доктринаи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ олмон амалӣ гардидааст.

Ҳалли он дар марҳилаи аввал осон буд, зеро дахл доштан ба ҷиноят ҳамчун намуди шарикӣ баррасӣ мегардид. Чунончӣ, «криминалистони олмонӣ Борет, Клейман, Титман, Кленшрод, А.Фейербах ва дигарон шахсро, ки баъди содир намудани ҷиноят ба ҷинояткор мусоидат менамуданд, шарикони ҷиноят эътироф мекарданд. Маҳз барои ҳамин тарафдороне, ки дахл доштан ба ҷиноятро намуди шарикӣ эътироф мекарданд, ҳамаи шариконро ба се навъ чудо мекарданд: гунаҳгорон, ёрдамчиён ва шахсони дахлдошта»²⁰⁷.

Консепсияи яке аз намудҳои шарикӣ эътироф намудани дахл доштан ба ҷиноят аз имтиҳони давомдори вақт нагузаштааст ва бинобар аз нуқтаи назари назариявӣ беасос будан ва пайрав надоштан маҷбур шудааст, мавқеяшро ба назарияи нав гузашт кунад.

Дар қонунгузориҳои муосири хориҷӣ ташаккули дахл доштан ба ҷиноят ҳамчун падидаи мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ ба охир расидааст. Мафҳуми дахл доштан ба ҷиноят дар давлатҳои хориҷӣ танҳо аз ҷониби назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ коркард шудааст. Таърифи мафҳуми дахл доштан ба ҷиноят ҷӣ дар қисмҳои Умумӣ ва ҷӣ дар қисмҳои Махсуси қонунгузориҳои ҷиноятӣ давлатҳои хориҷӣ, хусусан, ЦФО²⁰⁸, Фаронса, Испания ва Швейтсария, аз ҷумла давлатҳои ИДМ оварда намешавад.

Ҳамзамон, дар қисмҳои умумии Кодексҳои ҷиноятӣ баъзе давлатҳои ИДМ таърифи баъзе аз мафҳумҳои кирдорҳои ғайриқонунии ба падидаи дахл доштан ба ҷиноят дахлдошта оварда шудааст, ба монанди: «пинҳон доштан» ва «хабар надодан». Дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Узбекистон²⁰⁹ қонунгузор моддаеро пешбинӣ намудааст, ки ба он «дахл доштан ба ҷиноят» (м. 31) ном гузоштааст, ҳол он, ки дар он таърифи дахл доштан ба ҷиноят оварда нашудааст. Меъёри мазкур таърифи мафҳумҳои

²⁰⁶ Ниг.: Волков И.М. Асари ишорашуда. – С. 31-32.

²⁰⁷ Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Вып. II. – СПб., 1888. – С. 943-944.

²⁰⁸ Ҷумҳурии Федералии Олмон

²⁰⁹ Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2012-ХII. С изменениями в соответствии с Законом РУз от 04.03.2019 г. № ЗРУ-526. Санаи мурочиат: 07.03.2022. http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug

зеринро додааст: 1) пинҳонкунии қаблан ваъданашудаи ҷиноят, ҷинояткор, олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят, изи ҷиноят ё предмети бо роҳи ҷиноят бадастовардашуда; 2) ба мақомоти ҳокимият хабар надодан оид ба ҷинояти боэътимод омодашаванда, содиршаванда ё содиршуда, ки қаблан ваъда нашудааст. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Латвия²¹⁰ ва Ҷумҳурии Эстония²¹¹ (м. 22 ва моддаҳои 18 ва 19 мувофиқан) таърифи мафҳуми пинҳонкунии қаблан ваъданашудаи ҷиноят ва шахси содирнамудаи он, аз ҷумла хабар надодан оид ба ҷиноят дода шудааст. Мафҳуми пинҳонкунии қаблан ваъданашудаи ҷиноят ва ҷинояткор, ки дар м. 35 КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон²¹² ва м. 49 КҶ Ҷумҳурии Молдова²¹³ пешбинӣ шудааст, дар боби «Шарикӣ дар ҷиноят» ҷойгир шудаанд.

Дар ҷумҳуриҳои боқимондаи собиқ ИҶШС ва инчунин дар Олмон, Фаронса, Швейтсария ва Испания ҷавобгарии ҷиноятӣ барои намудҳои алоҳидаи дахл доштан ба ҷиноят танҳо дар Қисмҳои махсуси қонуни ҷиноятии онҳо пешбинӣ шудааст.

Қонунҳои ҷиноятии ҶФО, Фаронса, Испания ва Швейтсария, аз ҷумла давлатҳои ИДМ ба падидаи дахл доштан ба ҷиноят кирдорҳои зерини ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидашавандаро дохил намудаанд: пинҳон доштан, хабар надодан ва саҳлангорӣ, аз ҷумла соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани молу мулки баръало бо роҳи ҷиноят ба даст овардашуда, қонунигардонии воситаҳои пулӣ ва дигар амвол, ки бо баъзе истисноҳо ба пинҳон доштан шомил намудан мумкин аст.

Аз рӯи табиати ҳуқуқӣ пинҳон доштан ва соҳибӣ намудан ё ба соҳибияти каси дигар додани амволи ба роҳи ҷиноят бадастовардашуда ба ҳам наздик мебошанд, зеро ҳардуи он бинобар содир гардидани ягон ҷиноят хусусияти ба ҷамъият хавфнокӣ кас менамояд, соҳибӣ намудан ё ба соҳибияти каси дигар додани амволи бо роҳи ҷиноят бадастовардашуда бошад, ба таври объективӣ барои пинҳон доштани ҷиноят, ки дар натиҷаи содир намудани он ин амвол ба даст оварда шудааст, мусоидат менамояд. Ба ғайр аз ин, ҳарду кирдор қасдона содир мегардад. Қонунӣ гардонидани даромади ҷинояткорона ва пинҳон доштан аз рӯи табиати ҳуқуқиашон низ ба ҳам наздик мебошанд. Амали «қонунигардонандагон», ки ба пинҳон доштан ва рӯйпӯш намудани сарчашмаи ғайриқонунии дороиҳо равона шудааст, бевосита ба пинҳон намудани ҷинояти дар натиҷаи он чунин дороиҳо ба даст омадаанд, мусоидат менамояд, яъне амалан пинҳон доштанро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, қонунӣ гардонидани даромади бо роҳи ҷиноят бадастоварда, ҳамчунин соҳибӣ намудан ё ба соҳибияти каси дигар додани амволи бо роҳи ҷиноят бадастовардашуда ҳамун намудҳои алоҳидаи пинҳон доштан эътироф намудан мумкин аст.

²¹⁰ Максимов В.В. Новый Уголовный кодекс Латвийской Республики // Российский следователь.-2001.-№ 8. – С. 41-43.

²¹¹ <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused>

²¹² Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қирғизистон аз 28 октябри соли 2021 № 127. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>

²¹³ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Молдова аз 18.04.2002. № 985. <http://lex.justice.md>

Ҳамзамон дар қонунгузории ҷиноятии давлатҳои хориҷии болозикр дар диспозитсияи кирдорҳои ҷиноятии ба падидаи дахл доштан ба ҷиноят тааллуқдошта таърифи ин кирдорҳо, ки дар ҳаҷми пурра тарафи объективии онро ошкор менамояд, оварда шудааст.

Дар қонунгузории Фаронса, ба ғайр аз ин, ҷавобгарии ҷиноятӣ на танҳо барои шахсони воқеӣ, балки ба шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла барои ҷиноятҳое, ки ба падидаи дахл доштан ба ҷиноят шомил аст, пешбинӣ гардидааст. Амали мазкур барои мубориза бо ҷунин ҷиноятҳои хавфнок ба монанди қонунигардонии (расмиқунонии) воситаҳои пулӣ ва амволи бо роҳи ҷиноят бадастоварда, аз ҷумла пинҳон доштани амволи бо роҳи ҷиноятӣ бадастомада (ширкатҳое, ки ба ҷунин ҷиноятҳо гунаҳгор дониста шудаанд, ба маблағҳои зиёд ҷаримабандӣ мешаванд, то барҳам додани онҳо).

Пинҳон доштани ҷиноят ва ашхоси содирнамудаи он, аз ҷумла амволи бо роҳи ҷиноят бадастоварда, ки барои он дар қонунгузории ҷиноятии Фаронса, ҚФО ва Швейтсария ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ба пинҳонқунии пешакӣ ваъдашуда ва пешакӣ ваъданашуда ҷудо намекунад, зеро қонунгузории давлатҳои болозикр кирдорҳои мазкурро ба ёрдам ба ҷинояткор, яке аз намудҳои шарикӣ дохил менамояд. Ҷунончи, тибқи м. 121-7 КҶ Фаронса таърифи шарикӣ ҳамчун «шахсоне, ки дидаву дониста бо кумак ё мусоидати худ омода намудан ва содир намудани ҷиноятро осон кардаанд» муқаррар шудааст. Шарҳи грамматикӣ м. мазкур ба эҳтимол намудани он, ки ба зумраи иштирокчиён ҳамаи ашхоси бо ягон тарз ба иштирокчии ҷиноят кумак кардааст, аз ҷумла шахсони ба ҷиноят дахлдошта (пинҳонқунандагон, хабар надодагон ва саҳлангорон) асос медиҳад.

Қонунгузории Испания ҷавобгарии ҷиноятиро барои пинҳон доштани кирдорҳои ҷиноятӣ, ашхоси содирнамудаи он, аз ҷумла амволи баръало бо роҳи ҷиноят бадастоварда, ки қаблан ваъда карда шудааст (шарикӣ дар ҷиноят), ҳамчунин қаблан ваъданашуда (дахл доштан ба ҷиноят) пешбинӣ намудааст.

Пинҳон доштани ҷиноят ва ашхоси содирнамудаи он, ки қаблан ваъда карда нашудааст, дар қонунгузории ҷиноятии ҳамаи давлатҳои ИДМ пешбинӣ шудааст (м. 405 КҶ Қумҳурии Беларус, м. 396 КҶ Украина, м. 313 КҶ Қумҳурии Латвия, м. 180 КҶ Қумҳурии Эстония, м. 323 КҶ Қумҳурии Молдова, м. 375 КҶ Грузия, қ. 2 ва 3 м. 307 КҶ Қумҳурии Озорбойҷон, м. 339 КҶ Қумҳурии Қирғизистон, м. 363 КҶ Қумҳурии Қазоқистон, қ.2 м. 241 КҶ Қумҳурии Узбекистон ва қ.2 м. 210 КҶ Туркменистон).

Ҳамзамон пинҳонқунии қаблан ваъданушаи ҷиноят ва шахси содирнамудаи он дар кодексҳои ҷиноятии Қумҳурии Беларус, Қумҳуриҳои Латвия ва Эстония, Қумҳурии Молдова, Қумҳурии Қирғизистон, Қумҳурии Узбекистон ба эътибор гирифта шудааст. Дар давлатҳои боқимондаи ИДМ қонунгузор ҷавобгарии ҷиноятиро танҳо барои пинҳонқунии қаблан ваъданашудаи ҷиноят пешбинӣ намудааст.

Дар КҶ ҚФО (§258) ҷавобгарии ҷиноятӣ барои пинҳон доштани

чинояткор, ки ҳамагуна кирдори бо қонунгузории чиноятӣ ҷавобгарӣ пешбинишударо содир намудааст, муқаррар менамояд. Ҳамзамон вазнинии ҷазо аз вазнинии чинояти содирнамуда вобаста аст.

Ҷавобгарии чиноятӣ барои қаблан ваъданашудаи пинҳон доштани танҳо чиноятҳои махсусан вазнин дар КҶ Чумхурии Грузия ва Эстония пешбинӣ шудааст, дар кишварҳои боқимондаи ИДМ бошад – барои пинҳон доштани чиноятҳои ҳам вазнин ва ҳам махсусан вазнин.

Ҷавобгарии чиноятӣ барои пинҳон доштани чиноят дар КҶ Фаронса (м. 434-4), ҚФО (257), Испания (қ. 1 м. 451) пешбинӣ шудааст. Зимнан пинҳон намудани ҳамаи чиноятҳо боиси ҷавобгарии чиноятӣ мегардад. КҶ ҚФО ва Испания шартан пешбинӣ шудааст, ки тибқи он ҷазо барои пинҳон доштани чиноят назар ба чинояти пинҳонгардида вазнинтар буда наметавонад. Ба ғайр аз ин, КҶ Фаронса (м. 434-7) ва Испания (қ.2 м. 451) барои тағйир додан, пинҳон доштан ва пинҳон намудани ҷасад ҷавобгарии чиноятӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла ҷавобгарии шахсони мансабдор барои барои пинҳон намудани чиноят пешбинӣ шудааст (сархати дуюм б. 2 м. 434-4 КҶ Фаронса ва б. «б» қ. 3 м. 451 КҶ Испания).

Қонунгузории Фаронса, Испания ва ҚФО ҷавобгарии чиноятҳои шахсро барои пинҳон доштани чиноят, ки аз ҷониби хешу табори наздик ҳамсари он содир гардидааст, истисно менамояд, аз рӯи КҶ Фаронса бошад, барои кирдори мазкур рӯҳониён низ аз ҷавобгарии чиноятӣ озод мегарданд. Қонунгузории Швейтсария озод намудан аз ҷавобгарии чиноятҳои пинҳонкунандаи шахси содирнамудаи чиноятро, ки бо ӯ дар муносибати наздик қарор дорад, ба салоҳдиди суд вогузор намудааст.

Дар давлатҳои ИДМ, ба истиснои Чумхурии Беларус, Чумхурии Озорбойҷон ва Чумхурии Туркменистон, ҳамчунин шахси қаблан ваъданадода чиноятро, ки аз ҷониби ҳамсар ё хешовандони наздик содир намудааст, пинҳон доштаанд, аз ҷавобгарии чиноятӣ озод мегарданд. Ба ғайр аз ин, бо қонунгузории чумхуриҳои Латвия ва Эстония ба ин доираи ашхос ҳамчунин бобо, бибӣ ва набера гардидаанд.

Дар қонунгузории чиноятҳои Фаронса, ҚФО ва Испания ба ҷазои асосӣ барои пинҳон доштан ҳамчунин ҷазои иловагии ҳатмӣ дар намуди ҷаримаи то андозае калон пешбинӣ шудааст.

Объекти пинҳон доштани чиноят ва чинояткор аз рӯи қонунгузории чиноятҳои Фаронса, Испания, Швейтсария, давлатҳои ИДМ тартиби амалигардонии адоати судӣ нисбати кирдорҳои чиноятӣ ба шумор меравад. Аз рӯи қонунгузории ҚФО ба сифати объекти кирдорҳои монанд муносибатҳои молу мулкӣ баромад менамояд.

Пинҳон доштани чиноят ва ашхоси содирнамудаи он аз нуқтаи назари тарафи объективӣ аз рӯи қонунгузории чиноятҳои давлатҳои зикргардида амалҳои фаъол, ки ба яқум: пинҳон доштани шахси содирнамудаи чиноят, ки дар пешниҳод намудани паноҳгоҳ, манзил, яроқ, нақлиёт ва дигар воситаҳо ба ӯ барои пинҳон шудан аз адолати судӣ кумак менамояд, ифода ёфтааст; дуюм чиноят, ки дар пинҳон намудани пайи чиноят, олоти чиноят, аз ҷумла предмети бо роҳи чиноятӣ ба даст омадааст, ифода ёфтааст,

равона шудааст.

Тарафи объективии кирдорҳо, ки пинҳон намудани онҳо чиноят эътироф мешавад, дар дар мавҷудияти шакли қасдонаи гуноҳ дар намуди қасди бевосита ифода меёбад. Гунаҳгор дарк менамояд, ки ба чинояткор барои аз ҷазо начот ёфтагӣ кумак менамояд, имконпазирӣ ва ногузирии фаро расидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ менамояд ва хоҳиши фаро расидани онҳоро меҷӯяд. Ҳамзамон барои тасвир намудани ҳаҷми талабшавандаи донишҳои гунаҳгор оид ба чинояти пинҳондошта истилоҳоти зерин истифода мегардад: «гунаҳгор медонад ё асоснок ҳисоб менамояд; нисбати он боварӣ дорад; асоси кофӣ барои гумон кардан ё шубҳа намудан ва ғайра». Дар ин ҷо ҳаҷми зарурии донишҳо ба таври аниқ аён мегардад – умумӣ, бидуни аломатҳои намудии чиноят. Ҳамзамон, КҶ ҚФО ва Швейтсария мавҷудияти шакли қасдонаи гуноҳро дар намуди қасди бавосита истисноӣ намекунад, мисол пинҳон доштани чинояти аз рӯи беэҳтиётӣ содиргардида.

Ҷавобгарии чиноятӣ барои пинҳон намудани молу мулкӣ бараъло бо роҳи чиноят бадастоварда ба КҶ Фаронса (м.м. 321-1 - 321-8), ҚФО (§259, §260, §260), Швейтсария (м. 160), Испания (м. 298), аз ҷумла ба қонунгузориҳои чиноятӣ давлатҳои ИДМ дохил карда шудааст.

Дар қонунгузориҳои чиноятӣ давлатҳои Аврупоии аз ҷониби мо тадқиқшаванда танҳо дар КҶ Испания пинҳон доштани молу мулкӣ бо роҳи чиноят бадастовардашуда ба қаблан ваъдашуда ва қаблан ваъданашуда ҷудо мегардад.

Ба ғайр аз ин таркибҳои квалifikатсионии кирдорҳои мазкурро КҶ давлатҳои ИДМ пешбинӣ намудааст: 1) содир намудани амалҳои мазкур аз ҷониби ду ва зиёда ашхос, 2) ба андозаи калон ё махсусан калон, ё нисбати воситаи нақлиёт, 3) содир намудани кирдори мазкур аз ҷониби ретсидивист ё ретсидивисти махсусан хавфнок, 4) аз ҷониби гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, 5) аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё иттиҳодӣ чиноятӣ. Бо қонунгузориҳои чиноятӣ давлатҳои мазкур вазнинтар намудани ҷазо барои таркибҳои квалifikатсионии кирдорҳои мазкур пешбинӣ гардидааст.

Ҳамзамон тибқи қонунгузориҳои Фаронса ва Швейтсария андозаи ҷазо барои пинҳон доштани амволи бо роҳи чиноятӣ ба дастмада назар ба чинояте, ки дар натиҷаи он ҷунин амвол ба даст оварда шудааст, вазнинтар буда наметавонад. Агар ҷазо барои чинояте, ки дар натиҷаи он амволи пинҳоншаванда ба даст оварда шудааст, назар ба ҷораҳои ҷазо барои пинҳон доштани амволи мазкур вазнинтар бошад, пас он то ба андозаи ҷазои асосӣ бардошта мешавад, аз ҷумла андозаи ҷазо дар сурати мавҷуд будани ҳолатҳои вазнинкунанда, агар пинҳонкунанда медонист, ки амволи мазкур дар натиҷаи маҳз кадом чиноят ва бо кадом ҳолатҳои вазнинкунанда ба даст оварда шудааст.

Қонунгузориҳои Испания (б. 1 м. 298 КҶ) ва Ҷумҳурии Туркманистон (зербандҳои 1 ва 2 м. 237 КҶ) ҳамчунин барои нигоҳдории молу мулкӣ дидаву доништа бо роҳи чиноятӣ ба дастмада бидуни мақсади фурӯш ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар мекунад.

КҶ Ҷумҳурии Озобойҷон барои пинҳон доштани амволи бараъло бо

роҳи ҷиноятӣ ба даст овардашуда, ки қаблан ваъда карда нашудааст, танҳо барои шахсоне, ки амволи мазкурро ба миқдори назаррас соҳибӣ мекунанд ё аз соҳибӣ соқит мекунанд, ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст.

Объекти кирдорҳои мазкур тибқи қонунгузорию давлатҳои хориҷӣ манфиатҳои гардиши қонунии амвол, тартиби бо қонунгузорию ин давлатҳо пешбиниамудаи харид ва фурӯши молу мулк баромад менамояд.

Тарафи субъективии пинҳон доштани молу мулки дидаву доништа бо роҳи ҷиноят бадастоварда дар шакли қасдонаи гуноҳ танҳо дар намуди гуноҳи бевосита ифода меёбад, зеро дар ин ҳолат сухан дар бораи пинҳон доштани молу мулки «дидаву доништа» бо роҳи ҷиноят бадастоварда меравад. Ҳамзамон, шахси гунаҳгор дар бораи ҷинояти аввала, ки бо роҳи содир намудани он молу мулки соҳибинамуда, ба нигоҳдорӣ қабулнамуда ё ба соҳибияти каси дигар дода ба даст оварда шудааст, тасаввуроти умумӣ дошта бошад. Баробари ин қонунгузорию ҷиноятии Фаронса ва Швейтсария аз ҷониби шахси гунаҳгор дониستاني ҳолатҳои мушаххаси ҷиноят, аз ҷумла ҳолатҳои вазнинкуандаи гуноҳро, ки дар натиҷаи он молу мулк ба даст оварда шудааст, пешбинӣ менамояд. Вобаста ба дониستاني шахси гунаҳгор оид ба ҳолатҳои мушаххаси ҷиноят, ки дар натиҷаи он молу мулк ба даст оварда шудааст, чазо таъин карда мешавад.

Аз рӯи КҶ Ҷумҳурии Латвия шахс барои расмикунонӣ он вақт ҷалб карда мешавад, агар он ҷиноят будани соҳибкунии воситаҳои пулӣ ва дигар амволи расмикунонидашавандаро дарк намоянд.

Дар КҶ Фаронса, Ҷумҳурии Федералии Олмон, Швейтсария ва Испания, ҳамчунин дар қонунгузорию ҷиноятии давлатҳои ИДМ таркибҳои квалификатсионии намудҳои мазкури ҷиноятҳо пешбинӣ шудааст. Ин содир намудани ин ҷиноятҳо ба таври муназзам, аз ҷониби гурӯҳи ҷиноятӣ, дар намуди касби доимӣ, ба андозаи калон ва махсусан калон, аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз мақоми хизматӣ (субъекти махсус), аз ҷониби гурӯҳи муташаккил, аз ҷониби иттиҳодияи ҷиноятӣ мебошанд.

Аз рӯи КҶ Ҷумҳурии Украина, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Узбекистон ва Ҷумҳурии Латвия шахс танҳо барои расмикунонии воситаҳои пулӣ ва дигар молу мулки дидаву доништа «бо роҳи ҷиноят» бадастоварда, яъне барои ин ё он кирдори тибқи қонунгузорию ҷиноятӣ ҷиноят эътироф мешаванд, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Дар ҷумҳуриҳои боқимондаи ИДМ барои қонунгардонии воситаҳои пулӣ ва дигар молу мулки «бо роҳи ғайриқонунӣ» бадастоварда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб менамоянд. Роҳи ғайриқонунӣ ин соҳибӣ намудани «молу мулк ё ба даст овардани ҳуқуқҳои воқеӣ ба он бидуни асосҳои қонунии зарурӣ, хусусан бо роҳи аҳди безътибор, содир намудани ҷиноят, дорошавии беасос, коркарди ғайриқонунӣ, сохтмони худсарона ва дигар роҳхоро дар назар дорад. Чунин дарки қонунӣ ба шарҳи маҳдудкунонда эҳтиёҷ дорад, зеро «ғайриқонунӣ» бояд маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятиро вайрон кунад, дар ҳолати акс татбиқи он дар кодекси ҷиноятӣ бинобар мавҷуд набудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ғайриқонунӣ мебошад.

Қонунгузории ҶФО дар ҳолатҳои зерин озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятро пешбинӣ намудааст: 1) агар қаблан предмет аз ҷониби шахси сеюм, ки кирдори ҷиноятӣ содир нақара ба даст оварда шуда бошад; 2) шахс бо хоҳиши худ оид ба кирдор ба мақомоти ваколатдор хабар дода бошад ё бо хоҳиши худ барои ҷунин хабардиҳӣ имкон диҳад, агар кирдор дар ин лаҳза пурра ё қисман ошкор нашуда бошад.

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ меъёрҳои озод намудан аз ҷавобгари ҷиноятӣ барои қонунигардонӣ дар ҳолате, ки шахси гунаҳгор ба ошкор намудани ҷиноят ғаёлона мусоидат кунад ва (ё) ихтиёран даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастовардашро супорида бошад, пешбинӣ шудааст.

Хусусияти ба ҷамъият хавфнокии қонунигардонии воситаҳои пулӣ, ки тарафи объективии таркиби ин кирдорро ташкил медиҳад, бештар аз ба ҷамъият хавфнок будани суиқасди зиддиқонунӣ, ки ба даст овардани воситаҳои пулӣ ва арзишҳои моддиро муайян менамояд, яъне ҷинояти асосӣ, сарчашма мегирад.

Расмиқунонӣ аз рӯи тарафи объективӣ дар гузаронидани ҳамаи амалиёт, ки бо мақсади махфӣ доштан ё пинҳон намудани мавҷудият, баромад ё таъиноти мақсадноки воситаҳои молиявӣ (марҳилаи якум) бо мақсади минбаъд аз он гирифтани баҳра дар намуди даромади доимӣ (марҳилаи дуюм) амалӣ мегардад, иборат мебошад. Ҳамин тариқ, расмиқунонӣ ин пеш аз ҳама қонунигардонии пул, ки бо роҳи ҷиноят ба даст омадааст, мебошад. Расмиқунонии пул аз рӯи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ ҳамчун ҷинояти дуюмин баррасӣ мегардад. Он ҳамавақт аз пайи ягон ҷинояти якумин (савдои одамон, роҳзанӣ, дуздӣ, савдои яроқ, қочоқи маводи нашъадор ва ғайра) пайравӣ менамояд. Мақсади ҷинояти якумин ба даст овардани воситаҳои пулии қалон, мақсади дуввумин – қонунигардонии он мебошад.

Тарзҳои содир намудани кирдорҳои ҷиноятии мазкур гуногунанд. Бештараш ҷониби ҷинояткорон пинҳон намудани воситаҳои пулӣ ва рӯйпӯш намудани баромади он истифода мегардад.

Зери пинҳон намудан нигоҳдории махфии пул, тилло, қоғазҳои қимматнок дар сейфҳо, дар утоқҳо барои арзишҳо дар бонкҳо зерӣ ҳуҷҷатҳои қалбакӣ фаҳмида мешавад.

Ҳамаи ин амалиёт ба мақсади дар намояндагони тижорати қонунӣ, полис ва мақомоти назоратӣю фискалӣ ба вучуд овардани эҳсосоти он, ки пул дар натиҷаи ғаёолияти қонунии тижоратӣ ба даст оварда шудааст, равона мегардад. Ин амалҳо барои душвор намудан ё ғайриимкон кардани исботи баромади ҷиноятӣ доштани он зарур мебошад. Бо назардошти он, ки ҷунин ҷиноятҳо, ба монанди, расмиқунонии пул ва пинҳонқунии ғайриқонунии манфиати молу мулкӣ хусусияти трансмиллӣ дорад, аз ҷониби Шӯрои Аврупо Конвенсия «оид ба расмиқунонӣ, муайянқуни ва мусодираи даромадҳо аз ғаёолияти ҷиноятӣ» (8-уми ноябри соли 1990) қабул шудааст.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои хабар надодан оид ба ҷинояти

омодашаванда ё содиршуда ба қонунгузории қиноятии Фаронса (м.м. 434-1 - 434-3, 434-11 ҚҶ), ҚҶО (138 ҚҶ), Узбекистон (м. 31 ҚҶ), Қумхурии Латвия (м. 22 ҚҶ), Қумхурии Эстония (м. 18 ва 19 ҚҶ), Қумхурии Қирғизистон (м. 35 ҚҶ), Қумхурии Молдова (м. 49 ҚҶ) дохил карда шудаанд. Қонунгузории давлатҳои боқимондаи ИДМ, Испания ва Швейтсария ин намуди ҷавобгариро пешбинӣ накардааст.

Тарафи объективии кирдори мазкур беамалии қиноятиро пешбинӣ менамояд, яъне пешгирӣ накардани қинояти омодашаванда, «ки онро пешгирӣ намудан ё оқибати онро маҳдуд намудан имконпазир аст, ё иҷроқунандагони он метавонанд қинояти нав, ки онро пешгирӣ намудан мумкин аст, содир кунанд».

Тарафи субъективии кирдорҳои мазкур дар шакли қасдонаи гуноҳ дар намуди ҳам қасди бевосита ва ҳам қасди бевосита ифода меёбад.

Ба намуди дахл доштан ба қиноят дар қонунгузорӣ ҳамчунин саҳлангории қиноятиро дохил намудани мумкин аст, ки зеро он пешгирӣ накардани қаблан ваъданашудаи қинояти боэътимод омодашаванда ё содиршавандаи шахсе, ки ба зиммаи он уҳдадорӣ иҷтимоии пешгирӣ намудан қиноят воғузур шудааст.

Дар қонунгузории қиноятӣ амалқунандаи кишварҳои аз қониби баррасишаванда мафҳуми «саҳлангорӣ» пешбинӣ нашудааст, аммо ҳолати мазкур воқеияти зухуроти мушахасро, ки моҳияти он ошкор қардан аст, истисно намекунад, зеро кирдорҳои ба ҷамъият хавноки ифодақунандаи он дар як қатор таркиби қонунҳои қиноятӣ инъикос ёфтаанд.

Тадқиқи таърихи инкишофи падидаи дахл доштан ба қиноят дар қонунгузории давлатҳои хориҷӣ барои баровардани хулосаҳои зерин имкон медиҳад:

1. Дар ҳуқуқи қадим ва дар ҳуқуқи асри миёнагии кишварҳои хориҷӣ танҳо қарорҳои ҷудогона, ки ба падидаи дахл доштан ба қиноят (пинҳон доштан, хабар надодан, саҳлангорӣ) алоқаманд аст, қайд намудан мумкин аст, ки қонунгузор онро ба падидаи шарикӣ мансуб донистааст. Объекти қиноятҳои мазкурро ҳамон объекти қинояти асосӣ, ки шахси гунаҳгор ба он даст расонидааст, баромад менамояд. Ҷазо барои кирдорҳои номбаршуда дар бештари маврид ба монанди қинояти асосӣ пешбинӣ мешуд.

2. Ба монанди қонунгузории ватанӣ дар қонунгузории хориҷӣ низ объекти кирдор, ки ба падидаи дахл доштан ба қиноят тааллуқ дорад, объекти қинояти асосиро низ ва тартиби амалисозии адолати судӣ, ва муносибатҳои молумулкиро эътироф менамояд.

3. Объекти дахл доштан ба қиноят ҳам объекти қинояти асосӣ, ҳам тартиби амалисозии адолати судӣ, ҳам муносибатҳои молумулкӣ ва ҳам беҳатарии иҷтимоӣ эътироф мегардид.

4. Фарқияти асосии шарикӣ аз дахл доштан ба қиноят сар қарда аз Терезиана мавҷудият ё мавҷуд набудани алоқаи сабабӣ байни оқибати қиноятӣ фарорасидаи қинояти асосӣ ва шахси дахлдошта ба он гардид.

5. Аз нуқтаи назари тарафи объективӣ дахл доштан ба қиноят ҳам дар

амалӣ ва ҳам дар беамалӣ изҳор мегардид; аз ҷиҳати субъективӣ – он дар бештар маврид бо шакли қасдонаи гуноҳ тавсиф мегардид. Субъекти дахл доштан ба ҷиноят ҳамаи ашхос (субъекти умумӣ) ва ҳам шахсони мансабдор ё ашхоси бинобар ин ё он ҳолат барои иҷроиши ин ё он амал уҳдадор, мисол пешғирӣ намудани ҷиноят, оид ба он хабар додан ба намояндагони ҳокимият, расонидани кумак ба эҳтиҷмандон баромад мекарданд.

6. Ҷазои ашхоси дахлдошта ба ҷиноят дар бештари маврид дар тӯли тамоми таърихи инкишофи қонунгузорию ҷиноятӣ аз дараҷаи ба ҷамъият хавфнокию ҷинояти асосӣ вобаста буд, зимнан санксияҳо барои содир намудани ҷунин кирдорҳо яхела пешбинӣ мешуданд.

Адабиёт:

1. Бамбергский уголовный суд и правовой порядок ведения производства по уголовным делам. – М., 1906.
2. Волков И.М. Законы вавилонского царя Хаммурапи. Культурно-исторические памятники древнего Востока. – М., 1914.
3. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Эстония / <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee> / Санаи мурочиат: 07.03.2022
4. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 28 октябри соли 2021 № 127./ <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru/> / Санаи мурочиат: 07.03.2022
5. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Молдова аз 18.04.2002. № 985./ <http://lex.justice.md/> / Санаи мурочиат: 07.03.2022
6. Максимов В.В. Новый Уголовный кодекс Латвийской Республики // Российский следователь.-2001.-№ 8. – С. 41-43.
7. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Вып. II. СПб., 1888.
8. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 г. № 2012-ХП. С изменениями в соответствии с Законом РУз от 04.03.2019 г. ЗРУ. № 526./ <http://fmc.uz/legisl.php/> / Санаи мурочиат: 07.03.2022

ПРОФИЛАКТИКАИ ВИКТИМОЛОГИИ ЧИНОЯТҲОИ ХУСУСИЯТИ ЗУРОВАРӢ ДОШТА, КИ ДАР МУАССИСАҲОИ ИСЛОҲӢ СОДИР МЕШАВАНД

Досов Х.С.,

муаллими калони кафедраи фанҳои ҳуқуқии Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 98-511-71-49

E-mail: khurshed.dosov@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Назаров А.Қ., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақола ҷанбаи профилактикаи ҷиноятҳои зӯрварӣ аз ҷониби маҳкумшудагон ҳангоми адои ҷазо, дар муассисаҳои ислоҳӣ истифода намудани чораҳои нави алтернативӣ, барои пешгирии ҷиноятҳо баррасӣ шудааст. Дар ин самт профилактикаи виктимологӣ мавқеи махсус дорад. Ташкили чорабиниҳо оид ба пешгирии ҷиноятҳои зӯрварӣ дар муассисаҳои ислоҳӣ, дар он сурат муваффақ мегардад, ки маҳз раванди ягона, чораҳои пешгирии махсуси криминологӣ ва виктимологиро муттаҳид намудааст. Ҳамзамон сабаб ва шароити содир намудани ин ҷиноятҳоро баргараф намуда, доир ба паст намудани сатҳи қурбонии ҷиноятҳои зӯрварӣ дар муассисаҳои ислоҳӣ, чораҳои пешгирикунандаи дахлдор андешида мешаванд. Аз байн бурдани ин зухурот миёни ҷинояткор ва қурбонии ҷиноят то ба вуҷуд омадани вазъияти ҷиноятӣ робитаҳои мураккаб, ки манбаи ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ доштаро ташкил медиҳад, дар мақола тавачҷуҳи махсус дода шудааст. Ба ибораи дигар, дар мақола оид ба қурбонии ҷиноят, ки тасодуфӣ набуда, аксар вақт зухуроти таҷовузи ҷиноиро дар муассисаҳои ислоҳӣ бармеангезанд қайд гардидааст. Инчунин сабаб шароитҳои сар задани ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ дошта, ки бевосита рафтори манфии қурбонӣ мебошад, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳамзамон доир ба ин масъала муаллиф фикру ақидаҳо ва назарияи олимону мутахассисони соҳаро оид ба ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ дошта, дар муассисаҳои ислоҳӣ дар мақолаи мазкур оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷинояткор, ҷабрдида, маҳкумшуда, ҷазо, муассисаҳои ислоҳӣ, ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ дошта, пешгирии ҷинояткорӣ, виктималогия, виктимизатсия, пешгирии виктимологӣ, профилактикаи виктималогии ҷинояткор ва қурбонии ҷиноят, криминология, ҷабрдидагони эҳтимолӣ.

ВИКТИМОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ НАСИЛЬСТВЕННОГО ХАРАКТЕРА, СОВЕРШАЕМЫХ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Досов Х.С.,

старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского Национального Университета.

Тел.: (+992) 98-511-71-49

E-mail: knursned.dosov@mail.ru

Научный руководитель: Назаров А.К., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматривается организационный аспект предупреждения насильственных преступлений, совершенных осужденными в период отбывания наказания в учреждениях исполнения наказаний. Особое место в этом направлении занимает виктимологическое воздействие. Организация мероприятий по предупреждению насильственных преступлений в пенитенциарных учреждениях будет успешной, если это будет единый процесс, сочетающий в себе специальные криминологические и виктимологические мероприятия. При этом должны быть устранены причины и условия совершения этих преступлений, а также приняты соответствующие превентивные меры по сокращению числа потерпевших от таких преступлений в исправительных учреждениях. В статье особое внимание уделяется устранению данного явления между преступником и потерпевшим от преступления до возникновения криминальной ситуации, являющейся источником преступлений насильственного характера. Иными словами, статья о жертве преступления не случайно часто провоцирует явление изнасилования в исправительных учреждениях. Также выясняются обстоятельства совершения преступлений насильственного характера, которые непосредственно связаны с негативным поведением потерпевшего. В то же время у автора есть мнения и теории ученых и специалистов о насильственных преступлениях в пенитенциарной системе, которые представлены в данной статье.

Ключевые слова: Преступник, потерпевший, осужденный, наказание, исправительные учреждения, преступления насильственного характера, профилактика преступлений, виктимология, виктимизация, виктимологическая профилактика преступлений, криминология, потерпевший.

**VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF VIOLENT CRIMES
COMMITTED IN CORRECTIONAL INSTITUTIONS****Dosov H.S.,**

senior Lecturer of the Department of Legal Disciplines of the High School of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan, candidate of the Department of Criminalistics and Forensic Activity of the Faculty of Law of the Tajik National University.

Тел.: (+992) 98-511-71-49**E-mail:** khurshed.dosov@mail.ru**Scientific adviser:** Nazarov A.K., Doctor of Law, Professor

Annotation: The article deals with the organizational aspect of the prevention of violent crimes committed by convicts during the period of serving their sentences in penitentiary institutions. Victimological influence occupies a special place in this direction. The organization of activities for the prevention of violent crimes in penitentiary institutions will be successful if it is a single process that combines special criminological and victimological activities. At the same time, the causes and conditions for the commission of these crimes should be eliminated, as well as appropriate preventive measures should be taken to reduce the number of victims of such crimes in correctional institutions. In the article, special attention is paid to the elimination of this phenomenon between the offender and the victim of a crime before the emergence of a criminal situation, which is the source of violent crimes. In other words, it is no coincidence that the article about the victim of a crime often provokes the phenomenon of rape in correctional institutions. It also clarifies the circumstances of the commission of crimes of a violent nature, which are directly related to the negative behavior of the victim. At the same time, the author has the opinions and theories of scientists and specialists about violent crimes in the penitentiary system, which are presented in this article.

Keywords: Offender, victim, convict, punishment, correctional institutions, crimes of a violent nature, crime prevention, victimology, victimization, victimological crime prevention, criminology, victim.

Дар раванди мубориза бар зидди ҷинояткорӣ зарурати таҳияи чораҳои профилактикаи виктимологӣ диққати олимони соҳаи ҳуқуқро ҷалб намудааст. Пешгирии ҷиноятҳои дар муассисаҳои ислоҳӣ содир шаванда ҳамчун як масоили мустақили илми кримнология боиси мубоҳисаву баҳсҳои гуногун гардидаанд.

Баъзеи олимони соҳаи ҳуқуқ профилактикаи виктимологиро ҳамчун системаи чораҳои кримнологӣ номида, дигар ҳуқуқшиносон ҳамчун

маҷмуи чораҳои ҳифзи қурбонии қинояткорӣ тавсиф мекунанд. Аз ҷумла, олимони рус Н.И. Бумаженко ва В.Д. Малков дар тадқиқотҳои худ чунин ақида доранд, ки пешгирии виқтимологӣ ҳамчун зерсистемаи чораҳои умумӣ ва махсуси криминологӣ тавсиф намуда, ба раванди ҳифзи қурбонӣ эҳтимолӣ равона шудааст.²¹⁴

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ қиноятӣ нишон дода шудааст, ки профилактикаи қиноятҳои виқтимологӣ ин фаъолияти мушаххас буда, ба муайян кардан, рафъ, безаргардонии омилҳо ва ҳолатҳои, ки рафтори қурбонии қиноятро ифода мекунанд, равона карда шудааст. Ба ин мақсад таҳияи воситаҳои махсуси ҳимояи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз қиноят, бо барои пешгирии қинояткорӣ равона шудаанд.²¹⁵

Сабабҳои даст задан ба қиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта, дар муассисаҳои ислоҳӣ пеш аз ҳама, ҷойгир шудани шахсиятҳои ба ҷамъият хавнок дар муассисаҳои ислоҳӣ вобастагӣ дорад. Ҷудо кардан аз ҷомеа ҳамчун як чораи ҷазо як қатор маҳдудиятҳоро дар бар мегирад, ки боиси нобаробарӣ байни маҳкумшудагон гардидааст. Дар натиҷа боиси сар задани қиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта гардида, низоми ҷазоро шадидтар мегардонад. Омилҳои ба ин қабил қиноятҳо мусоидаткунанда, доимӣ дар ҷустуҷӯ қарор дошта, тарзу воситаҳои нави профилактикаи виқтимологӣ ба маҳкумшудагон пешниҳод карда мешаванд.

В.В. Бабаев қайд кардааст, ки «дар сиёсати қиноятӣ манфиатҳои қурбонии қиноят аз назар дур монда, ба қинояткор тавачҷуҳи асосӣ зоҳир мегардад» ва ба ин нуқтаи назар бояд розӣ шуд.²¹⁶

Дар ин ҳолат бояд ба эътибор гирифтани лозим аст, ки қинояткор гарчанде асосӣ бошад, танҳо қаҳрамони манфӣ буда, барои мубориза бар зидди қинояткорӣ қурбонии қиноят низ аҳамияти муҳим дорад.

Чунончӣ, Д.В. Ривман қайд кардааст: «барои аниқтар дарк кардани механизми қиноят танҳо омӯхтан ва донишдони шахсияти қинояткор кифоя нест».²¹⁷ Қобили қайд аст, ки тамоми ҷабҳаҳои кирдорҳои қинояткор ба шахсияти қурбонии қиноят алоқамандӣ дорад. Ба ибораи дигар, механизми қиноят на танҳо тавассути қинояткор, балки тавассути қурбонии қиноят низ бояд ошкор карда шавад. Зеро донишдони хусусиятҳои шахсияти онҳо, нақши қинояти содиршуда, таҳлил ва тавсифи муносибатҳои байни қинояткор мебошад.

Қиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта, моҳиятан дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ хос аст, зеро бадтарин аз нигоҳи ахлоқӣ, мавҷудоти якҷинс дар як фазои маҳдуди физиологӣ ба дастаҳои хурд дохил мешаванд. Инҳо қинояткороне мебошанд, ки дар шароити муҳити маҳдуд ҷамъ

²¹⁴ Бумаженко Н.И. Малков В.Д. Виктимология: Учеб.мет.пособия. – М., 2010. – С.102.

²¹⁵ Криминология: Учебник. ЗАО Юстицинформ, 2004. – С.88.

²¹⁶ Бабаев М.М., Рахманова Н.Е. Права человека и криминологическая безопасность. – М.,2003. – С.125с.

²¹⁷ Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : учеб. пособие. Л., 1975. – С.154.

оварда шудаанд, яъне ашхосе мебошанд, ки ҷиноят дар ҳаёти онҳо на тахмин, на имкон, балки воқеияти аллакай иҷрошуда мебошад.

Ҷинояткор ва қурбонии ҷиноят аз нуқтаи назари ҳислат, рафтори онҳо ҳангоми адои ҷазо, имкониятҳои пешгирӣ ва муборизаи зидди ҷинояткориро дар муассисаҳои ислоҳӣ хеле васеъ мекунад. Нақши қурбонии ҷиноят дар генезиси рафтори ғайриқонунӣ маҳз дар шароити мушаххаси ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Азбаски доираи муоширати маҳкумшудагон маҳдуд аст, зиддиятҳо тезу тунд мешаванд. Зеро дар бисёр ҳолатҳо байни ҷинояткор ва қурбонии ҷиноят ҳатто то ба вучуд омадани вазъияти ҷиноятӣ робитаҳои мураккабе ба вучуд омада, маҷмуи тамоми муносибатҳоро дар ҷиноят ташкил медиҳад. Пеш аз ҳама, суҳан дар бораи қурбонӣни ҷиноят меравад, ки дар як навбат ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро барои қаблан содир кардани ҷиноят адо мекунад. Шахсият ва рафтори онҳо аз ҷиҳати ҳислатҳои ахлоқӣ фарқ мекунад. Ба ибораи дигар, қурбонии ҷиноят дар ин ҳолатҳо тасодуфӣ набуда, аксар вақт ҳуди онҳо зухуроти таҷовузи ҷиноиро алайҳи худ бармеангезанд. Аз ин рӯ, бештари ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ дошта, дар муассисаҳои ислоҳӣ рафтори манфии қурбонӣ мебошад.

Бо мақсади аз байн бурдани ин зухурот дар муассисаҳои ислоҳӣ чорабиниҳои инфиродии пешгирикунанда, бо қурбонии эҳтимолӣ таваҷҷуҳи махсус дода шавад. Дар амал бошад чорабиниҳои профилактикӣ, тарбиявӣ, пешгирикунанда бо қурбонии эҳтимолӣ мавқеи зарурӣ ҷудо нашудааст. Ҳуди қурбонии ҷиноятҳои хусусияти зӯрварӣ доштаро байни маҳкумон муайян кардан душвор аст. То даме ки аз тарафи маҳкумшудагон нисбати дигарашон ҷиноятҳои хусусияти зӯрваридошта содир карда нашаванд, қурбонӣни онро муайян кардан намешавад. Аксар вақт, кормандони муассисаҳои ислоҳӣ, имкониятҳои ҳудро барои ҳалли ҳамаҷонибаи мушкилоти ҳифзи қурбонӣни эҳтимолӣ ҷиноят истифода намекунад. Бояд системаи тадбирҳои пешгириро аз ҷиҳати мантиқӣ ва самарабахшӣ пурра ва ғанӣ гардонда шаванд. Иҷбот кардан лозим нест, ки на танҳо бо роҳи кам кардани шумораи маҳкумшудагоне, ки ба ҷинояткорӣ майлдоранд, балки бо роҳи андешидани тадбирҳои дахлдор барои аз байн бурдани шумораи қурбонии эҳтимолӣ, дар муассисаҳои ислоҳӣ бо муваффақият мубориза бурдан лозим аст. Дар робита ба ин, вазифаи асосии фаъолияти профилактикии кормандони муассисаҳои ислоҳӣ сари вақт ошкор намудани қурбонии эҳтимолӣ, амалӣ намудани чораҳои ҳифзи онҳо, баланд бардоштани қобилияти муқовимат ба ҷинояткорӣ ба ҳисоб меравад.

Барои рафъи ҳолатҳои зиёд шудани қурбонӣни эҳтимолӣ ҷиноятҳо мавриди назар қарор додани ин қабил маҳкумшудагон мувофиқи мақсад мебошад. Бояд гуфт, ки як ҳолати муҳим он аст, ки муайян намудани қурбонӣни эҳтимолӣ дар шароити муассисаҳои ислоҳӣ

душвориҳои муайян ба амал меоварад, зеро бисёр маҳкумшудагон, аллакай аз таҷовузи ҷинойтӣ ҷабр дидаанд.

Аз ҷумла, аз тарси таъкиб аз тарафи дигар маҳкумшудагон то нобоварӣ ба қобилияти маъмурият дар таъмини бехатарии онҳо, аз муроҷиат ба маъмурияти муассисаҳои ислоҳӣ худдорӣ мекунанд. Аз ҳамин лиҳоз, дар байни маҳкумшудагоне, ки ба ҷинойтҳои хусусияти зуроварӣ дошта даст мезананд, муайян карда шаванд. Пеш аз ҳама, маҳкумшудагоне, ки доимо дар муноқиша буда, нисбат ба дигарон ҷинойтҳои хусусияти зуроварӣ доштаро раво мебинанд. Маҳз ҳамин гурӯҳҳои маҳкумшудагон аз рӯи хислатҳои шахсии худ аз ҷинойтҳои хусусияти зуроварӣ дошта, дар баъзе мавридҳо мустақилона худро ҷимоя карда наметавонанд. Бинобар ин, онҳо бояд зери таваҷҷуҳи бештари кормандони муассисаҳои ислоҳӣ қарор дошта бошанд. Набояд фаромӯш кард, ки на танҳо маҳкумшудагоне, ки доимӣ ба ҷинойтҳои хусусияти зуроварӣ дошта дучор мешаванд, балки маҳкумшудагони бо мақсади ба даст овардани манфиати шахсӣ низ дар лаҳзаи муайян метавонанд, ки ҳамин қабил ҷинойтҳоро содир намоянд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷинойткор ва қурбонии ҷинойт дар муносибатҳои мустақими низой қарор дошта, онро бартари як гурӯҳи маҳкумшудагон дар муассисаҳои ислоҳӣ тавсиф кардан мумкин аст. Бо вучуди ин, нигаронии бештарро шумораи зиёди қурбонҳои ҷинойти зуроварӣ дар муносибатҳои дӯстона бо ҷинойткор қарор дошанд. Баъдан дар марҳилаи адои ҷазо дар муассисаҳои ислоҳӣ, ба муноқиша ва дар ниҳоят ба ҳамлаи шадид оварда мерасонад. Сабабҳои сар задани ҷинойтҳои хусусияти зуроварӣ дошта, пеш аз ҳама нишон додани бартари худ ҳангоми адои ҷазо мебошад.

Ба ибораи дигар, муносибати маҳкумшудагон аз меъёрҳои муқаррарии ахлоқӣ берун мебарояд. Зеро ҳардуи ин қабил маҳкумшудагон дар шароити ҷудошавӣ аз ҷомеа қарор дошта, худро қурбонии вазъият мешуморанд. Корҳои пешгирикунандаи ҷабрдидагони эҳтимоли, дар шаклҳо гуногун амалӣ карда мешаванд. Аз байн бурдани зӯроварӣ дар байни маҳкумшудагон амалан ва ба таври принципиалӣ иҷронашаванда буда, ба мисли барҳам додани ҷинойткорӣ мебошад. Аммо кам кардани шумораи бештари ин омилҳо имконпазир аст. Аз ҷумла, бо роҳи гузаронидани профилактикаи махсус, сабаб ва шароитҳои ба вуқӯъ омадан байни маҳкумшудагон қатъ карда мешавад. Дар ин хусус, ҳаياتи кормандони муассисаҳои ислоҳӣ оиди тарзи профилактикаи махсус ва ҳалли муноқишаҳои байни маҳкумшудагон мақсаднок омӯзонида шаванд.

Қобилияти кормандони муассисаҳои ислоҳӣ барои дуруст роҳнамоӣ кардани рафторҳои мусбати шахс ва тарбияи маҳкумшудагон аҳамияти калон дорад. Ҳалли саривактии он роҳи самараноки пешгирии виқтимологии ҷинойтҳои зӯроварӣ дар шароити муассисаҳои ислоҳӣ ҳангоми адои ҷазо мебошад. Андешидани чораҳои профилактикӣ байни маҳкумшудагон, ба низом ва адои ҷазо таъсири манфӣ нарасонида, балки

ба раванди ислоҳшавӣ ва аз байн бурдани ҷиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта, мусоидат менамояд.

Мутаассифона, амалан дар муассисаҳои ислоҳӣ як намуди таъсиррасонӣ ба маҳкумшудагон, ин татбиқи ҷазои интизомӣ тибқи низоми дохилӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамарӯза чораҳои профилактикӣ аз қабилӣ гузаронидани суҳбатҳои фаҳмондадиҳӣ бо шахсоне, ки мавқеи онҳо дар байни маҳкумшудагон аз нуқтаи назари иқтишофӣ махсусан осебпазир аст. Инчунин дастур додан, ба қурбониёни эҳтимоли омӯзонидани қоидаҳои беҳатарии шахсӣ мувофиқи мақсад мебошад. Дар бораи сабабҳои эҳтимолии мушкилот, муносибатҳо бо маҳкумшудагон, ташаккул додани қобилияти баромадан аз вазъиятҳои муноқиша бо роҳҳои ғайриодӣ мегардад. Дар таълиму тарбияи ҳуқуқии маҳкумшудагон иқтидори муҳими пешгирикунанда низ гузошта шудааст, то онҳо меъёрҳои мудофияи заруриро донанд ва аз муқобилият бо ҷинояткор худорӣ накунад. Аммо дар асл, аксар маврид маҳкумшудагон ё аз фарорасии оқибатҳои номатлуби ҳуқуқии муассиса тарсида, ё аз мавҷудияти чунин ҳуқуқ хабар надоранд.

Ҳамин тариқ, тадқиқотҳо нишон медиҳад, аз посухдиҳандагоне, ки худашон аз ин ҳуқуқ истифода кардаанд, қариб сеяки онҳо дар замони ҷимоя ба қонунӣ будани амали худ шубҳа доштанд. Таҳқиқоти охири нишон дод, ки маҳкумшудагон дар сурати хатари воқеӣ ба ҳаёт ва саломатии онҳо аз ҳуқуқи ҷимояи зарурӣ истифода хоҳанд кард (моддаи 40 КҶ ҚТ).

Маҳкумшуда инчунин бояд донад, ки дар сурати таҳдид ба амнияти шахсии онҳо ҳуқуқ доранд бо ариза мурочиат намуда дар навбати худ муассиса вазифадор аст, ки барои таъмини амнияти шахсии охири фавран чора андешад.

Дар хотима мехостам қайд намоям, ки ба таври илова истифода бурдани имкониятҳои виқтимологӣ, гузаштан ба чораҳои анъанавии пешгирикунанда, нисбат ба шахсоне, ки ба кирдорҳои хусусияти зӯроваридошта (деструктивӣ) майл доранд, самаранокии қори фаҳмондадиҳиро, умуман дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ хеле зиёд мекунад. Пешгирии виқтимологӣ ба шахсияти қурбонии эҳтимоли бо мақсади қоҳиш додан ва кам кардани ҷиноятҳои хусусияти зуроварӣ дошта, пурра аз байн бурдан таъсир расонида метавонад. Азбаски ҷанбаи муҳтавои рафтори шахс, аз ҷумла қурбонии эҳтимоли, пеш аз ҳама, бо хосиятҳои он муайян карда мешавад. Пас профилактикаи виқтимологӣ бояд ба ташаккули хислатҳои мусбати шахсият ва барҳам додани хислатҳои манфӣ, ё ҳадди ақал маҳдуд кардани онҳо равона карда шавад.

Адабиёт:

1. Бумаженко Н.И., Малков В.Д. Виктимология: Учебно-методическое пособие/ – Витебск : УО «ВГУ им. П.М. Машерова», — 2010. – 115 с., ISBN 978-985-517-106-6. [Захираи электронӣ]

viktimologiya_865d1897dba.<https://obuchalka.org/2011081758470/kriminologiya-a-malkov-v-d.html>.

2.Криминология: Учебник. ЗАО Юстицинформ, 2004 . С.88. [Захираи электронӣ] <https://lib.sale/pravo-kriminologiya/kriminologiya-uchebnik-zaoyustitsinform.html>

3.Бабаев М.М., Рахманова Н.Е. Права человека и криминологическая безопасность. М.,2003. 125 с. [Захираи электронӣ] ISBN 5-94010-221-2 : 1000 <https://search.rsl.ru/ru/record/01002432620>

4. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: учеб. пособие. Л., 1975. 154 с. [Захираи электронӣ] <https://search.rsl.ru/ru/record/01006969782>.

**МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) –
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)**

**ҲАРАКАТҲОИ ДИГАРИ МУРОФИАВӢ, ТАЛАБ НАМУДАНИ
ПРЕДМЕТ ВА ҲУЧҚАТҲО ҲАМЧУН ВОСИТАИ ЧАМЪОВАРИИ
ДАЛЕЛҲО**

Исоев Комёр,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратурии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 98501555

E-mail: isoev10k@gmail.com

Фишурда: Муаллиф дар мақола ҳаракатҳои дигари мурофиавӣ, талаб намудани предмет ва ҳуҷҷатҳо ҳамчун воситаи чамъоварии далелҳоро таҳлил намуда баъзе мушкилотҳои назарӣ ва амалии онро муайян намудааст. Дар мақолаи мазкур якчанд пешниҳодҳо мустақам шудаанд, ки қиҳати такомул ва инқишоф додани қонунгузори мурофиавии қинойтӣ, хусусан падидаи чамъоварии далелҳо замина мегардад.

Калидвожаҳо: Чамъоварии далелҳо, дарёфт, гирифтани, амалҳои тафтишӣ, амалҳои дигари мурофиавӣ, муфаттиш, прокурор.

**ИНЫЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ДЕЙСТВИЯ, ИСТРЕБОВАНИЕ
ПРЕДМЕТОВ И ДОКУМЕНТОВ КАК СПОСОБ СОБИРАНИЯ
ДОКАЗАТЕЛЬСТВ**

Исоев Комёр,

ассистент кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 985015555

E-mail: isoev10k@gmail.com

Аннотация: В данной статье автор проанализировал иные процессуальные движения, истребование предметов и документов как средство собирания доказательств и обозначил некоторые его теоретические и практические проблемы. В данной статье сформулированы предложения, направленные на совершенствование уголовно-процессуального законодательства в части формирования уголовно-процессуального института собирания доказательств.

Ключевые слова: Собираение доказательств, обнаружение, изъятие, следственное действие, иные процессуальные действия, следователь, прокурор.

OTHER PROCEDURAL ACTIONS, DEMANDING OBJECTS AND DOCUMENTS AS A WAY OF COLLECTING EVIDENCE

Isoev Komyor,

assistant at the Department of Judicial law and prosecutor's supervision of the law faculty of the Tajik national University

Phone: (+992) 985015555

E-mail: isoev10k@gmail.com

Annotation: In this article, the author has analyzed other procedural movements, reclamation of objects and documents as a means of collecting evidence and outlined some of its theoretical and practical problems. The article formulates proposals aimed at improving the criminal procedure legislation in terms of the formation of the criminal procedure institute of gathering evidence.

Keywords: Collecting of proofs, detection, withdrawal and saving of proofs, investigative actions, other procedural actions, investigator, prosecutor.

Чун анъана, раванди исботкунӣ аз се унсури асосӣ (чамъоварӣ, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳо) иборат мебошад, ки баҳри муқаррар кардани ҳақиқат роҷеъ ба парвандаи ҷиноятӣ ба роҳ монда мешавад. Ибораи «чамъоварӣ» яъне, чизеро чамъ намудан, ба даст овардан ё ин ки чизеро ҷустуҷӯӣ кардан мебошад²¹⁸. Луғати зикргардида чамъоварию чун як намуди фаъолият тавсиф намудааст. Ба назари А.Р. Белкин чамъоварии далелҳо – мафҳуми комплексӣ аст. Манзури муаллифи зикргардида ин аст, ки дар раванди чамъоварии далелҳо як қаттор амалҳо анҷом дода мешавад, ба мисли ҷустуҷӯӣ, ба даст овардан (қабул кардан) ва нигоҳ доштани далелҳо²¹⁹. Ю.К. Якимович низ чамъоварии далелҳоро дар пайдарҳамии амалҳои муайян мефаҳмад. Мавсуф ибраз медорад, ки чамъоварии далелҳо аз якҷанд давраҳо иборат мебошад: ошкор намудан ё худ дарёфт кардан, гирифтани ва ба парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда ҳамроҳ намудан²²⁰. Табиист, ки дар сурати мавҷуд набудани яке аз давраҳои ишорагардида, мақсади исботкунӣ, яъне муқаррар кардани ҳақиқат пайдор намегардад.

Ба назари мо, ин ақидаҳои ҷолиби дар боло зикрфта сазовори дастгирӣ аст. Зеро, ки чамъоварии далелҳо пеш аз ҳама амали ҷисмонӣ аст,

²¹⁸ Ниг. Ожегов С.И. Словарь русского языка под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова - 24-е изд. – М.:ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование»», 2008 - 1200 с., – С. 968.

²¹⁹ Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. - М.: Норма, 2007. - 528 с., – С. 187.

²²⁰ Якимович Ю.К. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации - СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007.– С. 265.

яъне барои ба даст овардани далелҳои барои парванда аҳамиятдошта муфаттиш ё таҳқиқбаранда бояд ҷораҳои зарурӣ андешанд. Масалан, ҷалби шоҳидони ҳодисаи ҷиноят барои додани нишондод (тибқи қисми 2 моддаи 72 КМҶ ҚТ ҳамчун далел баромад менамояд) ё ин ки азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ва дарёфти олооти содиршавии ҷиноят ва ҳоказо.

Яке аз муурофиачиёни машҳури рус П.А. Лупинская ҷамъоварии делелҳоро ба таври зайл тавсиф додааст: «ҷамъоварии далелҳо аз ҷониби шахси анҷомдиҳандаи таҳқиқ (таҳқиқбаранда), муфаттиш, прокурор, суд бо тартиби муқаррарнамудаи қонун бо дарназардошти ба роҳ мондани амалҳои муурофиавӣ ҷиҳати ошкор намудан, талаб кардан, гирифтани ва ба расмият даровардани далел ба роҳ монда мешавад»²²¹. А.М. Ларин бошад, ҷамъоварии далелҳоро дар кофтуков, ошкор намудан ва ба расмият даровардани онҳо мебинад²²². А.Р. Ратинов ба мафҳуми ҷамъоварии далелҳо ибораҳои кофтуков (ҷустуҷӯӣ), ошкор намудан ва гирифтани маълумоте, ки дар он нигоҳ дошта мешавад, ворид менамояд²²³.

Ҳамин тариқ, агар ба ақидаҳои олимони дар боло зикр ёфта назар афканем, дар ҳар яке аз онҳо ҳақиқате аст. Аммо, на ҳамаи андешаҳо ишорагардида, қобили қабул ҳастанд. Ақидаи П.А. Лупинская аз як ҷониб ба ҳақиқат наздик аст, аз ҷониби дигар не. Чаро? Чунки, далелҳоро мувофиқи қонун на танҳо субъекти анҷомдиҳандаи таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва суд ҷамъоварӣ менамоянд, балки дигар субъектон низ чунин ҳуқуқро низ доро мебошанд. Аз қабиле ҳимоятгар, гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, шоҳид, ҷабрдида ва ғайраҳо. Лекин, номбурдаҳо салоҳияти мустақилона ба расмият даровардани далелҳои ҷамъовардашуро надошта, ин салоҳияти истисноӣ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд мебошад.

Воқеан, ҷамъ овардани далелҳо мафҳуми комплексӣ²²⁴ буда, аз маҷмӯи ҳаракатҳои муайян иборат мебошад. Бо дарназардошти тадқиқоти мазкур, муаллиф давраҳои зеринро ба ҷамъ овардани далелҳо мутаалиқ медонад:

- 1) Ошкор намудан;
- 2) Талаб намудан;
- 3) Гирифтани;
- 4) Мустаҳкам намудан ё худ ба расмият даровардан.

Ошкор намудан – ин марҳалаи нахустин ва ҳатмии ҷамъоварии далелҳо мебошад. Тибқи луғати машҳури С.И. Ожегова маънои ошкор намудан – нишон додан, ёфтани, пай бурдани мебошад²²⁵. Ҷиҳати ошкор намудани сарчашмаҳои маълумот (далелҳо), ки барои парвандаи ҷиноятии

²²¹ Курс советского уголовного процесса. Общая часть. – С. 612.

²²² Ниг.: Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. С. 43.

²²³ Теория доказательств в советском уголовном процессе/Под ред. Н.В. Жогина. – С. 300.

²²⁴ Комплекс – маҷмӯи бо ҳам омадани якчанд зухуротҳо, предметҳо ё амалҳо. <https://ru.m.viktionary.org>

²²⁵ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. М.: Азъ Ltd, 1992. – С. 882–883.

баррасишаванда аҳамият доранд, субъектони масъули тафтишотӣ аз воситаҳои мухталифи тактикӣ ва техникӣ истифода менамоянд. Бояд зикр намуд, ки дар унсури ҷамъоварии далелҳо субъекти исботкунӣ на далелхоро, балки маълумотҳои воқеиро ҷамъоварӣ менамояд. Чункӣ, барои муайян намудани далел, субъекти исботкуниро зарур аст, ки маълумотҳои воқеиро ба расмӣ дароваранд ва муқаррар намоянд, ки ин маълумотҳо бевосита ё бавосита ба парвандаи ҷиноятӣ иртибот доранд.

Талаб намудан – бо мақсади ба расмӣ даровардани маълумотҳои воқеии ҷамъовардашуда, дар рафти исботкунӣ мумкин аст, ки талаб намудани предметҳо ва ҳуҷҷатҳо аз мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳо анҷом дода шавад. Чун қоида, талаб намудани предметҳо ва ҳуҷҷатҳои барои парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта аз ҷониби субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ: таҳқиқбаранда (сардори воҳиди таҳқиқ), муфаттиш (сардори воҳиди тафтишот), прокурор ва суд ба амал бароварда мешавад.

Дар КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон марбут ба ин масоил пешбинӣ шудааст, ки таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, инчунин суд, судья бо дархости тарафҳо ҳуқуқ доранд, ки аз корхона, ташкилот, муассиса, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон, инчунин мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳо ва ашёи барои парванда аҳамиятдоштаро талаб намоянд. Табиист, ки иҷрои талаби прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда, ки мутобиқи КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст, барои ҳамаи корхонаю ташкилотҳо, муассисаҳо, сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳатмӣ мебошад²²⁶.

Мавриди зикр аст, ки талаб кардани предметҳо ва ҳуҷҷатҳои барои парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта танҳо дар он маврид самара медиҳад, ки агар субъекти уҳдадорӣ исботкунӣ эҳсос намояд, ҳуҷҷатҳои лозима ҷамъоварӣ карда мешаванд. Ба ибораи дигар, агар вобаста ба талаб кардани предметҳо ва ҳуҷҷатҳо шубҳа пайдо шавад, беҳтар ин аст, ки амали тафтишии ёфта гирифтани аз ҷониби таҳқиқбаранда ё муфаттиш анҷом дода шавад. Маълумотҳои воқеии талаб кардашуда метавонанд предмет ва ҳам ҳуҷҷатҳо бошанд. Масалан, бархе аз олимону муҳаққиқон бар он андешаанд, ки субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ танҳо ҳуҷҷатҳои хаттиро салоҳият доранд, талаб намоянд²²⁷. Дар робита ба ин, Н.П. Кузнетсов изҳор намудааст, ки бо ибтикори мақомоти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, прокуратура ва суд на танҳо ҳуҷҷатҳо, балки предметҳо низ талаб карда мешаванд²²⁸.

²²⁶ Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009.

²²⁷ Ниг.: Щерба С.П., Химичева Г.П. Рассмотрение органами дознания заявлений и сообщений о преступлениях. М., 1987. – С.30; Шурухнов Н.Г. Предварительная проверка заявлений и сообщений о преступлениях : учеб. пособие. – М., 1985. – С.48-49.

²²⁸ Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. Воронеж, 1983. – С. 66.

Ба назари мо, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд салоҳиятдоранд, ки предмет ва ҳуҷҷатҳое, ки бевосита ё бавосита ба парвандаи ҷиноятии баррасишаванда марбут аст, талаб намоянд.

Ба ҳайси предмети талаб кардашуда метавонад инҳо баромад намоянд: олоти содиршавии ҷиноят (дар мавриде, ки муфаттиш аз ҷойи ҳодиса онро дарёфт накарда бошад ё ин ки талаб кардани наворҳои видеоие, ки раванди содиршавии ҷиноятро сабт намудааст ва ҳоказо).

Нусхаи ҳукм, маълумотномаи тиббии гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда, маълумотнома оид ба доғи судӣ доштан ё надоштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда, ҳуҷҷатҳои ронандагӣ, аттестат, диплом ва ғайраҳо ҳамчун ҳуҷҷат пазируфта мешаванд. Зиёда аз ин, А.Р. Белкин таснифбандии ҳуҷҷатҳоро пешниҳод намудааст, ки барои рисолаи илмии муаллиф муҳим арзёбӣ мешаванд:

- вобаста ба манбаъ (сарчашма) – расмӣ ва хусусӣ;
- вобаста ба тартиби ирсоли маълумот – кушодавӣ ва рамзгузоришуда;
- вобаста ба тартиби иҷроиш – дастнависшуда, дар мошинка чопшуда, ба воситаи техникаи компютерӣ ва ҳоказо;
- вобаста ба табиати инъикосшавии мазмун ва муҳтавои ҳуҷҷат – сурат, киноҳуҷҷатҳо, фоно ва видеоҳуҷҷатҳо;
- вобаста ба табиати ҳуқуқӣ – асли ва қалбакӣ²²⁹.

Дар заминаи суханони дар боло зикрфта зарур мешуморем, ки ҳангоми талаб карда гирифтани предмет ва ҳуҷҷатҳо аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд протокол тартиб дода шавад. Зеро, таҷрибаи ҳуқуқатбиқнамоӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми талаб карда гирифтани предмет ва ҳуҷҷатҳо танҳо маълумотнома ба корхона, ташкилот, муассиса, сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ пешниҳод мегардаду ҳалос. Аз ҳамин нуқтаи назар, ҷиҳати ба расмият даровардани предмет ва ҳуҷҷатҳо бояд аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд протокол тартиб дода шавад. Дар протокол ба ғайр аз маълумотҳои муқаррарӣ (маҳал ва санаи тартиб додани протокол, вазифа ва ному насаби шахси тартибдиҳандаи протокол), инчунин вақт ва ҷойи супоридани предмет ва ҳуҷҷатҳо ва аз ҷониби кӣ қабул карда шудааст, бояд инъикос карда шавад. Ба назари мо, ворид намудани ин тағйирот ба унсури ҷамъ овардани далелҳо ба манфиати кор аст.

Гирифтани далелҳо – аз рӯи бархе аз хусусиятҳои бо талаб кардани далелҳо шабеҳият дорад. Аммо, дар талаб кардани далелҳо ташаббус аз ҷониби субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ (таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд) сурат мегирад. Чун қоида, дар мавриди гирифтани далелҳо савол ба миён меояд, ки чӣ гуна далелҳо гирифта мешаванд? Ҷиҳати дарёфти посухи оптималӣ ба Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат менамоем. Бино ба қисми 4 моддаи КМҶ

²²⁹ Ниг.: Белкин А.Р. Криминалистические классификации. – С. 46-47.

ҶТ маълумот ба тариқи шифоҳӣ, хаттӣ, сабти аудиою видео, инчунин ашё ва ҳуҷҷатҳоеро, ки далел шуда метавонанд, гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷимоятгар, айбдоркунанда, судшаванда, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо, шахрвандон, шахсони мансабдори корхона, ташкилоту муассиса ҳуқуқдоранд пешниҳод кунанд. Иштирокчиёне, ки дар моддаи мазкур зикр ёфтаанд, ҳуқуқдоранд, ки далелҳоро ҷамъоварӣ ва минбаъд ба субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ онҳоро пешниҳод намоянд²³⁰.

Аз ҷама иштирокчиёни дар боло номбаршуда вобаста ба ҷамъоварӣ ва пешниҳод намудани далелҳо, ҷимоятгарро ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст. Зеро, рисолати асосии ҷимоятгар расонидани ёрии ҳуқуқии таҳассусӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади ҷимояи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии онҳо, инчунин таъмин намудани дастрасӣ ба адолати судӣ мебошад ва бидуни ҷамъоварӣ ва пешниҳод намудани далелҳои сафедкунанда, расонидани ёрии ҳуқуқӣ ғайриимкон аст²³¹.

Дар натоиҷи мавриди тадқиқ қарор додани қонунгузорӣ, назария ва амалияи ҳуқуқатбиқнамоӣ муаллиф пайгирӣ намудааст, ки механизми тартиб ва қоидаи пешниҳод ва дар навбати худ гирифтани далелҳо аз ҷониби таҳқибаранда, муфаттиш, прокурор ва суд ба таври дахлдор коркард карда нашудааст. Масалан, дар рафти расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба ҷимоятгар маълум мегардад, ки яке аз шоҳидоне, ки бевосита ё бавосита роҷеъ ба содиршавии ҷиноят маълумоте дорад ва метавонад ҳамчун далелҳои сафедкунанда пазируфта шавад, аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор пурсиш карда нашудааст. Ҷимоятгар чун рисолаташ ҷимояи ҳуқуқ манфиатҳои гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда мебошад, бояд аз ҷама гуна восита ва тарзҳои қонунӣ истифода намояд. Яъне, КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адовокатура ва фаъолияти адвокатӣ» пешбинӣ намудаанд, ки ҷимоятгар далел ва маълумоти барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ заруриро ҷамъ оварад ва пешниҳод намояд. Ягона муқаррароте, ки дар ин маврид ҷимоятгар така менамояд, ин моддаи 175 КМҶ ҶТ мебошад.

Мутобиқи моддаи ишорагардида, муфаттиш вазифадор аст, тамоми дархостҳои оид ба парванда арзшударо баррасӣ кунад. Дар айни замон ӯ ҳуқуқ надорад дархости гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷимоятгари онҳо, инчунин ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳоро дар хусуси пурсиши шоҳидон, пешбурди экспертиза ва дигар амали тафтишӣ рад намояд, агар ҳолатҳое, ки барои муқаррар намуданашон онҳо дархост додаанд, барои парванда аҳамиятнок бошанд. Дар бораи натиҷаҳои баррасии дархост дар муҳлати на бештар аз панҷ шабонарӯз ба аризадиханда хабар дода мешавад. Ҳангоми пурра ё қисман

²³⁰ КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009.

²³¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адовокатура ва фаъолияти адвокатӣ» аз 18 марти соли 2015. Манобеъ: mmk.tj

рад кардани қонегардони дархост муфаттиш вазифадор аст бо зикри сабабҳои рад қарор барорад²³². Мазмун ва муҳтавои моддаи 175 КМҶ ҚТ собит менамояд, ки номураатбаӣ дар ин самт ҷой дорад.

Табиист, ки Ҳимоятгар салоҳият надорад, ки шоҳиди аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор пурсиданашударо пурсиш намояд, чун ба амал баровардани амалҳои тафтишӣ салоҳияти истисноии субъектони таъқиботи ҷиноятӣ мебошанд. Ба назари мо, КМҶ Федератсияи Русия масъалаи мазкурро возеҳу равшан нишон додааст. Тибқи моддаи 86 КМҶ Федератсияи Русия яке аз воситаҳои ҷамъоварии далелҳо аз ҷониби Ҳимоятгар ин гузаронидани мусоҳиба мебошад. Яъне, Ҳимоятгар ҳуқуқ дорад, ки бо розигии ҳуди шахс (мумкин шоҳид бошад) ўро мусоҳиба намояд. Минбаъд, маълумотҳои ба дастовардашударо ба субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ пешкаш намояд.

Муаллиф ба мақсад мувофиқ мешуморад, ки чунин муқаррарот низ, ба КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шавад. Яъне, ба Ҳимоятгар салоҳият дода шавад, ки бо шахсро бо розигии ҳуди ў мусоҳиба намояд. Ба андешаи мо, ворид намудани чунин муқаррарот ба КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати такмил ва инкишоф ёфтани принсипи мубоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо заминаи устувор мегузорад. Зеро, моддаи 20 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, ки тарафи айбдоркунанда ва Ҳимоя дар муруфияи судии ҷиноятӣ баробарҳуқуқанд ва барои Ҳимояи мавқеи худ имкониятҳои баробар доранд.

Мустаҳкам намудан ё худ ба расмият даровардани далелҳо. Мустаҳкам намудани далелҳои ҷамъовардашуда аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд далолати он аст, ки тамоми шарт ва шароитҳои ҷамъ овардани далелҳо тибқи КМҶ ҚТ риоя карда шудаанд. Аз Ҳама роҳи маъмул ва умумиэтирофшудаи мустаҳкам намудани далелҳо – ин тартиб додани протоколи амали тафтишӣ мебошад. Мавриди зикр аст, ки дар рафти ба роҳ мондани амалҳои тафтишӣ протоколҳои зиёд тартиб дода мешаванд, аз қабилӣ, протоколи азназргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ, протоколи озмоиши тафтишӣ, протоколи кофтуков ва ёфтан гирифтани, протоколи пурсиш, протоколи рӯбарӯкунӣ, протоколи нишон додан барои шинохтан, протоколи санҷиши нишондод дар ҷойи ҳодиса ва ғайраҳо.

Мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш, гурӯҳи тафтишотӣ (сардори гурӯҳи тафтишотӣ), прокурор ва суд салоҳият доранд, ки аз шаклҳои мухталифи ҷамъоварии далелҳо истифода намоянд. Мусаллам аст, ки воситаи асосии муруфиявии ҷамъоварии далелҳо ин ба амал баровардани амалҳои тафтишӣ мебошад. Аз ҷониби субъектони ваколатдоршудаи КМҶ самаранок ташкил ва гузаронидани амалҳои тафтишӣ бевосита ба натиҷаҳои тафтишоти парвандаи ҷиноятӣ ва баррасӣ шудани он дар муҳокимаи судӣ таъсири ҳалкунанда мегузорад.

²³² Кодекси муруфиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 декабри соли 2009.

Ба назари мо, В.А. Лазарева ақидаи ҷолибро вобаста ба ин масъала ибраз намудааст. Номбурда изҳор менамояд, ки амалҳои тафтишӣ воситаи асосии ҷамъ овардани далелҳо маҳсуб меёбад. Аммо роҳу воситаи дигари ҷамъ овардани далелҳоро инкор намекунад, аз зумраи пешниҳод кардани кардани далелҳо аз ҷониби ҳимоятгар, гумонбаршуда, айбдоршаванда, дигар иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ ва талаби гузаронидани ревизияи ҳуҷҷатнигорӣ²³³.

Воқеан, бо назардошти тағйиру иловаҳои воридшуда ба КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи ҳуқуқтатбиқнамоӣ нишон медиҳад, амалҳои тафтишӣ ҷиҳати ҷамъ овардани далелҳо, муайян кардани ҳолатҳое, ки вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд, самараро хуб дода истодааст.

Ба андешаи С.А. Шейфер ғайр аз амалҳои тафтишӣ, воситаи дигари ҷамъ овардани далелҳо, ин пешниҳоди предметҳо ва ҳуҷҷатҳо аз ҷониби гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҳимоятгар, ҷабрдида ва намояндаи ӯ, ҳамчунин, мақомот ва шахсон мебошад²³⁴. Олимони дигар бошанд, пешниҳоди иттилооти шиҳофиро низ илова менамоянд²³⁵. Мавриди зикр аст, ки дар робита ба пешниҳоди предметҳо ва ҳуҷҷатҳо аз ҷониби ҳимоятгар, болотар таҳлил ва маълумот дода шудааст.

А.В. Смирнов ва К.Б. Калиновский амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои муҳофизавиро воситаи ҷамъ овардани далелҳо мепиндоранд. Олимон зери амалҳои дигари муҳофизавӣ, талаб ва пешниҳод намудани далелҳо, гирифтани предмет, ҳуҷҷатҳо ва дигар маълумотҳо аз ҷониби ҳимоятгар ва гузаронидани мусоҳиба бо розигии ҳуди шахсро (хотиррасон менамояд, ки муқаррароти гузаронидани мусоҳиба аз ҷониби ҳимоятгар бо розигии ҳуди шахс то кунун дар КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой надорад) мефаҳманд²³⁶.

Ҳаракатҳои дигари муҳофизавӣ, ки баҳри ҷамъ овардани далелҳо анҷом дода мешавад, яке аз проблемаҳои ҳалталаб дар назарияи муҳофизати судии ҷиноятӣ маҳсуб меёбад. Ҷиҳати дарёфти посух вобаста ба «дигар ҳаракатҳои муҳофизавӣ» ба якҷанд ақидаҳои олимону муҳаққиқон мароқ зоҳир намудан зарур аст. Ба андешаи В.Т. Очередин ҳамагуна ҳаракатҳое, ки дар КМҶ пешбинӣ шудаанд ва ба амалҳои тафтишӣ рабт надоранд, «дигар ҳаракатҳои муҳофизавӣ» фаҳмидан мумкин аст. Номбурда ҳаракатҳои зерини муҳофизавиро дар назар дорад:

- дастгир кардани шахс;
- ҳабси молу мулк;
- талаб намудани ҳуҷҷатҳо;
- гирифтани ашёҳо, ҳуҷҷатҳо ва дигар маълумотҳо;

²³³ Ниг.: В. А. Лазарева Доказывание в уголовном процессе. – М., 2009. – С.63.

²³⁴ Ниг.: Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам. М., 2009. – С. 96-104.

²³⁵ Ниг.: Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973. С. 376-377.

²³⁶ Ниг.: Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общ. Ред. А.В.Смирнова. СПб., 2004. – С. 210

- мусоҳибаи шахс;
- ба амал баровардани санчишҳои ҳуҷҷатӣ ва гузаронидани ревизияҳо;
- ҳозир шудан бо иқрори гуноҳ²³⁷.

Мо, қотееона бо ақидаи В.Т. Очередин розӣ шуда наметавонем. Зеро, на ҳама ҳаракатҳои муурофиавии зикршуда ба воситаи ҷамъ овардани далелҳо дахл дорад. Масалан, дастгир кардани шахс, О.Я. Баев ва Д.А. Соловев дар робита ба ин возеҳу равшан қайд менамоянд, ки мақсади асосии дастгиркунӣ таъмини иштироки шахс (гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда, тибқи КМЧ ҚТ) ба мақомоти таъқиби ҷиноятӣ аст, на воситаи ҷамъ овардани далелҳо.

Ҳамин тариқ, муайян кардани «ҳаракатҳои дигари муурофиавӣ» ки ба ҷамъ овардани далелҳо алоқамандӣ дорад, кори саҳлу осон нест ва ҷиҳати ҳаллу фасл намудани он заминаи назариявӣ лозим аст. Ба ҳар ҳол, ба назари мо, В.С. Балакшин ба таври дахлдор «дигар ҳаракатҳои муурофиавӣ» тавсиф намудааст. Мавсуф иброз медорад, ки «ҳаракатҳои дигари муурофиавӣ» ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

- 1) «дигар ҳаракатҳои муурофиавӣ», ки мақсади пешбурди он ба даст овардани далелҳо мебошад;
- 2) «дигар ҳаракатҳои муурофиавӣ», ки мақсади пешбурди он таъмини шароит ва тартиби тафтиши парвандаи ҷиноятӣ, қабул намудани қарорҳои муурофиавӣ, инчунин риоя ва амалӣ шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои иштирокчиёни муурофиавӣ судии ҷиноятӣ ва дигар иштирокчиёне, ки дар муносибатҳои муурофиавӣ - ҷиноятӣ қарор доранд, мебошад²³⁸.

Лозим ба ёдоварист, ки объекти тадқиқоти мо, «ҳаракатҳои дигари муурофиавӣ» ки ба ҷамъ овардани далелҳо алоқамандӣ дорад, мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар, зери мафҳуми «ҳаракатҳои дигари муурофиавӣ» инҳо фаҳмида мешаванд:

- талаб намудани ҳуҷҷатҳо ва предмет (ашё);
- гирифтани ҳуҷҷатҳо ва предмет (ашё);
- гузаронидани санчишҳои ҳуҷҷатӣ ва ревизия.

Дар фароварди сухан, бо мақсади такмили самаранокии муқарраротҳои КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан падидаи исботкунӣ, баргараф намудани иштибоҳҳои амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ якчанд таклифу пешниҳодҳои худро манзур менамоем.

1) Пешниҳод менамоем, ки моддаи 86 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон боздид ва нав мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Зеро, механизми ҷамъ овардани далелҳо ҳоҳ аз ҷониби субъектони уҳдадорӣ исботкунӣ ва ҳоҳ аз ҷониби ҳимоятгар ба таври зарурӣ муайян карда нашудааст. Аз ин лиҳоз, моддаи 86 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар матни зайл омода карда

²³⁷ Ниг.: Очередин В.Т. Доказательства в уголовном процессе: сущность, источники, способы собирания. М., 2009. – С. 192.

²³⁸ Ниг.: Балакшин В.С. Иные процессуальные действия как средства доказывания. 2006. – С.25-30.

шавад: «Чамъ овардани далел дар ҷараёни таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи судӣ тавассути ба роҳ мондани амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ анҷом дода мешавад».

2) Баъдан зарур аст, ки бинобар вусъат ва инкишоф ёфтани меъёрҳои диспозитивӣ, принципи мубоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо салоҳияти Ҳимоятгар (моддаи 53 КМҶ ҚТ) боздид карда шавад. Дар заминаи омӯзиши ҳамаҷонибаи масъалаи чамъ овардани далел мо ба чунин хулоса омадем, ки ба Ҳимоятгар ҳуқуқи гузаронидани мусоҳибаҳо бо дилхоҳ шахсе, ки вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ маълумоти аҳамиятдоштаро соҳиб аст, дода шавад. Ба хусус, дар мавриде, ки он шахс аз ҷониби муфаттиш бинобар омилҳои объективӣ ё субъективӣ пурсида нашудааст. Ба назари мо, ҳуқуқи гузаронидани мусоҳиба (опрос) аз ҷониби Ҳимоятгар то андозае баробарии тарафҳоро (айбдоркунандаи давлатӣ ва Ҳимоятгар) дар мурофиаи судии ҷиноятӣ нигоҳ медорад.

Адабиёт:

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» аз 18 марти соли 2015.

3. Ожегов С.И. Словарь русского языка под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова - 24-е изд. - М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и образование»», 2008 – 1200 с.

4. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. - М.: Норма, 2007.

5. Якимович Ю.К. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации - СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007.

6. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. Издательство: Юрид. лит. Москва, 1966 – 155 с.

7. Щерба С.П., Химичева Г.П. Рассмотрение органами дознания заявлений и сообщений о преступлениях. – М., 1987.

8. Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. Воронеж, 1983.

9. Очередин В.Т. Доказательства в уголовном процессе: сущность, источники, способы собирания. – М., 2009. – С.192.

10. Балакшин В.С. Иные процессуальные действия как средства доказывания. 2006. – С. 30.

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ҶАВОБГАРӢ ДАР ҲУҚУҚИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Идизода Ф.Ф.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети

ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 988-98-31-98

E-mail: faizali.idiev@gmail.com

Муқарриз: Қодирқулов Х.Р., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Ҷавобгарӣ, яке аз масъалаҳои қадимтарин ва мубрамтарин дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Дар пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣ ҷангҳо нақши бузург бозида бошанд ҳам, маҳз ҷангҳо боиси пайдоиши ҷавобгарии байналмилалӣ гардидаанд. Дар натиҷаи ҷанг як тараф ғолиб ва тарафи дигар мағлуб гардида, тарафи ғолиб аз тарафи мағлуб ғанимати ҷангӣ ва ё товони зарари ҷангро меситонид, ки ин аз мавҷудияти ҷавобгарӣ дар аҳди қадим гувоҳӣ медиҳад. Харобиҳои дар натиҷаи ҷангҳо ба вуқӯъ пайваста шоҳони қадим ва баъдани сарони давлатҳоро водор кардааст, ки масъалаи қатъи ҷанг, бастании сулҳ, минбаъд ба якдигар ҳамла накардан ва бо роҳҳои мусолиҳаомез ҳал намудани баҳсу низоъи худро чораандешӣ намоянд.

Омузиши таърихи ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ин масъала аввалан аз ҷониби доктрина, созиши дутарафаи байни давлатҳо ва баъдан бо ташкили созмонҳои байналмилалӣ ташаккул ёфтааст. Дар кодификатсияи ҷавобгарии байналмилалӣ ҳуқуқӣ нақши Созмони Милали Муттаҳид калидӣ буда, бо ташаббуси мақомот ва сохторҳои ин созмон меъёрҳои ҷавобгарӣ дар санадҳои гуногуни байналмилалӣ муқаррар гардидаанд.

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир нақши созмонҳои байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ васеъ шуда истода, аз ин рӯ зарурияти кодификатсияи меъёрҳо вобаста ба ҷавобгарии байналмилалии ногузир буда, муаллиф кушиш намудааст андешаҳои худро доири танзими муносибатҳои ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод намояд.

Калидвожаҳо: Ҷавобгарии байналмилалӣ ҳуқуқӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, низоъҳои мусаллаҳона, аҳамияти ҷавобгарӣ, доктрина,

шартномаи байналмилалӣ, конвенсия, созмонҳои байналмилалӣ, Лигаи Миллатҳо, Созмони Миллалли Муттаҳид, Судҳои байналмилалӣ.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Идизода Ф.Ф.,

доцент кафедры международного
права юридического факультета

Таджикского национального
университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 988-98-31-98

E-mail: faizali.idiev@gmail.com

Рецензент: Кодиркулов Х.Р., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Ответственность является одной из древних и актуальных тем международного права. На возникновение и развитие международного права существенное влияние оказали вооруженные конфликты. Вооруженные конфликты, также способствовали возникновению и развитию международной ответственности. В результате войны победитель взимал с побеждённого военные расходы, что свидетельствует о существовании ответственности в древности. Руины, которые возникали в результате вооруженных конфликтов принудили древних правителей, а позднее глав государств и правительств принять меры по разрешению вопроса прекращения войны, заключения мира, не нападение друг на друга и мирное разрешение своих споров.

Изучение вопроса международно-правовой ответственности показывает, что данный вопрос регулировался доктриной, двухсторонними соглашениями между государствами, позднее созданием международных организаций. В кодификации и развитии международно-правовой ответственности ключевую роль играет Организация Объединенных Наций. Усилиями данной организации и её структур установились нормы ответственности в различных международно-правовых актах.

Уместно отметить, что в последние годы активизировалась роль международных организаций в регулировании международных отношений и возникает необходимость кодификации их поведения. Поэтому автор попытался анализировать и представить свои идеи по регулированию отношений, касающихся ответственности в международном праве.

Ключевые слова: Международно-правовая ответственности, международное право, значение ответственности, доктрина, международный договор, конвенция, вооруженные конфликты, Лига Наций, Организация Объединенных Наций, Международные суды.

THE HISTORY OF RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW

Idizoda F.F.

Associate professor of the Department
of Constitutional Law, Faculty of Law,
TNU, PhD in law

Тел.: (+992) 988-98-31-98

E-mail: faizali.idiev@gmail.com

Reviewer: Kh.R. Kodirkulov, Candidate of Law, Associate Professor

Annotation: Responsibility is one of the ancient and relevant topics of international law. Armed conflicts have had a significant impact on the emergence and development of international law. Armed conflicts have also contributed to the emergence and development of international responsibility. As a result of the war, the winner collected military expenses from the defeated, which testifies to the existence of responsibility in ancient times. The ruins that arose as a result of armed conflicts forced the ancient rulers, and later the heads of State and Government, to take measures to resolve the issue of ending the war, concluding peace, not attacking each other and peacefully resolving their disputes.

The study of the issue of international legal responsibility shows that this issue was regulated by doctrine, bilateral agreements between States, and later the creation of international organizations. The United Nations plays a key role in the codification and development of international legal responsibility. Through the efforts of this organization and its structures, the norms of responsibility have been established in various international legal acts.

It is appropriate to note that in recent years the role of international organizations in regulating international relations has intensified and there is a need to codify their behavior. Therefore, the author tried to analyze and present his ideas on the regulation of relations concerning responsibility in international law.

Keywords: International legal responsibility, international law, the meaning of responsibility, doctrine, international treaty, convention, armed conflicts, League of Nations, United Nations, International courts.

Чавобгарӣ, яке аз мавзӯҳои муҳимтарин ва мураккаб дар назарияи ҳуқуқи байналмилалӣ муосир баҳисоб меравад. Аз ин нигоҳ, вобаста ба аҳамияти чавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ байни олимони соҳа баҳси доманадор мавҷуд мебошад. Зеро пайдоиши институти чавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ба пайдоиши илми ҳуқуқи байналмилалӣ алоқамандии зич дорад. Ба ақидаи А. Фердросса «инкор намудани принсипи чавобгарӣ «ба марги ҳуқуқи байналмилалӣ оварда мерасонид»²³⁹. Дар иртибот бо ин Ю.В. Петровский бошад чунин меҳисобад, ки «бе чавобгариҳои давлат барои ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ умуман ҳуқуқи байналмилалӣ

²³⁹ Фердросс А. Международное право. – М., 1959. – С. 353

вучуд дошта наметавонад»²⁴⁰. Ба ҳамин монанд ҳуқуқшиноси фаронсаӣ А.Пелле ба таври кутоҳ қайд менамояд, ки «набудани ҷавобгарӣ ин мавҷуд набудани ҳуқуқ аст (нет ответственности-нет право)».²⁴¹ Ҳуқуқшиноси даниягӣ М. Соренсен дар солҳои 1960 масъалаҳои ҷавобгариро баррасӣ намуда чунин менависад, ки «ягон мавзӯ ин қадар баҳсро ба миён наоварда буд, ягон самти дигар аз нигоҳи назария ин қадар нофаҳмову омехта нест чун ҷавобгарии давлат»²⁴². Ҷавобгарӣ воситаи зарурии юридикии таъмини иҷроиши меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, барқарор намудани ҳуқуқу муносибат, ҳамчунин олотӣ махсуси танзими муносибатҳои байналмилалӣ ва кафили амалнамоии ҳуқуқи байналмилалӣ баромад менамояд²⁴³. У. Бобозода чунин меҳисобад, ки «аҳамияти ҷавобгарии байналмилалӣ ҳуқуқӣ дар он зоҳир мегардад, ки вай ҳамчун воситаи зарурии ҳуқуқи таъмини риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин барқарор намудани муносибатҳои байналмилалии вайроншуда ба ҳисоб меравад»²⁴⁴. Аммо ба назари мо ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ воситаи таъмини меъёрҳои байналмилалӣ, нигоҳ доштани тартиботи муътадили байналмилалӣ, густариши муносибати неки байнидавлатӣ ва барқарор сохтани қонуниятӣ адолатӣ байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи мазкур, яъне ҷавобгарӣ, яке аз масъалаҳои қадимтарин дар ҳуқуқи байналмилалӣ маҳсуб меёбад. Лозим ба ёдоварист, ки дар пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣ ҷангҳо нақши бузург бозидаанд. Аз аҳди қадим то ба имруз маълум аст, ки дар натиҷаи ҷанг як тараф ғолиб ва тарафи дигар мағлуб мегардад. Ҳамзамон тарафи ғолиб аз тарафи мағлуб ғанимати ҷангӣ ва ё товони зарари ҷангро меситонид, ки ин аз мавҷудияти ҷавобгарӣ дар аҳди қадим гувоҳӣ медиҳад. Харобиҳои дар натиҷаи ҷангу низоъҳо ба вуқӯъ пайваста шоҳони қадим ва баъдани сарони давлатҳоро водор кардааст, ки масъалаи қатъи ҷанг, бастанӣ сулҳ, минбаъд ба якдигар ҳамла накардан ва бо роҳҳои мусолиҳаомез ҳал намудани баҳсу низоъи худро чораандешӣ намоянд. Дар ин бора дар аввалин шартномаҳои, ки аз аҳди қадим баста шудаанд, ишора гардидааст. Шартномаи байни шоҳи хетҳо Хатушели III ва ҳокими Миср Рамсеси II, ки тахминан солҳои 1300 то милод баста шудааст, яке аз манбаҳои асосии танзими муносибатҳои байни ду давлат дар аҳди қадим ба ҳисоб меравад.

Зимнан, ҳадафи шартномаи мазкур дустиву ҳамкорӣ ва ҳамла наовардан ба давлатҳои якдигар мебошад. Тибқи шартномаи мазкур шоҳи бузурги

²⁴⁰Петровский Ю.В. Международно-правовая ответственность: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1968. – С. 3.

²⁴¹ Сазонова К. Л. Особенности становления отрасли ответственности государств в международном праве. – С.198.

²⁴²Сазанова К.Л. Основания международно-правовой ответственности государств в международном праве. Юридическаянаука. 2012. № 4. – С. 77; Sorensen M. Principes de droit international public. Recueil des cours de l'Academie de droit international de La Haye. 1960. – P. 217.

²⁴³ Международное право. Учебник для вузов. Ответственные редакторы — проф. Г.В. Игнатенко и проф. О. И. Тиунов. — М.: Издательская группа НОРМА—ИНФРА • – М, 1999. – С.85

²⁴⁴ Бобозода У. Ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналхалқӣ// Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ /Мухаррири масъул профессор Менглиев Ш.М. – Душанбе, 2010. – С.84.

давлати хетҳо уҳдадор мешаванд, ки дар тули аср ба заминҳои Миср бо мақсади тасарруфи амволи он ҳучум намекунад. Ҳокими бузурги Миср низ уҳдадор мешавад, ки айнан ҳамин ҳучумро нисбати давлати хетҳо анҷом намедиҳад. Дар қисмати охири шартномаи мазкур муҷозот барои вайрон кардани он пешбинӣ шуда буд. Чунончи: «Хона, замин ва ғуломҳои он касе, ки ин суҳанонро вайрон кардааст нобуд шавад».

Чунин таманниёт ба шарикони вайронкунандаи шартнома маънои ҷазои аз ҳама сангин барои он давра – ба ғазаби худо, тақдир ва қувваи ноаёни табиат гирифтӣ шудан, маънидод мегардид. Дар чунин шакл ҷавобгарӣ барои вайрон намудани шартнома пешбинӣ шуда, бевосита дар шартнома дарҷ нагардида, вале он ба таври возеҳ дар назар дошта мешуд. Шартномаи мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки дар аҳди қадим ба институти ҷавобгарии байналмилалӣ аҳамияти калон дода мешуд²⁴⁵.

Манбаи дигаре, ки аз қадимияти ҷавобгарии байналмилалӣ гувоҳӣ медиҳад, ин паёми шоҳи Ассирия Ашурбанипала ба шаҳрҳои Вавилону Нипуру оиди дар иттиҳоди алайҳи Ассирия ширкат наварзидан мебошад (асри VII то мелод). Дар паём қайд карда мешавад, ки «Тавре шумо мегуед, ки мо алҳол алайҳи ӯ (Ашурбанипала эзоҳи И.Ф.) шуриш бардоштем, ӯ моро мағлуб карда, хироҷе, ки аз мо меситонид зиёд мекунад. Аммо ин танҳо ба ном хироҷ аст. Азбаски шумо тарафдори душмани ман шудед, инро алҳол ҳамин тавр ҳисоб кард, ки ин гӯё хироҷ аз болои шумо барои шикастани қасаме, ки ба худоҳо ёд карда будед, ба ҳисоб меравад. Акнун бинед, ки ман чи хеле ба Шумо навишта будам номи неки худро бадном насозед». Зикр кардан бомаврид аст, ки дар он замон гум кардани «номи нек» ё ҷавобгарии ахлоқӣ аз талафот моддӣ бузурғтар ба ҳисоб мерафт.²⁴⁶ Ба ибораи дигар гуем дар замони қадим Худоҳо кафили иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, тарафҳои шартнома ҳамчун рамзи иҷрои бовиҷдононаи уҳдадорӣ худ ба номи онҳо қасам ёд мекарданд. Аз гуфтаҳои фавқуззикри шоҳи Ассирия Ашурбанипала чунин бармеояд, ки шикастани қасам боиси пайдоиши ҷавобгарӣ гардидааст.

Яке аз асосгузори ҳуқуқи ҷавобгарии байналмилалӣ олими британи К.Иглтон чунин меҳисобад, ки дар бораи ҷавобгарии давлат дар ҳуқуқи байналмилалӣ пас аз мавриди интишор қарор гирифтани асарҳои Гуго Гротсий дар бораи ҳуқуқи ҷанг, ки тибқи он зарурати назорат кардани созишномаҳои ҷарбӣ ба вучуд омадааст, суҳан гуфтан бомаврид аст²⁴⁷. Олими намоёни рус Ю.М.Колосов вобаста ба масъалаи ҷавобгарӣ чунин меҳисобад, ки «вобаста ба замони пайдоиши худ институти ҷавобгарӣ дар умум ба пайдоиши ҳуқуқи байналмилалӣ рост меояд»²⁴⁸. Ба ақидаи Сазанова К.Л. шартномаи сулҳи Вестфал дар танзими муносибатҳо

²⁴⁵ Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. — 2-е изд., стер. — М.С.3.

²⁴⁶ Колосов Ю.М. Ҳамон ҷо.

²⁴⁷ Цит. по: Сазанова К. Л. Становление отрасли международной ответственности государств в доктрине международного права. Вестник ВГУ. Серия: Право 2015. — № 3. — С.292.; Eagleton C. The Responsibility of States in International Law. N.Y., 1928. — P. 6

²⁴⁸ Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. — М., 1975. — С. 6.

вобаста ба ҷавобгарии байналмилалӣ нақши бузург дорад. Гарчанде то шартномаи сулҳи Вестфал байни давлатҳо шартномаҳои сулҳ баста шуда бошанд ҳам шартномаи мазкур бо якчанд хусусиятҳои аз дигар шартномаҳои сулҳ фарқ дошт. Чунончи, якум шартномаи сулҳи Вестфал аз рӯи шакл аксаран ба шартномаҳои муосири байналмилалӣ монандӣ дорад. Дуюм, ратифкатсияи ӯ худ тасдиқи ҳатмии меъёрҳои шартнома тибқи меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ пешбинӣ гардида буд. Сеюм, дар шартнома муқаррарот вобаста ба ҷавобгарии давлат дар шакли реститутсия, яъне уҳдадорӣ барқарор намудан то ҳолати ҷангӣ пешбинӣ шуда буд. Ва охири маҳз шартномаи сулҳи Вестфал низоми давлати миллӣ ва принципи соҳибхитӣро дар шакли «баробар аз болои баробар ҳокимият надорад» мустақкам намуд, ки вазъи муносибатҳои байналмилалиро дар қитъаи Аврупо куллан тағйир дод.²⁴⁹

Олими немис А.В. Гефтер дар асари худ «Ҳуқуқи байналмилалии аврупоӣ»²⁵⁰, ки соли 1880 ба нашр расидааст, дар баробари баррасии масъалаҳои дигари ҳуқуқи байналмилалӣ, воқиҳои гуногуни ҳалли баҳсҳо, ҳамчунин «воқиҳои маҷбурсозӣ ва репрессалии» «эмбарго, муҳосира ва таҳдиди воқеии ҷанг» «реторсия ҳамчун чораи ислоҳкунӣ»-ро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз ин рӯ, аксари олимони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ А.В. Гефтерро ҳамчун асосгузори ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ ном мебаранд.

Дар танзими муносибатҳо марбут ба ҷавобгари нақши конференсияҳои байниафриқоии солҳои 1889-1890 ва 1902 бузург аст. Соли 1902 дар шаҳри Мехико Конвенсия дар бораи ҳуқуқи хориҷӣ қабул гардид. Конвенсияи мазкур барои пайдоиши ду принцип замина гузошт: а) давлат барои расонидани зарар ба шахсият ӯ амволи шахрванди хориҷӣ ҷавобгар аст, агар зарар дар натиҷаи вайрон гардидани уҳдадорӣ мақомоти давлатӣ ба вуқӯъ пайваста бошад; б) ҳимояи дипломатӣ аз тарафи давлати шахси ҷабрдида танҳо пас аз ба охир расидани ҳамаи воқиҳои маҳаллии (доҳилии) ҳимоя ҷой дошта метавонад.²⁵¹

Аввалин концепсия дар хусуси ҷавобгарии байналмилалӣ, ки дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ сабт гардидааст, концепсияи репаратсионӣ ном дошта, ба охири асри XIX ва аввали асри XX рост меояд. Концепсияи мазкур аз ду таълимот иборат мебошад. Тибқи таълимоти якум ҷавобгарии байналмилалӣ ин уҳдадорӣ давлати ҳуқуқвайронкунанда оид ба таллофӣ намудани зарари ба давлати ҷабрдида расонидашуда фаҳмида мешавад. Таълимоти дуюм аз он иборат аст, ки иҷро нанамудани ягон уҳдадорӣ байналмилалӣ, ки дар натиҷаи он ба давлати дигар (давлатҳо) зарар

²⁴⁹Сазонова К.Л. Интишороти номбаршуда. – С.291- 292.

²⁵⁰Европейское международное право / Гефтер А.В., проф. Берл. ун-та; Пер.: К. Таубе, бар.; Предисл.: Ф.Ф. Мартенс, проф. С.-Петербур. ун-та. – С.-Пб.: Тип. В. Безобразова и Комп., 1880. – С.209-214.

²⁵¹Лукашук И.И. Право международной ответственности. М.: Волтерс Клувер.2004. – С.38-39.

расонида шудааст боиси пайдоиши ҷавобгарии нав – уҳдадории таллофӣ намудани зарари расонидашуда мегардад.²⁵²

Консепсияи репаратсионӣ аз асарҳои олими олмонӣ А.В.Гефтер сарчашма мегирад, ки соли 1888 қайд карда буд: «Ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ кирдори зиддихуқуқӣ содирнамударо уҳдадор менамояд, ки зарари ба ҷабрдида расонидашударо қонун гардонад, чунки дар натиҷаи ҳар як ҳолати фаро расидани поймолкунӣ, бояд бартараф намудани ин ҳуқуқвайронкунӣ дошта бошад ва ин қонуни адолат мебошад»²⁵³.

Аммо, консепсияи мазкур дар асарҳои олими итолиявӣ Д. Анселотӣ ба таври васеъкушода шудааст. Ӯ дар монографияи худ «Назарияи умумии ҷавобгарии давлат дар ҳуқуқи байналмилалӣ», ки соли 1902 ба нашр расидааст, қайд намудааст, ки «Ҳуқуқи давлати ҷабрдида бо талаб намудани таллофӣ намудани зарар ва кафолатҳои эҳтимолиӣ дар оянда маҳдуд гардида, ҳислати ҷазо додани давлати гунаҳгорро пайдо намекунад». Олими дигар К.Иглтон чунин меҳисобад, ки «Ҷавобгарӣ- ин як принсипест, ки уҳдадории подошт ба дилхоҳ вайронкунии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки аз ҷониби давлати масъул содир гардидааст, муқаррар менамояд»²⁵⁴.

Бояд гуфт, ки дар асри XIX иқтисодиёти Аврупо ру ба инкишоф ниҳод ва байни давлатҳо масъалаҳои баҳсии иқтисодӣ низ зиёд шуданд. Давлатҳо бо роҳи бастанӣ шартномаҳо масъалаҳои баҳсии худро ҳал мекарданд. Яке аз чунин шартномаҳо ин Шартнома Вашингтон, ки байни Иёлоти муттаҳидаи Амрико (минбаъд ИМА) ва Британиа кабир соли 1871 дар хусуси таъсиси арбитраж оид ба парвандаи киштии «Алабама» мебошад. Киштии мусаллаҳи британиягии (каперское судно) «Алабама» ба 50 киштии амрикоӣ, ки ба кашонидани гандум машғул буданд зарари ҷиддӣ расонид. Парвандаи мазкур ба трибунали байналмилалӣ, ки аз ҳисоби намояндагони давлатҳои Британия кабир, ИМА ва ҳакамони се давлати дигар Италия, Швейтсария ва Бразилия иборат буд супорида шуд. Дар натиҷа бо қарори трибунали мазкур Британия кабир 15 миллион доллар товони зарари ба ИМА расонидашударо таллофӣ намуд. Пас аз ҳодисаи мазкур ҷавобгарии моддии давлат, яъне таллофӣ намудани товони зарари ба ҷабрдида расонидашуда ба таври зиёд истифода гардид²⁵⁵.

Дар танзими масъалаҳои марбут ба ҷавобгарии байналмилалӣ нақши Конференсияи сулҳи Гаага, ки солҳои 1899 ва 1907 баргузор гардид, бузург мебошад. Конференсияҳои мазкур бо ташаббуси Россия дар шаҳри Гаага, дар ватани бунёдгузори илми ҳуқуқи байналмилалӣ – Гуго Гротсий

²⁵²Кожеуров Я.С. Понятие ответственности государства за международно-противоправное деяния/Альманах кафедры международного права Ceteris Paribus. Выпуск 2/ отв. ред. К.А.Бекяшев. – Москва, – С.84.

²⁵³Ниг.: Кожеуров Я.С. Асари номбаршуда. – С.84.

²⁵⁴Ниг.: Кожеуров Я.С. Асари номбаршуда. – С.85

²⁵⁵Сазонова К.Л. Асари номбаршуда. – С.293.

баргузор гардид²⁵⁶, зеро маҳз номбурда аввалин шуда асари худро дар мавзуи «Ҳуқуқи ҷанг ва сулҳ» руи қалам оварда, ақидаҳои ӯ дар танзими ҳуқуқи низоъҳои мусаллаҳона нақши калоне бозидаанд.

Бояд таъкид намуд, ки дар конференсияи якум 29 июли соли 1899 аз ҷониби намояндагони 27 давлати ҷаҳон дар шаҳри Гаага Конвенсия «Дар бораи қонунҳо ва одатҳои ҷанги хушкигард» қабул гардид, дар он дар масъалаи ҷавобгарӣ ва таллофӣ намудани зарар меъёр муқаррар гардида буд.

Конференсияи дуюми сулҳи Гаага аз 2 июл то 18 октябри соли 1907 баргузор гардида дар натиҷаи он аз ҷониби намояндагони 44 давлати ҷаҳон Конвенсия «Дар бораи қонунҳо ва одатҳои ҷанги хушкигард» қабул гардид. Конвенсияи соли 1907 ратификатсионӣ буда, пас аз ба тасвиб расидан аз ҷониби давлатҳои узви конвенсияи соли 1899 охириро иваз менамояд. Конвенсияи соли 1899 нисбати давлатҳои, ки конвенсияи мазкурро ба имзо расонида, конвенсияи соли 1907-ро мавриди тасвиб қарор наметананд мавриди амал қарор мегирад.

Конвенсияи соли 1907 дар радиҳои танзими низоъҳои мусаллаҳона, меъёрҳои ҷудогонаро вобаста ба масъалаҳои ҷавобгарӣ низ муқаррар намудааст. Дар Конвенсия муқаррар гардидааст, ки «Тарафи ҷангкунанда, ки муқаррароти Низомномаи мазкурро вайрон мекунад, уҳдадор аст то вон зарарро таллофӣ намояд, агар барои он асос мавҷуд бошад. Ӯ барои ҳамаи амале, ки аз ҷониби ашхоси ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳаш шомилбуда содир мешавад ҷавобгар мебошад»²⁵⁷. Ба ғайр аз ин, дар моддаи 52 Конвенсия масъалаи ситонидани контрибутсия ва дар моддаи 54 масъалаи таллофӣ намудани зарар барои ғасб намудан ё нобуд сохтани ноқилҳои зерини меъёрҳо муқаррар гардидааст. Илова намудан зарур аст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки дар натиҷаи конференсияҳои сулҳи Гаага солҳои 1899 ва 1907 қабул гардида, дар он ҷавобгарӣ барои амалҳои таҷовузкорна пешбини шуда буд, минбаъд дар Конвенсияҳои Женева дар бораи ҳимояи қурбонҳои ҷанг аз соли 1949 ва ду протоколи иловагӣ ба он аз соли 1977 такмил дода шуда, дар он меъёрҳо вобаста ба ҷавобгарӣ муқаррар намуд.

Рушди минбаъдаи масъалаи вобаста танзими ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ бо таъсиси Лигайи Миллатҳо дар соли 1919 рабт дорад. Дар моддаи 16 Оинномаи он қайд карда мешавад, ки давлатҳои узв баҳсҳои пайдошударо бояд ба Палатаи доимоамалкунандаи Суди байналмилалӣ ё дигар судҳо бо салоҳдиди худ пешниҳод намуда, уҳдадор мешаванд, ки қарори онро софдилона иҷро намуда, ба амалиётҳои ҷангӣ ҷиҳати таъмини ҳали баҳс даст наметананд. Ҳамзамон дар моддаи 16 қайд карда мешавад,

²⁵⁶Чернявский С. И. Вторая Гаагская конференция мира 1907 года: взгляд через 110 лет / Tractus Aevorum 4 (1). Весна 2017. – С.27.

²⁵⁷Конвенсия «Дар бораи қонунҳо ва одатҳои ҷанги хушкигард» аз 18 октябри соли 1907. URL:<https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm> (санаи мурочиат: 6 апрели соли 2022.)

ки давлати аъзо, ки бархилофи уҳдадориҳои дар моддаи 13 Оинномаи мазкур гирифтааш ба амалиётҳои ҷангӣ даст мезанад ин ҳамла бар зидди тамоми давлатҳои узв эътироф гардида, ин давлатҳо бояд бо давлати таҷовузкор тамоми муносибатҳои тиҷоративу молиявиро канда, ҳамчунин дилхоҳ муносибат, аз ҷумлаи молиявину тиҷоратиро бо шахрвандони давлати таҷовузкор манъ намоянд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар Оинномаи Лигаи Миллатҳо истилоҳи санксия истифода намешавад²⁵⁸.

Бо мақсади пуррра ба танзим даровардан ва пешгирии ҷангҳои таҷовузкорона 2 октябри соли 1924 аз ҷониби Лигаи Миллатҳо Протокол дар бораи ҳалли мусолихаомези баҳсҳои байналмилалӣ қабул гардид²⁵⁹. Дар моддаи 4 протоколи мазкур қайд гардидааст, ки агар баҳси байни давлатҳои аъзо ба Шурои Лигаи Миллатҳо²⁶⁰ пешниҳод гардида, ҳалли худро наёбад, онгоҳ Шурои Лигаи Миллатҳо тарафҳоро уҳдадор менамояд, ки баҳси мазкурро ба суд ё суди ҳакамӣ пешниҳод намоянд. Пас аз бароварда шудани қарори суд вобаста ба баҳси мазкур, тарафҳо уҳдадор мешаванд, ки онро бовиҷдонона иҷро намоянд. Давлате, ки уҳдадориҳои худро иҷро наменамояд аз ҷониби Шурои Лигаи Миллатҳо нисбатан санксия татбиқ мегардад. Дар моддаи 11 Протокол қайд карда мешавад, ки агар ҳарду тарафи баҳс ба ҷанги таҷовузкорона даст зананд, онгоҳ санксияи молиявину иқтисодӣ нисбати ҳарду давлат қабул карда шуда, дар моддаи 14 ҳолатҳои бекор намудани санксия пешбинӣ шудааст. Дар моддаи 15 Протокол қайд гардидааст, ки ҳамаи ҳароҷотҳои барои боздоштани амали таҷовузкорона андешида шуда, инчунин зараре, ки ба шахсони ғайринизомӣ ва низомӣ, умуман тамоми зарари моддии дар натиҷаи амалиёти таҷовузкорона расонида шуда, аз ҳисоби давлати таҷовузкор таллофӣ карда мешавад. Дар ҳамин модда меъёр муқаррар гардидааст, ки қабули санксия набояд ба зарари тамомияти арзӣ ва мустақилияти сиёсии давлати таҷовузкор татбиқ гардад.

Дар ин давра яке аз санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ таърихӣ – Шартномаи дар бораи худдорӣ намудан аз ҷанг ба сифати яроқи сиёсати миллӣ аз 27 августи соли 1928 дар шаҳри Париж аз ҷониби давлатҳои ИМА, Олмон, Белгия, Фаронса, Британияи Кабир, Ирландия, Италия, Япония, Полша, Чехословакия ва Ҳиндустон ба имзо расида, ҳамчун пакти Бриана-Келлога²⁶¹ машҳур аст, ба имзо расид. Дар Шартнома давлатҳои аҳдқунанда даст задан ба ҷангро ҳамчун воситаи ҳали баҳсҳои байналмиллалӣ худ маҳкум намуда, дар муносибати тарафайни худ аз ҷанг

²⁵⁸Оинномаи Лигаи миллатҳо аз 10 январи соли 1920 (моддаи 13)URL: <http://doc20vek.ru/node/451> (санани мурочиат 22.05.22)

²⁵⁹ Протокол дар бораи ҳалли мусоҳаомеҳи баҳсҳои байналмилалӣ аз 2 октябри соли 1924.URL:<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/140588-protokol-o-mirnom-razreshenii-mezhdunarodnyh-sporov-prinyatiyu-v-sobraniiem-2-oktyabrya-1924-g#mode/inspect/page/1/zoom/4> (санани мурочиат 07.04.22)

²⁶⁰Моддаи 4 Шуро мақоми олии идоракунии Лигаи миллатҳо, ҳамчунин ваколатдори баррасии ҳамаи масъалаҳои ба салоҳияти созмон вобаста буда ва фарогири сулҳи саросарӣ ба ҳисоб мерафт.

²⁶¹Ин шартнома бо номи Франк Б. Келлога котиби давлатии ИМА ва Г. Аристида Бриана вазири корҳои хориҷии Фаронса, ки ташаббускори ба имзо расидани он ба ҳисоб мерафтанд, гузошта шудааст.

ба сифати яроқи сиёсати миллӣ худдорӣ менамоянд (моддаи 1). Ба ғайр аз ин тарафҳо уҳдадор гардиданд, ки тамоми баҳсҳо ва низоъҳои байналмилалӣ дар муносибати тарафайн пайдошударо танҳо бо роҳҳои мусолиҳаомез ҳал намоянд (моддаи 2). Шартномаи мазкур барои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ 27 апрели соли 1929 ба қувваи қонунӣ даромад. Гарчанде дар шартномаи мазкур бевосита ҷавобгарию давлатҳо муқаррар нагардида бошад, ҳам вайрон кардани меъёрҳои он дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ асос барои ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидани миллатгароёни олмонӣ ва ҷопон дар трибунаҳои Нюрнберг ва Шарқи дургардид.

Бо назардошти хавфи ҷанги таҷовузкорона, таҳкими пакти Бриана-Келлога бо ташаббуси ИҶШС ва дастгирии давлатҳои Руминия, Чехословакия, Туркия, Югославия 4 июли соли 1933 дар шаҳри Лондон Конвенсия дар бораи мафҳуми таҷовуз (агрессия) ба имзо расид. Тибқи моддаи 2 Конвенсия давлате, ки аввалин шуда амалҳои зеринро ба анҷом мерасонад, ҳамчун давлати таҷовузкор эътироф мешавад: Эълон намудани ҷанг ба давлати дигар; ба ҳудуди давлати дигар зада даромадани қувваҳои мусаллаҳ, ҳатто бе эълони ҷанг; аз ҷониби қувваҳои ҳарбии баҳрӣ ва ҳавоӣ ҳуҷум овардан ба киштиҳои баҳриву ҳавоии давлати дигар, ҳатто бе эълони ҷанг; муҳосираи баҳрӣ ё бандарию давлати дигар; дастгирии гуруҳҳои мусаллаҳи дар ҳудуди худ қарор дошта бо мақсади ҳамла ба ҳудуди давлати дигар ²⁶².

Мутаасифона ҳамаи кушишҳои фавқуззикр, ҷиҳати пешгирии Ҷанги Дуюми Ҷаҳон (1 сентябри соли 1939 – 2 сентябри 1945), ки асосан ҷанги таҷовузкорона ба ҳисоб мерафт, бенатиҷа анҷом ёфт. Дар хотимаи ҷанги мазкур ва бомақсади пешгирии минбаъдаи ҷангҳо, ҳамчунин таҳкими суху амнияти байналмилалӣ дар соли 1945 Созмони Миллалӣ Муттаҳид таъсис дода шуд, ки минбаъд масъалаҳои марбут ба ҷавобгарӣ дар доираи созмони мазкур ба танзим дароварда шуд. Дар ташаккул ва кодификатсияи институти ҷавобгарию байналмилалӣ нақши Оинномаи СММ, санадҳои дигари дар доираи ин созмон қабулгардида ва мақомоту муассисаҳои махсусгардонишудаи он бисёр калон мебошад.

Оинномаи СММ, зербинои ҳуқуқие мебошад, ки масъалаҳои ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосирро ба танзим даровардааст. Дар моддаи 33 Оиннома қайд карда мешавад, ки Тарафҳои дар баҳс иштироккунанда, ки давом додани он ба сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдид менамояд, бояд кушиш кунанд, ки баҳсро бо роҳи гуфтушунӣ, арбитраж, баррасии судӣ, муроҷиат ба мақомоти минтақавӣ ё созишномаҳо ва воситаҳои дигар сулҳомез аз руи интиҳоби худ ҳал намоянд. Гарчанде дар моддаи мазкур бевосита сухан дар бораи ҷавобгарӣ наравад ҳам, аз мантиқи меъёр хулоса баровадан мумкин аст, ки баҳсҳои вобаста ба маънидокунии шартнома, иҷро

²⁶²Конвенсия дар бораи мафҳуми агрессия аз 4 июли соли 1933: <http://docs.historyrussia.org/pages/535590/zooms/8> (санай муроҷиат: 11.04.22)

накардани шартнома ё расонидани зарар, таллофӣ намудани он ва умуман содир кардани ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ бояд тавассути воситаҳои сулҳомези дар боло номбаргардида ҳал карда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки таъмини сулҳу амнияти байналмилалӣ мавзуи марказии танзими Оинномаи СММ ба ҳисоб рафта, Шурои Амният мақоми масъул дар ин самт ба ҳисоб меравад. Ҳангоми аз ҷониби давлати аъзо ба сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдид гардидан, ё ҳалалдор сохтани он чораҳои дахлдор андешида мешавад. Тибқи моддаи 41 Шурои амният барои баргараф намудани таҳдид ба сулҳу амнияти байналмилалӣ ваколатдор аст нисбати давлати ҳуқуқвайронкунанда чораҳои ба истифодаи қувваҳои мусаллаҳ вобаста набуда, аз қабилӣ қисман ё пурра қатъ кардани муносибатҳои тиҷоратӣ, алоқаҳои бахрӣ, ҳавоӣ, роҳи оҳан, почта, телеграф, радио ва дигар намудҳои алоқа, ҳамчунин муносибатҳои дипломатиро қабул намояд. Яъне, ба ибораи дигар гуем муқаррароти моддаи мазкур ба масъалаи татбиқи санксия нисбати давлати содирнамудаи ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ бахшида шудааст.

Тибқи Оиннома мақомоти адолати судӣ – Суди байналмилалӣ СММ таъсис дода шуд, ки дар танзими муносибатҳои марбут ба ҷавобгарӣ нақши муҳим дорад, зеро ҳар як давлат дар сурати тарафи баҳс будан, уҳдадор аст қарори қабулнамудаи онро иҷро намояд.²⁶³ Ба ғайр аз ин дар моддаи 102 Оиннома қайд карда шудааст, ки дилхоҳ шартномаи байналмилалӣ, ки аз ҷониби дилхоҳ давлати аъзо баста шудааст, бояд дар Котиботи СММ ба қайд гирифта шуда, мавриди интишор қарор дода шавад. Дар сурати чунин тартибро иҷро накардан ягон давлат наметавонад ба мавҷудияти чунин шартнома ишора кунад.

Зимнан, масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқи байналмилалӣ, яке аз мавзӯҳои асосии бештари шартномаҳои байналмилалиро ташкил медиҳад, ки бе риояи тартиби мазкур ҳалли баҳсҳои пайдошуда ғайримкон мебошад.

Зикр кардан бомаврид аст, Ассамблеяи Генералии СММ ҳамчун мақоми намояндагии ин созмон дар баробари дигар ваколатҳо дар таҳия ва қабули санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқи, инчунин кодификатсияи онҳо нақши марказӣ дорад. Дар моддаи 13 Оиннома қайд карда мешавад, ки Ассамблеяи Генералӣ бо мақсади мусоидат намудан, ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи сиёсат, мусоидат намудан рушди бомароми ҳуқуқи байналмилалӣ ва кодификатсияи он тадқиқотҳои анҷом медиҳад. Бо мақсади амалӣ намудани муқаррароти моддаи мазкур Ассамблеяи Генералӣ 21 ноябри соли 1947 Резолютсияи №174 қабул намуд, ки тибқи он Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ таъсис дода шуда, Низомномаи он тасдиқ гардид. Тибқи моддаи 1 Низомнома мақсади асосии Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ ин ҳавасманд гардонидани рушди босубботи ҳуқуқи

²⁶³Оинномаи СММ аз 26 июни соли 1945. Моддаи 94. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (санаи мурочиат 14.04.22)

байналмилалӣ ва кодификатсияи он, ҳамчунин ҳали масъалаҳои ҳуқуқи байналмилалии оммавӣ ва хусусӣ ба ҳисоб меравад.²⁶⁴

Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ соли 1949 расман ба фаъолият шуруъ карда, дар кодификатсия ва рушди босубботи ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла масъалаи ҷавобгарии давлат дар ҳуқуқи байналмилалӣ нақши калон бозида истодааст. Ассамблеяи Генералии СММ дар қатъномаи худ аз 7 декабри соли 1953 Комиссияи ҳуқуқи байналмилалиро вазифадор намуд, ки ба кодификатсияи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҷавобгарии давлатро ба танзим мебароранд, шуруъ намояд. Зикр кардан бомаврид аст, ки дар ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаи кодификатсияи меъёрҳои ҷавобгарии байналмилалӣ ҳуқуқӣ, яке аз проблемаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Чунки ин раванд бисёр ба таври оҳиста ба роҳ монда шуда, танҳо масъалаи кодификатсияи ҷавобгарии байналмилалии ҳуқуқии давлат 48 сол давом карда шуда, ниҳоят соли 2001 қабул гардид.

Ассамблеяи Генералии СММ дар қатъномаи худ аз 12 декабри соли 2001 моддаҳои дахлдор оид ба ҷавобгарии давлат барои кирдори зиддиҳуқуқии байналмилалиро (минбаъд Моддаҳо) қабул намуд.

Ба ғайр аз ин ташкили як қатор судҳои байналмилалӣ- Трибунали байналмилалии Ҷарбии Нюренберг, Трибунали байналмилалии Ҷарбӣ барои Шарқи Дур, Трибунали байналмилалӣ оид ба собиқ Югославия, Трибунали байналмилалӣ оид ба Руанда, Суди байналмилалии ҷиноятӣ, Суди махсус оид ба Серра-Леоне масъалаҳои марбут ба ҷавобгариро ба танзим дароварданд. Судҳои байналмилалии мазкур асосан тафтиши парвандаҳо ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсоне, ки ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти байналмилалӣ (банақшагири, омодагӣ ва ташкили ҷанги таҷовузкорона, ё ҷангҳо бар хилофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ); ҷиноятҳои ҷарбӣ (ҷиноятҳо ба муқобили одатҳо ва қонунҳои ҷангӣ), ҷиноятҳо ба муқобили инсоният (одамкушӣ, бадарға кардан ё дигар амалҳои ғайриинсонӣ ба муқобили аҳолии осоишта то ва ё дар замони ҷанг) ва генотсидро содир кардаанд, таъсис дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлили манбаҳои гуногун ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҷавобгарӣ байналмилалӣ бо пайдоиши аввалин давлатҳо ва ҳуқуқи байналмилалӣ алоқамандӣ зиёд дошта, дар натиҷаи рушд ёфтани муносибаҳои байналмилалӣ он низ ташаккул ёфтааст. Низоъҳои мусаллаҳонаи байнидавлатӣ ва ҷангҳои таҷовузкорона ба таъсиси созмонҳои байналмилалии хислати байни ҳокимиятидошта ва институти ҷавобгарӣ нақши муҳим бозида, пас аз ташкили Созмони Миллалӣ Муттаҳид масъалаи мазкур мавриди тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифт. Гарчанде то айна ҳол танҳо масъалаи ҷавобгарии давлат

²⁶⁴ Низомномаи Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ аз 21 ноябри соли 1947. URL: https://archive.ph/20070302144301/https://www.un.org/russian/law/ilc/ilc_statute.htm#selection-279.0-967.24 (санаи муроҷиат 14.04.22)

барои содир намудани кирдори зиддиҳуқуқи байналмилалӣ кодификатсия карда шуда бошад, ҳам масъалаи ҷавобгарии дигар субъектон пурра ҳали худро наёфтааст. Аз ин ру, ба назари мо ба мақсад мувофиқ мебуд, ки барои нигоҳдошти тартиботи муътадили байналмилалӣ ва таъмини риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба масъалаи ҷавобгарии давлат ва дигар субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардида, ин масъала мушаххас карда шуда, принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ барои ҳамаи давлатҳо якхела ва баробар татбиқ гарданд.

Адабиёт:

1. Европейское международное право / Гефтер А.-В., проф. Берл. ун-та; Пер.: К. Таубе, бар.; Предисл.: Ф.Ф. Мартенс, проф. С.-Петербур. ун-та. – С.-Пб.: Тип. В. Безобразова и Комп., 1880. – 619 с.
2. Фердросс А., Под ред.: Тункин Г.И. (Предисл.), Пер.: Кублицкий Ф.А., Нарышкина Р.Л.:Международное право. Перевод с немецкого.М: Иностр. лит.1959. – 652 с.
3. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве.— 2-е изд., стер. — М.: Статут, 2014. — 224 с.
4. Лукашук И.И. Право международной ответственности. М.: Волтерс Клувер.2004.-432 с.
5. Международное право. Учебник для вузов. Ответственные редакторы — проф. Г. В. Игнатенко и проф. О. И. Тиунов. — М.: Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М, 1999. — 584 с.
6. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ /Мухаррири масъул профессор Менглиев Ш.М. -Душанбе, 2010, – 384 с.
7. Кожеуров Я.С. Понятие ответственности государства за международно-противоправное деяния/Альманах кафедры международного права *Ceteris Paribus*. Выпуск 2/ отв. ред. К.А.Бекашев. – Москва, – С.84-103;
8. Сазонова К. Л. Особенности становления отрасли ответственности государств в международном праве. Ленинградский юридический журнал № 1 (35) 2014. С. 198-205.
9. Сазонова К. Л. Становление отрасли международной ответственности государств в доктрине международного права. Вестник ВГУ. Серия: Право 2015. – № 3. – С.290-296.
10. Чернявский С. И. Вторая Гагская конференция мира 1907 года: взгляд через 110 лет / *Tractus Aevorum* 4 (1). Весна 2017. – С. 23–40;

ЗАПРЕЩЕНИЕ ДИСКРИМИНАЦИИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Мирзоева Дилноза Мирзоевна,
соискатель кафедры международного
права Академия государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан
Тел.: (+992) 882-676-161
E-mail: shakespeare0896@mail.ru

Аннотация: В современном, довольно развитом сообществе мы всё ещё сталкиваемся с таким явлением, как дискриминация. Будучи одной из глобальных проблем современности, ликвидация дискриминации требует усилий и принятия мер на всевозможных уровнях, начиная с внутригосударственного до регионального и международного. На сегодняшний день существует достаточно большой международно-правовой базис по запрещению и недопущению дискриминации. Следует отметить, что искоренение дискриминации осуществляется также на региональном уровне, главным образом в контексте региональных систем защиты прав человека. Регионализация международно-правовой защиты прав человека обусловлена общими историческими, культурными, духовными традициями или политическими, экономическими, социальными интересами государств определённого региона. Однако все они призваны достичь единственную цель – искоренить дискриминацию. История является хорошим учителем, демонстрируя нам чудовищные последствия проявления дискриминации. Нынешнее и будущее поколения не должны допустить повторения бывшего печально опыта. В этой связи, необходимо принять комплексные меры в целях ликвидации неравенства, ущемления, умаления и ограничения прав человека ввиду определённых признаков. Обеспечение прав человека не должно зависеть от каких-бы то ни было признаков и характеристик. В настоящей статье речь пойдёт о региональных международных документах, которые содержат в себе нормы, запрещающие дискриминацию, как таковую, а также все связанные с ней явления. А также приведена краткая характеристика региональных организаций по защите прав человека в направлении борьбы с дискриминацией.

Ключевые слова: Ликвидация дискриминации, запрещение дискриминации на региональном уровне, уважении религиозного, культурного, языкового разнообразия.

МАНӢ КАРДАНИ ТАБӢИЗ ДАР САТӢИ МИНТАҚАВӢ

Мирзоева Дилноза Мирзоевна,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи
байналмилалӣ Академияи идоракунии

давлатӣ дар назди Президенти
Чумхурии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 882-676-161
E-mail: shakespeare0896@mail.ru

Фишурда: Дар ҷомеаи муосир, одилона рушдкарда, мо то ҳол бо чунин падидаи таъбиз рӯбарӯ ҳастем. Ҳамчун яке аз мушкилоти глобалии замони мо, бартарафсозии таъбиз кӯшишҳо ва амалҳоро дар ҳама сатҳҳо, аз дохилӣ то минтақавӣ ва байналмилалӣ тақозо мекунад. Имрӯз барои манъ ва роҳ надодан ба таъбиз маҷмӯи хеле зиёди ҳуқуқи байналмилалӣ вучуд дорад. Бояд гуфт, ки аз байн бурдани таъбиз низ дар сатҳи минтақавӣ, асосан дар заминаи низомҳои минтақавии ҳифзи ҳуқуқи инсон сурат мегирад. Минтақавӣ намудани ҳифзи ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқи инсон ба анъанаҳои умумии таърихӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ё манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии давлатҳои минтақаи муайян вобаста аст. Вале ҳамаи онҳо барои ноил шудан ба як мақсад — барҳам додани таъбиз пешбинӣ шудаанд. Таърих устоди хубест, ки ба мо оқибатҳои даҳшатноки таъбизро нишон медиҳад. Наслҳои ҳозира ва оянда набояд ба такрори таҷрибаи ғамангези гузашта роҳ диҳанд. Вобаста ба ин, барои рафъи нобаробарӣ, таъбиз, поймол кардан ва маҳдуд кардани ҳуқуқи инсон аз рӯи аломатҳои муайян чораҳои ҳамаҷониба андешидан зарур аст. Таъмини ҳуқуқи инсон набояд ба ягон нишона ва хусусият вобаста бошад. Дар ин мақола ба ҳуҷҷатҳои байналмиллалӣ минтақавӣ, ки меъёрҳои манъи таъбизро дар бар мегиранд, инчунин ҳама падидаҳои марбут ба он тамаркуз хоҳанд кард. Ва инчунин тавсифи мухтасари созмонҳои минтақавии ҳифзи ҳуқуқи инсон дар самти мубориза бо таъбиз оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Барҳам додани таъбиз, манъи таъбиз дар сатҳи минтақавӣ, эҳтиром ба гуногунии динӣ, фарҳангӣ ва забонӣ.

PROHIBITION OF DISCRIMINATION AT THE REGIONAL LEVEL

Mirzoeva Dilnoza Mirzoevna,
Applicant of the Department of
International Law, Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Tajikistan
Phone: (+992) 882-676-161
E-mail: shakespeare0896@mail.ru

Annotation: In a modern, fairly developed community, we are still faced with such a phenomenon as discrimination. As one of the global problems of our time, the elimination of discrimination requires efforts and action at all levels, from domestic to regional and international. Today, there is a fairly large

international legal basis for the prohibition and non-admission of discrimination. It should be noted that the elimination of discrimination is also carried out at the regional level, mainly in the context of regional systems for the protection of human rights. The regionalization of international legal protection of human rights is due to common historical, cultural, spiritual traditions or political, economic, social interests of the states of a certain region. However, they are all designed to achieve a single goal - to eradicate discrimination. History is a good teacher, showing us the terrible consequences of discrimination. The current and future generations must not allow a repetition of the sad experience of the past. In this regard, it is necessary to take comprehensive measures in order to eliminate inequality, infringement, derogation and restriction of human rights in view of certain signs. Ensuring human rights should not depend on any signs and characteristics. This article will focus on regional international documents that contain norms prohibiting discrimination as such, as well as all phenomena related to it. And also a brief description of regional organizations for the protection of human rights in the direction of combating discrimination is given.

Keywords: Elimination of discrimination, prohibition of discrimination at the regional level, respect for religious, cultural and linguistic diversity.

Сегодня, запрещение дискриминации на региональном уровне представляет повышенный интерес. Нельзя не согласиться с теми, кто считает, что в интеграционном процессе, в том числе в вопросе создания современной системы защиты прав человека Европа существенно опередила остальные континенты²⁶⁵.

Первым международно-правовым актом, запретившим дискриминацию, стала принятая в рамках Совета Европы – Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (ЕКПЧ, Конвенция) 1950 г. «История принятия ЕКПЧ берет своё начало после Второй мировой войны и во многом обусловлена значительными экономическими, политическими и социальными потерями, также многомиллионными человеческими жертвами, понесёнными государствами Европы. Итоги Второй мировой войны наглядно показали, что отдельно взятое государство не всегда в состоянии самостоятельно обеспечить должный уровень защиты прав и свобод человека, поэтому соблюдение прав человека должно стать объектом пристального внимания всех европейских государств на международном уровне»²⁶⁶. По мнению А.М. Николаева, несмотря на все различия исторических, национальных и культурных, религиозных традиций между отдельными государствами, можно говорить о том, что европейское сотрудничество в области прав и свобод человека, фундаментом которого служит ЕКПЧ, характеризуется вполне осязаемыми признаками, обладает

²⁶⁵ См.: Мингазов Л.Х. Универсализм прав человека и культурное многообразие мира. // Учён. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. № 5. 2008. – С. 116-126.

²⁶⁶ Абашидзе А.Х. Региональные системы защиты прав человека: учебник для вузов / А.Х. Абашидзе [и др.] Москва: Издательство Юрайт, 2020. – С.11.

определёнными достижениями и постоянно развивается с целью увеличения эффективности существующих гарантий прав и свобод личности²⁶⁷.

Запрещению дискриминации посвящена статья 14 Конвенции, согласно которой: «Пользование правами и свободами, признанными в настоящей Конвенции должно быть обеспечено без какой бы то ни было дискриминации по признаку пола, расы, цвета кожи, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, принадлежности к национальным меньшинствам, имущественного положения, рождения или по любым иным признакам». В 2000 году был принят Протокол №12 к ЕКПЧ, предусматривающий общее запрещение дискриминации. Содержащаяся в Конвенции норма о запрещении дискриминации имеет ограниченное распространение, так как запрещает дискриминацию в пользовании только теми правами, которые предусмотрены Конвенцией и Протоколами к ней. Протокол № 12 к ЕКПЧ восполняет данное ограничение и гарантирует, что никто не должен подвергаться дискриминации по какому-либо признаку со стороны любого органа публичной власти²⁶⁸. Данный Протокол стал дальнейшим шагом в обеспечении равенства всех людей посредством коллективного осуществления всеобщего запрета дискриминации²⁶⁹. Значимость Конвенции заключается не только в содержании в ней основных прав и свобод, но и в создании действенного механизма их защиты, который в течение долгого времени представляется достаточно эффективным региональным средством защиты прав и свобод человека.

В 1995 году в рамках Совета Европы была принята Рамочная Конвенция о защите прав национальных меньшинств, согласно статье 4 которой на государства-участниц возлагается обязанность гарантировать национальным меньшинствам право на равенство, на равную законную защиту, и запрещена любая дискриминация ввиду принадлежности к национальным меньшинствам.

Противодействие дискриминации осуществляется также Европейским Союзом, к примеру, в соответствии с Хартией Европейского Союза об основных правах 2007 г. В Хартии ЕС об основных правах глава III посвящена равенству: «Запрещается всякая дискриминация, в частности, по признакам пола, расы, цвета кожи, этнического или социального происхождения, генетических черт, языка, религии или убеждений, политических или любых других взглядов, принадлежности к национальному меньшинству, имущественного положения, рождения,

²⁶⁷ Николаев А.М. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: конституционно-правовой механизм реализации в Российской Федерации. Дисс. на соискание уч. степени д.ю.н. М., 2012. – С.21.

²⁶⁸ Протокол № 12 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Рим, 4 ноября 2000 г. СЕД № 177. Ст.1. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.threefold.ru/ru/protokol-%E2%84%96-12-k-konventsii-o-zashchite-prav-cheloveka-i-osnovnykh-svobod> (дата обращения 27.03.2022)

²⁶⁹ Петренко Е.А. Протоколы к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года и обращения российских граждан на нарушение прав, закреплённых в них // Гуманитарные, социально-экономические науки. № 6-7. 2017. – С.4.

нетрудоспособности, возраста или сексуальной ориентации» (ст.21)²⁷⁰. Также говорится об уважении религиозного, культурного, языкового разнообразия (статья 22) и о равноправии мужчин и женщин (статья 23). Представляется, что большим социальным достижением Европейского Союза является создание целостной системы защиты прав человека, которая соответствует требованиям международного права²⁷¹.

Необходимо уделить внимание Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, которая также вносит вклад в противодействие дискриминации. Итоговый документ Венской встречи 1986 г. обозначил, что всеобщее уважение прав человека и основных свобод является существенным фактором мира, безопасности и справедливости, которые необходимы для обеспечения развития дружественных отношений, а также сотрудничества между всеми государствами (пункт 11). Также в пункте 21 было указано, что всякие ограничения прав человека должны иметь характер исключений и не должны быть применены произвольно.

Следует отметить также Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе 1990 года, согласно положениям которого осуждаются расовая и этническая нетерпимость, ксенофобия, антисемитизм, а также дискриминация против кого-либо. Страны-участницы также провозгласили твердое намерение по созданию законов в целях обеспечить защиту от всяких актов, представляющих подстрекательство к насилию, обоснованное дискриминацией (пункт 40.1). Наряду с этим государства также обязуются рассмотреть вопрос о признании международных механизмов, позволяющих государствам, а также отдельным лицам направлять сообщения по вопросам дискриминации в международные органы (пункт 40.7).

Примечателен также Хельсинский документ «Вызов времени перемен» 1992 года, в котором отмечаются возможности государств-участников по разработке программ по созданию условий для развития принципа недискриминации и углубления взаимопонимания между представителями разнообразных культур, в рамках которых будет сделан упор на просветительскую деятельность в сфере прав человека, а также мероприятия, сориентированные на рядовых граждан и на обучение и исследование в сфере культурного многообразия (пункт 34).

Достаточное внимание вопросам запрещения дискриминации уделяется также Организацией американских государств (ОАГ). В 1948 году на Конференции в Боготе при принятии Устава ОАГ было обозначено, что «американские государства провозглашают основные права человеческой личности без различия расы, национальности, убеждений и пола». Запрет дискриминации был предусмотрен в принятой в том же году Американской декларации прав и обязанностей человека

²⁷⁰ Хартия Европейского Союза об основных правах от 12 декабря 2007. Страсбург. п.1.ст.21 [Электронный Ресурс]. - Режим доступа: <https://eulaw.ru/treaties/charter/> (дата обращения 29.03.2022)

²⁷¹ Мещерякова О.М. Основные принципы защиты прав человека в праве Европейского Союза // Вестник Московского университета МВД России. 2013. – № 12 – С.86.

(пункт 2). Данная Декларация рассматривает права человека как атрибуты человеческой личности и предусматривает, что выполнение долга каждым является необходимым условием для права всех. Отличительной особенностью Декларации является закрепление в ней не только прав, но и обязанностей человека²⁷². В частности, статья 21 закрепляет за каждым обязанность жить с другим таким образом, чтобы все и каждый мог формировать и развивать свою личность в наиболее полной мере.

Межамериканской комиссией по правам человека в 1960 году был подготовлен доклад по вопросу положения прав человека в Доминиканской Республике, Гондурасе, Сальвадоре, Гаити и на Кубе, в котором говорилось о нарушениях гражданских и политических прав человека. В 1967 году Советом ОАГ перед государствами-участниками была обозначена задача о необходимости принятия Американской конвенции о правах человека (Пакт Сан-Хосе), принятой в 1969 году. Статья 1 данной Конвенции гласит, что государства-участники обязуются уважать права и свободы, гарантировать в рамках юрисдикции свободное и полное осуществление прав и свобод всем лицам без какой-либо дискриминации. Данная Конвенция имеет ограниченный перечень прав и свобод, в частности отсутствуют права национальных, религиозных, языковых меньшинств, представляющих важность для латиноамериканских народов. В этой связи в 1999 году к Американской конвенции о правах человека был принят Сан-Сальвадорский дополнительный протокол, в сфере социальных, экономических и культурных прав, согласно которому стороны гарантируют запрещение дискриминации при осуществлении прав, в ней изложенных (статья 3). Согласно Протоколу государства-участники обязуются предпринять соответствующие меры в целях осуществления изложенных в ней прав в зависимости от их экономических возможностей, в том числе посредством принятия и совершенствования национального законодательства²⁷³. Для государств ОАГ принцип запрещения дискриминации представляет большую значимость ввиду разнообразия культур и народностей, поскольку они зачастую находятся в уязвимом социальном и экономическом положении.

Особенно важно закрепление принцип недискриминации наблюдается на африканском континенте, где в течение долгого времени существовала расовая дискриминация, апартеид и колониализм. В 1981 году в рамках Организации африканского единства (ОАЕ) была принята Африканская хартия прав человека и народов. В статье 2 Хартии записано, что каждый человек имеет право пользоваться правами и свободами, признанными и гарантированными Хартией без какого-либо различия. Наиболее отличительной чертой Хартии является закрепление в

²⁷² См.: Абашидзе А.Х. Региональные системы защиты прав человека: учебник для вузов / А.Х. Абашидзе [и др.] Москва: Издательство Юрайт, 2020. – С.145.

²⁷³ См.: Абашидзе А.Х. Региональные системы защиты прав человека: учебник для вузов / А.Х. Абашидзе [и др.] – С.149.

ней наряду с правами человека права народов (третьего поколения прав). В Хартии наблюдается ярко выраженный коллективистский подход к правам человека, частное лицо должно отдавать приоритет интересам общины, которая в качестве ответного шага обязуется защищать права своих членов²⁷⁴.

Достаточно пристальное внимание равноправию и принципу запрещения дискриминации уделяется в восточных государствах. Заметный шаг в правотворчестве в области поощрения и защиты прав человека был сделан Организацией Исламская Конференция (ОИК) в 1990 году при принятии Каирской Декларации по правам человека в исламе. Согласно п. «А» статьи 1 Декларации все люди составляют одну семью, члены которой объединены смирением перед Богом и происхождением от Адама. Все люди равны с точки зрения основного человеческого достоинства, ответственности и обязательств, без всякой дискриминации по какому-либо признаку. Данная Декларация основана на нормах шариата. В частности, в статье 24 отмечается, что: «все права и свободы, изложенные в Декларации, регулируются исламским шариатом» Также указывается, что шариат является единственным источником для толкования любых статей Декларации. В этой связи можно утверждать, что благодаря подобной привязке к положениям шариата документ обладает традиционным характером²⁷⁵.

Следует отметить также Арабскую хартию прав человека от 2004 года, принятую в рамках Лиги арабских государств (ЛАГ), которая заменила не вступившую в силу Арабскую хартию прав человека 1994 года. Последняя имела ряд существенных недостатков, ввиду которых возникла необходимость её пересмотра и замены. В п. «Б» статьи 1 в качестве раскрытия целей данной Хартии говорится о подготовке свободного и ответственного поколения гражданского общества, разделяющего принципы солидарности, равенства, а также терпимости и справедливости. Хартия возлагает на государства-участников обязанность по обеспечению каждому в пределах своей юрисдикции права и свободы, установленные Хартией без всякой дискриминации по какому-либо признаку (п. 1 статьи 3). Также стороны принимают необходимые меры в целях обеспечения фактического равенства в пользовании правами и свободами содержащихся в Хартии. Пункт 3 той же статьи устанавливает равенство мужчин и женщин в достоинстве, правах и обязанностях в рамках позитивной дискриминации, которая утверждена шариатом и другими божественными законами и в соответствии с международными договорами о правах женщин.

Немаловажную часть в системе международно-правовых актов в сфере прав человека для Российской Федерации и для государств,

²⁷⁴ См.: Абашидзе А.Х. Региональные системы защиты прав человека: учебник для вузов / А.Х. Абашидзе [и др.] Москва: Издательство Юрайт, 2020. – С.230.

²⁷⁵ Абашидзе А.Х. Компетенция Организации исламского сотрудничества в сфере защиты прав человека / А.Х. Абашидзе., А.М. Солнцев., Д.В. Воробьев / Вестн. Волгогр. Гос.ун-та. Сер.5. Юриспруденция. – 2013. – № 3. – С.115.

входивших в СССР составляют документы, которые были приняты в рамках СНГ. В самом Уставе СНГ, в статье 3 говорится об обеспечении прав и свобод человека, без какой бы то ни было дискриминации.

Принятая в 1995 году Конвенция СНГ о правах и основных свободах человека обозначила равенство всех перед законом и право каждого на защиту законом без какой-либо дискриминации. Соответственно, гарантируется пользование правами и свободами без дискриминации по какому-либо признаку²⁷⁶.

В статье 21 установлены права национальных меньшинств по беспрепятственному пользованию содержащимися в Конвенции правами и по сохранению своих традиций и самобытности. Запрещение дискриминации и гарантия фактического равноправия в особенности в социальной и трудовой сфере содержится также в Хартии социальных прав и гарантий граждан независимых государств, утверждённой в 1994 году Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ (статья 40). В ней также содержится норма об обязанности сторон гарантировать максимальное равноправие мигрантов в социально-трудовой сфере с гражданами государств, принимающих мигрантов (статья 4).

Резюмируя вышеизложенное, вывести, что региональные системы защиты прав человека имеют важное значение в контексте запрещения дискриминации, поскольку они способствуют коллективному сплочению и оперативному противодействию преобладающим в том или ином регионе виду дискриминации. Особенно важным является наличие собственного механизма защиты прав человека.

Литература:

1. Хартия Европейского Союза об основных правах от 12 декабря 2007 г. Страсбург. [Электронный Ресурс]. - Режим доступа: <https://eulaw.ru/treaties/charter/> (дата обращения 29.03.2022)

2. Протокол №12 к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. 4 ноября 2000 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.threefold.ru/ru/protokol-%E2%84%96-12-k-konventsii-o-zashchite-prav-cheloveka-i-osnovnykh-svobod> (дата обращения 27.03.2022)

3. Абашидзе А.Х. Региональные системы защиты прав человека: учебник для вузов / А.Х. Абашидзе [и др.] Москва: Издательство Юрайт, 2020. 378 с.

4. Абашидзе А.Х. Компетенция Организации исламского сотрудничества в сфере защиты прав человека / А.Х. Абашидзе., А.М. Солнцев., Д.В. Воробьёв / Вестн. Волгогр. Гос.ун-та. Сер.5. Юриспруденция. – 2013. №3. – С.113-119.

5. Мингазов Л.Х. Универсализм прав человека и культурное многообразие мира. // Учён. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. №5. 2008. – С. 116-126.

²⁷⁶Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан //сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: Контраст, 2011. – С.262.

6. Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан //сост.: Бобоев У.Х., Махмадшоев Ф.А., Менглиев Ш.М., Пулатов А.С., Салихов З. – Душанбе: Контраст, 2011. –780 с.

7. Николаев А.М. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: конституционно-правовой механизм реализации в Российской Федерации. Дисс. На соискание уч.степени д.ю.н. – М., 2012. – 512 с.

8. Мещерякова О.М. Основные принципы защиты прав человека в праве Европейского Союза // Вестник Московского университета МВД России. 2013. № 12. – С. 85-89.

9. Петренко Е.А. Протоколы к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года и обращения российских граждан на нарушение прав закреплённых в них // Гуманитарные, социально-экономические науки. – № 6-7. 2017. – С. 152-155.

**ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ; МУРОФИАИ МАЪМУРӢ (ИХТИСОС: 12.00.14)
– АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.14)**

**СЕРВИТУТ БА ЗАМИН – ФУНКСИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ВА СУДӢ**

Ойев Холмахмад,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи
конституционии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 918648813

E-mail: oyev@mail.ru

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои ҳуқуқи маҳдуди заминистифодабарӣ ва сервитут марриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар он асосҳои ҳуқуқи маҳдудсозии ҳуқуқи заминистифодабарӣ дар ҳолатҳои ҷорӣ намудани вазъияти ғавқулӯда, дар ҳолатҳои руҳ додани садамаҳои техногенӣ, тартиби муқаррар намудани сервитутҳои оммавӣ (маҷбури) аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти судӣ, инчунин тартиби муқаррар намудани сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) таҳлил карда шудаанд.

Ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин ин истифодабарии қитъаи замин дар истифодаи шахси дигар мавҷуд буда мебошад, ки шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқӣ ин ҳуқуқро дар доираи низоми қонунгузорӣ ба қайди давлатӣ гирифтааст. Ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин дар муносибатҳои вобаста ба замин ҳамчун Сервитут муқаррар карда шудааст. Сервитут – ҳуқуқӣ шахс ва ё шахсон ба истифодаи маҳдуди қитъаи замин дар истифодаи дигар шахс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст.

Муаллиф тибқи талаботи қонунгузории кишвар ду намуди сервитутро мавриди омӯзиш қарор додааст: сервитути оммавӣ (маҷбури) ва сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта). Сервитути оммавӣ (маҷбури) ҳамчунин аз ҷониби суд аз рӯи даъвои шахс дар мавриди ба даст овардани созиш дар бораи муқаррар намудани сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) метавонад муқаррар карда шавад. Сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) ба қитъаи замин бо розигии тарафҳо, дар мавриди пайдо гардидани баҳс миёни заминистифодабарандагон бошад, бо қарори суд муқаррар карда мешавад. Шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) аз ҷониби Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: Қонун, қонунгузорӣ, мақоми давлатӣ, ҳуқумат, суд, оммавӣ, маҷбури, сервитут, заминистифодабарӣ, маҳдудият, ҳолатҳои ғавқулӯда, садамаҳои техногенӣ, шартномавӣ, идоракунӣ, ҳуқуқ, кодекс, шаҳрванд, давлат, шахсони ҳуқуқӣ, механизм, функция.

СЕРВИТУТ НА ЗЕМЛЮ – ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ И СУДЕБНАЯ ФУНКЦИЯ

Ойев Холмахмад,

доцент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н.,

Тел.: (+992) 918648813

E-mail: oyev@mail.ru

Аннотация: В статье рассмотрены проблемы установления ограниченного права землепользования и сервитут. В нем проанализированы правовые основы ограничение прав землепользования в случаях введения чрезвычайного положения, в случаях возникновения техногенных катастроф, порядок установление публичных (принудительных) сервитутов исполнительными органами государственной власти и судебными органами, а также порядок установления частных (добровольно-согласованных) сервитутов.

Ограниченным правом пользования земельным участком является использование земельного участка в пользование другому лицу, физическому или юридическому лицу, получившему это право в установленном законодательством порядке за государственной регистрацией. Ограниченное право пользования земельным участком в отношениях, связанных с землей, устанавливается как сервитут. Сервитут - право лица или лиц на ограниченное пользование земельным участком в пользовании другого лица, зарегистрированное государством в установленном порядке.

Согласно требованиям законодательства страны автор исследует два вида сервитута: публичный сервитут (принудительный) и частный сервитут (по согласию). Публичный (принудительный) сервитут может быть установлен судом также по требованию лица о заключении соглашения об установлении частного (консенсуального) сервитута. Частный сервитут (по согласию) на земельный участок устанавливается по соглашению сторон, а в случае возникновения спора между землепользователями - по решению суда. Форма договора частного сервитута (на основе согласия) определяется Правительством Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Закон, законодательство, государственный орган, правительство, суд, публичный, принудительный, землепользование, ограничение, чрезвычайные ситуации, техногенный, катастрофа, договорное, управление, право, кодекс, гражданин, государство, юридические лица, механизм, функция.

LAND SERVICE – A STATE ADMINISTRATIVE AND JUDICIAL FUNCTION

Oyev Kholmahmad,

associate professor of a constitutional law chair of the Faculty of Law of the Tajik National University, candidate of jurisprudence sciences

E-mail: oyev@mail.ru

Phone.: (+992) 918648813

Annotation: In article problems establishment of the land use limited the right and servitude are considered. In it legal bases restriction of the rights of land use in cases of introduction of state of emergency, in cases of emergence of technogenic accidents, orders establishment public (compulsory) servitudes executive bodies of the government and judicial authorities, and also an order of establishment private (voluntary coordinated) servitudes are analyzed.

A limited right to use a land plot is the use of a land plot for use by another person, individual or legal entity, who has received this right in the manner prescribed by law after state registration. A limited right to use a land plot in relation to land is established as an easement. Servitude - the right of a person or persons to limited use of a land plot in the use of another person, registered by the state in the prescribed manner.

According to the requirements of the country's legislation, the author explores two types of easement: public easement (compulsory) and private easement (by consent). A public (compulsory) servitude may also be established by a court at the request of a person to conclude an agreement on the establishment of a private (consensual) servitude. A private easement (by agreement) on a land plot is established by agreement of the parties, and in the event of a dispute between land users - by a court decision. The form of a private easement agreement (on the basis of consent) is determined by the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Law, legislation, state authority, government, court, public, compulsory, servitude, land use, restriction, emergency situations, technogenic, accident, contractual, management, right, code, citizen, state, legal entities, mechanism, function.

Чуноне маълум аст, тибқи қ.3-и моддаи 14 Конститутсия маҳдуд кардани ҳуқуқу озодихои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳатии аҳоли ва тамомияти арзии чумхури раво доништа мешавад.

Ин талаботи конституционӣ пурра ба ҳуқуқи субъективии шаҳрвандон оид ба заминистифодабарӣ низ пурра паҳн мегардад.

Вале чӣ бояд, кард, ки дар чунин мавридҳои дар Конститутсия муқаррагардида ба сифати заминистифодабарандагон шахсони ҳуқуқӣ – корхона, муассиса ва ташкилотҳо баромад кунанд.

Дар чунин мавридҳо бояд асосҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ, яъне «де факто» ва «де юре» бояд ба инобат гирифта шаванд.

Бо ҳамин назардошт, яке аз асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқи заминистифодабарандагон ин тибқи Конститутсия (м.46) эълон намудани вазъияти фавқулодда мебошад.

Чуноне маълум аст, тибқи моддаи 1 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми ҳуқуқи вазъияти фавқулодда» аз 3 ноябри соли 1995, №94²⁷⁷ вазъияти фавқулодда тадбири муваққатӣ мебошад, ки он мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шуда, низоми махсуси ҳуқуқи фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, корхонаҳо муассисаҳо ва ташкилотҳо пешбинӣ менамояд ва муваққатан ҳуқуқу озодиҳои конституционии шаҳрвандон, инчунин ҳуқуқи шахсони юридикиро маҳдуд намуда, ба зиммаи онҳо вазифаҳои иловагӣ мегузорад.

Вазъияти фавқулодда дар чунин мавридҳо қорӣ карда мешавад: 1) ҳангоми рӯй додани офатҳои табиӣ, садамаю фалокатҳо, паҳншавии касалиҳои сирояткунанда, эпизоотияҳо (муромурии ҳайвонот), ки ба ҳаёту саломатии аҳоли хатарноканд; 2) дар мавриде, ки тартиботи ҳуқуқӣ ба таври оммавӣ вайрон карда шуда, воқеан ба ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон таҳдид мекунад; 3) ҳангоми кӯшиши ғасб кардани ҳокимияти давлатӣ ё бо роҳи зӯрӣ тағйир додани соҳти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон; 4) ҳангоми сӯйқасд ба тамомияти арзии давлат, ки ба тағйири сарҳади он таҳдид мекунад; 5) дар мавриди зарурати барқарор кардани тартиботи ҳуқуқи конституционӣ ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ.

Тибқи муқарароти м. 4 қонуни зикршуда мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии метавонанд дар шароити вазъияти фавқулодда вобаста ба ҳолатҳои мушаххас чунин тадбирҳо андешанд: муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ ва объектҳои муҳим, ки фаъолияти ҳаётии аҳоли ва хочагии халқро таъмин мекунанд, пурзӯр намоянд; шаҳрвандонро аз минтақаҳои барои зист хавфнок муваққатан кӯчонда, ҳатман барояшон хонаҳои дигари истиқоматии доими ё муваққатӣ диҳанд; барои корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо сарфи назар аз шакли моликиятшон тартиби махсуси корро қорӣ намоянд, ҳамчунин дигар масъалаҳои фаъолияти хочагии онҳоро ҳал кунанд; барои пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқулодда захираю имкониятҳои корхонаҳо ва муассисаю ташкилотҳои истифода намуда, баъдан мутобиқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи онҳоро ҷуброн намоянд; карантин қорӣ кунанд ва дигар тадбирҳои ҳатмии санитарияю зиддиэпидемиявӣ андешанд ва ғайра.

Ҳамаи ин тадбирҳои муваққатӣ дар ҷои ҳоли сар назда, дар фазои ҷумҳурӣ – дар тамоми қаламрав ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он сурат

²⁷⁷ АМО ҚТ. 1995. № 21. М.233; 1997. № 23-24. М.356; 2002. №4. Қ-1. М.254; 2005. №12. М.625; 2008. №10. М.795; 2014. №7. қ.1. М.381.

гирифтаниш мумкин аст, ки ин тадбирҳо метавонанд бевосита ба маҳдудшавӣ ҳуқуқи субъективии ҳам шахрвандон ва ҳам ташкилоту муассисаҳоро ҳамчун заминистифодабаранда оварда расонанд.

Масалан, ҳангоми руҳ додани касалиҳои сирояткунанда ва ё эпизоотия, ки ба саломатии аҳоли хатар эъҷод менамояд, мақомоти ваколатдор амалиёти муайянеро дар ҳудуди заминҳое мегузаронанд ва ё фаъолиятро боз медоранд ва манъ ҳам мекунанд, ки ба маҳдудсозии ҳуқуқи заминистифодабарии субъектони муайян оварда мерасонад. Зеро дар ҳудуде, ки чунин низом қорӣ карда мешавад, баргараф намудани оқибатҳои номусоид маҳз дар доираи ҳамин ҳудуд амалӣ карда мешавад, ки боиси маҳдудсозии ҳуқуқҳои субъективии заминистифодабарӣ шуда метавонанд.

Ҳолати дигаре, ки имконпазирии маҳдудсозии ҳуқуқи заминистифодабарандагонро пешбинӣ мекунад, ин ҳангоми гузаронидани чорабиниҳо чихати ҳифзи аҳоли ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулодда мебошад, ки аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи аҳоли ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулоддаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ» аз 15 июли соли 2004, №53²⁷⁸ бармеоянд, маҳсуб мешаванд.

Тибқи ин қонун ҳифзи аҳоли ва ҳудуд аз ҳолатҳои фавқулодда системаи чорабиниҳо, тарзу воситаҳо, маҷмӯи фаъолиятҳо чихати пешгирӣ ва рафъи ҳолатҳои фавқулодда мебошад. Бо моддаи 10 он мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатдор карда шудаанд, ки гузаронидани чорабиниҳои эвакуатсиониро дар ҳолатҳои фавқулодда ба амал бароранд, корҳои садамавию наҷотдиҳӣ ва дигар корҳои таъхирнопазирро ташкил кунанд ва гузаронанд, инчунин тартиботи ҷамъиятиро дар қараёни гузаронидани он нигоҳдоранд ва ҳангоми норасоии қувваҳо ва воситаҳои худӣ барои расонидани ёрӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кунанд, захираҳои молиявию моддиро барои рафъи ҳолатҳои фавқулодда ташкил намоянд ва ғайра.

Албатта гузаронидани чунин чорабиниҳо дар минтақа ё ҳудуде, ки ҳолатҳои фавқулоддаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ сар задааст анҷом дода мешавад, ки онҳо ногузир ба маҳдуд намудани ҳуқуқи заминистифодабарии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи оварда мерасонад, яъне бо ин усул ҳуқуқи заминистифодабарии шахсони дигар, ба қитъаи замин, ки ба онҳо дода шудааст, маҳдуд карда мешаванд.

Муқаррар намудани ҳуқуқи маҳдуди заминистифодабарӣ ин сервитут мебошад, ки аввалин маротиба он ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (КЗ ҶТ) бо моддаи 12 Қонуни ҶТ «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 августи соли 2012, №891²⁷⁹ ҳамчун моддаи 10(1) бо номи «Ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаҳои замини дигар заминистифодабарандагон» ворид карда шуд.

²⁷⁸ АМО ҶТ. 2004. №7. – М.460.

²⁷⁹ АМО ҶТ. 2012. №8. – М.828.

Тибқи мазмуни ин тағйирот ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин ин истифодабарии қитъаи замин дар истифодаи шахси дигар мавҷуд буда мебошад, ки шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқи ин ҳуқуқро дар доираи низоми қонунгузорӣ ба қайди давлатӣ гирифтааст. Ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин дар муносибатҳои вобаста ба замин ҳамчун Сервитут муқаррар карда шудааст. Сервитут – ҳуқуқӣ шахс ва ё шахсон ба истифодаи маҳдуди қитъаи замин дар истифодаи дигар шахс қарордошта, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст.

Акнун бо моддаи 10 (1) ба ҚЗ ҚТ муқаррар карда шудааст, ки ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин (минбаъд - сервитут) метавонад бо розигии тарафҳо (минбаъд - сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) ё дар мавриди зарурат дар асоси қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо (минбаъд - сервитути оммавӣ (маҷбурий) муқаррар карда шавад.

Сервитути оммавӣ (маҷбурий) ҳамчунин аз ҷониби суд аз рӯи даъвои шахс дар мавриди ба даст овардани созиш дар бораи муқаррар намудани сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) метавонад муқаррар карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки шакли судии муқаррар намудани сервитути маҷбурий аз тариқи мақомоти судӣ, аз ҷумла аз ҷониби судҳои иқтисодӣ тибқи Кодекси муҳофизатии иқтисодии ҚТ (м.28, 187) аз рӯи тобеияти парвандаҳои ҳамчун баҳсҳои иқтисодии аз муносибатҳои ҳуқуқи маъмурий ва дигари оммавӣ бармеомада, ҳамчун истехсолти даъвогӣ баррасӣ гашта, сервитути зикршуда муқаррар карда мешавад.

Сервитути оммавӣ (маҷбурий) дар мавридҳои, ки он барои таъмини манфиатҳои давлат ва аҳолии маҳаллӣ зарур бошад, бе гирифтани қитъаҳои замин муқаррар карда мешавад.

Сервитути оммавӣ (маҷбурий) метавонад дар мавридҳои зайл муқаррар карда шавад:

- барои гузаштан, аз ҷумла бо нақлиёт тариқи қитъаи замин ба объектҳои истифодаи умумӣ, қабристон, мазорҳо ва дигар объектҳои хусусияти мазҳабидошта;

- барои истифодабарии муваққатии қисми қитъаи замин бо мақсадҳои таъмир ва хизматрасонии шабакаҳои коммуналӣ, муҳандисию техникӣ, барқӣ, инчунин объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ;

- барои дар қитъаи замин ҷойгир намудани нишонаҳои марзию геодезӣ ва гузаргоҳ ба онҳо;

- барои обгирӣ ва обдиҳии чорво ва қитъаи замин, аз тариқи қитъаи замин аз як ҷой ба дигар ҷой рондани ҳайвонот;

- барои истифодабарии қитъаи замин бо мақсадҳои шикор, моҳигирӣ аз ҳавзҳои воқеӣ қитъаи замин, ҷамъоварии растаниҳои хурдӣ дар мӯҳлатҳои муқарраргардида ва бо тартиби муқарраргардида;

- барои истифодабарии муваққатии қисми қитъаи замин бо мақсадҳои иҷрои корҳои ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ ва дигар корҳо;

- барои дастрасии озод ба заминҳои назди соҳил;

- дар ҳолатҳои дигари ба манфиатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ алоқамандбуда.

Сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) ба қитъаи замин бо розигии тарафҳо, дар мавриди пайдо гардидани баҳс миёни заминистифодабарандагон бошад, бо қарори суд муқаррар карда мешавад. Шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби муқаррар намудани сервитути оммавӣ ва хусусиро бо қарори худ «Дар бораи Тартиби муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ба қитъаҳои замин ва шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) аз 30 декабри соли 2015 №814²⁸⁰ (минбаъд – Тартиб) танзим намудааст.

Тибқи банди 4 Тартиб сервитутҳои оммавӣ (маҷбурӣ) метавонанд бо ташаббуси шахсони манфиатдор ва ё бо ташаббуси мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) муқаррар карда шаванд. Шахсони манфиатдор ин соқинони шаҳр, ноҳия, соҳибмулкони объектҳои ғайриманқул, заминистифодабарандагон (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) ва дигар шахсоне мебошанд, ки ҳангоми муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихои онҳо мумкин аст таъсир расад.

Дар мурочиати шахсони манфиатдор бояд нишон дода шавад: заминистифодабарандаи қитъаи замин, ки нисбати он муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) пешниҳод шудааст; маҳалли ҷойгиршавии қитъаи замин, ки нисбати он муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) пешниҳод шудааст; мақсади муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ва мазмуни он; мўҳлати мавриди амал қарор гирифтани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ); марз ва майдони (ҳисса, андозаи) қитъаи замин аз гардиш гирифташаванда; андозаи пардохти ба заминистифодабарандаи асосӣ додашаванда ва тартиби пардохт барои истифодаи сервитут, санаи тартиб додани мурочиат.

Мурочиати шахсони манфиатдор, ки мутобиқи талаботи банди 5 Тартиби мазкур таҳия карда шуда, ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) супорида мешавад ё ба воситаи почта бо мактуби фармоишӣ бо хабардоркунӣ оид ба қабули он ирсол карда шавад. Мурочиат бояд дар муҳлати муқарраркардаи моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 23 июли соли 2016, №1339²⁸¹ баррасӣ карда шавад.

Аз натиҷаи баррасии мурочиат аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) яке аз қарорҳои зерин қабул карда мешавад: дар бораи ташкил кардан ва гузаронидани маҷлиси шахсони манфиатдор оид ба муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ё оид ба рад намудани муқарраркунии сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) бо зикри ҳаҷми сабабҳои рад кардан.

Қарор оид ба рад намудани муқарраркунии сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) дар яке аз ҳолатҳои зерин қабул карда мешавад: агар дар

²⁸⁰ <http://adlia.tj>.

²⁸¹ АМО ҚТ. 2016. №7. – М.617.

мавриди зарурати муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) асосҳои қоғӣ пешниҳод нашуда бошад; агар нисбати қитъаи замин, ки дар муқаррароти шахсонӣ манфиатдор зикр гардидааст, муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконнопазир бошад.

Дар сурати бо қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) оид ба ташкил ва гузаронидани маҷлиси шахсонӣ манфиатдор аз ҳисоби иштирокчиёни маҷлис раис ва котиб интихоб гардида, дар қараёни маҷлис протокол тартиб дода мешавад. Дар протокол оид ба масъалаи муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) нишон дода мешаванд: сана ва макони гузаронидан; рӯйхати иштирокчиён; насаб, ном, номи падари раис ва котиб; мазмуни баромадҳо; натиҷаи баррасии эроду пешниҳодҳо, ки баъд аз нашр намудани маълумот оид ба гузаронидани маҷлис ирсол шудаанд; натиҷаҳои овоздиҳӣ ва қабули қарор тибқи банди 15 Тартиби мазкур дар он бояд мақсади муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ), мӯҳлати амал ва шартҳои муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) дарҷ карда шаванд. Қарори маҷлис бо ақсарияти овозҳои иштирокчиёни маҷлис қабул карда мешавад.

Агар сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) бо қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳр (ноҳия) муқаррар карда шавад, он бояд дорои чунин маълумот бошад: дар бораи мақомот ва ё шахсоне, ки бо ташаббуси муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) баромад намудаанд; дар бораи заминистифодабарандае, ки нисбати қитъаи замин он сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) муқаррар карда мешавад; тавсифи қитъаи замин, дигар объекти молу мулки ғайриманқул, ки нисбати он сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) муқаррар карда мешавад, аз ҷумла маҳалли ҷойгиршавӣ, рақами кадастрии қитъаи замин ва рақами бақайдгирии Сертификати ҳуқуқи истифодаи замин; асосноккунии зарурати муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ); мушаххас нишон додани ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи замин, ки нисбати он сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) муқаррар карда мешавад; нишон додани мӯҳлати амали сервитути оммавӣ (маҷбурӣ); нишон додани пардохт барои сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ва муқаррароти дигар.

Тибқи муқаррароти м. 10 (1) КЗ ҚТ истифодабарандаи қитъаи замин, ки ба он сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) ё оммавӣ (маҷбурӣ) муқаррар карда шудааст, ҳуқуқ дорад аз шахсоне, ки сервитут ба манфиаташон муқаррар гардидааст, пардохти мувофиқро талаб намояд. Агар муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) истифодабарии қитъаи заминро номумкин гардонад, заминистифодабаранда ҳуқуқ дорад аз ӯ гирифтани қитъаи замин, аз ҷумла бо роҳи харида гирифтани ҳуқуқи истифодабарии ин қитъаи заминро бо ҷуброни зарар аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо, ки сервитути оммавӣ (маҷбурӣ)-ро муқаррар намудаанд ё додани қитъаи дигари баробарарзиши заминро бо ҷуброни товони зарар талаб намояд.

Агар муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) истифодабарии қитъаи заминро мушкил гардонад, заминистифодабаранда ҳуқуқ дорад аз

мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо, ки сервитути оммавӣ (маҷбурӣ)-ро муқаррар намудаанд, пардохти музди баробарарзишро талаб намояд.

Дар мавриди бегона намудани ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замини бо сервитут маҳдуд кардашуда ё ба дигар кас ба иҷора ё ба гарав додани ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин сервитут эътибори худро нигоҳ медорад.

Сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) метавонад бинобар аз байн рафтани асосҳое, ки тибқи онҳо сервитут муқаррар шуда буд, бо қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо ё суд қатъ карда шавад.

Сервитуте, ки тибқи шартнома ба вучуд омадааст, метавонад ба мӯҳлати номуайян ё муайян муқаррар карда шавад.

Шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта) бо Замимаи 2 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ба қитъаҳои замин ва шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта)» аз 30 декабри соли 2015, №814 тасдиқ шудааст. Тибқи Қарори зикршудаи Ҳукумати ҶТ дар шартнома масъалаҳои зерин бояд нишон дода шаванд: номи пурраи шахси ҳуқуқӣ ё насаб, ном ва номи падари шахси воқеӣ (заминистифодабаранда) – ҳуқуқдиханда, номи пурраи шахси ҳуқуқӣ ё насаб, ном ва номи падари шахси воқеӣ - дорандаи сервитут, предмети шартнома, тавсифи қитъаи замин, ки дар он сервитут муқаррар карда мешавад, дар суроға (суроғаи қитъаи замин), рақами кадастрии ҷойгиршавии қитъаи замин, мақсади сервитут, ҳуқуқ ва ўҳдадорихои Ҳуқуқдиханда, ҳуқуқ ва ўҳдадорихои Дорандаи сервитут, масъулияти тарафҳо, мӯҳлати амали шартнома, қоидаҳои махсуси Шартнома замима ба шартнома (: нақшаи марзи сервитут), суроға, имзои шахсони ваколатдор ва мӯҳри тарафҳо.

Ба ҳамин тариқ, бо назардошти нуқтаҳои таҳлилгардида бо боварӣ метавон зикр намуд, ки вобаста асосҳои воқеӣ ва ҳуқуқии бамиёнойӣ муқаррар намудани сервитути оммавӣ ва ё хусусӣ метавонад функцияи идоракунии давлатӣ ё функцияи судӣ ва ё, ҳам функцияи идоракунии давлатӣ ва ҳам судӣ бошанд.

Адабиёт:

1. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми ҳуқуқии вазъияти ғавқулодда» аз 3 ноябри соли 1995, №94.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи аҳоли ва ҳудуд аз ҳолатҳои ғавқулолдаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ» аз 15 июли соли 2004, №53.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 23 июли соли 2016, №1339.

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби муқаррар намудани сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) ба қитъаҳои замин ва шакли шартнома оид ба сервитути хусусӣ (ба розигӣ асосёфта)» аз 30 декабри соли 2015, №814.

**Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон»
пешниҳод мешаванд**

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) хуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола хатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электрони муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо чудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври хатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври хаттӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электрони маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электрони ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мактуб дар шакли электронӣ). Хангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запяты);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 30.06.2022 супорида шуд.
Ба чопаш 05.07.2022 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 35.
Супориши №17. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.